

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EMEK GÜCÜNÜN GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

CİHAN AYDIN

İstanbul, 2012

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EMEK GÜCÜNÜN GELİŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

CİHAN AYDIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Rıza Türkay

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi CİHAN AYDIN'ın ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE EMEK GÜCÜNÜN GELİŞİMİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2012 tarih ve 2012-17/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET RIZA TÜRKAY	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. FUAT ERCAN	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. BERNA GÜLER MÜFTÜOĞLU	

Tez Savunma Tarihi ..... 3 / 7 / 2012 .....

ÖZET

Bu çalışma Türkiye’de 1923-1936 yılları arası sınıf mücadeleleri ekseninde 3008 sayılı ilk İş Kanunu’nun hazırlık sürecini anlama çabasıdır. Erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliği içerisinde yapılan çalışmaların bu kanuna yönelik genel değerlendirmelerinin sıklıkla üzerinde ortaklaştığı “devletçiliğin bir getirisi” yorumunun geçersizliği üzerine yoğunlaşan bu çalışmada, kanun sermaye birikiminin devamlılığı esası bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. İş Kanunu, Türkiye kapitalizminin ulus devlet projesi çatısı altında üst-örgütlenmesinin tamamlanması ile başlayan Cumhuriyet döneminde emek piyasalarının rasyonelleşmesinin bir sonucudur. Ücretli emek formunun derinleştirilerek ilksel birikim sürecinin maddi altyapısının oluşturulduğu bu süreçte İş Kanunu basit bir devlet politikası olarak ele alınamaz. Bu tip süreçlerin sermaye birikim dinamikleri ile bağıntısı kurulmadan anlaşılamayacağı gerekçesiyle konu sınıf mücadeleleri ile ilişkisi kurularak yeniden ele alınmıştır. Bunun ilk adımı olarak Tarih, devlet ve sınıf kavrayışlarının ilişkisel bir bütün içerisinde pekiştirilmesi gerekliliği konunun yeni bir kavrayışta ele alınmasını gerekli kılmıştır. Anaakım tarihyazımının bilimsel mirasının, içeriğini egemen sınıfların belirlediği bir toplumsal zeminde oluşturulduğunu öne sürerken burada amaçlanan, işçi sınıfını tarihsel bir aktör değerlendirmek ve onun geçmişteki eylemleri ile günümüzde üretilen tarihsel bilgisi arasında kesintisiz bir mirası oluşturabilmektir.

ABSTRACT

This study is an effort to understand the preparation process of the first Labor Law numbered 3008 as part of class struggles in Turkey between the years 1923-1936. While it concentrates on the invalidity of the "gaining of etatism" explanation which is frequently agreed on the relevant literature, it examines the Law within the context of the principle of continuity in capital accumulation. The Labor Law is the result of labor market rationalization in the Republican Era which started following the completion of upper-organization of Turkish capitalism under the roof of the nation state project. In a process in which the physical substructure of the primitive capital accumulation is constituted through the enrooting of the wage labor form, The Labor Law cannot be approached as a simple state policy. The understanding that such processes cannot be comprehended without taking the dynamics of capital accumulation into account makes it necessary to re-approach the subject by interrelating it with class struggle. The purpose of this study's assertion that the scientific heritage of mainstream historiography is created based on the social ground determined by dominant classes is to approach the labor class as a historical actor and to build up an uninterrupted heritage between its past actions and the historical knowledge produced in our time.

KISALTMALAR

ARMHC:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ATC:	Amele Teali Cemiyeti
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
ILO:	International Labour Organization
MTTB:	Milli Türk Ticaret Birliği
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
İTH:	İttihat ve Terakki Fırkası
İTSO:	İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası
İUAB:	İstanbul Umum Amele Birliği
SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
ŞHAC:	Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti
TSF:	Türkiye Sosyalist Fırkası
TUAB:	Türkiye Umum Amele Birliği
YHK:	Yüksek Hakem Kurulu

İÇİNDEKİLER

Özet	i
Abstract	ii
Kısaltmalar	iii
Giriş	1
1. Bölüm	
Tarihin Sınıfsal, Sınıfın Tarihsel Kavranışı İkilemi: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeni Bir Bakış Sorunu	
1.1. Tarihsel Bilgi: Sınıfsal Bir Mücadele Alanı	6
1.2. Tarihsel Bilgide Türkiye İşçi Sınıfı	20
2. Bölüm	
Ulusal Ekonominin Örgütlenmesi	
2.1. Milli Olanın Sınırları	33
2.2. Yaratılan Burjuvazi Tasavvuru	36
2.3. Toplumsal Kuruluş Süreci: İlksel Sermaye Birikimi Aşaması İçinde Erken Cumhuriyet Dönemi	47
3. Bölüm	
Sınıf Mücadeleleri Ekseninde Türkiye’de Emek Piyasalarının Kurumsallaşma Süreci	
3.1. İşçi Sınıfı Deneyimi’nde Türkiye’de “Kanunsuz Yıllar”	62
3.2. 1923-1932 Yılları Arasında İş Kanunu Tartışmaları	88
3.3.1. İlk İş Kanunu Süreci: 1932-1936 Yılları	112

3.3.2. Nihai Bir Belge: 3008 sayılı İş Kanunu

131

Sonuç

140

Ekler

144

Kaynakça

187

Giriş

Kapitalizmin tarihsel olarak gelişimi, belirli bir coğrafya üzerinden pazar egemenliği anlamına gelen ve ulusal ölçekte örgütlenen bir üst kurumun varlığını şart koşar. Türkiye kapitalizminin gelişiminin nihai formu olarak Cumhuriyet projesi işte bu üst-kurumsallaşmayı temsil etmektedir. 19. yüzyıldan itibaren aşamalı olarak kapitalist üretim tarzının hâkim olmaya başladığı Osmanlı toplumunda sermaye birikiminin temel gereksinimleri ile açığa çıkan bu uluslaşma sürecini yerleşik hale getiren kapitalist devlet formunun maddi varlığı sermayenin genişleyen yeniden üretiminin ana unsuru olarak birikim döngülerinin zaman içerisinde tüm pazara temas edebilmesiyle somutlaşır. Birikimin sürekliliği esasını sağlayacak olan şey ise bu üst-örgütün kendi özgüllüğü dahilinde o pazar ekonomisinde birtakım kurumsallaşmalar sağlayabilmesine bağlıdır ki bu da ilk etapta para, mal ve emek piyasalarının rasyonelleşmesi anlamına gelir. Bu gereklilik, kapitalist üretim ve dolaşım ilişkilerinin hüküm sürdüğü her alanda kendi hukuksal düzenlemelerini açığa çıkarır.

İmparatorluğun çözülmesiyle beraber tek bir etnik grubun hâkimiyeti ele geçirecek pazar üzerinde söz hakkına sahip olduğu Türkiye kapitalizminde emek piyasalarının kurumsal mimarisi ise tarihsel olarak geç bir dönemde, oldukça uzun süren mücadelelerin sonunda oluşturulabilmiştir. Ulus devlet projesinin hayata geçirildiği 1923 yılından itibaren bu konuda birtakım girişimlerde bulunulmuş ancak bu alt-kurumsallaşma ile ilgili nihai bir gelişme on yıldan fazla bir zaman diliminde sağlanamamıştır. Kategorik olarak, sınıflı bir toplumun özgül rasyonelleşme kaygıları ile tutarlı olmayan bu durum sebebiyle Türkiye işçi sınıfı 1923-1936 arasındaki yılları “kanunsuz” olarak deneyimlemiştir. Bu açıdan; temas ettiği her alanda kendi hukukunu yaratmak zorunda olan yeni dönem üretim ilişkilerinde açığa çıkan somut koşulların bir ürünü olarak hazırlanan 1936 tarihli 3008 sayılı ilk İş Kanunu, Türkiye kapitalizminin anlaşılması için kritik bir dönemeci işaret etmektedir.

Öte yandan bu yasa ve onu hazırlayan süreç Türkiye emek tarihçiliğinde genellikle modernleşme çerçevesi içerisinde değerlendirilerek, gerçek anlamının dışına taşınmıştır. Yöntemsel olarak benimsenen devlet merkezli tarih anlayışının dolaysız bir

sonucu olarak 3008 sayılı yasa birtakım devlet elitinin bürokratik uygulamalarından birine indirgenmektedir. Bu çalışmalarda, 1923-1936 yılları arasında Meclis'te beş ayrı tasarının görüşüldüğü İş Kanunu'nun serüveni siyasi iktidarların hazırladığı layihaların içeriği üzerine inşa edilmektedir. Temel kaynaklarını *Meclis Zabıt Ceride*'lerinin oluşturduğu bu çalışmaları hacimsel olarak kapsamlı hale getiren ise sıklıkla dönemin tek parti yöneticilerinin fikir ve söylemlerine yer verilmesidir. Bu çalışmalarda dönemin yöneticilerinin eyleme geçerken ne düşündükleri fazlasıyla bulunabilmekteyken; ne o eylemlerin toplumsal arkaplanına ne de tarihsel sonuçlarına ulaşmak mümkündür. Dönemin siyasi rejiminin baskıcı karakteri ve toplam nüfus içerisinde işçi sınıfının görece azlığı bu tip "üstten" yaklaşımların kendilerini inşa ettikleri dayanağın çıkış noktalarını oluşturmaktadır. Bu noktada, İş Kanunu "kalkınma ve sanayileşme yolunda 1930'lı yıllarda yürütülen devletçilik modeli"nin basit bir yansımasına dönüşmektedir. Devleti sınıf mücadelesinin gerçekleştiği bir alan olarak değil, sermaye birikimine dışsal ve sınıflar-üstü bir mekanizma (hatta bazı yorumlarda ayrı bir sınıf olarak) olarak kodlayan bu yaklaşımlarda Türkiye kapitalizminin gelişiminde toplumsal sınıfların etkinliklerini anlamaya yönelik bütünsel bir çerçeve tam olarak sağlanamamaktadır.

Bu bütünselliği sağlayacak temel öge ilk önce mevcut bilme biçimine yönelik bir eleştiri olarak kavranmalıdır. Bu eleştirinin ilk adımı ise yöntemsel olarak, içeriğini egemen sınıfların belirlediği bir tarih anlatımının karşısında alternatif bir tarih projesinin yaratılması ile atılabilir. Bu tarih projesinin çıkış noktası; yukarıdan verilen her şeyi aşağıda verilen mücadelelerin belirlediği, yukarıya kabul ettirilemeyen her türlü talep ve teklifin ise bu mücadelenin üst sınırlarını işaret ettiği önerisine dayanmaktadır. Burada amaçlanan madun sınıfların kolektif bilinci üzerinde hâkim kılınmaya çalışılan bilme biçimine karşı, sınıfın kendi tarihsel mirasını oluşturmasını sağlayacak bir yöntem geliştirmektir. Bu yoruma göre, tarihsel bilgi nesnel-bilimsel görüntüsünün ardında, üzerinde sınıf mücadelesi verilen bir hegemonya aracıdır. Çalışmanın birinci bölümünü bu tarz bir yönelimin teorik bir tartışması oluşturmaktadır. Tarihyazımında bugüne kadar kabul edilemeyen aksiyomlara yönelik geliştirilmesi amaçlanan bu eleştirilerin somut karşılığı ise ilk bölümün sonunda erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine dair genel bir değerlendirme ile tamamlanmak istenmiştir. Bu sayede çalışmanın sonraki bölümlerinde izlenilecek olan genel çerçevenin oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede sınıfların içsel ilişkili olarak karşılıklı bağıntılarla ele alınması gerektiği savunulmaktadır. Kast edilen, emek tarihçiliğinin salt bir sınıfın eylem ve mücadelesi ile anlaşılamayacağı aynı zamanda karşıtlık halinde olduğu sınıfın da öyküsünü içerdiğiidir. Bu amaçla çalışmanın ikinci bölümünde cumhuriyet projesini açığa çıkaran koşullar, pazar ekonomisine ihtiyaç doğuran sınıf kompozisyonu ekseninde tartışılmaya çalışılacaktır. Türkiye’de ana-akım sosyal bilim geleneği içerisinde neredeyse tüm problemlerin temel kaynaklarından biri olan, devletin bir özne olarak kurgulanması sorununa işaret edilmesi amaçlanan bu bölümle birlikte döneme dair geçerli bir kavrayış zemininin oluşturulmasına çalışılacaktır. Bu dönemin özgül bir yanı, Türkiye burjuvazisinin ilksel sermaye birikimini henüz tamamlayamamış olmasıdır. Tam da bu sebeplerle burjuvazinin eksik yaratıldığını varsayan çalışmalarda Türkiye kapitalizminin devlet güdümünde geliştiği öne sürülerek sermaye dışı aktörlere tek belirleyicilik rolü atfedilmektedir. Kapitalizmi batıdaki gelişimi ile tekleştirerek, onun Türkiye coğrafyası üzerindeki özgüllüklerini toplumsal sınıf kavrayışını bozan bir etken olarak ele alan yorumların aksine; bu çalışma erken cumhuriyet döneminde emek ile üretim araçları arasındaki yarıma anlamına gelen ilksel birikim sürecine ait koşulları anlama çabasıdır.

Bu süreç tamamlanarak geride kalan bir aşama değil, birikim dinamiğine içkin olan bir devamlılık şeklinde görülmelidir. Bu devamlılığı sağlayacak dinamik olarak ücretli emek formunun kökleşmesi ve yeniden üretiminin ise Türkiye’de emek piyasalarının ilk kez nasıl kurumsallaştığı sorusuna paralel olarak ele alınması amaçlanmaktadır. Çalışmanın son bölümü bu soruya sınıfsal anlamda çok yönlü bir cevap arayışıdır. 3008 sayılı kanunu nihai bir sonuç belgesi olarak görebileceğimiz 1923-1936 yılları arası dönemin olgusal tarihi bu amaçla bu bölümde yeniden ele alınacaktır. Burada tespit edilmeye çalışılan, çatışma halinde bulunan toplumsal sınıfların sürece müdahale yeteneğinin alt ve üst sınırlarını tespit ederek, süreçlerin hukuksal konsolidasyonlarını bürokrasinin zihin dünyasının dışındaki maddi öğelerle açıklayabilmektir.

1. Tarihin Sınıfsal, Sınıfın Tarihsel Kavranışı İkilemi: Erken Cumhuriyet Dönemine Yeni Bir Bakış Sorunu

Türkiye’de erken Cumhuriyet dönemi; yapılan çalışmalarda kullanılan kaynaklar bazı durumlarda farklılaşsa da yöntemsel olarak benzeşmenin en yoğun yaşandığı araştırma alanlarından biridir. Özellikle emek çalışmalarında belirginleşen bu olgunun temelinde devlete ve sınıfa dair kavrayıştaki ortaklıklar temel önemde belirleyicidir. Geçmişin ampirik çözümlemesinde, olguların içeriğine dair ayrılıklar nüanslar üzerinde gerçekleşirken tarih çalışmalarının gelenekselleşmiş birtakım dar ikiliklere sıkışması kaçınılmaz olmaktadır. Oysaki tarihin yeniden inşasında açığa çıkacak yeni önermelerin temel amacı bu dar ikilikleri aşmak üzere kurgulanmalıdır. Bu tip bir çaba ise bir çalışmada benimsenen çerçevenin dayandığı temelin bilimsel kaidelerle bağıntılarını tespit edebilmekle başlar. Gerçekliğin bütünsel olarak ele alınması anlamında tarihsel maddecilik; toplumsal gerçekliğin bilgisi olarak tarihin, üreten insanın özgünlüğü bağlamında açıklayıcı özü olarak emeği işaret eder. Emeğin özgürleşmesinin anlamını, insanın kendi boyunduruğundan kurtularak, Marx’ın *tarihöncesi* olarak andığı dönemin bitişi olarak yeniden ele alan bir yöntemde sınıfların nasıl kavrandığı hayati önemdedir.

Öte yandan, söz konusu çalışmanın kapsamı kapitalist bir toplumda ilksel sermaye birikimi aşamasına denk geldiğinde bu kavrayışın ikinci bir sonucu daha ortaya çıkmaktadır: “dönemsel kopukluklar”. Belirli bir dönemselleştirme ekseninde yapılan tarihsel çalışmalarda, ele alınan konu kesit tarih aralıklarında dondurularak incelendiğinde o tarihsel olgu bütünle olan ilişkisinden kopartılmış olur. Örnek olarak, bu tip bir aşamacı yorumda ilksel sermaye birikimi tamamlanan, geride kalan bir dönem hüviyeti kazanır. Oysaki, Perelman’ın da belirttiği gibi sermayenin yaratılması ile devam eden işlevi arasında bu türden bir ayrılık yoktur. İlksel sermaye birikimi, gerçekleşerek misyonunu tamamlayan bir çeşit “Bing Bang” olarak ele alınamaz.¹ Çünkü üretim araçları ile emekçi sınıflar arasında yaşanan kopuşun sürekliliği esası anlamına gelen bu yarılma kapitalist bir toplumsal yapının sınıflı karakterini oluşturan temel unsurdur. Erken cumhuriyet dönemi Türkiye kapitalizmi bu veriler ışığında ele

---

¹ Michael Perelman, “The History of Capitalism”, Anti-Capitalism: a Marxist Introduction, Ed. Alfredo Saad-Filho, Pluto Press, 2003, s. 125.

alındığında, geçmişle bugün arasında bütüncül bir bağ oluşturmaya çalışan bir araştırmadan beklenen ücretli emek formunu oluşturan kuralları tespit etmesi olmalıdır. Bu kurallar bütününe açığa çıkaran asli unsur, sermaye birikiminin gereklilikleri olsa da içeriğini belirleyen şey sınıf mücadeleleri olacaktır. Bu açıdan Türkiye kapitalizmini anlamının sacayaklarından birisini, erken cumhuriyet dönemi sınıf mücadelelerinin alternatif bir tarih projesi etrafında yeniden ele alınması oluşturmaktadır. Bu bölümde bu tarih projesinin teorik anlamda sınırları çizilmeye çalışılacaktır. Tarihsel bilginin pozitivist yorumuna yönelik epistemolojik bir tartışma ekseninde başlayan bu tartışma ikinci kısımda erken cumhuriyet dönemi tarihyazıcılığının genel bir değerlendirmesi ile tamamlanacaktır.

1.1. Tarihsel Bilgi: Sınıfsal Bir Mücadele Alanı

Tarihsel süreç içerisinde belirli bir noktadan geriye doğru bakılırken, araştırmacılar tarih anlatımlarında belli bir güzergahta ilerler. Kendi anlayışlarını ‘gizli bir tasarı’ya tekabül eden kaçınılmaz bir sürece dayandırdıklarında yerleşmiş olan her şeyin kendi kaderinin bir sonucu olarak görünmesi kaçınılmazdır. Toplumsal tarihin özü konusunda uzlaşamayarak ayrışan tüm yönetsel çerçeveler bu gizli tasarımı tespit edecek farklı bir güzergahı işaret ederler. Bu tip bir çabanın tarihsel görüngüleri idealist tarih görüşü bağlamında ele alma sonucunu doğuracağını belirten Mészáros’un da ifade ettiği gibi, bu nokta üzerinde yapılan tartışmalarda en genel rahatsızlıklardan birini teleolojinin (erekselcilik) bir çeşit teoloji (ilahiyat) olarak ele alınması oluşturmaktadır. Teolojik idealizmin yerine kurgulanmaya çalışılan “nesnel kuramsalcı”lığın haklı çekincelerine rağmen, insan tarihinin maddeci bir açıklamasının esas parçasını ereksel bir emek tasarısı oluşturmaktadır. Tarihsel maddeciliğin bu tip bir yorumuna göre, ontolojik düzeyde insanlığın kendi tarihini gerçekleştirdiği ve geliştirdiği alan olarak üretici eylemin ele alınması bu anlamda teleolojiden bağımsız değerlendirilemez. Çünkü bu ereksellik, tarih içinde insan türü ile doğa arasındaki ilerlemeci değişken metabolizmanın dinamiği olarak emeği ele alır.²

İnsanların tarih yapan varlıklar olarak özgünlüğünü ilkin üretebilme ve sahip olduğu bilgiyi aktarabilme kapasitesi olarak ortaya koyan maddeci bir yönelimde tarih yazmak ise sosyal gerçekliğin salt dışsal belirlenim koşullarını anlatmanın ötesine geçerek o gerçekliğin kendisini kuran, çok yönlü bir tanımlama çabasıdır. Nesnelere ve özneler arası ilişkilerin bizatihi içsel bir ögesi olan tarihselliği, bu anlamda bir araştırma alanı olarak tarihin ilgi kapsamına sıkıştırılamayacak denli kritik bir özü işaret eder. Dar anlamıyla tarih (bilgi ve bilim olarak tarih), tarihsel maddeciliğin bütünselci anlayışını kapsayamaz. Çünkü süreç olarak tarih ve bilim olarak tarih, yüzleri aynı yöne

² Bkz. István Mészáros, *Dialectical Transformations : Teleology, History and Social Consciousness*. In Bertell Ollman & Tony Smith (eds.), *Dialectics for the New Century*. Palgrave Macmillan, 2008, 137-138.

dönük olsa da nesnel bir mutabakat içerisinde değildir. Tarih birey, grup, sınıf ve toplumların *karşılıklı etkisinin* sonucunda bir bütün olarak var olur ve tarihin özneli olarak insanlar kendilerini eylemleri içerisinde *yaratır* ve *ortaya çıkarır*. Bu çok yönlü belirlenim içerisinde tarihçiler, bütünselliğin ancak belirli yanlarını ele alabilir.³ Hobsbawm'ın da belirttiği gibi, istisnasız her türlü tarihçilik ürünü insanların geçmişteki sonsuz sayıdaki faaliyet ve koşullarından belirgin bir seçim yapmayı ve dışlamayı mecburen gerektirir. Ki, tarih disiplini bu seçimin hangi bilimsel kritere göre yapılacağını belirleyen kesin bir üst merci yoktur ve bu kriterler her dönemde ve çağda var olan sorunsallara göre sürekli değişmektedir.⁴

Toplumsal ilişkilere içkin olan çatışmaların, somut gerçekliğin her anını yeniden değiştirdiği bir ortamda geçmişteki soruların cevaplarının bugüne aynı olarak kalması beklenemez, tarihçiler her çağda kanıtlara yeni sorular sormuş ve soracaklardır. Bu sorular her cinsiyetin, ulusun veya toplumsal sınıfın önkabulleriyle birlikte değişeceği için, geçmişin bilgisi olarak tarih de sürekli olarak değişecektir. Buna göre, tarihsel kanıtlar aksi ispat edilene dek aynı kalacak ama onların ifade ettiği gerçeklikten bizim ne anladığımız bizimle birlikte sürekli değişecektir. *Tarihsel bilginin* doğasına içkin olan bu dinamizm, toplumsal sonuçları itibariyle sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür. Zira, egemen sınıflar pozisyonları itibariyle tarihsel bilginin politik karakterini gölgeleyerek onu sürekli olarak bilimsel bir perdenin arkasında kendi hakimiyeti altında mutlaklaştırmak zorundadır. Üstelik gerçek tarihin nasıl kavrandığına ek olarak, kullanılan tarihsel “kaynakların” görececiliği de bu süreci zorlaştıran başka bir öğedir. Geçmişin bilgisi ile tarihin bilgisi arasındaki farklılığa işaret eden Carr pozitivist tarihçiliğin “olgular fetişizmi”ni eleştirirken, tarihsel bilgi olarak dikkate alınan belgelerin çoğu zaman egemen sınıfların “kutsal sandığı”ndan çıkan belgeler -resmi buyruklar, antlaşmalar, özel mektuplar ve hükümet raporları- olduğunu hatırlatarak, “hiçbir belge bize o belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiği ya da olabileceğini düşündüğünden, yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez”

³ Henri Lefebvre, *Marx'ın Sosyolojisi*, çev. Selahattin Hilav, Sorun Yayınları, 1996, s. 20-21.

⁴ E.J. Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, 2009, s. 71.

uyarısını yapmaktadır.⁵ Tarihsel kaynakların ve onlara dair kavrayışın çelişkili karakterinden kaynaklanan bu durumda çare yollardan birisi, tarihsel bilginin mutlaklaştırılmasına şüphe ile bakan alternatif bir tarih projesi yaratılmasıdır. Zira, Tosh'un da belirttiği gibi yanılabilir tanıklıklar beraberinde türlü sıkıntılar getirmekle beraber, tarihçi belgeleri yazan düşüncelerin kategorilerine tamamen hapsolmuş da değildir.⁶ Ancak bu kategorileri aşmanın asıl yolu geçmişin bilgisi olarak Tarih'i, bilimsel bilgi üzerinde verilen bir sınıf mücadelesi olarak ele almaktan geçmektedir.

Tarihsel bilginin sınıfsal doğasını sorgulamaya dönük benzer bir çabayı sürdürmeye çalışan çağdaş araştırmaların büyük kısmı "aşağıdan tarihçilik" olarak da bilinen bir akımın etkisinde doğmuştur. Bu akımın bir çeşit başlangıç noktası olarak da bilinen *İngiliz Komünist Parti Tarihçiler Grubu*, Komintern'in Stalin tarafından dağıtılmasının akabinde kurulmuş ve onun Marksizm anlayışı sosyalizmin ulusal bir dava niteliği kazandığı zeminden bağımsız gelişmemiştir. Aralarında E. Hobsbawm, C. Hill, R. Hilton ve E.P. Thompson gibi isimlerin de bulunduğu ve çalışmalarında İngiliz tarihindeki mücadele geleneğine yoğun ilgi gösteren bu grubun üyeleri II. Dünya Savaşı sırasındaki direniş hareketlerinin volontarist mirasını bizzat deneyimlemiş aktivistlerdir. Bu gelenek "uymazcılık (nonconformity), merkezi otoriteye karşı güvensizlik, bu otoriteye karşı bireysel hak ve özgürlükleri kıskançlıkla koruma ve 'karşı çıkma' geleneği, kapitalizmin romantik eleştirisi gibi güçlü bir fikir akımının varlığı"⁷, İngiliz edebiyatını derinden benimsemiş, Marksizm olarak bilinen uluslararası düşünce birliğiyle gelişen bir ilişki ve radikal Protestanlığın izinden gelen laik muhalefet geleneği⁸ gibi çok yönlü bir mirasın üzerine inşa edilmiştir. Tüm bu ulusal gelişmelerin tarihsel arka planında uluslararası komünist hareketin de önemli bir etkisi bulunmaktadır. 1935 yılında Komintern Genel Sekreteri Dimitrov Avrupa'daki faşist partilerin ulusal tarih mitlerinin güncel politik etkilerine dikkat çekmiş ve Avrupalı komünistleri kendi ülkelerinin ulusal tarihlerinde bu mitlerin karşısına demokrasi mücadelesi deneyimlerini çıkarmalarını ve "bugünün mücadeleleri ile halkın devrimci

---

⁵ E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, 2008, s. 19

⁶ John Tosh, *The Pursuit of History*, Revised Third Edition, Pearson Education, 2002, s. 170.

⁷ Serdar Turgut, "Karşı Koymacı Gelenek: Thompson", *Toplum ve Bilim* 24 Kış, 1984, 86.

⁸ P.J. Corfield, "E.P. Thompson, The Historian", *New Left Review* I 201, 1993, s. 11.

gelenekleri ve geçmişi arasında bir bağ kurmaları” çağrısında bulunmuştu.⁹ Ciddi bir Stalinizm eleştirisi olarak doğan bu geleneğin tarihsel zemininin Komintern’le olan doğrudan ilişkisi bu örnek ışığında incelendiğinde çelişkili gibi görünse de Marksizme dair unutulmaması gereken şey, her tarih çalışmasının gövdesinde kendi teorik ve politik koşullarının bulunmasıdır.¹⁰ Bu yeni tarih anlayışı; halk radikalizminin devrimci geleneğini diriltirek, işçi sınıfının güncel mücadeleleri ile geçmişin tarihsel mirası arasında bir devamlılık ve süreklilik oluşturmaya çalışan ortak bir tasarıdır¹¹ ve bugün ile geçmiş arasında sürekli bir diyalogu savunan bu tarih projesi ile amaçlanan sömürülmekte olan sınıfın mücadelecilik karakterini açığa çıkarmak ve onun genelde trajik de olsa kahramanlıklarını ve alternatif bir toplum yaratma vizyonunu fark etmesini sağlamaktır.¹²

Sayer’in de belirttiği gibi, diyalektik materyalizm geleneğinin kurucusu dünyayı işsel ilişkilerin karmaşık bir ağı olarak görüyordu ve her unsuru diğerleri ile olan ilişkisi temelinde ele almaktaydı. Buna göre hiçbir nesne, içinde bulunduğu ilişki ağından yalıtılarak kendi başına bir anlam taşımaz ve daha da önemlisi onları tanımlayan kavram ve kategoriler sadece toplumsal gerçekliğin kendi bağlamında bir anlam kazanır. Bu tarih-yüklü kavramlar dünyasında, bir sınıfı ya da başka bir toplumsal olguyu tanımlamak demek onun tarihini yazmak demektir.¹³ Emekçi sınıfların tarihini, onun kendi eylem ve deneyimleri ile anlatan tarih projesinin ilişkisiz yorumuna göre, üretim ilişkileri tarihsel olarak kesintisiz antagonizmalar kurarak çeşitli çatışma ve mücadeleler yaratır; bunlarsa toplumsal deneyimi ‘sınıfsal biçimlerde’ şekillendirerek süreçlere dayatır.¹⁴ Dolayısıyla, bu yorumlamada sınıfın dili çatışan çıkarların kesişim noktasındaki içerme ve dışlama mekanizmaları yoluyla kendi sözlükçesini kurar.

---

⁹ Paul Blackledge, "British Marxist History", *Critical Companion to Contemporary Marxism*, Jacques Bidet, Stathis Kouvelakis (der.), Brill Academic Publishers, 2008, s. 335.

¹⁰ R. Gray "History, Marxism and Theory", içinde E. P. Thompson *Critical Perspectives*, Harvey Kaye, Keith McLelland (der.), Temple University Press., 1990, s. 156-158.

¹¹ B. Schwarz, C. Mercer "Popular Politics and Marxist Theory in Britain: The History Men", içinde *Silver Linings*, (der.) G. Bridges ve R. Brunt, Lawrence & Wishart, 1981, s. 148.

¹² Simon Clarke, 'Socialist Humanism and the Critique of Economism', *History Workshop Journal* No. 8, 1979, s. 150.

¹³ Derek Sayer, *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell, 1987, s. 19-22.

¹⁴ E. M. Wood, "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf", çev. Atilla AYTEKİN, *Praksis* 1, 2002, s. 100.

Tarihsel bilginin emekçi sınıfların merkeze alınarak anlatılması bilimsel bilginin politik karakterini de açığa çıkarır. Fakat bu durum, bilim/siyaset, tarih/siyaset ya da tarih/bilim gibi ikilikler kurarak bir tercih yapmak zorunda olduğumuz anlamına gelmez.

Bu noktada Ranciere'in "ya tarih ya bilim" ikiliğine çıkış olarak sunduğu hem bilim hem de bir hikâye anlatısı olarak tarih önermesi, bir sınıf mücadelesi alanı olarak 'Tarih', yorumunun ontolojisi hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Ranciere'in, Tarih'in *bilgi poetikası*¹⁵ hakkında belirttiği gibi tarihçilerin, *historie* (tarih/hikaye) sözcüğü üzerindeki tartışması, her yeni bilimin kendi ideolojik tarih-öncesi ile hesaplaşmasıyla ilgili bir mesele değil, kendi öz dinamisinin ana ilkesidir.¹⁶ Ancak ilk bakışta önemli ipuçları sunan *bilgi poetikası* önerisi, sorgusuzca benimsenmesi gereken bir çağrışım değildir çünkü Ranciere'ci bilgi poetikası anlayışının ardında Althusserci teorizmin önemli izleri vardır. Bu tip bir teorizme göre, teorik-pratik kendi kendisinin ölçütüdür ve o, ürününün geçerli sayılma protokollerini, yani kendi bilimsellik kriterlerini kendi içinde içerir. Buna göre, bilimler bir kez oluştuktan sonra kendi bilimsel bilgilerinin doğruluğunu *dışsal* bir pratiğin doğrulamasına ispatlatmak zorunda değildirler.¹⁷ Fakat bu yorumda dışsal olarak ifade edilen şey her ne kadar toplumsal pratikler olsa da E.P. Thompson gibi emek tarihçileri için gerçek tarihe dayatılmaya çalışılan teorik modellerdir. Ona göre tarihsel gerçeklikle teorik modelin kurduğu ilişkide bir kesişimin gerçekleşmemesi halinde, vazgeçilmesi gereken gerçek tarihin kendisi değil teorik model olmalıdır. Bunun tersine, bilginin nesnesinin sadece disiplinlerin kendi prosedürlerinin kodlayabileceği ideolojik hakikatler olduğunda ısrar etmek hiçbir önerme için bir doğruluma ya da yanlışlama yapılamayacağını, dolayısıyla bilimsel bir temyiz olamayacağını söylemek demek olur.¹⁸ Vilar'ın da belirttiği gibi Marx'ın ve insan toplumları üzerine düşünen diğer düşünürlerin bilime dair yaklaşımları üç temel kategori üzerine kuruludur; *tutarlı* (sağlam ve alışlagelmiş bir teorik

---

¹⁵ Ranciere'in "bilgi poetikası" adını verdiği şey, kendi deyimiyle "bir bilginin hangi kurallara göre yazıldığı ve okunduğuyla, kendini özgül bir söylem türü olarak kurduğuyla ilgilenir. Bilginin kendini adadığı doğruluk halini tanımlamaya çalışır ama onu kaidelere bağlamaya, bilimsellik iddialarını onaylamaya ya da geçersiz kılmaya çalışmaz" Bkz. Jacques Ranciere, *Tarihin Adları*, çev. Cemal Yardımcı, Metis Kitap, 2011, s. 34.

¹⁶ J. Ranciere, a.g.e., s. 33-34.

¹⁷ Louis Althusser, *Kapitali Okumak*, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, 2007, s. 92-93.

¹⁸ E.P. Thompson, *The Poverty of Theory & Other Essays*, Monthly Review Press, 1978, s. 12.

çerçeveye oturması), *bütüncül* (yargılama gücünün tüm faydalı çalışma alanlarının analizinde öne sürülebilme yetisi) ve son olarak *dinamik* (sonsuzca kadar sürecek bir sabitlik belirtmemesi ve hiçbir şeyin değişim prensibini açığa çıkarmaktan daha önemli olmaması) olmasıdır.¹⁹

Marksist gelenek içerisinde Thompson'ın yöntemini özgün kılan Althusserciliğin tarihi *okuma teorisinin* yerini onda tarihi *dinleme* vurgusunun almasıdır.²⁰ Thompson verdiği bir mülakatta tarihçilerin tüm zamanları dinlemesi, bir kitap veya projenin başına sonunda neye ulaşacağını bilerek oturmaması gerektiğini ve malzemenin ona konuşmasını beklemesi gerektiğini söylemiştir. “Tarihin bir ayrıcalığı olmadığı” yönündeki birçok karşı eleştiriye rağmen, bu tip bir çalışma yöneliminin mantığına göre tarih konuşur, tarihçi dinler ve bunun sonucunda teori sadece test edilmekle kalmaz, yeniden inşa edilir.²¹ Fakat pozitivist tarihçiliğin lineer kurgusunun karşısına inşa edilmeye çalışılan bu praksis dilinin, karşı eleştirisi genellikle “nesnelciliğin” geri çağırılması noktasında birleşmektedir. Bu eleştiriye göre, siyasi tarih projesi ile tarihsel gerçeklikler kanıtsal gerçeklikten yola çıkan tarih disiplini tarafından ‘imal’ edilmektedir ve gerçekliğin ikili yüzü, tarihçiyi belli bir problemi çözmek için kanıtlarını keyfi seçen biri haline getirmektedir. Kısacası bu tip bir tarihyazımında birtakım ‘varsayımlar’ın gerekli olduğu savunulduğunda, tarih yazmanın imkânsızlaşarak dar bir ikiliğe mahkûm olunacağı savunulmaktadır: “tarihten vazgeçme ya da başka bir alternatif olarak onu siyasi bir silah olarak işe koşmak için kurgusal ya da ideolojik karakteriyle tanımak veya profesyonel kanıtlar sunmak ama bunların objektif tutarlığı olduğunu iddia etmemek”.²²

Fakat objektivizmin eleştirisinin karşı eleştirisi bu dar ikiliğe sığdırılmaz. Çünkü tarihsel bilgiyi sınıf mücadelesinin diliyle kullanmanın (ya da kullanmamanın)

---

¹⁹ Pierre Vilar, “Marxist History, a History in the Making”, *New Left Review* I/80, July-August 1973, s. 66-67.

²⁰ Richard Johnson, ‘Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History’, *History Workshop Journal* No. 6, (1978:Autumn), s. 86.

²¹ E.P. Thompson, Interview by Marho, *Visions of History*, Henry Abelove, vd. (der.), New York: Pantheon, 1983, s. 14-16.

²² A. Warde, “E.P.Thompson and 'Poor' Theory”, *The British Journal of Sociology*, Vol.33, No.2., 1982, s. 225-226.

kendisinin bir “eylem” olduğunu savunan yeni tarih anlayışının çıkış noktası, demokrasi çağının bir ürünü olarak kitlelerin (özelinde toplumsal sınıfların) tarih-yazımına birer aktör olarak eklenmesidir. Ranciere’in de belirttiği gibi, “modern demokratik ve toplumsal hareketin doğasında, zihniyet tarihine özgü yorumlama ve yazma işlemlerine malzeme veren simgesel düzeni söküp bozmak vardır. Demokrasi çağının tarih bilimi, (salt) demokrasi çağı tarihinin bilimi olamaz. Çünkü bu tarihin ayırt edici özelliği, sapkınlığın seslerinin memleketleştiği toprağı tahrip etmektir.” Ona göre demokratik toplumsal terörizasyon rasyonelinin temel önermeleri; tek tek öznelere halinde herkesin birbirine denk olması, siyaset öznesinin sınırsızlığı ve tarihsel anlamda bu yeni öznenin yeni dilinin yazışmak/diğer herkese hitap etmek olmasıdır.²³

Anderson’un aracılığın tarihteki rolünün özel tartışma amaçlarına *ad hoc* uyacak biçimde düzenlenemeyeceği şeklindeki haklı uyarısına rağmen²⁴ yine de eklenmesi gereken, demokratik tarihçiliğin kapitalist üretim tarzı bağlamında çok daha kritik bir öneme sahip olduğudur. Çünkü kapitalist üretim sürecinde emeğin soyut bir nitelik kazanarak zamansal anlamda ölçülebilmesi, kâr güdüsü ile sermayeyi artı emek-zamanı arttırabilmek konusunda arayışlara iter. Modern kapitalist ilişkilere has bu “*yeni zaman anlayışı*” ise emeği boyunduruk altına alarak, kendi yaptığı tarihi insanların kontrol edemeyeceği bir üst noktaya taşır.²⁵ İşte tam da bu yüzden, işçi sınıfının kendi deneyimi sayesinde zaman üzerindeki mutlak hâkimiyeti bu tarih projesinin asli unsuru olmaktadır. Geras’ın da belirttiği gibi kapitalist toplumlarda emek kendi veriminin değeriyle, emek gücü bu değer boyutu, toplumsal ilişkiler de metalar arası değer ilişkisi tarafından temsil edilirler fakat Marx için bu değer de değer ilişkileri de hayali değil, bir *gerçekliktir*. Değerin gerçekliği üzerinde ısrar etmek, kapitalist üretim ilişkilerinde biçimin kendisini nesnelere arası bir ilişki olarak sunmasından bahsetmek ve onların aslında *toplumsal* gerçeklik olduğunun altını çizmektir. Ve verili gerçekliğin genelliğini değil toplumsallığını vurgulamak onların *tarihsel özgüllüğünden* bahsetmek demektir.²⁶

---

²³ J. Ranciere, a.g.e., s. 125.

²⁴ Perry Anderson, Marksizm’de Tartışmalar, çev. Ahmet Özdemir, Göçebe Yayınları, 1998, s. 72.

²⁵ Paul Paolucci, Marx’s Scientific Dialectics, Leiden: Koninklijke Brill Nv, 2007, s. 93.

²⁶ Norman Geras, “Essence and Appearance”, New Left Review I/65, January-February, 1971, s. 75-77.

Bu suretle; toplumsal gerçekliğin tarihsel olarak özgül bir aşamasında kapitalist toplumsal ilişkiler bir grup aydın tarafından salt teori düzeyinde kavramsal olarak inşa edilen bir distopyaya indirgenemez. O, bizzat sınıflar tarafından yaşanan bir gerçekliktir ve kendisini gerçek insanların gerçek deneyimleri yoluyla dışa vurur. Fakat bu deneyimlerin teorik araştırılması aşamasında failliğin sıradan insana lütfedilmeyecek denli özel bir durum olduğu yönündeki tasavvur, demokrasi çağı tarih anlatıcılığının kaidelerine aykırıdır. Üstelik, teorik yapıların bilimsel analiz yoluyla failsizleştirilmesi tarihsel gerçekliklerin analizinde öznel ve nesnel birbirine sonradan bağlantılandırılmayı bekleyen ayrı uğraklar olarak ele almaya sebep olur. Bu ayrıştırılmaya, ister istemez insanları kendi bilinçlerine dışsal olan ilişkilerin basit taşıyıcılarına indirger.²⁷ Burada kast edilen tüm tarihin insan tarihi, gerçekliğinse insan algısı olarak ele alınması gerektiği türünden bir anti-materyalizm değildir. Zira bu tarz bir yaklaşımı benimsemek de Timpanaro'nun belirttiği gibi, deneyimi bir öznenin gerçeklik üretimine indirgemek olur. Oysaki algının dışında da var olabilen gerçekliği, öznenin faaliyetinde salt önemsiz bir uğrak olarak ele alamayız; özne ve nesneyi soyutlamada ayırt edilebilir pür uğraklar haline getirerek bu gerçekliği bütünüyle kavrayamayız.²⁸ Gerçekliğin tarihi ile insan tarihi arasındaki bu yüzde yüz çakışmazlık saklı kalmakla birlikte, toplumsal gerçekliğin ayrıştırılamaz parçalarını öznel olanlar ile nesnel alanlardaki atomistik bölgelerden derleyerek bir bütün haline getirecek bilimsel yöntem tarihsel maddecilik olmaktadır.

İnsan tarihini bütüncül olarak açıklamaya çalışan bu geleneğin işaret ettiği praksis dili ise, toplumsal bellekte en başta emekçi sınıfların kesintisiz mücadele ve deneyiminin tarihe hâkim kılınmasıyla kurulabilir. Bu süreç, bir karşı hegemonya yaratmanın mücadelesidir. Bu yaklaşımın öncülerinden E.P. Thompson'ın analizinde hegemonya dinamik bir kavram olarak yer alır ve yapısal belirlemciliğin aksine sınıf egemenliği/itaati anlamına gelmez, sürekli direniş ve mücadeleyi kapsar. Bu yorum, işçi sınıfının direniş alanlarını yok sayan ideolojik egemenlik anlayışının yerine, sınıf

---

²⁷Keith McClelland, "Towards a Socialist History: Some comments on Richard Johnson", History Workshop No:7, 1979, s. 79.

²⁸ Sebastiano Timpanaro, "Considerations on Materialism", New Left Review I/85, May-June 1974, s 7.

bilincinin açığa çıktığı yeni mücadele alanları arayan aktif bir dil getirir.²⁹ Böylece aktif failin pasif faaliyetlerine de dönüştürücü bir eylem gücü getiren Thompson ve diğer demokratik kitle tarihçileri, yönetilenler üzerinde sürekli denetim anlamına gelen ve insanların doğar doğmaz kafalarına işlenerek hiçbir deneyim yoluyla aşılamayacak olan kaba hegemonya yorumlarının aksine etkileşim halinde bir ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Bunun iki anlamı vardır; birincisi yukarıdan vermenin aslında aşağıdan almak demek olması yani hâkim sınıfların hiçbir tavizinin sınıf mücadelesi dışındaki kategorilerle anlaşılamayacağı. İkincisi ise bilincin çift katmanlı ontolojisi; buna göre bir yanda sınıfların mevcut dünyada var olma yönelimli “uyum sağlama” süreçleri ve oyunu kurallara uyarak oynama halleri bir vaka olarak belirginken diğer yandan sömürü ilişkilerinde ortaya çıkan ortak deneyimlerin var olan gerçekliğe yönelik sürekli bir alaycı eleştiri, direniş ve daha seyrek olmakla beraber isyanı ortaya çıkarmasıdır.³⁰ Bu tarz bir sınıf kavrayışının asıl gücü, sınıf bilincinin yokluğunda da sınıfın eylemlerini tespit etme ve açıklama yetisine sahip olmasındadır.³¹ Aksi durumda, sınıfın salt sınıf bilincine indirgenerek tarih-yazımına eklenmesi onu bir aktör olarak siyasal mücadeleye zaman zaman katılan potansiyel bir fail kategorisine hapseder ki, tarihte kesintisiz bir sınıf bilinci arayıp da bulamayan aydınların tarihsel maddeciliği arkaik olarak görme ve sınıfı başka uğraklarla ikame etme eğilimleri bu tip bir yorumun yarattığı karamsarlığının izdüşümleridir.

Stuart Hall’un, koşulların ve bu koşulların bilinçte nasıl algılandığı ayrımının tek bir sözcükle, yani deneyimle karşılaşmasını tatmin edici bulmaması da yerinde bir uyarı olarak görünmektedir.³² Diğer yandan *sınıf deneyimi* üretim ilişkileri ile sınıf bilinci arasındaki tarihsel bağlantıyı sağlayacak şeydir. Ve Sewell’in da belirttiği gibi siyasal hareketleri, sendika düzenlemelerini, fabrika çatışmalarını, grev ve boykotları içeren *sınıf mücadelesi* kavramı sınıf deneyiminin en önemli biçimi olsa da bu kavram çok daha geniş bir anlamı içerir. Sınıf deneyimi, işçilerin sadece eylem pratiklerinde değil

---

²⁹ V.S. Ögütte, ve G. Çeğin, *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği*, 2. Bs., Ankara: Tan Kitabevi, 2010, s. 148.

³⁰ E.P. Thompson, *Avam ve Görenek*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2006, s. 24.

³¹ E. M. Wood, a.g.e., s. 94.

³² Stuart Hall, “In Defence of Theory”, içinde *People's History and Socialist Theory* Raphael Samuel (der), Routledge, 1981, s. 384.

tüm doğal faaliyetlerinde sömürüye karşı verdikleri yanıtların geniş bir yelpazesini içerir.³³ Bu anlamda üretim ilişkilerinin belirli bir tarihsel zeminde öznelerle kurduğu diyalogun açığa çıktığı en kritik anlar bu deneyimlerdir. Tarihsel maddeciliğin çekirdeğini oluşturan bu analiz biçiminde, ekonomi politiğe ait kategorilerin somut hayattaki karşılıkları bulunup, sermayenin toplumsal hayatın bütünü üzerindeki izleri sürülmelidir. Sosyal gerçekliğin bu çok yönlü izleklerini takip ederken akılda tutulması gereken sömürünün sadece üretilen artı değer oranı ile hesaplanmayacağı, aynı zamanda insanların sahip oldukları mallar (yiyip içtikleri şeyler), barınma-sağlık koşulları, hayat ölçüleri (doğum oranları, ölüm oranları, meslek hastalıkları, çalışma ve yaşam koşulları), çocukların durumu (çocuk işgücü) gibi standartların da hesaba katılmasıyla açıklanacağıdır.³⁴

Kavramlarının kapsamındaki bu farklılık gözlemlendiğinde, klasik Marksist gelenekteki artzamanlı terimler olarak “kendinde sınıf/kendisi için sınıf” ikiliğinin bu tarz bir deneyim ifadesinde eş zamanlı bir içiçeliği belirttiği söylenebilir. Toplumsal bir aktör olarak işçi sınıfının davranış kodlarını tüm boyutlarıyla incelemeyi gerektiren bu özgün tarihçilik anlayışının ‘Tarih’ disiplinine bıraktığı en derin etkinin kaynağı, onun geçmişini kendi terimleriyle anlamaya dönük çabası ve bugünün değerleriyle yargılamadan önce geçmişe empatiyle yaklaşmasıdır. Bunun anlamı incelediği sınıfın zihniyet dünyasına girdiği ve anakronizm tuzağına düşmeyerek tarihe-bağlı olarak hareket etmesidir.³⁵ Böylece bir sınıfın zihniyet dünyasını kendi gerçekliği ile ele almaya çalışan bu çaba, sınıfı idealize edilmiş bir bilince ulaşıp ulaşamadığı konusunda teste tabii tutan özcü yaklaşımların yerini alacaktır. Bir arada olmaları çelişkili gibi görünse de uyum sağlama ve direniş pratiklerinin çoğu zaman aynı anda var olabileceği iddiası; insanların yaptıkları şeylerin bilgisine ve kendi eylemlerinin sezişine sahip oldukları prensibine dayanır. “Bilmiyorlar ama yapıyorlar” yorumunu, “biliyorlar ama yine de yapıyorlar” formunda yeniden yapılandırılan bu bakış sayesinde sınıfların ne yaptıkları kadar, yaparken ne düşündüklerini sezinlemek de mümkün olacaktır.

---

³³ W.H. Jr. Sewell, “Thompson’s Theory of Working-class Formation”, içinde E. P. Thompson Critical Perspectives, Harvey Kaye, Keith McLelland (der.), Temple University Press, 1990, s. 55.

³⁴ Bkz. E.P. Thompson, İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2 bs., Birikim Yayınları, 2007, s. 387-407.

³⁵ Corfield, a.g.e., s. 15.

Bunun anlamı insanların seçimlerini yaparken bütünü bilgisine sahip oldukları demek değil, kendi varlık koşulları altında o bütünü inşa eden aktörler olduğudur.³⁶ Daha özlü bir ifade ile, “tarihçinin araştırması istenilen hareketin arkasında yatan şeydir ve bu, hareketi yapan bireyin bilinçli düşüncesinden ya da dürtüsünden tamamıyla ilgisiz olabilir.”³⁷ Gerçekliği salt görüngüler üzerine inşa ederek mutlaklaştırmaya çalışan burjuva ampirisizminin en büyük tehlikesi gerçeklerin kendi başına konuşmasına izin vermesi değil, egemen ideolojinin kendisini bir gerçeklik olarak sunma riskini beraberinde taşımasıdır.³⁸ Yöntemsel olarak herhangi bir spesifik soru formüle edilmediği anlarda dahi, mutlak varsayımlarla hareket eden bir araştırmacı kendisini ortodoks tarihçiliğin sorgulanmamış bir yansıması olarak bulacak ve genel geçer araştırma çerçevesi dışına çıkamayacaktır.³⁹ Kısacası olgusal tarih, değer teorisinin ışığında aydınlatılmadığı bir zaman, özellikle de söz konusu olan kapitalist toplumsal ilişkiler olduğunda Tarih tüm özgürleştirici hüviyetini yitirecektir.

Tam da bu noktada voluntarist bir tuzağa düşmemek adına vurgulanması gereken; tarihsel maddeciliği kapitalist toplumsal ilişkiler bütününcü inceleyen diğer tüm bilme biçimlerinden üstün kılan ve sınıf gerçekliğinin temel belirleyeni olan şeyin artı-değer teorisi olduğudur. Zira aksi bir durumdaki analiz biçimi işçi sınıfı derken sadece somut emeği işaret ederek sermaye birikimine kaynaklık eden soyut emek formunu göz ardı eder. Ve nihayetinde emek ve emek-gücü arasında bir ayırım yapmayan ve dolayısıyla ikincisini hesaba katmayan bir mücadelenin de temel referansı üretimden çok dolaşım alanı olur.⁴⁰ Değer teorisinin sunduğu kavramsal zenginliğin reddi mirasıyla, Thompson’ın deneyim kavramını fetişleştirerek “dâhil olunan toplumsal pratiğin edilgen bir biçimde kaydedilmesinden ibaret gören deneyci yaklaşımlara savrulmak da mümkündür”.⁴¹ Ki Thompson’ın son dönem takipçilerinin sıklıkla

---

³⁶ Gavin Williams, "In Defence of History", History Workshop, No. 7 (Spring, 1979), s. 119.

³⁷ Carr, a.g.e, s. 60.

³⁸ S. Clarke, a.g.e., s. 139.

³⁹ J. Tosh, a.g.e., s. 173.

⁴⁰ F. Ercan “Değer Teorisi Açısından Sınıf ve Sınıf Analizlerinin Analizi”, İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler, SAV, 2005, s. 33-38.

⁴¹ Metin Özügürlü, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, Praksis (8), 2002, s. 43.

savrulduğu eleştirel ampirizm tuzağının çıkış noktasını, dar anlamıyla bu deneyim kavramı oluşturmaktadır.⁴²

Sadece işçi sınıfının çalışma koşullarını veya bu koşulları nasıl hissettiğini kaydeden bir tarihyazıcılığı, onların esas olarak diğer sınıflarla çatışmalı bir sürecin içerisinde var olduğu gerçeğini gölgeleyecektir. Zira diyalektiğin karşıtların birliği esası, çelişkiyi dönüşümün itici gücü olarak ele alırken, bir şeyin içerisine girdiği ilişkileri o şeyin ne olduğunun asli bir parçası olarak ele alarak statik ve parçasal anlayışlardan kaçınmaya çalışır. Johnson yoğun bir kültüralizm eleştirisi sunarken, Thompson'ın da ilk dönem eserlerinde tek bir sınıfın öyküsünü kendi geleneği içerisinde anlattığını, sonraki çalışmalarında sınıflararası sosyo-kültürel bütünlüğü daha iyi kavramasını sağlayan şeyin Gramsci'nin hegemonya kavramı olduğunu düşünmektedir.⁴³ Sosyo-kültürel bütünlüğün dinamizmini belli bir olguda dondurarak sadece tek bir sınıfın öyküsünü anlatan kültüralist sınıf çalışmaları geleneğinin çıkış noktalarında ise sermaye birikim süreçlerinin sınıfın davranış kodlarına dışsallıkla ele alınması bulunmaktadır. Fakat Thompson'ın da yöntemsel olarak gösterdiği üzere her biri birbirinden (dışsallık anlamında) bağımsız olarak var olan iki farklı sınıfa sahip olamayız ve bunları birbirleriyle ilişkiye (sonradan) sokamayız. Kısacası emeğin varlık koşullarını inceleyen bir çalışma sermaye birikimi ile sınıf mücadelelerini birbirine içkin süreçler olarak ele almalıdır.

Çağdaş Marksist düşünde artık çok az muhalifi kalan bir gerçeklik, üretici güçler kavramının sadece bilimsel bilgi, makine kullanımı ve iktisat rasyoneline indirgenemeyeceği ve toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde her alanda yeniden üretilen işbölümü kalıplarının üretim ilişkilerinin bir parçası olarak ele alınması gerekliliğidir. Hobsbawm'ın da belirttiği gibi Marx'ın tarihsel düşüncesinin temel bir özelliği, bu

---

⁴² Bu konuda bir örnek de Türkiye'de özellikle Boğaziçi Üniversitesi kaynaklı bir ekol olarak görünüyor. Ayşe Buğra ve öğrencilerinin temsil ettiği bu ekol, Polanyici bir dilde kapitalist toplumsal ilişkileri piyasa toplumu kavramsallaştırması ile karşılarken bunun karşısında Thompson'a uzanarak yeniden dağıtım mekanizmalarını düzenleyen bir "ahlaki ekonomi" alternatifini koyar. Böylece çözümü piyasa ekonomisinin insancılaştırılması ekseninde ele alan Buğra'nın duyumsalcı hümanistliği, kapitalist toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde "sınıf mücadelesi" ile "yaşam mücadelesi" arasındaki farkı bulanıklaştırır.

⁴³ Richard Johnson, ag.e. s. 86.

ilişkileri sosyoloji veya iktisat gibi ayrı ayrı disiplin çatıları altında incelemek yerine eşzamanlı olarak yorumlamasıdır. Buna göre “toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri (yani en geniş anlamıyla toplumun örgütlenmesi) ile üretimin maddi güçleri birbirinden ayrılamaz”.⁴⁴ Çalışma saatleri içerisinde el konulan soyut emeğin asıl sahipleri mesai bitiminde dağıldığında, sermayenin sosyal yeniden üretim süreçleri üzerindeki kontrolü başlar ki kapitalist üretim ilişkilerin sürekliliği sermayenin buradaki başarısına bağlıdır.⁴⁵ Fakat özellikle emek hareketini incelemeye çalışırken işçi sınıfını sendika ve ücret mücadelelerine sıkıştıran ekonomik determinist bakış açısında belirginleşen zihniyetin arka planında, ekonomik ilişkileri kültürel ilişkilerden ayrı bir kategori olarak ele alan geleneksel bakışın izleri vardır. Bu tip bir yorumlamada maddi ürünlerin üretimi sosyal ilişkilerden izole edilerek bir ekonomi alanına hapsedilirken siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler birbirlerinden özerk kerteleler olarak yorumlanır.⁴⁶ Kültür ve iletişimin; ekonomi politik rasyonelin her şeyi kontrol altına aldığı bir yapının üstyapısal bir bileşeni olarak tanımlanması, "kültürün ekonomi politiği" olarak tanımlanabilecek bir disiplin yaratır. Özellikle medya çalışmalarında belirginleşen bu yöntemle, birer meta haline gelen kültür nesnelerinin bahsi geçen sektörler açısından işlevi incelenir ve böylece *kültürün sanayileşmesi ve ekonomileşmesi* üzerinde durulmuş olur. Fakat kültürün ekonomi politiği çalışılmalarında, Thompson’ın yaptığı gibi *sanayinin ve ekonominin kültürleşmesi* süreçlerine dair bir açıklama yeteneği geliştirilmez. Bu süreçlerin gerçek dinamiğinin gözden kaçırılması ise, kültür ve iletişimin basit bir yeniden-üretim meselesi olarak ele alınmasına sebep olur.⁴⁷

Bu amaçla, çalışmamızda geliştirmemiz gereken yöntem, ele aldığımız dönemde sanayinin ve ekonominin kültürleşmesi (konumuz özelinde emek piyasalarının kurumsallaşması) sürecini eleştirel bir gözle analiz ederken egemen tarih anlatısında işçi sınıfını edilgenleştiren bakış açısının karşısında onun direniş mirasını oluşturan nüveleri tespit etmek ve günümüz sınıf mücadeleleri ile toplumsal bağını kurmak adına, yukarıdan verilen şeylerin aşağıda verilen mücadelelerle alındığını gösterebilmektir.

---

⁴⁴ Hobsbawm, a.g.e., s. 186.

⁴⁵ Ben Fine ve Alfredo Saad-Filho, Marx’s Capital, Fourth Edition, Pluto Press, 2004, s. 70.

⁴⁶ Gavin Williams, a.g.e., s. 117-118.

⁴⁷ Andreas Wittel, "Culture, Labour and Subjectivity: For a Political Economy From Below", Capital & Class (#84), 2004, s. 21-23.

Burada amaçlanan, işçi sınıfının kendisini (tarihini) eylem içerisinde kurduğunu öne çıkarırken ona taşıyabileceğinden fazla anlam yüklemek ya da Lukacsian anlamda “proletarya bilinci” olarak kodlanan ve sınıfın bir bütün olarak yerine getirdiği tarihsel rolüne işaret eden idealist bir öz oluşturmak değildir. Özellikle Thompson’ın çağdaş yorumlarında açığa çıkan işçi sınıfı tarihini yüceltme ve onun sürekli eylemlilik içerisinde olduğunu ispatlama çabaları tek yönlü bir arşivistlik (archivist) yaratmaktadır. Siyasal tarih projesinin temel amacı burjuvazinin kültürel bir rakibi olarak işçi sınıfının kültürünün yüceltilmesi (*apotheosis*) veya zaferiyle övünülmesi değil, proletaryanın kendi kendini ilga edebilmesidir.⁴⁸

Bu noktada Bonefeld’in uyarıları oldukça elzem; “sınıf olumlayıcı değil, eleştirel bir kavramdır.” Tarihsel olarak sınıfa dair bir kavrayış, verili toplumsal sistemin açığa çıkardığı sınıf ilişkilerini işaret eder. Dolayısıyla tarihsel olarak geçerli bir sınıf mücadelesi kavrayışı, “işçi sınıfı adına bir bayrak sallama egzersizi” olarak değil, o sınıfı var eden ücret ilişkisinin eleştirisiyle geliştirilebilir; yani Marx’ın “emeğin koşullarının aldığı biçim” olarak ifade ettiği sermayenin eleştirisi çerçevesinde sağlanabilir.⁴⁹ Zira McLennan’ın da belirttiği gibi, yanıtları ‘doğrular’a, ‘gerçekler’e, Tarih’e ya da ‘işçi sınıfı deneyimi’ne dayanarak gerekçelendirmek tüm soruları cevaplamayacaktır ve egemen sınıfların tarihyazımında boş bıraktığı alanlarda işçi sınıfının tarihini geliştirmeye çalışırken bu tarihe bütünü anlatmanın tek yolu görevi yüklenmemelidir.⁵⁰ Dolayısıyla bu çalışmada yapılması amaçlanan, sınıf mücadelelerinin sermayenin kendi rasyoneline ve onun farklı birikim stratejilerine içkin olduğunu ifade ederek, bu stratejilerin kristalize olduğu bürokratik konsolidasyon süreçlerinin ardındaki sınıfsal itkileri açığa çıkarmaktır. Devleti bir çeşit senaryo olarak kurgulayan bir bakış ile gerçek aktörler olarak toplumsal sınıfları tanıırken, onların kendi aralarındaki antagonistik ilişkiyi olgular düzeyinde incelemektir. Bu noktadan sonra, tarihsel kaynaklar konuşurken çalışmacıya düşen onu *dinlemek*; sınıfın kendi hikâyesini ve çelişkisini anlatmasına aracı olmaktır.

⁴⁸ G.M. Tamas, "Telling the Truth About Class", Socialist Register, Vol. 42, 2006, s. 229.

⁴⁹ Werner Bonefeld, “Sermaye, Emek ve İlksel Birikim: Sınıf ve Kuruluş Üzerine”, içinde Emek Tartışması, der. Ana C. Dinerstein ve Michael Neary, çev. Özgür Yalçın, Otonom Yay., 2011, s. 100-103.

⁵⁰ Gregor McLennan, 'Ideology and Consciousness: Some Problems in Marxist Historiography', CCCS Stencilled Occasional Paper, No.45 (1976), s.853-855.

1.2. Tarihsel bilgide Türkiye işçi sınıfı

Tarihyazımının yukarıda özetlenen karakteristik zorlukları genel bir durumu işaret etmekle birlikte, tarihçilerin beslendiği mirasın yaygınlaştırdığı özel durumlar da bu süreci zorlaştıran belirleyici bir etkidir. Arşiv malzemesinin nasıl tasnif edildiğinden, hangi malzemenin bir arşiv kaynağı sayıldığına, tartışma gündeminin kapsamından bu gündemi belirleyen ana-akım sosyal bilimcilerin sınıfsal tekabüliyetine değin birçok etken bu konudaki hareket alanını belirleyebilir. Türkiye’deki tarihyazımı da bundan muaf gelişmemiş ve Osmanlı’dan günümüze değin kuşaktan kuşağa aktarılan tek yönlü bir miras, genel olarak sosyal bilimcilerin büyük kısmını etkisine almıştır. Bu geleneğin temel kaynağını ise Osmanlı döneminde; bir geçmiş olarak tarihin daha çok devlet görevlileri ya da imparatorluk sarayına yakın olanlar tarafından, devletin ürettiği kaynaklar kullanılarak ve yine devlet yönetimini ilgilendiren şeyler hakkında yazılan kroniklere kadar geri götürmek mümkündür.⁵¹ Quataert’ın da belirttiği gibi; bu gelenek içindeki sayfalara işçi ve köylüler çok nadir olarak girmişler, girdiklerinde ise ya fesat çıkaran ya da devletin cömertliğinden yararlanan kişiler olarak kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu gelenek Türkiye Cumhuriyeti’nde de sürdürülmüş, yeni dönemle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun ihmalinin kurbanı olarak işçiler cumhuriyetin aydınlanmış siyasalarından faydalanan kişiler olarak ele alınmaya başlanmıştır.⁵²

Buna göre, Türkiye işçi sınıfının var olma biçimi genellikle itaat, tevekkül ve sadakat gösteren; kendi sınıfsal çıkarlarının bilincine varamamış ve her şeyi devletten bekleyen bir karakteristik olarak kodlanmaktadır. Bu bağlamda geçmişin, Türkiye’de kapitalizmin gelişimi olarak değil modern cumhuriyet tarihi olarak kurgulanması sınıf ilişkilerine içkin olan antagonizmayı gölgelemekte; sınıfsal bir mücadele alanı olan tarihsel bilginin politik bir mefhumu olarak sınıfı işlevsiz bir kategoriye indirgemektedir. Bu tip bir yorumlama; devlet eliyle yaratılan bir kentleşme/sanayileşme/laikleşme süreci sonunda ortaya çıkan işçi sınıfının, bir öz olarak idealize edilen sınıf bilincine sadece tarihin doğal ilerlemesinin gerekleriyle

---

⁵¹ Donald Quataert, “Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih”, Tarih, Sınıflar ve Kent, der. Ali Ekber Doğan ve Besime Şen, Dipnot Kitabevi, 2010, s. 22.

⁵² Quatert, “Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih”, s. 27.

erişebileceği varsayımına dayanmaktadır.⁵³ Bu modernist bakış ise emeği kendi çıkarlarının bilincinde olmadığı için tarih sahnesine grevler vb. yoluyla ara sıra çıkan fakat bunun dışındaki zamanlarda hâkim sınıfların karar alma mekanizmalarını hiçbir surette etkileyemeyen bir kategoriye indirgemektedir.

Örnek olarak, Türkiye’de erken cumhuriyet döneminin “devletin diğer aktörleri bastırıldığı bir dönem olarak tezahür ettiğini” savunan yazarlardan Makal, çözümlerinin tek parti dönemi itibariyle devletin merkezde olduğu ve işçilerin de sistemi etkileyecek konumda bulunmadıkları, “edilgen aktörler olma konumunda” bulunduğu fikri üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Devletin bir aktör olarak hareket ettiği bu tasavvurda, sınıfların meslekleri itibariyle yaşamlarını kazandığı ve devlet eliyle modernleştirilmeye başlanana kadar durağan kalmış bir çalışma hayatı varsayılır. Bu bağlamda otoriter bir modernleşme sürecini işleten tek parti döneminin, devleti hem işveren hem gelecek adına demokrasiyi inşa eden çok kimlikli bir özne haline getirdiği düşünülmektedir. “Önce devlet vardı, sonra kapitalizm geldi” türünden bir çelişkiyi yeniden üreten bu tip bir analiz biçiminin bir adım ötesine geçildiğinde; “Mustafa Kemal’in tüm unsurları cumhuriyetçi, yenilikçi, ilerici olması koşuluyla demokratik çoğulcu sisteme inanması” ya da onun “gerekli kurumsal altyapının oluşturulması için bir süre güçlü bir yönetimin kaçınılmaz olduğunu düşünmesine karşın amacı çoğulcu, demokratik, politik ve sosyal bir sistem kurmaktır” gibi elit merkezli ifadelerle rastlamak da mümkün olabilmektedir.⁵⁴ Zira işçi sınıfının edilgen bir konumda bulunduğunu ve bu dönemin iktisadi kalkınma yolundaki amaçları uğruna sınıf mücadelelerini reddinin makul karşılanması gerektiğini düşünen Makal’a göre de “Türkiye’de Cumhuriyetle başlayan dönemdeki toplum tasarımı, açık biçimde olmasa bile içinde demokratik bir toplum hedefini barındırmaktadır.”⁵⁵ Fakat “insanlar ve sınıflar arasında bir ayrıcalık tanımayan, sınıf gerçeğini eşitlikçi ve toplumsal adaletçi düşüncesi ile yumuşatmaya

---

⁵³ Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Emek Tarihine Bir Giriş”, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi, der. T. Atabaki ve G.D. Brockett, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2012, s. 6-7.

⁵⁴ Kemal H. Karpat, Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

⁵⁵ Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönem Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitabevi, 1999, s. 186.

çalışan Kemalist felsefe” ifadesini kullanan Talas başta olmak üzere araştırmacıların çoğu, kurucu kadroyu bu hedeflere ulaştırmaktan alıkoyanın ne olduğu konusunda tatmin edici bir açıklama sunmamaktadır.⁵⁶ Hatta bazı yazarlarda devlet merkezli bakış öylesine gelişmiştir ki, dönemin türlü sıkıntılarına karşı demokrasinin kökleşebilmesi için laiklik ve aydınlanma doğrultusunda önemli adımlar attığı yargısıyla kurucu kadro övülürken, demokrasinin gelişmemesinin sorumluluğu “gelişkin bir işçi sınıfı” olmamasına yüklenmektedir.⁵⁷

İşçilerin kendi deneyiminin anlatısına izin vermeyen ana-akım emek tarihçiliğinde, sınıf mücadelelerindeki süreksizliğe olan inancın bir sonucu ise Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaların ilgi alanının çoğu kez çalışma ilişkileri alanında yapılan mevzuat değişimleriyle sınırlı kalması ve bununla işçi sınıfının çalışma yaşamında nelerin değiştiği bilgisiyle yetinmesidir. Benzer bir tespiti, Türkiye’de endüstri ilişkileri tarihinin sosyo-ekonomik gelişmelere göre değil, yasal düzenlemelere göre dönemlendirildiğini ifade eden Delican’ın çalışmasında bulmak mümkündür. Ancak dönemlendirilmelerin “hukuk eksenli” geliştiğini ifade eden yazar, bunun devletin modernleştirici ve düzenleyici bir ajan olarak toplumun önünde ve öncüsü olmasının çalışma hayatındaki doğal yansıması olduğunu düşünmektedir.⁵⁸ Görülebileceği üzere bu çalışmalarda yasalar vasıtasıyla işçilere “ne yapıldığı”, onlara ne verilip verilmediği öğrenilebilmekte ancak onların neleri, nasıl yaptıkları/yapamadıklarını öğrenmek pek mümkün olmamaktadır.⁵⁹

Tarihin nasıl yazıldığına bağlı olarak gelişen tarihsel yargılar da Türkiye’de kapitalizmin gelişimini işçi sınıfına dışsal bir süreç olarak üretecek vurgularla oluşur. Bu vurguların ortaklaştığı temel noktalar ise şöyle ifade edilebilir: “a- Türk İşçi hareketi gelenekçi değildir, b- Türk işçi hareketi devlet gücünü zorlayarak; isyan, ihtilal vb. zor yollarına başvurma eğilimi taşımaz.”⁶⁰ Buradaki yargıları açığa çıkaran anlayışın

---

⁵⁶ Cahit Talas, Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 96.

⁵⁷ Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Epos Yay., 2010, s. 110.

⁵⁸ Mustafa Delican, “Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Sayı 51, 2006, s. 6.

⁵⁹ Yiğit Akın, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar Yeni Kaynaklar”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 2, 2005, s. 40.

⁶⁰ Haluk Faruk Erginsoy, Türk İşçi Hareketi Üzerine Bir Deneme, Oleyis Yay., 1968, s. 29.

arkasında ise yöneten/yönetilen ikiliği içerisinde tepeden devrimleri uysallıkla karşılayan bir “halk” kategorisi bulunmaktadır. Avrupa tarihinde yaşanan gelişmeleri Türkiye tarihinin ileri bir formu olarak üreten bu modernist yorumlamada, örgütlü ve formel sınıf mücadelesi, devrimci parti, hareket ve sendikalar sınıf mücadelesinin evrensel formu olarak ele alındığı için Türkiye işçi sınıfının bu talepleri tam olarak karşılayamadığı erken cumhuriyet dönemi sessizlik yılları olarak ele alınır ve alt sınıflar bir tür şarkiyatçılıkla geri, bilinçsiz, pasif ve durağan kategorilerine hapsedilir.⁶¹ Bunun sonucunda ise bu dönemin nihai ifadesi “içeriği ve koşulları devlet tarafından tek taraflı çizilen” bir tür zorunlu mutabakat yıllarına dönüşmektedir.⁶²

Resmi ideolojinin tarih kurgusunun eleştirisi yapılırken; tek parti yöneticilerinin farklı düşünceleri baskılayan ve kimi durumlarda yok eden uygulamaları bu yılların bürokrasi sultasıyla yönetilen tek sesli bir dönem olarak ele alınmasında etkili olmaktadır. Bu konudaki en temel çıkış noktalarından biri ise 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu’dur. Kabulünün ardından İstiklal Mahkemeleri ile ülke genelinde bir sıkıyönetim başlatan bu yasa, tarih çalışmalarında emekle ilgili bölümlerin anlatısında 1908’den 1946’ya hızlıca geçiş için bir kolaylık sağlamaktadır. Döneme dair ciddi eleştiriler sunan bir esere göre; “1925 yılından sonra CHP iktidarına muhalefet, taşranın İslamcı ve tarikatçı unsurlarıyla (ve yerel olarak Kürt isyanlarıyla) sınırlı kalmıştır.”⁶³ Farklı ideolojik gerekçelerle de olsa bu bakış emek tarihçiliğinde de benimsenmiş, tarihsel bilgide işçi sınıfı devletin olduğu her alanda susturulmuştur. Öyle ki, nitelikli çalışmalarıyla emek tarihçiliğine büyük katkı sağlamış bir yazar 1925-1930 yılları arasını Takrir-i Sükun Kanunu’nun gölgesinde bütün bütüne bir sessizlik dönemi, 1930-1938 yılları arasını ise işçi örgütlenmesinde CHP dönemi olarak tanımlamaktadır.⁶⁴ İleriki sayfalarda da göreceğimiz üzere; gerçekten de bu dönemde her türlü muhalefet, ciddi bir baskı ortamında sesini yükseltmeye çalışmıştır. Fakat bu durum başkentte yaşayan bir grup yöneticinin bu sese duyarsız kalabildiği anlamına gelmez. Sınıfsal bütünü oluşturan tüm parçaların ortak huzursuzlukları, şikayet, talep, eylem ve

⁶¹ Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Homer Kitabevi, 2007, s. 25.

⁶² Bkz. Ahmet Makal, a.g.e., s. 392.

⁶³ Sevan Nişanyan, Yanlış Cumhuriyet, 6. Bs., Everest Yay., 2010, s. 85.

⁶⁴ Şehmus Güzel, İşçi Tarihine Bakmak, Sosyal Tarih Yay., 2008, s. 110.

örgütlerinin aşağıda yarattığı titreşim yukarıya doğru ciddi bir ses dalgası yayarken bu yılların tamamıyla bir sessizlik dönemi olarak görülmemesi gerekir.

“İşçi sınıfının sessizliği” tasarısı üzerine kurulu çalışmalarda mutabakatın sembolik metinlerinden biri olarak ele alınan 1936 tarihli ilk İş Kanunu’nun ise çıkarılmasında etkin olan faktörler genellikle şu şekilde sıralanır:

İşçi kesiminin nicel varlığının artması, büyük ölçekli işletmelerde modern bir çalışma yaşamının doğmaya başlaması ve belirleyici bir faktör olarak devletçi iktisat politikalarının gündeme gelmesi, iktisadi ve siyasi açıdan rejimin korunması kaygıları; içsel nedenlerin en önemlileridir. Türkiye’nin ILO ve onun normlarıyla daha yakın bir etkileşim içerisine girmesi ve dönem içerisinde bazı Avrupa ülkelerinde egemen olan otoriter yönetimlerin etkileri de konunun dışsal dinamikleri arasında yer almaktadır.⁶⁵

Bir dönemin aktörleri bu kurumlara indirgendiği andan itibaren; sadece, sınıf-üstü bir pozisyondaki devlet tarafından ortaya atılan kanun, proje ve politikalar tartışmanın asıl gündemini oluşturacak; ayrışma konuları bu unsurların “iyi” ya da “kötü” olması tercihleri arasında sıkışacak ve geriye dönük tüm eleştiriler bu değer yargıları eşliğinde gelişecektir.⁶⁶ Örneğin, ilerleyen bölümlerde tekrar ele alacağımız Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler’i belirleyen ve binlerce gayrimüslimi işsiz bırakarak göçe zorlayan 2007 sayılı yasa bir yazara göre, işgücü piyasasındaki olumlu etkileri ve işsizliği azaltıcı yönüyle *çalışma hakkı* bağlamında değerlendirilmesi gereken bir kanundur.⁶⁷ Fakat burada Türk işçilerine tanınan çalışma hakkını, yerli gayrimüslim ve yabancı işçilerden alıkoymayı olumlu kılanın ne olduğu açık değildir.

Aynı şekilde, konumuz özelinde Türkiye tarihyazımında 3008 sayılı ilk İş Kanunu’na yönelik yorumları ele aldığımızda bu tip yargıları daha kolay tespit etmek mümkündür. Örneğin resmi ideolojinin dilini kullanan olumlu bir anlatıda bu kanun “eşitliği gerçekleştirmeye yönelik akımlar” arasında resmedilir. Kili, İş Kanunu’nun çıkarılmasını ulusal eğitimdeki parasız öğrenim, sıtma ve frengi gibi hastalıklarla savaşım, köprü yapımları ve tarımda verimi artırıcı araç gereçleri edindirme gibi kamu

⁶⁵ Ahmet Makal, a.g.e., s. 358.

⁶⁶ M. Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı, s. 23.

⁶⁷ Ahmet Makal, a.g.e., s. 331.

görevleri ile bir tutmakta ve bu kanunu da “ekonomik içerikli ve yoksul halka dönük uygulamalar” arasında saymaktadır.⁶⁸ Bu tür görüşleri savunan yazarlara göre, İş Kanunu kendi “zamanının şartları” içerisinde düşünüldüğünde bir sosyal devrim niteliği taşımaktadır.⁶⁹ Öyle ki, cumhuriyet hükümeti İş Kanunu’nu çıkararak işçi sınıflarının hak ve ödevlerini tespit edip, bu sınıfa emniyeti altına almıştır. Devletin verdiği bu hakkın karşılığında müteşekkir olması gereken işçilerin devlete karşı borç ve vazifeleri de artmıştır.⁷⁰ Bu sürecin nihai sonucu ise kendi kültürü devlet eliyle yaratılan Türkiye işçi sınıfının, bundan sonra da yasak ve ödevleri kabullenme eğilimini sürdürerek günümüze değin anlaşmacı bir karakteri benimsemesidir.⁷¹

İşçi sınıfı dirayetine şüphe ile bakan “teslimiyetçilik eleştirisi” yaklaşımlarının çıkış noktasını ise modern işçi sınıfının köklerinin oluştuğu alan olarak ele alınan devlet işletmelerinde çalışan bir “işçi aristokrasisi” fikri oluşturmaktadır. Bu fikrin başlıca temsilcilerinden Koç’a göre, erken cumhuriyet döneminde “yasalar ve yönetmeliklerle işçiler lehine getirilen düzenlemeler, işçi sınıfının örgütlü ve bilinçli bir mücadelesinin ürünü olmaktan çok, işgücü ve özellikle becerili işgücü yetersizliğine çözüm bulma ve işçi sınıfının en nitelikli unsurlarından bir işçi aristokrasisi yaratarak çıkabilecek toplumsal sorunları önleme çabalarının ve uluslararası ilişkilerin sonucuydu.”⁷² İşçi sınıfı mücadelesinin hiçbir belirleyiciliği olmadığı bu süreçteki temel kazanımların halesini ise “dönemin dürüst ve vatansever bürokratlarının da bu mevzuatta işçiler lehine düzenlemeler getirilmesinde önemli katkıları” taşımaktadır.⁷³

Tüm sınıfsal kazanımların, kamu işletmelerinde çalışan işçileri mutlu etmek için vatansever bürokratların ya da paternalist halkçılık ideolojisiyle *devletin verdiği* bir süreçte; örneğin İş Kanunu da “devletçilik” projesinin yürütülebilmesi için, devlet kapısındaki vatan evlatlarının motivasyonunu sağlamak için çıkarılmış olmaktadır. Buna göre, sırtını devlet kapısına yaslamış, çalıştığı kurumun olanaklarıyla itibar gören bu işçi aristokrasisi başta grev olmak üzere kendisine yasaklanan diğer unsurları çok

⁶⁸ Suna Kili, Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli, Cumhuriyet Yay., 1998, s. 124.

⁶⁹ Haluk Faruk Erginsoy, Türk İşçi Hareketi Üzerine, s. 22-23.

⁷⁰ Münür Evrinyol, İşverenin ve İşçinin Kanuni Hak ve Ödevleri, İnkılap Kitabevi, 1937, s. 3.

⁷¹ İlhan Akalın, Güdümlü İşçi Hareketi: Sendikaların Mahzun Öyküsü, Gelenek Dünya Yay., 2000, s. 37.

⁷² Yıldırım Koç, Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yay., 1998, s. 34.

⁷³ Yıldırım Koç, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, s. 127.

fazla önemsemeyecektir.⁷⁴ Özellikle 1930’lu yıllardan itibaren kamu yatırımlarının üretim alanında genişlemesiyle, tek parti bürokrasisinin sınıfları yorumlama perspektifi ve “devletçilik” olarak tanımlanan siyasi söylemin bu analizlerdeki belirleyicilikleri de giderek artmıştır. Ki bu yorumlama biçiminin ardında devlet kapitalizmi heylulasının sinik öğeleri mevcuttur ve bu durum egemen sınıfların bir döneme dair siyasi söyleminin nasıl “nesnel” bir tarihsel bilgiye dönüşebildiğinin açık bir kanıtıdır.

Oysaki biraz yakın bir gözlem ile; büyük bölümü resmi ideoloji tarafından kurgulanan tarihsel bilgi üzerine inşa edilmiş çalışmalarda iddia edilenin aksine, kamuya ait büyük endüstriyel işletmelerde devletin ütopyik idealleri dahilinde mutlu ve kolay bir işçi sınıfı yaşantısı hüküm sürmediği anlaşılmaktadır. Akın’ın da belirttiği gibi; araştırmacıların bu dönem hakkında hem yüksek işgücü devrinden bahsedip hem de kamuda çalışan işçilerin yaşantılarını idealize edebilmeleri çelişkili bir pozisyonudur. Tam da bu çelişki yüzden, kamuda çalışan işçilerin bu kadar rahat yaşamları varsa neden sürekli işi bıraktıkları açıklanamadığı için işçi sınıfı doğru bilinci kazanmamakla itham edilmektedir.⁷⁵ Diğer yandan salt bölüşüm alanında dahi yapılacak detaylı bir inceleme, devlet işletmelerinde çalışan işçilerin durumunun görüldüğü kadar parlak olmadığını göstermektedir.⁷⁶ Ki öyle bile olsa bunun birikim dinamiğinden soyutlanarak, bir devlet idealizmi olarak kurgulanmasına imkân yoktur.

Örnek olarak, devlet işletmelerindeki işçi konutlarını inceleyen bir derlemedeki iki ayrı araştırma farklı yaklaşımların ele aldıkları konuyu başka türlü yorumlayabildiklerini göstermektedir. Çalışmadan çıkan sonuca göre, bu konutlar devlet eliyle tasarlanan bir ütopyanın parçası olarak ele alınabileceği gibi, üretimdeki iş bölümünün toplumsal alana yayılmasının mekânsal sonuçları olarak da değerlendirilebilir. Birinci tür yaklaşımda fabrika yerleşkeleri “kendiliğinden gelişen kapitalist bir oluşumdan çok seçkinlerce yürütülen bir modernleşme ve sanayileşme sürecinde” ele alınmakta ve bu yerleşkelerin elitlerin “çağdaş bir ulusun bireylerini oluşturma projesi”nin bir unsuru olarak yorumlanmaktadır. Buna göre devlet

---

⁷⁴ İlhan Akalın, *Güdümlü İşçi Hareketi*, s. 28.

⁷⁵ Yiğit Akın, *Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı*, s. 98.

⁷⁶ Bkz. Murat Metinsoy, *Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent and Resistance in Early Republican Turkey*, yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010., s. 446.

fabrikalarının bu dönemdeki görece başarısı o dönemde ulus devletin “daha iyi bir geleceğe” yönelik tasarımlarını temsil eder.⁷⁷ Bunun tam karşısında ikinci tür bir yaklaşıma göre ise işçi konutları, işverenin işçiyi işe bağımlı kılmaya dönük verdiği bir mücadelenin ürününe dönüşmektedir. Böylelikle; konut açığı giderilen işçi bu konutu kullandığı sürece ve çoğu zaman kent dışına taşınan yerleşkenin yarattığı coğrafi zorunluluk sebebiyle işe bağımlı hale gelirken, hem iş ve işçi arasındaki ulaşım zamanının yarattığı iş kaybının önüne geçilmiş hem de aileleriyle birlikte sosyal imkânları kullanan işçilerin maddi yeniden üretimi sağlanmış olacaktır.⁷⁸ İşçi konutlarını tam da bu perspektif içerisinde değerlendirmeye çalışan bir araştırmacının da belirttiği gibi, bu konutların ortaya çıkması endüstriyel üretim sürecinin dinamiklerinden ayrıştırılmaz: “Çünkü işçi konutlarının yapılıp yapılmayacağı, yapılacaksa nerede, ne şekilde ve hangi yoğunlukta yapılacağı endüstriyel üretimin gereklilikleri tarafından belirlenmektedir.”⁷⁹ Bu örnekten anlaşılacağı üzere resmi tarihe karşı eleştirel olmayan bir bilimsel yaklaşımın, lügatını egemen sınıfların oluşturduğu bir dilde ürettiği tarihsel bilgi kapitalizmin gelişim yasalarıyla çelişmektedir.

Üstün’ün de özetlediği gibi, sınıf kazanımlarının elde edilmesinde mücadelelerle oluşmuş birikim ve söz konusu konjonktürlerdeki sınıf dengelerinin doğrudan etkisi vardır ve siyasi iktidarların emekçi sınıfın o anda biriken tepki ve eylem düzeyinden bağımsız olarak hakları durup dururken “ihvan” etmiş olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım değildir.⁸⁰ Ancak bir tür özne olarak ele alınan ve sınıflar arasında yaşananlarca belirlenen değil, bu yaşam alanını belirleyen bir aktör olarak kurgulanan devlet yorumu; Türkiye emek tarihçiliğinin ontolojik belirsizliklerinin tek kaynağı değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu belirsizliklerin başka bir nedeni de işçi sınıfın kendi tarihine yönelik tek yönlü bir bakıştır. Akın’ın da belirttiği gibi emek tarihi çalışma alanının işçilerin kolektif hareketlerine, kurdukları organizasyonlara, liderleri

---

⁷⁷ Çağatay Emre Doğan, “Nazilli Basma Fabrikası Yerleşimi: Tarihçe ve Yaşantı”, Fabrika’da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yayınları, 2009, s. 78-79.

⁷⁸ Ali Cengizkan, “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri”, Fabrika’da Barınmak, s. 16.

⁷⁹ Mehmet Saner ve Yücel Can Severcan, “Fabrika’da Zorunlu Sorumlu Olarak Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları”, Fabrika’da Barınmak, s 47.

⁸⁰ Mahmut Üstün, “Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken...”, Praksis (8), 2002, s. 250.

ve siyasi partilerine indirgenmesi, toplumun ve emek gücünün bu alanın dışında kalan kesimlerinin anlatının dışında kalmasına sebep olmaktadır. Bir tür “hareket tarihçiliği” olarak gelişen bu alandaki özcülük de işçi sınıfı üyelerini aynı duygu ve düşünceleri paylaşan homojen bir kitle olarak resmetmektedir.⁸¹ Öyle ki, dönem hakkındaki kimi araştırmalar arasında Türkiye işçi hareketinin tarihini 1920 yılında TKP’nin kuruluşu ile başlatanlar mevcuttur.⁸² Bu yaklaşımın bir sonucu olarak emek tarihi çalışmaları sol partilerin, sendikaların, işçi eylem ve grevlerin tarihine sıkışmış olmaktadır. Buna karşı, bu kurumsalcı literatür de eksiksiz gelişmemiş ve işçi hareketini örgütlülük ve eylemlerle ele almanın en yaygınlaştığı 1960-80 arası dönemde dahi, işçi eylemlerinin envanterini ve örgütsel yapılanmaların tarihini tam olarak çıkararak bir birikim sağlanamamıştır.⁸³

İşçilerin, kendisi için sınıfa dönüşmesini sağlayacak olan proleter bilinç varsayımı, sürekli bir etkileşimin öznesi olarak sınıfın bu bilince ulaşmadığı noktalardaki mücadelelerini silikleştirir. Oysaki bütünselci bir “sınıf araştırması kendisini, sınıfların açık-seçik görünür olduğu anlar (grev, büyük çaplı direniş vb. gibi ‘sıcak’ anlar) ya da kurumsallıklarla (sendika, toplu sözleşme vb.) sınırlamamalı, formalist ve kurumsalcı eğilimlerle arasına mesafe koymalıdır.”⁸⁴ Bu tek yönlü yorumlamanın ötesine geçebilmek için; “sınıfların ve toplumsal grup/tabakaların içsel tarihi üzerinde, bunların günlük mücadelelerine, hayat koşullarına ilişkin olarak her türlü ampirik ve olgusal malzeme kullanılabilir; istatistik ve/veya anket tekniklerine uyum koşulu arama lüksünden vazgeçilmelidir.”⁸⁵ Burada, Boratav’ın işaret ettiği günlük mücadele terimi en başta hangi malzemenin tarihsel kaynak olarak kullanılacağı konusundaki genel önkabullerin aksine sosyal gerçekliğin tüm boyutlarının bir bilim olarak Tarih’in inceleme alanına katılması gerektiğini hatırlatmaktadır.

---

⁸¹ Yiğit Akın, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı, s. 75-77.

⁸² Bkz. Selahattin Şahin, İşçi sınıfının Politik Mücadele Tarihine İlişkin Notlar, 10 Eylül Yayıncılık, 1991, s. 13.

⁸³ Yüksel Akkaya, “Türkiye’de Emek Tarihinin Sefaleti Üzerine Bazı Notlar”, Toplum ve Bilim (91), 2002, s. 293.

⁸⁴ M. Özügürlü, a.g.e. 38.

⁸⁵ Korkut Boratav, 1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, 2. Bs., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995, s. 22.

Bilimsel bilginin kaynaklarını yeniden formüle etmeye yönelik bir çabanın ürünü olarak gelişen bu akımın Türkiye özelindeki karşılığını Metinsoy'un çalışmalarında görmek mümkündür. James C. Scott ile E.P. Thompson'un yaklaşımlarının ortak paydasında gelişen bu yorumda; toplumsala gömülü bir öge olarak direniş ve muhalefet alanlarının yüksek siyaset arenasına sıkıştırılamayacağı savunulmaktadır. "Gündelik direniş biçimleri" ve "alt-siyaset" kavramları ile direniş alanlarını genişleten bu yorumda alt sınıfların yaşam mücadelesinin politik karakteri açığa çıkarılmaktadır.⁸⁶ Genel hatları yukarıda zikredilen geleneksel emek tarihçiliğinin dışarıda bıraktığı alanları sosyal gerçekliğin bir bütün olarak anlaşılabilmesi için yeniden gündeme getiren bu anlayış hoşnutsuzluk, şikâyet, talep, mevcut durumu kendine mal etme ve kargaşa gibi farklı mücadele pratiklerini incelemektedir.⁸⁷ Bu açıdan, en azından kullanılmaya çalışılan arşiv kaynakları bakımından bazı paralellikler gösteren bu tip çağdaş çalışmalarda belirli bir dönem üzerinde bir sınıfın davranış kodları konusunda ortak tespitler bulunması kuvvetle muhtemeldir. Fakat tam da bu noktada tarihsel bilginin politik karakterinin açığa çıkması ve ortak tespitlerin işaret etmeye çalıştığı vurguların farklılaşması kaçınılmazdır. İşçi sınıfının sermaye birikim dinamiği ekseninde ilişkisel bir analizini geliştirmeye çalışan bu çalışmada, yukarı da belirtildiği üzere ücretli emek formu ile sadece somut emeği işaret eden bu bakışın ötesine geçilmesi amaçlanmıştır. Artı değer teorisinin ışığında gerçekleşen bu çaba ile; eleştirel ampirizmin ötesinde, arşivlerden aktarılan sınıf deneyimlerinin birikim yasaları ile bağları da kurulmuş olacaktır.

Metinsoy'un da belirttiği üzere; "siyasi yaşamın ve sınıf mücadelesinin temelini kavrayabilmek için bakılması gereken asıl alan iş, aş, vergiler, mülkiyet ve üretim üzerinde alttan alta süre giden çatışmalardır."⁸⁸ Bu noktada gündelik yaşam çalışmalarının karşısında Koçak'ın uyarıları iki nokta üzerinde belirginleşmektedir: 1- örgütlü sınıfsal ve siyasal mücadelenin hayati önemini görmemek, küçümsemek ya da yerine –önemli olduğu kuşkusuz olmakla beraber- bireysel direnişleri ikame etmek gibi

---

⁸⁶ M. Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı..., s. 32.

⁸⁷ Bu konudaki en güncel örnek için bkz. Atatürk Enstitüsü menşeli yakın dönemli bir çalışma; Murat Metinsoy, *Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent and Resistance in Early Republican Turkey*, yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.

⁸⁸ M. Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı..., 33-34.

durumlardan kaçınmak, 2-işçilerin devlet karşısındaki gündelik mücadele ve direnişini öne çıkarırken, işverenlerin varlığını unutmamak gerektiğidir.⁸⁹ Gerçekten de mücadele pratiklerini birbirleriyle ikame etme ya da devleti işçiyle karşı karşıya gelen bir özne olarak kurgularken mücadelenin asıl gerçekleştiği alanın kendisi olduğunu gözden kaçırma hali çok yaygındır ve daha önemlisi bu mücadelenin kısa erimde devlete karşı gibi gözükse de birikim sürecinin uzun erimli işleyiş rasyonalitesi gereği sermaye sahibi sınıflara karşı gerçekleştirilmiş olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bunu gerçekleştirmenin asıl yöntemi ise ekonomik determinizmden sakınırken volontarist bir kültüralizm yorumu geliştirmemek adına, birikim dinamiklerinin toplumsal alanının bütününe yayılmış bir süreç olarak ele almaya bağlıdır. Bu ise bir ulusal coğrafya üzerinde, bir sınıfın tarihini yazarken o sınıfı ulusal ölçekte örgütlenen kapitalist devlet projesi içerisindeki konumu bağlamında bir bütün olarak değerlendirmeyi gerektirir.

Özellikle söz konusu olan hem uluslaşma sürecinin başlangıcı hem de sermaye birikimin ilksel aşamasıysa bu konular, devletin işveren olması gibi kısa erimli stratejilere bağlı kalarak değil kapitalizmin gelişim sürecine bağlı olarak uzun vadedeki sonuçları itibariyle incelenmelidir. Bu sonuçlar egemen sınıfların programlı bir projesi olabileceği gibi, en başında kurdukları tahayyülleri ile uyumlu olmayan istemsiz akıbetler de olabilir. Fakat bugünden geriye doğru sorulacak olan soruların işçi sınıfının geçmişteki öyküsünden fazlasını sunması; bu öykünün onunla ve ona rağmen nihai olarak inşa edilen gelecekle bağlantılarının kurulması gerekmektedir. Bu da bir sınıfı anlamının yolunun onun tarihini yazmak olduğu kadar o sınıfın içinde bulunduğu ilişkiler bütününe tarihini anlamak olduğu anlamına gelir. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise sermaye stratejilerinin işçi sınıfının mevcudiyeti ile içsel bağlantıları olduğunu göstermek ve ilişkileri varlıklarına içkin olan çatışmalı sınıfları bu bütünlükte kavramak ile sağlanabilir.

---

⁸⁹ M. Hakan Koçak, “Türkiye İşçi Hareketi Tarihini Yeniden Yazmak”, Tarih, Sınıflar ve Kent, der. Ali Ekber Doğan ve Besime Şen, Dipnot Kitabevi, 2010, s. 38.

2. Ulusal Ekonominin Örgütlenmesi

Tarihsel dönemselleştirmelerde yaygın olarak yapılan vurguların siyasal yapılar üzerinde belirginleşmesinin bir sonucu, aslında toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak kavranması gereken kurumların *a priori* bir mutlak anlam kazanması şeklinde gerçekleşir. Maddeci ve eleştirel bir analizin tarihsel perspektifi ile hiç de uyumlu olmayan bu özcü yorumlama biçimi, Türkiye’de kapitalizmin gelişimini yorumlamaya çalışan çoğu çalışmanın da muzdarip olduğu bir soruna işaret eder. Bu olumsuz durumun karşısında, daha geçerli bir analiz yöntemi izlerken yapılması gereken belli bir coğrafya üzerinde var olan toplumsal yapının üretim ilişkilerinin değişen karakterine bağlı olarak asıl örgütlenişini, pazar dolayımında gerçekleşen birikim mekanizması ile bağlantılandırmaktır. Bu sebeple, genel yazında Türkiye toplumuna yön veren kişi ve kurumların tarihi olarak biçimlenen algı, kapitalizmin Osmanlı Anadolu’sunda yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan toplumsal sınıfları Türkiye ulus devleti biçiminde örgütlemesi olarak tanımlayabileceğimiz asli süreci anlatmaya yetmez. Sermaye ile devlet arasındaki bu girift ilişkiyi dışsal bir ikilik üzerinden yorumlayan makro iktisadi tarihin ana-akım bütünselliği üzerine inşa edilen emek çalışmaları ise analiz biçimini dayandırdığı zeminin tüm aksaklıklarını bünyesinde barındırmaktadır.

Üstelik, “askeri bürokrat bir aydın grubunun öncülüğünde kurulan bir devletin kalkınma projesi ekseninde kendi milli burjuvazisini yaratması” şeklinde formüle edilen yaygın analiz biçimini sadece sivil toplum-devlet çatışması perspektifini paylaşan liberal merkezli tezlerde görmeyiz. Aksine, soruna sınıf kompozisyonu bağlamında bakmaya çalışan eleştirel sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu da Türkiye İktisat Kongresi’nden başlattıkları süreci “iktisat politikaları” ekseninde genç Cumhuriyet’in ekonomik “tercihleri” üzerinden tartışmaktadır. Böylece “başlangıçta devlet vardı, kapitalist olunmaya sonradan karar verildi” biçiminde anakronik bir yorum belirginleşmektedir. Kapitalist devletin tarihsel gelişim yasalarına aykırı bu yorumlama biçimi bir ulus devletin kurumsallaşma sürecinin aynı zamanda bir coğrafyanın pazar niteliği kazanması süreci olduğunu görmezden gelerek, kurucu bürokratların kendi zihin dünyalarından geçenler ile gerçek dünyadaki pratik faaliyetleri arasındaki ilişkinin sınırını flulaştırmaktadır. Oysaki idealar evrenine sıkışan bu dilden sıyrılarak tarihsel bir

çalışma yapabilmek için, aktörlerin eylemlerinin gerçek sonuçları üzerine eğilmek zaruridir.

İlerleyen bölümlerde Türkiye’de ücretli emek formunun ortaya çıkış ve kurumsallaşma süreci kapitalist devlet projesi bağlamında tartışılırken; yukarıda zikredilen dışsal ikiliklerin sebep olduğu zorlukları aşmak için, bu bölümde devleti sınıf mücadelesinin gerçekleştiği bir alan olarak yorumlayacak bir analizin Türkiye örneği özelinde bütünsel bir çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu tip bir devlet yorumu, uluslaşma sürecini, öncelikle Osmanlı’dan miras alınan ve aralarındaki dinamik ilişki toplumsala gömülü bir çekirdeği oluşturan sınıfların içsel mücadelesinin bir ürünü olarak ele alır ve bu dinamiği kapitalist üretim tarzı ile eklemlenme sürecinde yaşanan uluslararası işbölümünün gerekleriyle yorumlar. Oysaki aşağıda da özetlemeye çalıştığımız gibi, döneme dair literatürde sıklıkla rastlanan tarihsel gerçekliklerin, bugünkü politik tercihlere uygun olacak bir şekilde *ad hoc* ele alınmasıdır. Bu politik ayrışmalar, özellikle devleti temsil eden toplumsal aktörlere yüklenen anlamlarda belirginleşmektedir.

Olumlu ya da olumsuz hangi vurgu yapılırsa yapılsın, merkeze devleti koyan tüm analizlerde bürokrasi ya kalkıncı modernleşmenin ya da otoriter iktidarın merkezinde varsayılarak temel toplumsal aktör olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde yapılmak istenense, ulus devlet projesini Osmanlı’dan devralınan toplumsal mirasın oluşturduğu sınıf kompozisyonu ekseninde anlamaya çalışmak ve böylece erken Cumhuriyet döneminde ücretli emeğin gelişim ve kurumsallaşma sürecini inceleyeceğimiz sonraki bölümlerin arka planını oluşturmaktır. Süreç içinde yaşananları, mutlak bir süreklilik veya kopuş ekseninde kutuplaştırmayan bu ilişki çerçevesi, toplumsal sınıflar arası kesintisiz mücadelenin izlediği patikayı da açığa çıkaracaktır. Böylece tarihsel bir anda dondurulan yöneten-yönetilen ikiliğinin yerini, sosyal gerçekliğin hareketli yapısı içerisinde diyakronik bir analiz alacaktır. Bu mücadele biçimlerini incelemeye ise iktidar blokunu oluşturan egemen sınıfların süreç içindeki yönelimlerinden başlanacaktır. Kapitalist devlet bürokrasisi ile burjuvazi arasındaki içsel bağıntıları belirginleştirmeye çalışan bu başlangıç, sınıfsal mücadele alanları olarak ele alacağımız hukuksal dönüşümleri izlememizi de kolaylaştıracaktır.

2.1. Milli Olanın Sınırları

Kapitalizmin tarihsel özgülüğü içerisinde, belirli milliyetçilik projeleri ekseninde oluşan, Anderson'un modernist yorumu ile hayali cemaatlerin dünya genelinde örgütlenme biçimi ulus devlet ölçeğinde olmuş ve bu süreç sonunda bu devlet formu evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu projeler, kendi özgün dinamikleri saklı kalmakla birlikte, hem kendi içlerinde hem de birbirleriyle birtakım eşitsizlikler üzerine kurulu hiyerarşik sistemler olarak ortaya çıkarlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun işgali ile karşı eğilimleri belirginleşen milli mücadele sürecinde de Anadolu'da yaşayan halkların Türk kimliği ile kodlanması; oluşmakta olan "makbul vatandaş" profilini olduğu kadar, ulusal ekonominin sınırlarını da belirleyen ortak paydayı oluşturmuştur. Ulus devletlerin burjuva sınıfının öncülüğünde modern kapitalist üretim ilişkilerine paralel olarak ortaya çıkması sürecine uygun olarak, Türkiye'de de bu süreç sermaye birikiminin gereklilikleri doğrultusunda, belirli coğrafi sınırlar içerisinde pazarın egemenlik haklarının kim tarafından nasıl denetleneceğine hukuksal altyapı kazandıran bir kurumsallaşma biçiminde gerçekleşmiştir.⁹⁰ Bu anlamda ulusal ekonominin unsurlarını incelemeye, o ulus projesini oluşturan Türk kimliğinin sınırlarının oluşumundan başlamakta yarar var.

İmparatorluğun dağılma sürecinde milli olanının sınırları belirginleşirken, en başından itibaren tek tip bir proje takip edilmemiş, bir anlamda siyasal gelişmelere verilen hızlı tepkilerin getirdiği bir dene ve gör pratiği inşa edilmiştir. Dünya genelinde yaşanmakta olan bir savaşa paralel olarak el yordamıyla inşa edilmeye çalışılan, Akçura'nın ünlü ifadesiyle üç tarz-ı siyasetin nihai sonucu olarak Türk ulusal kimliği doğarken, bu doğum sürecinin sancuları etnik dışlama hareketleriyle açığa çıkmıştır. Ortak geleneği icat edilen bu Türk kimliği, yeni devletin asli unsuru olarak kurulurken, bu sürecin iki temel faaliyet alanı olmuştur; devletin bekası için içsel bir tehdit olarak algılanan gayrimüslimlerin Türklerin anavatanı olarak tahayyül edilmeye başlanan Anadolu'dan tasfiyesi ve Türk olmayan müslüman toplulukların da asimilasyonlarını

---

⁹⁰ Mehmet Türkay, Sermaye Birikimi, Kalkınma ve Azgelişmişlik, SAV Yay., 2009, s. 185.

kolaylaştırmaya yönelik olarak nüfusun genel yapısı içerisinde değişiklikler yapmak.⁹¹ Gerçekten de etnik politikaların belirginleşmeye başladığı 1912 yılına kadar Müslüman ve gayrimüslim halklar görece bir uyumla bir arada yaşıyor, tarihsel bir mirası paylaşıyordu. Fakat İmparatorluğun dağılma sürecinde keskinleşmeye başlayan milliyetçi reflekslerin Türk kimliği ekseninde bütünleşmesi özellikle 1913-1917 yılları arasında uygulanan yeni politikalarla Anadolu ve Trakya topraklarından müteşekkil kılınacak yeni ülkenin etnik yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Sürecin sonunda nüfusun neredeyse üçte biri ya yer değiştirmiş ya yurtdışına sürgün edilmiş ve hatta kimi yorumlara göre sistematik olarak imha edilmiştir.⁹²

Uluslaşma projesinin hayata geçmeye başladığı Birinci Dünya Savaşı esnasında ve bu projenin somutlaştığı Kurtuluş Savaşı sonrasında farklı uğraklarda yaşanan tehcir, mübadele, göç, asimilasyon, iskân ve istihdam politikalarının tamamının işaret ettiği ortak bir öz, yeni Türk kimliğinin hiyerarşik yapısı içerisinde farklı derecelerin mevcut olduğudur. Zira bütün bu faaliyetler, yasal anlamıyla Türk vatandaşlığı ile pratik anlamıyla Türklüğün aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olmak, Türk tebaasından olmak ve Türk ırkından olmak gibi farklı skalaları işaret eden ifadelerin yaygınlığının gösterdiği şey, kurgulanan Türk kimliğinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi kapsayan bir statü olmaktan uzak olduğudur.⁹³ Ulus projesinin içerme ve dışlama mekanizmalarını, Cumhuriyet sonrasında çıkarılan iskân kanunları üzerinden inceleyen bir çalışmanın da gösterdiği üzere, uygulamada en başta etnik olarak Türk ve dinsel olarak Müslüman olan kişiler yer alıyor, gayri-Türk Müslümanlar ve gayrimüslimler ise onların ardında yer alıyordu. Kısaca özetlemek gerekirse, Türk milliyetçiliği Türklüğün tanımı için üç eşmerkezli bölge yaratmıştı: en dışta teritoryal, ortada dinsel ve merkezde etnik ortaklık paydasına dayalı bölgeler yer alıyordu ve grupların makbuliyeti merkeze olan uzaklığı ile ters oranlıydı.⁹⁴ Bu noktada milli kimliğin sınırlarında dikkat çekici olan Osmanlı toplumunun kapitalizmle eklemlenme sürecinde etkin bir rol oynamış olan gayrimüslimlerin süreç içindeki

---

⁹¹Taner Akçam, “Osmanlı-Türk Belgelerine Göre İttihat ve Terakki’nin 1915’te Ermenilere Yönelik Politikaları”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 5, Bahar 2007, s. 181-182.

⁹² Taner Akçam, a.g.e., 182.

⁹³ Mesut Yeğen, “Yurttaşlık ve Türklük”, Toplum ve Bilim: 93, 2002, s. 208.

⁹⁴ Soner Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları”, Toplum ve Bilim:93, 2002, s. 216.

tasfiyeleridir, ki bu da yeniden kurulmakta olan ulusal ekonominin sömürü mekanizmalarındaki rol değişiminin dolaysız bir sonucudur.

Dönemsel olarak 19. yüzyılda yoğunlaşan Osmanlı toplumunun kapitalistleşme sürecinin, siyasal modernleşme merkezli tarih-yazımında bir çöküş süreci olarak alınması ve üretim ilişkilerindeki değişimin değil siyasal ilişkilerdeki değişimin izlerinin sürülmesi bu dönemin “yarı sömürge oluş tarihi” olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.⁹⁵ Bürokrasi öncülüğünde bu duruma bir tepkime olarak doğduğu varsayılan Cumhuriyet projesine dair çalışmalar, ülke içerisinde ellerinde tuttıkları sermaye belli bir birikime ulaşmış olan gayrimüslimlerin yerini belirli bir “milli iktisat” projesi ekseninde nasıl Müslüman Türk burjuvazisinin aldığı konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmalarda tercih edilen ifadeler zaman zaman değişse de genel olarak kast edilen ekonomik bağımsızlığını, içeride kendi sermaye birikimini sağlayarak kazanmak isteyen devlet eliyle bir milli burjuvazinin nasıl yaratıldığı sorunudur.⁹⁶ Sonradan yaratılan, kayrılan, zenginleştirilen bir burjuvazi tasarısı bu zıt kutuplu yorumlamaların merkezinde yer alır. Bürokrasi-burjuvazi çatışmasını kullanan veya bürokrasi-burjuvazi arasında dışsal bir işbirliği olduğu yorumunu geliştiren ayrı değerlendirmelerde ortak olan nokta ikisi arasında kurulan ikiliktir. “Devlet eliyle yaratılan burjuvazi” tasarısını kullanan tüm bu tezlerde ortaya çıkan ikilik, devletin bizzat varlığının sınıf mücadelesinin bir ürünü olduğu gerçekliğini göz ardı etmekte ve sınıflı bir toplumsal yapıya sahip kapitalist devlet bürokrasisinin ya kendine ait sınıfsal çıkarları ya da kalkıncı tahayyülleri olduğu varsayımına dayanmaktadır.

2.2. Yaratılan Burjuvazi Tasavvuru

⁹⁵ Ayhan Aktar, Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yay., 2006, s. 166.

⁹⁶ Örnek olarak, Murat Koraltürk, Ekonominin Türkleştirilmesi, İstanbul: İletişim Yay., 2011. çalışmasında Milli İktisat kavramsallaştırması yerine Ekonominin Türkleştirilmesi ifadesini önerir: “Milli iktisat, Osmanlı Devleti tebaasının veya T.C. vatandaşlarının yabancılar karşısında ekonomide avantajlar elde etmesi olarak ifade edilebilir. Ekonomiye Türkleştirme ise tebaa ve vatandaşlar arasında Müslüman-Türk unsurun gayrimüslim unsurun aleyhine olacak şekilde kayrılmasıdır. İkinci kavram, yurttaşların bir kısmını oluşturan belirli dinsel-etnik grupların hâkim etnik-dinsel gruplardan yurttaşlar lehine iktisadi yaşamın çeşitli alanlarında etkisizleştirilmesi vurgusunu taşır. Milli iktisat kavramında ise yurttaşlar arasındaki etnik-dinsel farklılıklara ve bu farklılıklara dayalı ayrımcı politika ve uygulamalara ilişkin bir vurgu yoktur.”

Tarihsel olarak Türkiye’de burjuvazinin zayıf ve devlete bağımlı olduğu tezi ana-akım geleneğin büyük bir bölümüne hâkim olan bir yorumlama biçimidir. Batılı anlamda modern bir toplumsal formasyonun altyapısının süreç içinde kendiliğinden değil de hızlı bir şekilde devlet eliyle oluşturulmuş olması bu dönemin genel hatlarıyla bir çeşit “otoriter modernizm” olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır.⁹⁷ Bu “ortada ifade”nin sağ ve sol kanatları ise, aşağıda daha detaylı görülebileceği üzere otoriter devleti çalışmalarının merkezine almakta ve burjuvazi ile içsel bağıntılar kurmadan kendi özsel çıkar veya tahayyülleri olan bir bürokrasi prototipi üretmektedirler. Ana-akım olarak ele alabileceğimiz yorumlardan belki de en çok referans alanlardan bir tanesi; savaş yılları içerisinde Türkiye’de var olan gayrimüslim ticaret burjuvazisinin ülkeyi terk etmesi yüzünden burjuvaziden arta kalan kısmın bürokrasiye karşı özerk bir tavır alamayacak kadar zayıf bir sınıf oluşturmasıdır.⁹⁸ Sermaye birikimini gerçekleştiren sınıfın, siyasal süreçlere yön veremediği bir kapitalistleşmenin kendinden var olabileceği tahayyülüne dayanan bu yorumda, iktidarı elinde bulundurmasına rağmen işlevsel bir vesayet kuramadığı için “devlet sınıfı” olarak bürokrasi otoriter bir rejim oluşturarak Cumhuriyetin ilk yılları boyunca yerli burjuvazinin zenginleşmesine izin vermiştir. Bunun karşılığında ticaret burjuvazisi de minnetini dile getirmekle yetinmiş ve para kazanma ayrıcalığı karşısında sivil toplum kurma hakkından vazgeçmiştir.⁹⁹ İzin ve minnet gibi kapitalist devletin rasyonel işleyiş mantığına uygun olmayan bu ifadelerde belirginleşen nokta bürokrasinin kendine ait sınıfsal çıkarları olabileceği kanaatidir. Hem İttihat ve Terakki döneminde hem de cumhuriyet döneminde, üretim ilişkilerinden soyutlanmış özerk bir konumdan bu ilişkileri keyfi bir biçimde yöneten bürokrasinin Türkiye’deki girişimci sınıfı, ulusal bir kalkınma programının parçası olarak yarattığı savunulmaktadır.¹⁰⁰

Ayrıca bu yorumda belirgin bir şekilde; sivil toplumun kurucu unsuru olarak kendisine tarihsel bir misyon yüklenen ve Türkiye özelinde bu rolün gereklerini yerine

---

⁹⁷ Bkz. Zafer Toprak, “Türkiye’de ‘Sol Faşizm’ ya da Otoriter Modernizm 1923-1946”, Toplum ve Bilim 100, Bahar 2004.

⁹⁸ Çağlar Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 14. Baskı, İletişim Yay., 2009, s. 103.

⁹⁹ Keyder, a.g.e, s. 106-107.

¹⁰⁰ Ayşe Buğra, Devlet ve İşadamları, Çev. Fikret Adaman, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2008, s. 63-67.

getiremediği için de kendisine serzenişte bulunulan bir burjuvazi kategorisi dikkati çekmektedir. Neticede bu tip bir tek taraflı bağımlılık tezinde, Cumhuriyet dönemi boyunca burjuvazinin hükümet politikalarını eleştirirken dikkatli bir tavır takınmak zorunda kaldığı ve örgütlü bir şekilde siyasete katılmanın yerini tek tek işadamlarının siyasal yetkililerle gayri resmi ve partikülarist ilişkiler kurma çabalarına bıraktığı kabul edilmektedir.¹⁰¹ Burjuvazinin Batı toplumlarındaki gelişiminden çok farklı, özgün bir gelişim gösterdiğini ve onun gelişme sürecinin Osmanlı yönetim biçimi olarak patrimonyalizm ile bileşerek Türkiye özelinde açığa çıktığını savunusu açıkça idealize edilmiş bir formda evrensel bir burjuvazi olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹⁰² Dinler'in ifadesi ile "burjuvazinin 'çekirdekten yetiştirme' olmak yerine 'devlete bağımlı' olmasının Türkiye için ayırt edici bir kriter olarak kullanılması da yöntemsel bir sorundur." Çünkü devlet oluşum sürecinin kendisi üretim ilişkilerinde yaşanan toplumsal dönüşümün gerçekleştiği bir mücadele alanı olmasına rağmen, devlet ve burjuvazi iki ayrı aktör olarak kurgulanmaktadır.¹⁰³

Ayrıca bir sınıf olarak bürokrasi tasarısının, devletin diğer sınıflarla mücadele halinde olduğu fikrini de beraberinde getirdiği çok açıktır. Bu noktada yukarıda özetlenen çerçevede dikkati çeken burjuvazi hakkındaki serzenişin yerini, kimi analizlerde daha kuşkucu bir devlet karşıtlığı alabilmektedir. Bir önceki yorumlama biçimindeki; devletin burjuvaziye "ekonomik kalkınma görevi"ni yüklediği ve müteşebbis sınıfın bu yazılı olmayan anlaşmaya uymadığı anda devletle olan ilişkilerinin hemen gerginleştiği fikrini paylaşan bu tip yorumlarda devletin bir aktör olarak siyasal alanı sürekli kısıtladığı fikri daha da pekişmektedir.¹⁰⁴ Güdümcülük ekseninde yapılan bu yorumlamanın temelinde toplumsal mücadele alanının devlet tarafından kapsanması fikri vardır. Bu tarz bir yorumu geliştiren yazarlardan İnsel'e göre Türkiye'de devletin amacı, kendi varlığını sürdürebilmesini sağlamak üzere güdümcülük imkânlarından yararlanırken ekonominin içinde geçici olarak yer alıyormuş gibi görünmektir. Ekonomik ve siyasal alanı kavramsal çiftler olarak birbirinden ayıran bu yoruma göre, Türkiye'de devlet düzen ve kalkınma işlevini yerine

---

¹⁰¹ Buğra, a.g.e., s. 59.

¹⁰² Demet Dinler, Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, Praksis: 9, 2009, s. 24.

¹⁰³ Dinler, a.g.e., s.35.

¹⁰⁴ Bkz. Ahmet İnsel, Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye, Ayrıntı Yay., 1996, s. 137.

getirirken asıl amaç olarak kendi iktidarını yeniden üretmektedir.¹⁰⁵ Yalman'ın bu konudaki eleştirel bir ifadesi ile bu tip analizlere göre Türkiye'de devlet "iktisadi kalkınmayı bir amaç olmaktan ziyade amaca yönelik bir araç, diğer bir ifadeyle devletin toplum ve/veya birey üzerindeki tahakkümünü sürdürmeye yönelik etkin bir strateji olarak görmektedir."¹⁰⁶ Gerçekten de, birazdan ele alacağımız modernleşmeci analizlerde sıklıkla yer bulan "kalkınma için otoriterlik" tasarısını tersine çeviren bu yorumda birbiriyle uyuşması mümkün olmayan analiz birimleri eklektik bir biçimde iç içe geçmiştir. Buna ek olarak, gerçekte toplumsal aktörlerin mücadelesiyle açığa çıkan dinamik bir sistem, kendine ait mutlak niyetleri olan başlı başına bir aktöre dönüştürülmüştür. Kısacası "devlet, devlet seçkinleri olarak ifade edilen, kendi kendilerini belirleyen ve kendi özgül varlıklarının bilincinde olan öznelerle özdeşleştirilerek özgül kurumsal yapılarıyla tanımlanınca kendi 'rasyonalitesi'ne sahip bir tür 'gerçeklik'miş gibi" görünmektedir.¹⁰⁷

Devlet merkezli birikim tezlerinin bir adım sağında karşımıza, ulus devlet projesini sınıf dilinden soyutlayarak bir sivil toplum-devlet çatışmasına indirgeyen liberal tezler çıkmaktadır. Özellikle bürokrasinin askeri kanadının iktidar çatışmasındaki etkin rolü üzerine yoğunlaşan bu yorumların çekirdeğinde muktedir ve ceberut bir devlet tahayyülü yer almaktadır. Bu tahayyülün merkezinde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkileri tanımlayan kurucu modelin temel unsurları askeri bürokrasinin devlet mekanizması içerisinde özerkleşmesi ve ordunun kendi içindeki merkezileşme halidir. Ulus devlet projesinin kurucu unsuru olarak askeri bürokrasinin siyasi yönetim mekanizmasındaki bu özerkleşmesinin temel dinamiği ise kuruluş yıllarından miras kalan 'Savaş Yönetim Modeli'nin sürekliliğidir.¹⁰⁸ Buna göre, Türkiye anayasal sisteminde askeri bürokrasinin sivil siyasi otoriteye bağlılığı temel bir ilke olarak kabul edilmiş gibi görünse de gerçekte bağımlılık mekanizması tersine doğru işletilmekte ve bu sürecin nihai sonucu siyaset alanının sürekli ve artan oranda devletleştirilmesinin ya

---

¹⁰⁵ İnsel, a.g.e., 164.

¹⁰⁶ Galip Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", Sürekli Kriz Politikaları, haz. Sungur Savran ve Neşecan Balkan, Metis Yay., 2004, s. 50.

¹⁰⁷ Yalman, a.g.e., s.47-48.

¹⁰⁸ Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", Birikim, Sayı 160-161, 2002, s. 30.

da sistematik olarak daraltılmasının öyküsünden oluşmaktadır.¹⁰⁹ Ulus devlet projesi; geleneksel ilişki sisteminin içinde kalan çevre üzerinde bir yönetim modelinin, Türk bürokrasisi ve onların modernist müttefiki olan kentli aydınlardan oluşan bir merkez tarafından kurumsallaşması olarak ele alınmaktadır. Ve nihayetinde sürecin yeni tanımı dışlayıcı bir laiklik ve milliyetçilik ekseninde tepeden yürütülen modernist bir kültür devrimi olmaktadır.

Ontolojik olarak analiz birimlerinin içeriğinin gelişigüzel seçilmesinin tarihsel analizlerde bu tip sorunlu sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Türkiye'deki sosyal bilimlerin merkezindeki ana-akım güçlü devlet tezlerinden, sivil toplumcu liberal tezlere doğru kaydıka göze çarpan; bürokrasi/burjuvazi ikilisinin yerini zaman zaman ordu/toplum, devlet/toplum, elitler/toplum, bürokrasi/halk gibi farklı türden ikilikler olsa bile, bu farklı ikiliklerin arasındaki sürekliliği sağlayan şeyin tüm analizlerde ilk terimi devlet, ordu ya da bürokrasi gibi aynı toplumsal gücün oluşturması, ikinci erimin ise nasıl ifade edilirse edilsin, burjuvaziye mutlaka içine alacak biçimde tanımlanmasıdır.¹¹⁰ Bu ikili ayrımın doğal bir sonucu da ya sivil toplum kurma hakkını kullanmadığı için burjuvaziye serzeniş ya da bu hakkı kullandırmadığı için devlete karşı skeptik bir bakış olmaktadır. Fakat ısrarla altı çizilmesi gereken, Akça'nın ifadesi ile bu analizlerde "devlet sadece tabi sınıflar ve toplumsal kesimler üzerinde değil aynı zamanda burjuvazi gibi hâkim sınıflar üzerinde de tahakküm kuran veya burjuvazinin kendini hegemonik bir güç olarak tahkim etmesine ket vuran kadir-i mutlak bir özne olarak resmedilir. Bunun sonucunda, ne devletin kurumsal mimarisi ne de devlet aktörlerinin pratikleri (özellikle sınıfsal) sosyo-politik iktidar ilişkileri tarafından kurulmaz ve/ya sınırlanmaz."¹¹¹ Gerçekte kapitalist toplumsal sistemin tarihsel özgünlüğü içerisinde devlet sınıfsal bütünlüğün en önemli parçasıdır. Fakat bu haliyle, toplumsal bütünlüğü parçalarına ayırıp kendi bünyesinde eriterek bütünlüğün kendisine dönüşen bir kudret halini almaktadır. Kısacası farklı pusulaları takip etseler bile,

---

¹⁰⁹ Bayramoğlu, a.g.e., s. 35.

¹¹⁰ Sungur Savran, "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", Onbirinci Tez, Sayı 6, 1987, s. 155-156.

¹¹¹ İsmet Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 355

tepeden devrim tezlerinin nihayetinde ulaştığı noktada bir özne olarak devlet bizi beklemektedir. Oysaki, Gülalp'ın de belirttiği gibi devrim sürecinde devlet aygıtı nesne ya da hedeftir, asıl özneler toplumsal sınıflardır.¹¹² Dolayısıyla bir coğrafya üzerinde tahsis edilen ulusal bir ekonominin inşa sürecini, sermaye birikimini sürdüren sınıfların müdahil olduğu bir burjuva devrimi süreci olarak görmek gerekir.

Fakat devlet-burjuvazi ikiliği sadece bu ilişkide tek taraflı bağımlılık olduğunu düşünen yazarların kullandığı bir dışsallık değildir. Sanayileşme kalkınma projesi içerisinde bir milli burjuvazi heyulası geleneksel modernist yorumların da çıkış noktasını oluşturur. Devleti kuran yöneticilerin Batı tipi sanayileşmiş modern bir ülke inşa etmek istedikleri ve bu süreçte burjuvaziye destekledikleri ancak burjuvazinin ilerici rolünü yerine getirmektense kısa yoldan zenginleşmeyi tercih ederek kompradorlaştığı fikri bu anlatının çatısını oluşturur. Kalkınmacı tezlerin en tipik örneği, kuruluş döneminde “bütün güçlülere rağmen” yapılanları “oldukça doğru yönde ve enerjik bir atılım manzarası” olarak görmektir. Kurucu kadronun önceliğinin disiplinli bir devlet örgütü kurmak ve ekonominin altyapısını güçlendirmek olduğu kabul edilirken, bu dönem iktisadi kalkınma yönünden sağlam temellerin atıldığı iyi değerlendirilmiş bir başarı öyküsüdür.¹¹³ Resmi ideoloji ile büyük paralellikler gösteren bu tezde, kendi özsel çıkarları için siyaset alanını sürekli daraltan devlet sınıfının yerini “muasır medeniyet seviyesine” çıkmayı arzulayan bir yönetici kadro fikri almıştır.

Bu tezin en saf örneğini Cem'in anlatımında bulmak mümkündür, “bürokrat kesimdeki ilerici unsurların en belirgin özelliği, günümüze dek sürdürdükleri temel özellik olan iyi niyettir.”¹¹⁴ Niyetleri ve eylemlerinin sonuçları arasında talihsiz bir isabetsizlik olduğunu varsayan bu değerlendirmeye göre Cumhuriyet projesinin hayata geçmesi esnasında imtiyazlı üç grup ön plana çıkmıştır: 1) İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafi ve toprak ağaları, 2) Milli Mücadeleye katılan subaylardan sonraları “memleketi kalkındırmaya” merak salanlar, 3) Mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri. Başlangıçta birbirini destekleyen bu zümreler arasında zaman zaman çıkar ayrılıkları

---

¹¹² Haldun Gülalp, , Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yay., 1983, s. 96.

¹¹³ Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.: Creative Yayıncılık, 2001, s. 67.

¹¹⁴ İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul: Cem Yayınevi, 1986, s. 302.

yaşansa da bu zümreler asıl mücadeleyi “devlete sahip çıkan memurlara” karşı verecek ve kazanacaktır. Kısacası “azınlığın kurnazlığı, Milli Mücadeleyi başarıp gerçekten namuslu kalmış ekibin iyi niyetine baskın çıkacak, ‘iş’ bilenler ekonomi ve sosyoloji bilmeyenlere galip gelecektir.”¹¹⁵

Özellikle lider kadronun fetişleştirilmesi üzerinde belirginleşen bu analiz biçimi Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye’si arasında keskin bir kopuş fikri üzerine inşa edilmiştir. Genel hatlarıyla 1980’li yıllara kadar sosyal bilimlere egemen olan bu yorumlama tarzı bu tarihten itibaren yerini, yukarıda da özetlenmeye çalışılan, İmparatorluk’tan günümüze ceberut devletin sürekliliği fikrini savunan yeni analizlere bırakmıştır. Ki bu durum, yazarların bugünkü politik tercihleri ile Cumhuriyet dönemine dair vurguları arasında paralellik olduğu yönündeki iddiamızla büyük oranda uyumaktadır. Lider kadronun fetişleştirilmesi durumunun en sık başvurulan biçimi zaten mevcut olan durumun dışındaki tüm alternatifleri irrasyonel olarak kodlamaktır: “Rusya, Enver Paşa, anti-emperyalizm, Mustafa Suphi, Çerkes Ethem gerillacılığı gibi unsurlarla boyanarak bir komünizm akımı biçimine sokulan karışıklıkların altında yatan asıl sorun, sosyalist bir rejim kurulması değil, hâlâ Meşrutiyet dönemindeki şeriatçı, liberal, İtlafçı, Turancı ve Pan-İslamcılar arasındaki eski kavgaların karmaşasının yarattığı bir sorundur. Bunların hiçbirinin görüşlerine katılmayan tek kişi Mustafa Kemal’di. O, ne hilafet-saltanat meşrutiyeti, ne İslam ittihadı, ne şeriat devleti, ne Turancılık, ne de sosyalizm yanlısıydı. Bunların hepsi, daha sonra Nutuk’ta anlattığı gibi, ulusal kurtuluş savaşının gerçeklerine ve amaçlarına aykırı hayalci serüvenlerdi ve hepsine karşı başarılı bir savaş yürüttü.”¹¹⁶ Bu ifadede başarı ile yürütüldüğü düşünülen “anti-emperyalizm savaşı Türkiye açısından bir çağdaşlaşma savaşıdır” ve yeni devletin doğum sürecini başlatan gücün ayan, burjuva ya da işçi sınıfının temsilcisi olmayan bir kişinin elinde toplanması Osmanlı-Türk tarihi çizgisinde önemli bir olaydır.¹¹⁷ Azgelişmişlik sorununu, emperyalizmin agresif politik atakları karşısındaki bir edilgenlik formu olarak kabul edilen geleneksel ilişki sisteminde arayan bu ilerlemeci tasarıda ulus devlet projesi kalkınma yolunda tarihsel bir aşamayı simgeler. Buna göre

¹¹⁵ Cem, a.g.e., s. 289.

¹¹⁶ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, 4. Bs., Yapı Kredi Yay., 2003, s. 492.

¹¹⁷ Berkes, a.g.e., 496.

uluslaşma süreci "Türkiye üzerindeki Batı emperyalizmini sonra erdirmek üzere" ve "Batı'ya karşı" yaşanan bir Batılılaşma projesidir.¹¹⁸ Tarihsel kökleri Kadro'culuğa kadar uzanan bu yorumlarda belirgin olan, özellikle 19. yüzyıldan itibaren yaşanmakta olan "yarı-sömürge oluş tarihi" ile Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının sanayileşme idealleri arasındaki zıtlıktır.

Fakat dini değerlerden arındırılmış ve Batı tipi çağdaş bir kalkınma planı ile yola çıktığı kabulünden hareket edilen bu devletin sınıflarla olan ilişkisinin sınırları muallâktır. Burjuvaziyi hegemonik bir güç olamadığı için eleştiren sivil toplumcu liberal tezlerin tam aksine, bu yorumda Türkiye burjuvazisi salt kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda hareket ettiği için eleştirilmektedir. Kolayca görülebileceği gibi, anaakımın hangi kanadında bulunursa bulunsun burjuvazi-bürokrasi ikiliğinde sınıfsal derinliği sağlayamayan merkezi tezlerin hemen hepsinin ortaklaştığı temel nokta burjuvaziyi sonradan yaratan kurucu kadroların milli iktisat çerçevesinde bir sanayileşme programını idealize ettiği ama bu idealin bir şekilde başarısızlıkla sonuçlandığı fikridir. Kuruluş projesinin kendi hegemonik söylemini, tarihsel bir ideal gibi sunan bu bakışta "silahlı savaştaki başarının ardından kazanılması gereken ekonomik zafer"ın amaçlandığı ve dönemin en büyük sorununun bu ekonomik çabayı da esas alarak ülkenin sanayileşmesine yöneltmek olduğu savunulmaktadır.¹¹⁹ Fakat Gülalp'in de ifade ettiği gibi; bu geniş görüş birliğine karşı, yönetici kadronun asıl amacının bağımsız ekonomik bir gelişme ve sanayileşmeyi sağlama olduğu durumu gerçekte kanıtlanmış bir önerme değildir. *Ex abstracto* olarak geçmişe dönük sınaileşme amacı önkabulü, bir kez zorunlu kıstas olarak ele alındığında tarihsel gerçeklikler başarısızlık olarak nitelenmeye başlanmaktadır. Fakat bu soyut kıstasa göre başarısızlık olarak nitelenen eylemlerin, ilksel sermaye birikiminin gereklilikleri bağlamında ele alınarak tarihsel sonuçları itibariyle incelendiğinde aslında egemen sınıflar açısından başarılı olduğu görülecektir.¹²⁰

---

¹¹⁸ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, 38. Basım, Remzi Kitabevi, s. 350.

¹¹⁹ Bkz. François Georgeon, Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., 2006, s. 187.

¹²⁰ Gülalp, a.g.e., s. 89-90.

Öte yandan bir ulus devlet projesi altında ulusal ekonominin örgütlenmesi konusunda, buraya kadar özetlenmeye çalışılan tezlerin dışında yer alan başka eleştirel yorumlar da gelişmiştir. Uluslaşma projesi içerisinde burjuvazinin etkinliğini yadsımayan ancak yine de devlete kalkınmacı bir görelî özerklik atfetmekten geri durmayan bu yorumların ortaklaştığı nokta, özellikle Osmanlı'nın son döneminden itibaren gayrimüslimlerin yerini almaya başlayan Müslüman-Türk burjuvazinin henüz devlet desteksiz tam piyasa koşullarına adapte olamayacak denli güçsüz olmasıydı. Buna göre, Müslüman-Türk burjuvazisinin "zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde bağımlı" durumundan dolayı burjuva devriminin burjuvazi dışındaki sosyal gruplarca yapılması zorunluydu ve Türkiye koşullarında bu tarihi misyonu küçük burjuva aydınları üstlenmişti.¹²¹ Kuruluş sürecine dair bu soyutlamada, burjuva aydınları ile burjuvazi arasındaki -kapitalist rasyonel mekanizma bir kez kurulduktan sonra yapısal bir işleyiş kazanmış olması gereken- ilişkide "iktisat politikaları" ile doldurulmaya çalışılacak olan iradi bir boşluk varsayılmaktadır, ki bu durum bu yorumu kısmen tepeden devrim tezlerine yaklaştırmaktadır.

Özellikle "devletçilik dönemi" tartışmalarında daha da belirginleşen bu "görüşlerin teorik bir ifadesi olan 'devletin görelî özerkliği' kavramı, bir yandan bürokrasinin burjuvazinin yerine geçmesi kavramını, öte yandan da devletin, bir anlamda sistemin dışında yer alması kavramını içermektedir. Diğer bir deyişle, bir 'millî sanayi burjuvazisi'nin yokluğunda bürokrasinin bu işlevi üstlenerek devlet sermayesi ile 'bağımsız ekonomik gelişme'yi gerçekleştirdiği ve dolayısıyla bunu yaparken de sistemin kuralları dışında 'ilerici' bir işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir."¹²² Diğer yandan Osmanlı'dan günümüze kadar süren kapitalistleşme sürecinde merkez kapitalist ülkelerle yaşanan bağımlılık ilişkilerinin, mevcut kalkınma stratejisinin başarısını olanaksız hale getirdiği öne süren benzer bir yoruma göre, Türkiye'de kapitalistleşmenin tarihi gelişmenin sürükleyici unsuru olması gereken burjuvazinin ikinci sınıflaşma tarihidir. Bu analiz biçimini geliştiren yazarlardan Önder'e göre, Osmanlı'dan gelişmiş bir sanayi için gerekli alt-yapıyı miras devralamamış Türkiye toplumunun siyasal bağımsızlığını kazanması aynı anda ekonomik bağımsızlığını da

¹²¹ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1998, s. 15.

¹²² Gülalp, a.g.e., s. 101.

kazanması anlamına gelmemiştir.¹²³ Görülebileceği üzere iç ya da dış hangi dinamiğe ağırlık verilirse verilsin, son iki yorumda ekonominin ve siyasetin kendi işleyiş yasaları arasındaki dışsal bağlar devlet yöneticilerinin uyguladığı iktisat politikaları ile sağlanmaktadır. Fakat tarafların bu şekilde sonradan bağlandığını kabul etmek, bürokrasinin tarihsel olarak burjuvaziyi öncelediği anlamına gelir ki kapitalist devletin varoluş mantığıyla çakışmaz. Kapitalist devletin işleyiş mantığının dışavurumu olan eylemlerin iktisat politikaları olarak yorumlanışının sebebi ise kurucu kadroların sermaye birikimi dinamiklerinden bihaber varsayılmasıdır: “kapitalist dünyanın bölme ve parçalama hesapları arasından kapitalist dünyaya gözlerini açmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti ekonomik anlamda maddi altyapı açısından zayıf olduğu kadar, zihniyet ve ideolojiden de oldukça yoksundu.”¹²⁴

İktisat politikalarının uygulayıcısı olarak devlet bürokrasisi başlangıçta ideolojisiz olarak ele alınırken; merkez kapitalist ülkelerle eşitsiz mübadele ilişkisine dayalı olarak kurulan ticari ilişkiler sebebiyle az gelişmiş ülke burjuvazisi de üretken sermaye niteliği kazanamayarak merkezdeki ülkelere sürekli kaynak aktarımına sebep olan rantiyeci bir sınıf olarak görülmektedir. Benzer bir şekilde Eliçin de, “Türk devrimi çağdaşlaşma-batılılaşma yönü ile ideolojisiz olduğu gibi, kadrosuzdu” fikrini savunmaktadır.¹²⁵ Özellikle sanayi gelişimi ile kalkınma arasında kurulan paralelliklerin neticesinde bu yorumda şu tip bir ikilik oluşturulmaktadır; planlı iktisat politikaları uygulayarak Batı uygarlığını yakalamayı sağlaması gerekirken yozlaşan devlet yöneticileri ve elindeki birikimi bu proje için değerlendirmekten imtina eden bir burjuva sınıfı: “devlet hem kendi yağıyla kavrulmak hem de belki Kurtuluş Savaşı’ndan daha çetin bir ekonomik kalkınma savaşı içine girmek zorunda ve durumunda idi. Bu ancak bilimsel bir planlama ile başarılabilirdi. Ama yönetici memur sınıfı ve şehir burjuvaları pek çabuk uygarlaşmak, Avrupalı gibi yaşamak istiyorlardı, bu uğurda hiç sabırlı değillerdi; iğneden ipliğe, kiremitten çini sobaya, otomobilden şampanyaya kadar her şeyi, her şeyi dışarıdan getirtmek de gerekse bu *özveriden* çekinmeyecek, borçlanmayı

---

¹²³ İzzettin Önder, “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., 2003, s. 284.

¹²⁴ Önder, a.g.e., 262.

¹²⁵ Emin Türk Eliçin, Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant Yay., 1970, s. 301.

bile yeniden göze alacaktır.”¹²⁶ İktidar bloku içerisindeki hakim sınıf ve grupların birbirlerinden görece özerkliğine dair vurguların yarattığı bu ikilik neticesinde, iktisat politikaları kavramsallaştırması basit haliyle ekonomik tercihler anlamı kazanmaktadır.

Bu tip ikiliklerde sivil-asker bürokrasinin devlet yönetiminde etkili bir sınıf olarak yer tutmasının sebebi tüccar ve sanayi sınıflarının henüz “emekleme dönemleri”nde olmaları kabul edilir. Bu konudaki görüşünün temellerini TBMM'nin 2. ve 3. dönemlerinde seçilenlerin mesleki dağılımına dayandıran bir yazara göre, "her iki dönemde de devlet memuru, ordu ve eğitimci kökene sahip olanlar %60'a yaklaşırken ticaret, tarım, bankacı kesimin ağırlığı yüzde 15 dolayında kalıyordu."¹²⁷ Fakat burjuvazinin mecliste bizzat yer almıyor oluşu ile sınıfsal temsiliyeti arasında kurulan bu bağda ciddi bir illiyet problemi vardır. Bu konuda Türkay'ın yorumu tartışmayı sonlandırmaya yetecek denli nettir, “kapitalist toplum yaratma projesinden bahsediliyorsa, (asker-sivil bürokrasi) bunun taşıyıcılığını ve bu süreci denetlemeyi kendilerine bir misyon olarak addetmişlerse burada ciddi olarak bir temsiliyet meselesi vardır. Kendilerinin kökenleri ne olursa olsun, yani herhangi bir sınıfa ait olup olmamaları bu anlamda çok önemli değildir.”¹²⁸ Büyük toprak sahipleri ve kentli burjuvazinin oluşturduğu hakim sınıflar; Türkiye toplumu üzerindeki egemenliklerinin politik bir kurumsallaşma süreci olarak Cumhuriyet projesini, modern devletin rasyonel örgütlenme biçimini alan bürokrasinin konsolidasyon sürecine dayandırmıştır. Hakim sınıfların dışında kalan kitlelerin bu süreçten dışlanması, sürecin tepeden devrim olarak değerlendirilmesi için geçerli bir sebep değildir ve yaşanan politik devrimin kitlesel bir tabana dayanmamış olması o devrimin sınıfsal karakteri konusunda ilk elden bir çıkış noktası değildir.

Devrimin sınıfsal karakterini, o sürecin sonunda açığa çıkan sınıfsal egemenlik ilişkileri belirler.¹²⁹ Ve Cumhuriyet döneminde eski toplumsal ilişkiler sistemi üzerinde yeniden örgütlenme biçiminde açığa çıkan devlet burjuvaziden özerklik kazanmış bir

---

¹²⁶ Eliçin, a.g.e., 270.

¹²⁷ Mustafa Sönmez, Türkiye’de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri, Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği, 2010, s. 13.

¹²⁸ Türkay, a.g.e., s. 138.

¹²⁹ Gülalp, a.g.e., s. 96.

toplumsal güç değildir, Savran'ın deyimiyle "burjuvazinin eski düzenin hâkim sınıflarıyla oluşturduğu uzlaşmanın çimentosudur."¹³⁰ Dönem itibariyle Türkiye burjuvazisinin politik bir aktör olarak siyasal süreçler üzerindeki belirleyiciliği, içinde bulunduğu sermaye birikim aşaması ile doğru orantılıdır. Bu anlamda özgün olan, Türkiye burjuvazisinin iddia edildiği gibi devlet karşısında zayıf olması değil; İmparatorluğun dağılma sürecinde yaşananların, henüz ilksel sermaye birikimini tamamlamadan onu politik bir devrime katılmaya zorunlu kılmış olmasıdır. Fakat Kurtuluş Savaşı biçiminde açığa çıkan dinamik, bu sınıfın anti-emperyalist niteliklerle katıldığı bir devrimci mücadele olarak düşünülmemelidir:

“Türkiye Avrupa kapitalistlerine yenilmiş olsaydı, yabancılar en kısa zaman içinde bütün ticareti ve sanayiye ele geçireceklerdi. Türk burjuvazisi bir ölüm kalım sorunu ile karşı karşıya idi: Kapitalistlerin işgali altındaki liman şehirleri olmazsa, devlet kendilerini desteklemezse, yabancılara verilen imtiyazlar devam edip Türkiye her bakımdan yabancı kapitale bağlı kalırsa, yurdun öz ticareti ve sanayisi er geç ölecekti. Tüccarı, sanayiciyi, tarım ürünlerini yabancı ülkelere satan ağa ve toprak sahiplerini devrimci kılan işe bu tehlike idi. Köylü, işçi ve küçük esnafın kapitalistler ve toprak ağalarına karşı duyduğu hoşnutsuzluk ustalıklı yabancı kapitalistlerle mücadeleye dönüştürüldü. Bunun için devrim bütün yurda yayılarak milli bir karakter aldı.”¹³¹

Ve bu süreç farklı toplumsal sınıfların birbirleriyle olan mücadelesi ile çerçevesi belirlenen ‘milli olanın sınırları’ içinde kalabilen burjuvazinin Türkiye coğrafyası olarak var olan ulusal pazar üzerindeki egemenlik hakkını hem alt sınıflara hem de ileri kapitalist ülkelere kabul ettirmek için verdiği bir mücadeledir.¹³² Kısacası Türkiye’de burjuvazinin ilksel sermaye birikim aşamasının tamamlanması, Cumhuriyet’in toplumsal kuruluş sürecine denk düşmektedir. Bu anlamda, ilerleyen bölümlerde sınıf mücadelesi pratiklerini daha sağlıklı bir zemin üzerinde inceleyebilmemiz için bu ilksel sermaye birikim sürecini daha detaylı incelememiz gerekmektedir.

---

¹³⁰ Sungur Savran, Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980, İstanbul: Yordam Yay., 2010, s. 70.

¹³¹ A. Şnurov ve Y. Rozaliyev, Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaaları, Ant Yayınları, 1970, s. 19.

¹³² Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul : Gözlem Yayınları, 1974, s. 1249.

2.3. Toplumsal Kuruluş Süreci:

İlksel Sermaye Birikimi Aşaması İçinde Erken Cumhuriyet Dönemi

Buraya kadar olan bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp sürecinde İttihat ve Terakki Fırkası ile belirginleşen milli iktisat perspektifiyle gayrimüslim burjuvazi karşısında etkin bir aktör olarak güçlenmeye başlayan yerli burjuvazinin yeni Cumhuriyet'in ekonomik yapısının ana unsuru olduğu üzerinde duruldu. Böylece çalışmanın merkezine; “önce devlet vardı, sonra milli burjuvazi yaratılmaya çalışıldı” tasavvuru yerine, sermaye birikimi ve sınıf mücadelesinin sürekliliği konuldu. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreklilik içinde Cumhuriyet projesi içerisinde birikim sürecine dair yapılan çalışmalarda genellikle tartışmanın merkezine 1923 Türkiye İktisat Kongresi konulmaktadır. Kongre hakkında yapılan yorumlarda yazarların, “kalkınma” fikrine yükledikleri anlam belirleyici bir özellik taşır. Örneğin Başkaya gibi az gelişmişliğin sürekliliği tezini savunan bağımlılık kuramcıları için “Türkiye’de o zamandan bugüne uygulamaya koyulan politikalar hiçbir zaman İzmir İktisat Kongresi’nde belirlenen ilkelerin dışına çıkmamıştır”, Yenal gibi ulusal-kalkımcı yazarlara göre ise “Kongre, genel iktisat siyaseti ile fazla ilgisi olmayan ayrıntılar üzerinde bir dizi dilekler ve Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa'nın etkisinde büyük bölümü ahlaki ve hamasi olmak iddiasında boş laflardan oluşan bir Misak-ı İktisadi çıkarmaktan öteye gitmez.”¹³³ Ana-akım yazında tüm toplumsal sınıfların eşit temsil edildiği yönündeki önkabule karşın; Kongre’ye katılan temsilcilerin gerçek sınıfsal yapısı ve Milli Türk Ticaret Birliği'nin süreç içindeki etkisi üzerine yapılacak basit bir gözlem mevcut toplumsal yapı içerisindeki hâkim sınıflar konusundaki tezimizle uyumlu sonuçlar vermektedir.¹³⁴

---

¹³³ Krş. Fikret Başkaya, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, 2. Basım, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004, s. 57 ve Yenal, a.g.e., s.64.

¹³⁴ MTTB'nin kuruluş amacı şudur: “Müslüman-Türk tüccar içinde ithalat ve ihracat ile uğraşanlar, toptancı ve yarı toptancılar arasında hakem olarak görev yapmak; tüccarların konsorsiyum ve tröstler gibi birlikler oluşturmasına ve bu birliklerin hükümetin denetim ve himayesinde ithalat ve ihracat işlerinde egemenliğini sağlamaya çalışmak; ülkenin ticari yaşamına katkısı olacak olayları izleyerek ve inceleyerek iktisadi meselelerde hükümete tüccarın ve ülkenin yararına olacak önerilerde bulunmak; yerli girişimci ve şirketleri Batılılara tanıtmak; Batı'daki iktisadi, mali ve ticari hareketlerden yerli unsurları haberdar etmek; ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesinde, yabancı sermayenin kanunlara uygun olarak kurulacak

Bu tartışmaların ötesinde, Kongre’de alınan kararlardan en dikkat çekici olan aşar vergisinin kaldırılmış olmasıdır. Modernist resmi tarihte “yoksul köylünün üzerindeki baskıyı kaldırmayı hedefleyen ilerici bir hamle” olarak kendisine yer bulan bu soruna hegemonik söylemin analizi düzeyinde yaklaşan kimi yazarlar aşar vergisinin kaldırılması kararına yeni yönetimin meşruiyet kaygısı düzeyinde yaklaşırken, devlet-sermaye ilişkilerine daha araçsalcı yaklaşan yazarlara göre bu verginin kaldırılması küçük çiftçilerden çok büyük toprak sahiplerini yükten kurtarmayı amaçlamaktadır.¹³⁵ Şüphesiz ki gerçekleştirilen eylem ile amaçlananın ne olduğundan daha önemli olan tarihsel olarak o eylemin sonuçlarıdır ve bu noktada sonuca iki farklı bakış açısı ile ulaşılabilir; geçmişe soyut bir başarı kıstasıyla değer biçmek veya o tarihsel vakanın sınıfsal ilişkiler bağlamındaki gerçek sonuçlarına odaklanmak. Birinci tür yaklaşımın örneği, aşarın kaldırılmasının sermaye birikimine olumsuz etkileri sebebiyle bir başarısızlık olarak değerlendirilmesidir. Buna göre, dünya kapitalist ilişkiler sistemindeki yeri sebebiyle ileri kapitalist ülkeler gibi herhangi bir dış sömürge olanağı bulunmayan Türkiye aşar vergisinin kaldırılmasıyla kırsal alanda yaratılan değeri kentsel alanlara transfer etme olanağını yitirmiştir. Bu sebepten dolayı, kalkınma yolundaki diğer ülkelerin başlangıç sermayesini oluşturma kaynağı olan iç sömürü mekanizmalarına sahip olmadan Türkiye’nin kalkınma sürecine girmiş olması bir başarısızlıktır.¹³⁶ Bu yorumda belirgin bir biçimde; kalkınmaya katkı sağlayacak bir sanayileşme tahayyülü ve sanayileşmeye katkı sağlayacağı için ilerici değer atfedilen bir sermaye birikimi kavramsallaştırması vardır. Fakat aşar vergisinin kaldırılmasının sınıfsal anlamıyla asıl sonucu, devlet bütçesinde yaşanan gelir kaybının telafisinin dolaylı vergilerle kentte yaşayan işçilere yüklenmesidir. Özellikle şeker ve gazyağı gibi temel gereksinimlerdeki vergi artışıyla kapatılan kaybın ağır maliyeti piyasaya tüketici olarak çıkan kentli işçi sınıfına yüklenmiştir.¹³⁷

şirketlerle ortaklık kurmalarına çalışmak; tüccar arasında milli ve mesleki ahlaki ahlakı geliştirmek, buna aksi hallerde hakem olarak görev yapmak; tüccar arasında dayanışmayı sağlamak ve mesleki gereksinimleri gidermek; kitle halinde gerektiren olaylarda tüccarı temsil etmek.” Milli Türk Ticaret Birliği Nizamname-i Esasi, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1922 (aktaran M. Koraltürk, a.g.e., s. 130)

¹³⁵ Türkay, a.g.e., s. 142 ve Başkaya, a.g.e., s.40.

¹³⁶ Önder, a.g.e., s. 263-264.

¹³⁷ Boratav, a.g.e., s. 41-42.

Yeni devletin örgütlenme sancıları ile geçen kuruluş süreci sermayenin hâkim etnik yapıya doğru el değiştirmesini hızlandırmıştır. Koraltürk'ün de belirttiği gibi yeni Türkiye devletinin ulusal sınırlarının uluslararası alanda tanınacağı “Lozan’da Türk delegasyonunun başında bulunan İsmet (İnönü) Paşa ile dönemin başvekili Rauf (Orhan) Bey arasında cereyan eden yazışmalardan, Batı Anadolu’da Rumların tek etmiş oldukları taşınmaz malların üçte ikisinin 2 Aralık 1922 – 23 Ocak 1923 tarihleri arasında yağma ve işgale uğradığı anlaşılmaktadır.”¹³⁸ Buna göre savaş sonrası belirsiz ortamında hukuki anlamıyla bir otoritenin henüz kurulamamış olması durumu gayrimüslimlerin bıraktığı malların yağma ve işgaline uygun zemin hazırlarken, dönemin hükümeti gerçek sahipleri terk ettirilen bu malların korunması konusunda gönüllü davranmamıştır. Hatta kimi bölgelerde, hükümet otoritesini temsil edenler bu yağma ve işgal sürecine doğrudan olarak katılmıştır.¹³⁹ Fakat yeni siyasal rejimin temsilcisi olarak Ankara hükümeti, güvenlik sorununun özellikle de işgale karşı yürütülen bir savaşta temel bir meşruiyet sorunu olduğunun bilincindedir. Kurtuluş Savaşı ile belirginleşen dış güvenlik sürecinin, ulusal sınırlar içerisinde iç güvenlik tesisatı ile pekiştirilmesi gerekliliği iç hukuk yolları kurumsallaşırken polis teşkilatının da yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır. Rejimin hem halk gözündeki meşruiyetini hem de toplumsal alana müdahale yetkisini oluşturan bu sürecin temel anlamı pazar ilişkileri ile bir arada var olması mümkün olmayan asayiş sorunlarının denetim altına alınmasını zaruri kılmıştır.¹⁴⁰

Kamusal otoriteyi temsil eden Birinci TBMM’in kendi içinde yaşanmakta olan iktidar mücadelesi de bu sürece paralel bir şekilde ilerlemiştir. Meclisteki hiziplerin önce iki gruba ayrılması, Birinci Grup olarak da bilinen Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Halk Fırkası’na dönüşmesi ve daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla örgütlenecek olan muhalefeti ortadan kaldırmasıyla tamamlanan bu süreç erken cumhuriyet dönemi boyunca siyasal karar alma mekanizmalarını elinde bulunduracak olan tek parti yönetiminin kurulmasıyla tamamlanmıştır. Karpat’ın da belirttiği gibi, Halk Fırkası kökenleri herhangi bir toplumsal yapının derinliklerine uzanmış siyasal bir

---

¹³⁸ Koraltürk, a.g.e., s. 69.

¹³⁹ Koraltürk, a.g.e., s. 81.

¹⁴⁰ Ferdan Ergut, Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yay., 2004, s. 298-308.

hareketin uzantısı olarak ortaya çıkmamıştır ve partinin henüz kuruluşunda kendini özdeşleştirmeye gayret ettiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile arasındaki temel bağlantı Mustafa Kemal'dir. Zira, başlangıç aşamasında ARMHC hareketi kendi içerisinde İslamcılık'tan halkçılığa, milliyetçilikten sosyalizme varan çeşitli ideolojileri barındırmaktaydı. Oysa Cumhuriyet'in ilanı birlikte CHF bu farklı ideolojileri barındıran geniş tabanlı bir halk hareketi olmak yerine küçük bir grup hareketi niteliği kazanmıştır.¹⁴¹ Tüm siyasi iktidarı tek bir partinin yetkesinde toplayan bu sürecin nihai sonucu, devlet yönetimine katılım kanallarının kapatılmasıyla beraber bürokrasi ile siyasal yapı arasındaki ayrımın neredeyse ortadan kalkmış olmasıdır. Bu noktada; sermaye birikiminin gereklilikleri ile siyasetin sağladığı etkin nüfuz arasındaki bağıntı, dönemin bu özgül koşulları altında incelendiğinde, bir yönetim biçimi olarak kalkınma, sanayileşme ve modernleşme söylemlerinin kurguladığı bürokrasi/burjuvazi ikiliğinin gerçek karşılığı bir kez daha sorgulanmıştır olacaktır.

Cumhuriyet projesinin can damarını oluşturan yerli burjuvazinin sermaye birikiminde ulaştığı aşama ile Birinci Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki gözetiminde sürdürdüğü karaborsa faaliyetleri arasındaki devamlılık hatırlandığında Türkiye'de kapitalist devlet aygıtının yönetim rasyonalitesinin kökleri Osmanlı'ya değin götürülebilir. Bu rasyonel, devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkiyi söylendiği gibi karşıt ya da özdeş değil, bileşik kılan ana unsur olmuştur. Özel ve kamusal firmalar arasındaki ayrımın netliğini yitirdiği İTH dönemi gibi Cumhuriyet döneminde de özel girişimcilik ve kamu görevleri bir arada yürütülmekteydi. Bu ilişki sisteminin açığa çıktığı en net alanlardan bir tanesi ise bankacılıktı. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Türkiye'de mevcut 13 yabancı bankaya karşılık özel yasayla kurulmuş iki eski banka (1869 İstanbul Emniyet Sandığı ile 1888 Ziraat Bankası) ile iki ticaret bankası (1914 Adapazarı İslam Ticaret Bankası ile 1917 İtibar-ı Milli Bankası), on üç tane de yerel banka vardı.¹⁴² Gayrimüslim burjuvazinin Cumhuriyet öncesi dönemdeki hâkimiyetinin simgesi olan Osmanlı Bankasının yerli burjuvazinin kolektif hafızasındaki olumsuz imajının yanı sıra, sermaye birikim döngüsünün kurucu unsuru olarak para sermayeye

---

¹⁴¹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 49-57.

¹⁴² Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Dördüncü Basım, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 201.

ulaşım imkânı zarurîyeti bu süreçte yeni bir bankanın oluşumunu kaçınılmaz kılmış ve 1931'e kadar üçü özel yasayla olmak üzere dört önemli banka kurulmuştur: 1924 İş Bankası, 1925 Sanayi ve Maadin Bankası, 1927 Emlak ve Eytam Bankası, 1930 TC Merkez Bankası.

Bu gereksinimi karşılamak üzere kurulan Türkiye İş Bankası bu anlamda sembolik bir öneme sahiptir. Zira banka, Kurtuluş Savaşı'nın kritik dönemeçlerinden olan Büyük Taarruz'un yıl dönümü olan 26 Ağustos 1924'te kurularak yeni rejimin simgesi olmuştur.¹⁴³ Özel sermaye ile kamusal kaynakların birincisi lehine bütünleştiği bu süreç, bir yönetim projesi olarak ele alınması gereken "istikbaldeki kalkınma" söyleminde derin bir yer tutan kapitalist sanayileşme sürecinde maliyetleri toplumsallaştırırken kârı özelleştirmenin önemli bir örneğidir. İdealist tarih anlatısında yönetici kadronun kalkınma özlemi olarak geçen şeylerin*, yönetici kadronun büyük bir bölümünün kapitalistleşirken kullandığı siyasal bir söylem olduğu çok açıktır. İş Bankası örneği ile ilgili şu veriler bu durumu destekler niteliktedir: "13 yönetim kurulu üyesinin tamamı milletvekiliydi, devlet bankaları ve devlet teşebbüsleriyle bağlantıları karmaşıktı. Sanayiciler bu bankayı bürokrasiyle yapılacak olan pazarlıklarda kullanılacak ortam olarak görüyorlardı. İş Bankası'nın iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri vardı. Bürokrat sınıfının bu şekilde yer almadığı büyük bir sanayi kuruluşunu düşünmek mümkün değil gibiydi. 1931 ile 1940 arasında kurulan şirketlerin %74.2'sinin kurucuları bürokratlardı."¹⁴⁴ Fakat daha önce de belirtildiği üzere; bütün şirketlerin yönetim kurulunda yer alıyor ve bunun doğal bir sonucu olarak kendi çıkarları burjuvazinin çıkarları ile bütünleşiyorsa bürokrasinin bu ifadede neden kendine başına bir sınıf olarak tanımlanmaya devam edildiği pek açık değildir.

---

¹⁴³ Rıfat Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), 4. Baskı, İletişim Yay., 2000, s. 203.

* Bugün hâlâ kullanılan "kurucuların sanayileşme ve kalkınma hedefi" kavramsallaştırmasını, bu dönemin en ateşli kalkınmacılarından A.H. Başar'ın çok sonra tarihe not düştüğü şu satırlarla karşılaştırırız: "Liman Şirketi işine sırf bir milli dava olarak girdiğimiz hatıramda yanılmış olabilirim. Galiba işin doğrusu biz para kazanmak, zengin olmak için harekete geçtik."

¹⁴⁴ Keyder, a.g.e., s. 136.

Üstelik İş Bankası, bürokrasi ile burjuvazinin çıkarlarının bütünleşmesinin tek örneği değildir. Örneğin, bu dönemde tüm sürecin kamu kaynaklarının "amaçlı" kullanımı ile idame ettirilmiş olması bir yazarda şu şekilde ifadesini bulmaktadır; "yabancı tekeller ile onların yerli temsilcilerinin İstanbul'daki imtiyazlı şirketler ile yerli temsilcilerinin pusuda bekledikleri bir ortamda girilen devlet eliyle müteşşebis yaratma çabası Ankara'nın havasını çabucak değiştirecek ve politikacıların çoğu politik nüfuzlarına dayanarak zenginleşme ateşine kapılacaktır."¹⁴⁵ Bu ifade her ne kadar burjuvazinin yaratıldığı tahayyülünden beslenen bir dil kullanıyor olsa da devlet aygıtının sermaye birikim sürecinde etkin kullanımı hakkında yerinde tespitler sunmaktadır. Fakat yönetici kadronun bir bölümünün bu ilişkilerin dışında yer almış olması, pek çok kaynakta bu çıkar ilişkilerinin istisnai bir grubun aferizmi olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Fakat asıl istisnai olanın bu ilişkilerin dışında kalmak olduğunu düşünmek için yeterli derecede kanıt vardır.* Kibrit fabrikasının tekelleştirilmesinden, Hamdi Başar ve arkadaşlarının özelleştirilen Liman İnhisarı'nın başına neredeyse sermayesiz bir şekilde geçmesine kadar bu tezimizi destekleyecek zengin örnekler sunan Avcıoğlu'nun aşağıdaki alıntısı, yönetici kadro için, "istisnai olan"ın çıkar ilişkilerinin dışında kalmak olduğuna dair önemli ipuçları sunar. Ankara'nın yeniden yapılanması esnasında yaşanan arsa spekülasyonları ile önemli oranda zenginleşme yaşanacak süreç şöyle özetlenmektedir: "Ankara planını yapan şehirci Jansen sormuştur: 'Gazi Paşa'nın bir şehir planını uygulayabilecek kadar kuvvetli bir idaresi var mıdır?' Falih Rıfkı'ya göre bu soru 'rahmetli lideri iyice kızdırmıştı. Nitekim sonraları, hiç kimsenin yapmak değil, yapılmasını hatırna getiremediklerini yaratan Atatürk'ün bir şehir planını uygulayabilecek kuvvetli idaresi olmadığı anlaşılmıştır."¹⁴⁶ Kentin yeniden inşa sürecinin bürokrasinin geniş bir kanadı için bir zenginleşme fırsatına dönüşmesi engellenememiştir.

---

¹⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, 11. Basım, Tekin Yayınevi, 1977, s. 416.

* Benzer semptomlardan farklı sonuçlara ulaşmanın bir örneği bu konuda verilebilir. Bizim, devlet aygıtının sağladığı otoriteyi elinde bulunduran bürokratların çıkarlarının giderek burjuvazi ile bütünleştiği yönündeki tezimize karşıt olarak, İnel "bu memur-girişimciler devlet için oldukça değerli bir araçtı. Devlet bu yarı-resmi girişimlerden yararlanarak iktisadi kalkınmanın gidişini denetleyebiliyor ve ekonomi içindeki varlığı göze görünmeden sürdürebiliyordu" yorumunu yaparak, devlet aygıtını bir özne olarak yeniden üretmektedir.

¹⁴⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 432.

Ana-akım anlatıda bürokrasi, uluslararası baskıların ve iktisadi gelişmişlik düzeyinin verdiği sınırlar içerisinde karar vermeye çalışan tek merci olarak ele alındığı için Cumhuriyet dönemi liberal ve devletçi tanımlamalarıyla iki bölüm olarak ele alınmaktadır. “1920’li yılların sonuna kadar liberalizmi deneyen devletin, 1930’lardan sonra devletçiliği tercih etmesi” biçiminde zuhur eden bu tarihsel tasarıda, yaşanan “iradi” değişikliğin sebebi bürokrasinin iradesi üzerinde tek kısıtlayıcı olarak ele alınan “dışsal” baskılarda yaşanan değişimdir. Bu tek yönlü ele alış tarzında en sembolik olgulardan bir tanesi, 1929 yılına kadar iç pazarın dış ticaretten korunmasını sağlayacak bir gümrük tarifesinin uygulanmayışıdır. Birçok kaynakta bu durum, Lozan Anlaşması ve eki Ticaret Sözleşmesi’ne 1923 yılından itibaren Türkiye’nin beş yıl süre ile gümrük tarifelerini arttırmaması şeklinde bir hüküm konulmuş olmasına bağlanmaktadır. Fakat dışarıdan içeriye tek yönlü bir tahakküm biçimindeki bu analiz, sürecin iç dinamiklerle ilişkisinin gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır.

Bu analiz biçimine eklenmesi gereken, bu dönemde büyük kârlar sağlayan dışa bağımlı ürünlerde korumacılığa gidilmesine ticari sermaye örgütlerinin de karşı çıkmış olmasıdır. Yerli sanayi üzerindeki yıkıcı etkisi göz önüne alınarak bugünden geriye irrasyonel ilan edilen bu durum, ticaret sermayesinin belli bir birikim aşamasına ulaşması için elzemdir. Bir tarım ülkesi hüviyetiyle, büyük toprak sahibi eşrafin politik karakteri de bu tür bir birikim sürecini destekleyen bir başka etkendir. Özellikle Ziraat Bankası’ndan eşrafa sağlanan krediler, kefil gösteremediği için kendisi dolaysız olarak kredi başvurusu yapamayan köylülere yüksek faizli borç kaynağı olmuştur. Krediyeye ulaşma imkanı daha yüksek olan eşraf tefecilik faaliyetlerinde; bankadan %12 faizle aldığı kredileri köylülere %200’e kadar varan bir faizle ulaştırmaktadır.¹⁴⁷ Tarım sektörüne sağlanan ve büyük oranda büyük toprak sahiplerinin faydalandığı her türlü devlet desteği; dış ticaretten yüksek kârlar sağlayan, sınaî yatırım yapacak birikime ve hevese sahip olmayan ticari sermaye açısından da kazançlı bir durumdur.

Bu yıllarda Türkiye sanayisinin genel yapısına baktığımızda karşımıza veri olarak 1927 Sanayi Sayımı çıkar. Sayım sonuçlarına göre, bu dönemde Türkiye’de hâkim üretim tipi fabrika sanayi değil, atölye tipi sanayidir. Bu imalathanelerden elde

---

¹⁴⁷ Yerasimos, a.g.e., 1257.

edilen üretimin ölçeği, sanayide küçük meta üretiminin yaygın olduğunu göstermektedir.¹⁴⁸ Aynı yıl hazırlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu sanayileşme odaklı kalkınma projesinin belirginleştiği hukuksal yapıyı hazırlamıştır. Öyle ki 1927'de 470 firma bu kanundan faydalanabilirken 1930'ların son yılında bu sayı 1141'e, neredeyse üç katına ulaşacaktır. Buna ek olarak özellikle İş Bankası'nın sermaye hareketliliklerine getirdiği dinamizm ve Türkiye'den çekilmeye başlayan yabancı sermayeye ait sanayi yatırımlarının 1928 yılından itibaren millileştirilmesi sürece ivme kazandıracaktır. Fakat öncesinde, yani 1920'li yılların sonuna gelindiğinde Türkiye'de yerleşmiş bir sanayi altyapısının oluştuğu söylenemez. İthalat odaklı birikim sürecinin tıkanarak kendini yeniden üretmediği noktada, Cumhuriyet projesinin rol modeli olan ileri kapitalist ülkelerin sanayisine ulaşma hedefi bir kalkınma söylemi olarak hegemonik bir dil kazanmış, kamu kaynaklarının sınaî altyapı imkanları için kullanımını bir ihtiyaç olarak doğurmuştur. Fakat ticaret sermayesinin bir bölümünün üretkenlik kazanması anlamına gelen bu sürecin tarihsel anlatımında, ortaya çıkan ihtiyacın devlet bürokrasisinin taleplerine atfedildiği görülür.

Dönemin politik atmosferinde Kemalizm'in özünde zaten "devletçi" olduğu şeklinde yaygınlaşan siyasal söyleme karşı Berkes'in de belirttiği gibi kendi rol modellerinden daha geç kapitalistleşen toplumlarda bir ekonomik kalkınma programı olarak ele alınması gereken bu süreçte "devletçiliğin" bir ideoloji ya da siyasal doktrin olarak ele alınması doğru değildir.¹⁴⁹ Diğer yandan ekonomik bir program olarak birikim dinamikleri içinde ele alınıyorsa, sürecin neden devletçilik olarak isimlendirilmesi gerektiği de çok açık değildir. Türkiye'de bu kavramın yaygınlaşmasında etkili olmuş bir çalışmada genel hatlarıyla "devletin devletçiliği uygulama kararı alması"nın sebepleri; Serbest Fırka denemesinde belirginleşen politik kaygılar, yabancı sermayeye paravanlık eden yerli özel sermayeye karşı kuşku ile bakılmaya başlanması, büyük buhranın patlak vermesi ve Sovyet sisteminin bir başarı örneği olarak planlamayı teşvik etmesi olarak ele alınmaktadır.¹⁵⁰ Dönemin genel atmosferine dair önemli ipuçları veren bu yorum, bize birikim stratejisinde yaşanan

---

¹⁴⁸ Başkaya, a.g.e., s. 45.

¹⁴⁹ Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 97.

¹⁵⁰ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 136-139.

değişimin sebeplerini vermektedir. Fakat diğer yandan aynı yoruma hâkim olan “kendi yerli sermayesine kuşku ile bakan devlet” tasarısı kapitalizmde ekonomi ile siyaseti birbirinden ayıran fetişin sonucunda oluşmuş bir ifade gibi durmaktadır. Bunun sonucunda birikimin sürekliliği gereğince devlet aygıtının rolünde yaşanan değişiklikler kamu otoritesinin ekonomi üzerinde işlettiği bir irade olarak ele alınmaktadır. Ontolojik açıdan, yapılan bu ayırım ise *etatizm* tasarısını yaygınlaştırarak onun çeşitli politik formlarda yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, politik olarak sivil toplumcu bir çizgide sorunu ele alan idealist tarih anlatısında bu dönem hakkında “devletçilik, bir an için patrimonyalizmin yeni bir cephesi olur” ifadesi yer almaktadır.¹⁵¹ Fakat sermayeyi temsil eden aktörleri değil, sermaye birikiminin kendisini merkeze alan tarihsel olarak karşılaştırmalı bir analiz bu yorumun geçersizliğini gösterir. Toplumsal alanda bir bütün olarak yaşanan ve tüm sınıflar arasında kesintisiz bir mücadele anlamına gelen birikim süreci, çoğu zaman tek bir anda dondurularak analiz edilmeye çalışılan sınıfların dinamik doğasını yakalamamıza olanak verecektir. Bu da ele aldığımız sınıfların davranış kodlarını, birikimin farklı aşamalarında tekil ve kendine özgü olarak incelenmesini gerektirir.

Bu noktada, Cumhuriyet'in henüz ilk yılında hükümetin doğrudan veya kamu-özel işbirliği ile sanayi birimleri kurmasını öngören bir yasa tasarısının* reddedildiğini hatırlatan Küçük'ün de belirttiği gibi, asıl olan bürokrasinin egemenliğinin pekişmesi değil sermayenin dönemsel ihtiyaçlarının böyle bir değişimi zorunlu kılmasıdır.¹⁵² Bu dönüşümün konjonktürel zeminin oluşmasında Lozan Antlaşması'nın ticari konulardaki hükümlerinin getirdiği kısıtların ortadan kalkması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı daralmanın etkisi büyüktür. Fakat erken kapitalistleşen ülke sermayelerine Türkiye ekonomisi üzerinde tek belirleyicilik rolü atfedilmemesi gerekir. Çünkü ekonomik krizin, “kalkınma yarışı”na geç katılan diğer azgelişmiş ülke ekonomilerine nazaran bu dönemde Türkiye açısından etkileri daha hafif yaşanmıştır. Bu dönemde, ileri kapitalist ülke sermayeleri ile görece kısıtlı bir eklemlenme süreci içerisinde olan Türkiye'nin tarımsal ihracat yapan diğer ülkelerden farklı olarak tarımsal

---

¹⁵¹ İnsel, a.g.e., s. 165.

* Hükümetin bizzat veya efrat ile müştereken tahtı idare ve tasarrufunda bulunan müessessatı snaiyenin sureti idaresine müteallik kanun layihası.

¹⁵² Yalçın Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, 4. Basım, Tekin Yayınevi, 1985, s. 226.

ihraç ürün çeşitliliği daha yüksektir.¹⁵³ Mali krizin gerçek sonuçları iç birikim sürecinde yaşanan tıkanma ile açığa çıkmış ve hâkim sınıf koalisyonu içerisinde zaruri bir strateji değişimini gündeme getirmiştir.* Aslında, üretken sermayenin örgütlenme çabalarının başlangıcı 1920'lerin ortalarına uzanmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası içerisinde yaşanmaya başlanan iç çekişme iktidar bloku içerisindeki iki fraksiyonun çıkarlarının ayrıştığını göstermektedir. Koraltürk'ün de belirttiği gibi; uzun bir süre bağımsız bir sanayi odası kurmasına izin verilmeyecek olan sanayi burjuvazisi henüz 1927 yılında İTSO dışında Milli Sanayi Birliği adını taşıyan ve dernek statüsünde bulunan bir çatı altında örgütlenmeye başlamıştır.¹⁵⁴ Özellikle kriz döneminde tarımsal ürün fiyatlarının düşmesinin, sermaye sahibi sınıfların bir kısmı için ticari faaliyetleri çekici olmaktan çıkararak, üretken faaliyetlere geçişe teşvik etmesi kaçınılmaz bir eğilim olmuştur.

Kriz dönemlerinde devletin işlevinin yeniden tanımlanması gelişmiş ülkelerde kamu kaynaklarının talebi arttırmaya yönelik olarak kullanılmasını gerektirirken, Türkiye gibi dönemin yeni kapitalistleşmeye başlamış bir ülkesinde ulusal sermaye birikimine kanalize edilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁵⁵ Bu durum ise toplumsal ilişkilerdeki stabilitenin daralması anlamını da içeren kriz döneminde, altyapı imkanları kamusal kaynaklarca yaratılacak olacak sanayileşme sürecini, politik alanda bir kalkınma söylemi olarak türetmeyi gerektirmiştir. Kısacası bir bütün olarak sanayi toplumu diskurunun ardında tek tek sermayedarların sanayi burjuvazisine dönüşümünün izleri vardır, ki bunun da en belirgin özelliği yapılan yatırımların sektörler arası organik bir ağ oluşturmadan direkt en kârlı alan olan tüketim mallarına yönelmiş olmasıdır. Ayrıca dünya ticaret hacminin daralmasının bir sonucu olarak tarım ihraç ürün fiyatlarının

---

¹⁵³ Başkaya, a.g.e., s. 74.

* Bu konuda 1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'nde farklı sektörlerden toplanan 50 rapor sonucu oluşturulan Genel Komisyon raporundaki şu ifadeler ilgi çekicidir: "Sanayi sermayesi bizim gibi yeni gelişmekte olan ülkelerde daima ticaret sermayesi kaynaklarından akar. Bu akış ticaret alanında bir birikim sonucu olur. Bu birikimi yapan ise ancak ticaretteki kârlı satıştır. Hâlbuki elde mevcut istatistiklerden anlaşıldığına göre gerek dışarıda ve gerekse içeride içerideki ticaretimizde kâr ölçüsü kısmen düşüklük göstermektedir." 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara: Bildiren Basın, 2003.

¹⁵⁴ Murat Koraltürk, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi", 75 Yılda Çarkları Döndürenler, ed. Oya Baydar ve Gülay Dinçel, Tarih Vakfı Yay., 1999, s. 294.

¹⁵⁵ Türkel Minibaş, "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl", İktisat Dergisi Sayı 440, Ağustos 2003, s. 19.

düşmesinin, sanayi merkezli yeni birikim stratejisi açısından birkaç avantajı daha vardı. Tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi içerideki sanayi girdi maliyetlerini düşürme olanağı sunarken, işçilerin kendisini yeniden üretmesi için gerekli temel besinlerin ucuzlaması genel ücret düzeyini de aşağıya çeken bir unsur oldu. Sönmez'in de ifade ettiği gibi, "bu dönemde yatırım yapacak olan sanayici Teşviki Sanayi Kanunu gereğince gümrüksüz girdi ithali olanağından yararlanabilecek, düşük fiyatlı tarım mallarını girdi olarak kullanacak, düşük işçi ücretleriyle mal üretilip, yüksek gümrüklerle dış rekabetten korunan pazarda yine Teşviki Sanayi Kanunu'nun sağladığı olanaklarla mal satabilecekti."¹⁵⁶

Bir önceki on yılda gerçekleşen vetirenin ardından 1930'lar, birikim rejiminin işleyişinde ciddi bir dönüşümle başlamış ve sanayi ekonomide asıl ağırlık merkezi olmuştur. Bu durum ise toplumsal yapının tüm katmanlarının bu dönüşüme paralel olarak yeniden örgütlenmesi gereğini doğurmuştur.¹⁵⁷ Serbest Fırka deneyimi ile açığa çıkan toplumsal infial haline karşı bir dizi siyasal tedbiri de barındıran yeni model, madun sınıflardan istikbaldeki kalkınmış Türkiye için bir dizi fedakarlık talep ederken iktidar bloku içerisinde yer alan hâkim sınıfların mevcudiyetini de söylemsel olarak gizemlileştiriyordu. Fahiş kâr peşinde koşan burjuvazinin devlet kontrolü altına alınması biçiminde formüle edilen bu söylem, tüm toplumsal sınıfların yanı sıra burjuvaziye de denetim altına almak isteyen devlet tasarısını pekiştiriyordu. Bu tahayyüle göre; kontrolden çıkan, "şahsi teşebbüs zihniyeti nasıl olursa olsun kendi kesesini doldurmaya, kendi kursağını şişirmeye bakmış ve liberalizmin insafsız, kayıtsız ve hudutsuz kazanç hırsı ile yanmış" burjuvazinin yarattığı "bu aksaklığı, ahenk bozukluğunu ilk duyanlar yine yeni ve modern Ankara'nın kuruluş ve yapılış yıllarında öz işleri üstünde pişen, olgunlaşan insanlardı."¹⁵⁸ Temsil meşruiyetini yeniden tahsis etmek isteyen siyasal iktidarın da varlık sebebini pekiştirecek olan bu dil, otoriter kimliği 1930'lu yıllarda da sürececek olan devlet yönetimine yeni bir alan sağlıyordu. Özellikle Kadro dergisi çevresi etrafında kümelenen bir grup aydınının ideolojik bir anlam dünyası yüklemeye çalıştığı bu bürokratik projenin asıl yürütücülerinin

---

¹⁵⁶ Sönmez, a.g.e., s. 16.

¹⁵⁷ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 105.

¹⁵⁸ Stephan Ronart, Bugünkü Türkiye, Devlet Basımevi, 1937, s. 155.

uygulamaları ise gerçekte Kadrocuların tasavvur ettikleri “devletçilik” hadlerinin dışındaydı. Yeni birikim modelinin asıl sacayaklarını iki tip uygulama oluşturmaktaydı; sanayide devlet işletmeciliği ve liberal bir ekonomide piyasa ilişkilerinin belirlenmesi gerektiği varsayılan fiyat mekanizması ile dış ticaretin bürokratik kontrol altına alınması. Ve bu modeli bir öncekinden özgün kılan ise; “devlet tekellerinin imtiyazlı şirketlere devri, devletin özel teşebbüse iştirak etmesi, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi gibi daha önceki eğilimlerin” son bulmuş olmasıdır.¹⁵⁹

Temmuz 1932 tarihinde mecliste kabul edilen sekiz yasa tasarısı ile belirginleşen bu sürecin sembolik olaylarından biri de Mustafa Şeref olayıdır. Devlet aygıtının hangi amaçlarla ve ne ölçüde kullanılacağı konusunda sınırı aşarak özel teşebbüsçülüğün önündeki imkânları kısıtlayacak önlemleri gündeme getiren Şeref Bey’in Yalova Operasyonu ile bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından istifaya zorlanması ve yerine İş Bankası umum müdürü Celal Bey’in getirilmesi kendi idealleri olan devlet sınıfı tahayyülünü bir kez daha yanlışlayan bir gelişme olmuştur. Özellikle bu olayla birlikte başvekil İsmet Paşa’nın politik tecridi ve İş Bankası grubunun nüfuzlu isimlerinden biri olan Siirt Mebusu Mahmut Bey’i basın yoluyla cevaplamak durumunda kalması “İş Bankacıların iktidarda, başvekilin adeta muhalefette olduğu izlenimini yaratmaktadır.”¹⁶⁰ Celal Bey’in hukuki dönüşümlerin siyasal yönetimini devraldığı yeni dönemle birlikte kamusal ve özel sermayenin yatırım programlarının bütünleşmesi süreci daha sistematik bir nitelik kazanmıştır: birikim asıl alan olarak, bankaların söz sahibi olacağı devlet sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilecek fakat sonrasında bankalar vasıtasıyla paylaşılacaktır. Buna göre, İş Bankası ve Ziraat Bankası devlet kontrolünde tasarlanan sanayi işlerine kredi vererek bu yatırımlarda pay sahibi olmuş ve kamu bütçesi ile büyüyen sanayide sağlanan birikim de bu bankalar üzerinden özel sermayeye transfer edilmiştir.¹⁶¹ “İskonto hadlerini saptamak, ülkede para işlemlerini düzenlemek, hazine işlemlerini yerine getirmek, iskontoları yeniden düzenleme çalışması yapmak, Türk parasının istikrarı için önlemler almak” düsturuyla yine bu dönemde faaliyete geçirilen Merkez Bankası ise kapitalist birikim döngülerinin

---

¹⁵⁹ Boratav, Türkiye’de Devletçilik, s. 135.

¹⁶⁰ Boratav, a.g.e., s. 150.

¹⁶¹ Kuruç, a.g.e., s. 107.

temel unsuru olan para piyasalarının kurumsallaşması sürecini ifade etmektedir. İki yıl sonra yine bu amaçla çıkarılan Mevduatı Koruma Kanunu da tasarrufları müteşebbisler başka yasa olmuştur.

Mali piyasalarda yaşanan bu kurumsallaşma sürecine paralel olarak işletmelerin devlet mülkiyetine devredildiği süreç de özel sermaye açısından oldukça kârlı geçmiştir. Örnek olarak kömür ocaklarının devrini inceleyen Rozaliyev, bu işletmelere gerçek değerlerinin çok üzerinde ödemeler yapıldığını belirtmektedir. Satın alma bedelleri saptanırken o işletmenin tüm donanımı, yapıları ve yardımcı malzemesi belirleniyor, özel bir komisyon tarafından son beş yıla ait ortalama kâr ve amortisman tutarını hesaplandıktan sonra gelecek yirmi yılda işletmenin normal çalışması durumunda sahiplerinin elde edeceği gerekli kâr oranı da hesaba katılıyordu. Zarar eden işletmeler söz konusu olduğunda ise bu bedel, muhtemel üretim-faaliyeti ve bunların iç ve dış pazarlardaki fiyatının yapay olarak hesaplanması ile saptanıyordu. İşletmelerin tüm değerine %5 faizli tahviller verilirken, bunların faizleri işletmenin devlet mülkiyetine geçtiği günden başlanarak ödeniyordu.¹⁶²

1933 yılında devlet yatırımlarının cisimleştiği bir girişim olarak Sümerbank'ın kuruluşu ve ertesi yıl uygulamaya koyulan Beş Yıllık Kalkınma Planı ile faallik kazanan bu dönemin sonunda sanayi yatırımları ciddi bir boyuta ulaşmıştır: “İzmit Kağıt fabrikası ile Paşabahçe Cam'ın temelleri aynı günde atılır. Ekimde Keçiborlu Kükürt ile Isparta Gülyağ'ının temelleri atılırken, Turhal Şeker fabrikası açılır. Kasımda Konya Ereğli, Dokuma'nın temelleri atılır. Bakırköy Bez fabrikasının açılışı yapılır. Fakat sanayi hareketinin ilk ve en önemli simgesi Kayseri Dokuma fabrikasının temelidir. Bu, beş yıllık sanayi programının sözden işe geçirilmesi demek olduğu kadar, başka şeyleri de simgeler: Sanayi programının o güne kadar dışarıdan getirilen malları yurtiçinde üretmeyi hedeflediği, aynı zamanda bu sanayinin ülkedeki hammadde kaynaklarını gözeterek kurulacağı, ilk kez Anadolu'nun ortasında, Kayseri'de somutlaşmaktadır.”¹⁶³ Tablo 1'de de görüleceği üzere özellikle 1934 yılından itibaren hız kazanan bu süreçle birlikte, 1936 tarihli ilk iş kanunu öncesinde ondan fazla fabrikanın temelleri atılmış

¹⁶² Y. N. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri, çev: A. Yaran, İlkay Basımevi, 1978, s. 116.

¹⁶³ Kuruç, a.g.e., s. 116.

bulunmaktadır. Fakat kamu yatırımlarının bu boyutu “devlet kapitalizmi” tasavvurunun dışında bir sonuç yaratmış ve dönemin nihai sonucunda, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kapsamına giren özel girişimlerden sermaye ölçüğü küçük olanlar hızla ayıklanmış ya da büyük kuruluşlarca yutulmuş, bunun sonucunda da özel sermaye belirli ellerde toplanmaya başlamıştır: kamu yatırımlarının kolaylaştırıcılığını merkeze alan tekelleşme odaklı yeni birikim modelinin başladığı 1932-39 döneminde firma sayısında yaşanan %22.34'lük düşüğe karşılık toplam özel sermaye yüzde %86.37 oranında artmış bulunmaktadır.¹⁶⁴

Fabrikanın İsmi	İşletmeye Açılış Tarihi
1. Sümerbank Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934
2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası	Mayıs 1934 temel atma / Eylül 1935'te açıldı
3. Sümerbank Ereğli Bez Fabrikası	Kasım 1934 temel atma / Nisan 1937'de açıldı
4. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası	Ağustos 1935 temel atma / Ekim 1937'de açıldı
5. Sümerbank Malatya Bez Fabrikası	Mayıs 1937'de temel atma / Aralık 1939'da açıldı
6. Sümerbank Bursa Merinos Bankası	Kasım 1935'te temel atma / Şubat 1938'de açıldı
7. İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası (1)	Ağustos 1934'te temel atma / Eylül 1936'da açıldı
8. İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası (2)	Ekim 1936'da temel atma
9. İzmit Selüloz Fabrikası	Kasım 1936'da temel atma / Temmuz 1934'te açıldı
10. Sümerbank Gemlik Suni İpek Fabrikası	Kasım 1935'te temel atma / Şubat 1938'de açıldı
11. Karabük Demir-Çelik Fabrikası	Nisan 1937'de temel atma / Eylül 1939'da açıldı
12. Zonguldak Antrasit Fabrikası	Aralık 1935
13. Keçiözümlü Kükürt Fabrikası	Mayıs 1935
14. İstanbul Cam ve Şişe Fabrikası	Kasım 1935
15. Isparta Gülyağı Fabrikası	Mayıs 1935

*Tablo 1 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda kurulan fabrikalar¹⁶⁵

Tarihsel olarak yeni ulus devletin toplumsal kuruluş sürecine denk gelen 1936 İş Kanunu'nun oluştuğu sosyal gerçekliği incelemeye yönelik olarak bu bölümde, 1923-1936 arası yıllarda Türkiye'de kapitalist gelişme sürecinin hangi özgül koşullarda gerçekleştiği özetlenmeye çalışılmıştır. Bu çaba uluslararası iş bölümü ile iç sınıfsal dinamiklerin etkileşiminde dönemin politik atmosferini, sermaye birikimi aksının maddi gerçeklerle teması doğrultusunda anlamaya yöneliktir. Bu bölümde, tüm politik süreçlerin antagonistik sınıflar arası mücadele tarafından belirlendiği gerçeği akılda tutularak daha çok sermaye teorik bir çerçeve izlenmiştir. Ana-akım sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bürokrasi-burjuvazi dikatomisini aşmak üzere kurgulanan bu çerçeve, bize Türkiye'de kapitalist toplumsal ilişkiler setinin toplumsallaştığı alanı

¹⁶⁴ Kurthan Fişek, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı, Doğan Yay., 1969, s. 70.

¹⁶⁵ Senem Zeybekoğlu, “Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi”, Fabrika'da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yayınları, 2009, s. 221.

tanıma imkânı vermektedir. Para ve mal piyasalarının kurumsallaşmasına dair bu özette işçi ve köylülerin siyasete katılım biçimlerine ve bunların direkt sonuçlarına yer verilmemiş olması, Keyder çizgisinde yazarların ifade biçimiyle “bu iki üretici sınıftan hiçbirinin, siyasal mücadelenin sonucunu doğrudan etkileyecek ölçüde güçlü veya örgütlü olmaması” değildir. Aksine bu durum, bu sınıfların örgütlü ya da örgütsüz tüm mücadelelerinin bir bütün olarak incelenmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu amaçla, emek piyasalarının kurumsallaşma süreci olarak ilk iş kanununun hazırlanma sürecinin ele alınacağı sonraki bölümlerde Türkiye işçi sınıfı, anlatımımızın temel aktörü olacaktır.

3. Sınıf Mücadeleleri Ekseninde

Türkiye’de Emek Piyasalarının Kurumsallaşma Süreci

Bir kapitalist devlet projesi olarak Cumhuriyet’in erken tarihi yazılırken döneme dair çalışmalarda işçi sınıfının oluşum halindeki bir aktör olarak kendisine yer bulamamasının temel sebebi konunun modernleşme eksenli olarak sermaye birikimine dışsal bir süreç olarak ele alınması bulunmaktadır. Bu sebeple bir önceki bölümde sermaye birikiminin dinamikleri doğrultusunda erken cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin panoraması çizilmeye çalışılmış ve bu bölümde ele alınan sınıfın hareket alanı tespit edilebilmeye çalışılmıştır. Böylece 1936 İş Kanunu’nu oluşturan süreci sınıf mücadelelerini eksene alan bir yaklaşımla anlatabilmenin önü açılmak istenmiştir. Öte yandan mücadelelerin hareket alanını belirleyen tek şey, nesnel bir süreç olarak sermaye birikimi dinamiği değildir. Buna ek olarak, sınıfların bu sürece dair öznel deneyimleri de mücadele zeminin belirleyicilerindedir. Bu nedenle, süreçte emekçi sınıfların müdahale sınırlarını da tespit etmeyi amaçlayan bu bölümde ilk olarak işçi sınıfının genel durumu özetlenmeye çalışılmış, paralel olarak işçilerin tanıklıkları ile bu dönemin nasıl deneyimlendiği gösterilmeye çalışılmıştır. Yasalaşma sürecinin kronolojisinin incelendiği son iki kısımda ise, bu deneyimlere paralel olarak işçi sınıfının somut talep ve önerileri merkeze alınmıştır.

3.1. İşçi Sınıfı Deneyimi’nde Türkiye’de “Kanunsuz Yıllar”

Türkiye kapitalizminin ulusal örgütlenmesini incelediğimiz bölümde toplumsal kuruluş süreci olarak ele aldığımız erken cumhuriyet dönemi; çalışma hayatı koşulları açısından ilksel sermaye birikimi aşamasına uygun bir portre sunmaktadır. İşçilerin içinde bulunduğu ağır sömürü koşulları açısından ortaklaşmış bir kanı oluşmuş bulunmasına rağmen, aynı şeyi mevcut işçi sayısı açısından söylemek zordur. Cumhuriyet rejiminin ilan edildiği yıl 1923 hakkında, kimi kaynakların yaklaşık 70.000

işçinin varlığından bahsederken, bazı kaynaklarinsa sadece İstanbul'da ondan çok işçi çalıştıran işletmelerde 30-40.000 kadar işçinin varlığından bahsettiğini hatırlatan Güzel'e göre bu dönemde mevcut işçi sayısı 111.950 ile 144.400 arasında bulunmaktadır.¹⁶⁶ Koç'un yorumuna göre ise Ulusal Kurtuluş Savaşı esnasında İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa gibi, ücretli emeğin en yaygın olduğu merkezlerin dışında yer alan şehirlerde çalışan işçi sayısı 76.000'i bulmaktadır.¹⁶⁷ Kuruluş tarihindeki mevcut konusunda net bir yargı yoksa da sonraki yıllar açısından bu döneme dair tahminlerde, mukayese amaçlı olarak sıklıkla başvurulmuş kaynak 1927 Sanayi Sayımı'dır. Mevsimlik işçilerin hesaba katılmadığı bu sayımın sonuçlarına göre işveren ve memurların da dâhil olduğu Türkiye'deki toplam sanayi nüfusu 65.245 işletmede 256.855'tir, bu sayımın içinde dört ve daha yukarı insan bulunan 13.683 işletmede toplam 147.128 işçi bulunmaktadır.¹⁶⁸

Fakat bu sayımın sonuçlarıyla ilgili en keskin itiraz Kıvılcımlı'dan gelmektedir: bu dönem hakkında "işçi sınıfının gerçek sayısı hakkında yapılacak her bildiriş, genellikle yanılacaktır." Kıvılcımlı'ya göre, bu konu tartışılırken özellikle kaçınılması gereken hata işçi sınıfını olduğundan çok göstermek değil, az ve eksik göstermektir. Ona göre, işçi sınıfı "sırf sanayi işçisi"nden ibaret kalmaz: "sanayi proleterlerinden başka, sanayi işçisi sayılmayan; genel ulaşım, nakliye, liman, deniz işçileri, tarım ürünlerinin manipülasyonunda (elle işlenmesinde) çalışan işçiler, genel şehir çalışanları ile ticaret hizmetlileri, 'esnaf' sayılan proleterler (şoförler ve hamallar gibi), nihayet ev sanayinin adsız proleterleri ve uçsuz bucaksız gündelikçileri, ırgatlar vs."¹⁶⁹ Kıvılcımlı'nın işçilerin ailelerini de hesaba katarak yaklaşık 2 milyonu bulan proletarya tahmini biraz fazla gibi görünse de bu yorumlardan ulaşılabilecek genel sonuç 13 milyonluk bir nüfus içerisinde işçi sınıfının nicel varlığının hiç de azımsanacak bir seviyede olmadığıdır. Büyük çoğunluğu örgütsüz ve dörtten az işçinin çalıştığı mekânlarda çalışan bu geniş kitle, cumhuriyet projesinin tüm ağırlığını sırtında taşıyacak olan bir sınıfın nesnel varlığını işaret etmektedir.

---

¹⁶⁶ Şehmus Güzel, a.g.e., s. 105-106.

¹⁶⁷ Yıldırım Koç, Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yay., 1998, s. 24.

¹⁶⁸ 1927 Sanayi Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969.

¹⁶⁹ Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı, Sosyal İnsan Yay., 2008, s. 17.

İmparatorluğun dağılma sürecinde etnik ve coğrafi anlamda milli sınırların yeniden oluşması sürecinde savaş, göç ve tehcir gibi unsurlar kuruluş yıllarında işçi sınıfının yeniden oluşumunu zorunlu kılmıştır. Bu etnik dağılma ise zaten sınırlı bir birikime dayanan Osmanlı işçi sınıfı mirasını çok parçalı hale getirerek bölmüştür. Bu sınıfın üyelerini ise büyük oranda madenlerdeki köylü-işçiler, evlilik çağına kadar dokuma endüstrisinde çalışan genç kadınlar, tütüncülük gibi sezonluk işlerde çalışanlar, demiryolu yapımı ve kimi askeri fabrikalarda çalışan asker-işçilerden oluşturduğu için sınırlı bir işçi sınıfı kimliği oluşmuştur.¹⁷⁰ Yeniden oluşmakta olan sınıfın yeni üyelerini ise büyük oranda tarımdan gelen Müslüman köylüler oluşturacaktır. Ancak çoğu işçiliği bir tür ek gelir olarak gören ve bir süre çalıştıktan sonra ailelerinin yanına geri dönen bu köylülerin sürekliliğe sahip olmamaları nedeniyle Türkiye’de uzun bir süre boyunca güçlü bir işçi hareketini besleyecek kaynak oluşmamıştır.¹⁷¹ Örgütlü ve sürekli bir nitelik arz etmeyen bu sınıfın üyelerinin organik bir bütünlüğe kavuşamamış tek tek bireylerinin ortak yaşamları ise sınıf mücadelesinin farklı formlarını açığa çıkaracak ortak deneyimler yaratmıştır. Bu bölümün konusunu işte bu deneyimler oluşturmaktadır.

Dönem hakkında yapılan çalışmalarda, işçilerin farklı sektörler üzerindeki yoğunlaşmaları ve buldukları coğrafya, bağlı buldukları işkolu ve başka etkenlerle değişiklik gösteren ücretleri hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır.¹⁷² Kapsamlı bir çalışmada ücretlerle ilgili verilerden çıkardığı en temel sonuçlar; bu dönem içerisindeki ücretlerin sürekli dalgalanma halinde olduğu ve yoksul işçi sınıfı ailelerinin bu durumdan çok keskin bir şekilde etkilendiği, literatürde sık sık genelleştirilen varsayımın aksine devlet işletmelerinde çalışan işçilerin de özel sektör işçileri kadar düşük ücretler aldığı, küçük ölçekli üretim yapılan atölyelerde ücretler arasında ciddi bir farklılaşma olduğu, özellikle Kazanç Vergisi başta olmak üzere çeşitli

---

¹⁷⁰ Özgür Gökmen, “The State of Labour in Turkey, 1919-1938”, *Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegungen* 33, 2004, s. 127.

¹⁷¹ Yüksel Akkaya, Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1, *Praxis* 5, 2002, s. 145.

¹⁷² Bu çalışma kapsamında hangi sektördeki işçinin yevmiyesinin kaç kuruş olduğuna dair genel bilgilere yer verilmemiştir. Ancak Metinsoy bu dönemdeki bölüşüm ilişkileri konusunda yoğun bir özet sunulmaktadır. Bkz. Murat Metinsoy, “Wages and Purchasing Power”, (içinde) *Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent and Resistance in Early Republican Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.

vergilerin ücretleri sürekli olarak aşağıya çektiği, birçok sektörde ücretlerin bazen aylarca geç ödendiği şeklindedir.¹⁷³ Görülebileceği üzere, savaş döneminin ağır şartları altında geçen uzun bir dönemin ardından yeni rejim ücretli çalışanlara hiçbir refah sağlamamış, aksine emek piyasalarında var olan belirsizlik sermaye sahiplerine ücret maliyetlerini sürekli düşürebileceği bir birikim ortamı sağlamıştır.

Döneme dair yapılan bir hesaba göre, bu dönemde Türkiye'deki işçilerin maddi anlamda kazancı 6-7 kat artarken, yiyecek fiyatlarının 1912 senesine oranla 21 misli arttığı tespit edilmiştir: işçilerin yaşamsal gereksinimlerini sağlayan şeker ve patatesin fiyatları 24, nebati yağları 30, un 18, sabun ve gazyağı 17 misli artmıştır. Buradan çıkan sonuç ise Türkiye işçisinin reel geliri savaş öncesine oranla 3-4 defa azalmış bulunmaktadır.¹⁷⁴ Ücretlerle ilgili bu tartışmayı karmaşıklaştıran başka bir öge daha bulunmaktadır, ki bu da sınıflar arası görelî meşruiyet sorunudur. Boratav'ın da tespit ettiği gibi; eğer ki sanayi nüfusu tarımdan ve kırsal kesimden, yani gelir düzeyi daha düşük olan bir alandan gelen nüfus ile genişleyecekse “eski köylülerin” hayat standartlarında bir yükselme kaçınılmazdır. Fakat yaşanan genişlemeyle birlikte, yeni işçilerin ücretleri önceki işçilerin ortalama ücretlerinin altında olacağı için ücretlerin genel ortalaması düşecek ve hiçbir grubun durumu mutlak olarak bozulmadığı halde, ortalama reel ücretler düşmüş olacaktır.¹⁷⁵

Ücretlerden keyfi olarak yapılan kesintilerin karşısında işçilerin yasal olarak haklarını arayabilecekleri bir koşul ise bulunmuyordu: “bir amelenin yevmiyesi 100 kuruşsa doktor parası, ilaç parası, bilmem ne parası deyip 70'ini kesiyorlar, zavallı amelenin eline 30 kuruş tutuşturduklarıdır.”¹⁷⁶ Ücretleri asla zamanında ve çoğunlukla da tam olarak ödenmeyen işçilerin bu duruma tepki göstermek için “yüksek sınıf bilinci”ne erişmek zorunda olmadıkları ve en basit gözlemlerinin bile ortak şikâyet paydasında onları bir araya getirdiği çok açıktır. Yedikule'de Şimendifer deposundan bir marangozun yazdığı şu satırlar bu konuda yeterince açıklayıcı görünüyor:

---

¹⁷³ M. Metinsoy, *Everyday Politics*, s.445-450.

¹⁷⁴ A. Şnurov ve Y. Rozaliyev, s.31.

¹⁷⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 60.

¹⁷⁶ Karagöz, 28 Ağustos 1929.

Son zamanlarda hep gündeliğimi kırmak ve fazla çalışmak teklifi ile karşılaştırılarak birçok yerlerden atıldım ve nihayet burada çalışıyorum. Konuştuğum bütün amele arkadaşlarım patronlarından şikâyetçi, hemen her arkadaşım bu günlerde gündeliklerinin eksiltildiğini iş saatlerinin çoğaltıldığını söylüyorlar. Patronlar buna sebep olarak işlerin durgunluğundan bahsediyorlar, fakat bakıyoruz onların kârları hâlâ yerinde, fabrikalarını her gün daha ziyade büyütüyorlar, ezilen ve soyulan biz işçileriz.¹⁷⁷

Bu aşamada “o halde Türkiye’de işçiler bu gelire nasıl geçiniyorlar?” sorusunu soran Şnurov mevcut durumu oldukça kalifiye olan bir demiryolu işçisi hakkında verdiği şu örnekle özetlemektedir: “Aylık geliri 55 liradır. Bu paranın 5 lirası gelir vergisine gidiyor. Sosyal vergi ve ödenekler 2 lira 60 kuruş tutuyor. Ev kirası 10 lira, yiyecek, giyecek ve diğer masraf için günde 75 kuruş kalıyor. Bu hayat pahalılığı karşısında demiryolu işçisi haftada bir kez et yiyebiliyor, kalan günler ise ekmek, zeytin, peynir, pirinç ve balık yiyebiliyor.”¹⁷⁸ Berkes bu durumu “Daimi işçi ücretlerinin çok düşük kalmasına, emek değerinin çok ucuzluğuna rağmen, üreticilik seviyesinin düşük ya da yükselişinin çok ağır olması yüzünden, üretim maliyetleri gelişmiş ülkelere kıyasla çok yüksek kalmış, bu da halk yığınlarının hayat standartlarının düşük kalmasında etkili olmuştur” sözleri ile tanımlamaktadır¹⁷⁹. Burada yürütülen mantık emek verimliliğinin düşük olması sebebiyle sömürü oranlarının, gelişmiş kapitalist ülkelere nazaran düşük kaldığı yönündedir. Oysaki emek verimliliğinin düşük olması, birikim aşamasında içinde bulunulan durumun bir sebebi olduğu kadar bir sonucudur da. Gerçekleştirme probleminin askıda olduğu, sermaye birikiminin ilk aşamalarında üretim maliyetlerini düşük tutmanın başlıca yolu hayat standartlarını düşük tutabilmektir. Sorunu “sömürü” yerine “yoksulluk” bağlamında ele alan bu analiz biçimini eleştiren Akkaya’nın da belirttiği gibi; yoksulluk kapitalist üretim ilişkilerine rağmen değil bizatihi bu ilişkiler tarafından üretilmektedir çünkü emek gücünün sömürüsüne ihtiyaç duyulan bir üretim tarzında esas olan mümkün olduğunca önemli oranda bir yoksul kitlesinin varlığını her zaman yedekte tutmaktır.¹⁸⁰ Bu açıdan bakıldığında bu üretim tarzının salt düşük ücret değil, bununla beraber

¹⁷⁷ Kızıll İstanbul, 17 Temmuz 1930. Komünist, 1929. aktaran Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar 1925-1936 Cilt 2, İletişim Yay., 2009, s. 347.

¹⁷⁸ A. Şnurov, Türkiye Proletaryası, Çev., Güneş Bozkaya, Yar Yay. 3. Bs., 2006, s. 28.

¹⁷⁹ N.Berkes, Türk Düşünde Batı Sorunu, s. 110.

¹⁸⁰ Yüksel Akkaya, “Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika’ üzerine biraz ‘polemik’ biraz katkı”, Toplum ve Bilim, Sayı 100, 2004, s. 130-133.

“düşük hayat standardı” da sunması kaçınılmazdır. Bu anlamda; 1930’lı yıllarda Türkiye’ye gelen Alman bir gezginin; Linke’nin Tarsus’ta bir dokuma fabrikası esnasında tanıklığından aktardığı şu satırlar, işçileşmeyi artırmanın yolunun onları yoksullaştırmaktan geçtiğini açıklıkla göstermektedir:

Rehberim işçilerin istikrarsızlığından yakınmıştı. Hiçbir şey onlara bir adamın görevinin haftada en az altı gün çalışmak olduğunu anlatamıyordu. Birkaç lira biriktirdikleri an, ki inanılmaz derecede düşük yaşam standartı nedeniyle bu kolayca başarılabilirdi, artık çalışmayıp evde oturuyorlardı. Haliyle açlıktan ölmek istemiyorlarsa, bir süre sonra daima geri dönmek zorundaydılar. Eski işlerine alınmak için gözleri yaş içinde yalvarırlardı. Bu nedenle onlara daha iyi ücret vermenin ne yararı olabilirdi?¹⁸¹

İşçilerin düşük yaşam standartlarında belirgin bir konu da barınma koşullarıdır. Ev kiraları büyükşehirlerde işçi gelirin neredeyse dörtte birine denk gelmekte, diğer şehirlerdeki işçiler ise çok kötü durumdaki evlerde yaşamak zorundadır. Şnurov, Zonguldak ve civarındaki kömür ocaklarında çalışan işçilerin barakalarında ranza bile olmadığını, barakaların pisliğine dayanamayan bazı işçilerin işçi kahvelerinde veya açık havada uyumayı tercih ettiğini belirtmektedir.¹⁸² Belirli bir emek zamanının ardından, işçilerin kendi maddi varlığını sürdürebileceği yaşam alanlarının kötü şartları, dinlenilerek geçirilmesi gereken boş zamana uygun bir ortam sağlamamaktadır. Yeterince iyi beslenmeyen, dinlenemeyen işçiler için bu süreci daha da ağırlaştırıcı olgu ise uzun çalışma saatleridir. Bir iş kanunun eksiliğinde, iş günü ile ilgili şartlar belirsiz olduğundan fırın gibi bazı iş yerlerinde çalışma saatleri bir tam günü kapsayabilmektedir. Ortalama bir işgününün 14-16 saat civarında olduğu bu süreç hakkında şu örnek oldukça özetleyicidir: “Haliç Vapuru İşletmelerinde 1928 yılında sabah 5.30’da güneş doğmadan işbaşı yapılmakta, akşam 10’a kadar çalışılmaktaydı. Hafta Tatili Kanununa göre, Cuma günleri resmi tatil olarak kabul edilmesine rağmen işgünü Cuma’ları daha uzun olmaktadır. Sabah 5.30’dan akşam 11.30’a kadar sürebilmekteydi. Bu işçilere öğle tatili olarak 2 saat dinlenme izni veriliyordu. Yani bu işletmelerde her gün en az 14 saatlik bir işgünü uygulaması vardı.”¹⁸³ İşçilerin çalışma saatlerinin belirlenmesinde uyulacak kuralların yerini işverenin keyfi uygulamalarının aldığı noktada, kurgulandığı gibi “kendi çıkarlarının bilincinde olmayan” bir sınıf olsa

¹⁸¹ Lilo Linke, Mustafa Kemal Türkiye’si, çev. A. Rauf Tektaş, İkarus Yay., 2008.

¹⁸² A. Şnurov, s. 29.

¹⁸³ Tüm İktisatçılar Birliği,, Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Ankara, 1976, s.69.

dahi işçilerin bu durumu fark etmemeleri beklenemez. Ziraat Bankası mensucat fabrikasında çalışan bir işçinin yazdığı mektup bu konuda yeterince aydınlatıcıdır:

Adana'da her fabrikada olduğu gibi bizim fabrikada da iş müddetinin ne kadar olduğunu bilen yok. İş başına ne zaman gelineceğini herkes bilir. Fakat, paydos saatinin ne zaman olduğunu bilen yok. Çünkü sabahleyin iş başına geç kaldın mı yevmiye yarıya iner, onun için tam zamanında gelmek mecburiyeti var. Fakat akşama iş değişir; paydos zamanı bir saat geçer aldırın yok. İki saat geçer, yevmiyelere bir kuruş yazan yok. Her gün 13-14 saat iş başında kalıyoruz. Buna mukabil, fabrikanın beş dakika oturup da iki lokma yemek yiyecek bir yeri yok. Fabrikada sıhhi şerait hiç yok.¹⁸⁴

Gerçekten de 1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu'na göre işçilerin haftada 6 günden daha fazla çalıştırılmayacak olmasına ve hafta tatili gününü Cuma'dan Pazar'a alan 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu'nun Cumartesi günü öğleden sonra çalışmayı yasaklamış olmasına rağmen bu dönemde bu yasaların kağıt üzerinde kaldığına dair birçok örnek vardır. Bu örneklerden birinde, tütün depoları ile trikotaj atölyelerindeki işçilerin şikayetlerini dile getiren "*Cumartesi Tatili Sözde mi Kalıyor?*" bir haberde de belirtildiği üzere birçok firma çeşitli bahaneler ileri sürerek Cumartesi günü öğleden sonra da işçi çalıştırma müsaadesi almış bulunmakta, o günün öğlesinde tatil hakkını veren firmalar ise iş günlerinde mesaiyi sabah on beşer dakika erken başlatarak bu durumu telafi etmektedir.¹⁸⁵ Bu konudaki tartışmaların en yoğunlaştığı konulardan bir tanesi Cumartesi günü öğleden sonrası için bir ücret ödenip ödenmeyeceği konusundadır. Devlet işletmelerinde çalışan işçilerin yarım günlük izinleri ücrete tabii olmasına rağmen; özel sektördeki işverenler bir ücret ödemeyi reddetmekteydi.¹⁸⁶ Çünkü "genel tatil kanununun tatbiki dolayısıyla iş sahiplerinin Cumartesi günü yarım gündelik vermek istedikleri ve bunun hoşnutsuzluklara mucip olduğu görülmekte ve Cumartesi günleri öğleye kadar çalışan işçilere kanunda tam ücret verileceği hakkında bir madde bulunmamakta" idi.¹⁸⁷

Genel bir iş kanununun yokluğunda; emek piyasalarındaki belirsizlik sadece işgünü konusunda değil, işe alımlarda da işçiler aleyhine büyük sorunlara sebep oluyor, çalışmak mecburiyetinde olanlar ihtiyaç duydukları işlere ulaşırken ara kademelerde

¹⁸⁴ Komünist, 1929. aktaran Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar , s. 223.

¹⁸⁵ Son Posta, 17 Haziran 1935.

¹⁸⁶ Yeni Köroğlu, 13 Temmuz 1935.

¹⁸⁷ Yeni Asır, 17 Temmuz 1935.

başka katmanlarla uğraşmak zorunda kalıyordu. Amelebaşı, çavuş, elçi, kesedar gibi isimlerle anılan kimselerin keyfi davranışları işçilerin en çok şikâyet ettiği konulardan birini oluşturmaktadır. İşe yerleştirmek için çoğu durumda rüşvet alan bu kişiler işçilerin kazancının bir kısmına el koymaktaydı. Bir işverenin notlarına “her hafta aşağı yukarı 500 işçi ayrılıyor, bir o kadarını da biz yeniden işe alıyorduk. Bu büyük işçi trafiğini emniyete alabilmek için Sivas’tan Samsun’a kadar nahiyeleri, köyleri gezip işçi toplayan çavuşlar tutmuştum”¹⁸⁸ şeklinde artık doğallaşmış bir süreç olarak yansıyan bu durum, bir işçinin anılarında “açılacak olan tütün mağazalarından işçilere gizli gizli markalar gönderiliyor. O yıllarda tütün mağazalarında işe almak için ustabaşılar önceden tanıdıkları işçilere marka gönderirlerdi. İşin başlayacağı gün işçiler o marka ile müracaat ederlerdi”¹⁸⁹ ifadesine dönüşmektedir. Geleneksel olandan farklı olarak, tüm toplumsal ilişkilerin anonimleştiği kapitalist rasyonalite ile bu uyumsuz tablo, kurumsallık kazanmamış arkaik ilişkiler sebebiyle farklı tip mücadele pratiklerine sahne olmaktadır ve bu dönemde özellikle işçilerle işverenler arasında yaşanan ihtilaflar hakkında basında ilginç haberler yer almaktadır. Örnek olarak, İzmir’de yayın yapan bir gazete Kemer’de bir mensucat fabrikası müdürü olan Herbert Joli’nin işe almadığı bir işçi tarafından mektupla tehdit edildiğini aktarmaktadır.¹⁹⁰ İlişkilerin anonimleşmemiş olması aktörlerin ilişkilerini yüz yüze devam ettirerek, birikim rasyonalitesine aykırı bir biçimde davranışlarının sonuçlarını birbirleri üzerinde kişiselleştirmesine sebep olmaktadır. Ki bu sebeple konuyla ilgili kimi “aşırı” örneklere rastlamak mümkün olmaktadır: “*Bir hamalın cinayeti*” başlıklı bir habere göre Hasıriskelesi’nde çalışırken işsiz kalan Hamal Mustafa “aç kalmak tehlikesine maruz kalmıştır.” Tekrar işe girmek için arkadaşları vasıtasıyla “müteaddit defalar” kesedara başvuran Mustafa, “işsizliğin ve ihtiyacın verdiği ıstırap ve yeis ile çok fena bir karar vermiş” ve kendisini işe almayan kesedarı bıçaklayarak öldürmüştür.¹⁹¹

Bu örneklerde görülebileceği üzere; hayatta kalabilmek için sürekli çalışmak zorunda olan bu sınıfın mensupları bir köşede kıpırtısız kendilere verilecek işleri beklememekte, mecbur kaldıkları zaman emek piyasasına arz ettikleri emek güçlerinin

¹⁸⁸ Muammer Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, Tifdruk-Binbirdirek Matbaası, 1981, s. 358.

¹⁸⁹ Zehra Kosova, *Ben İşçiyim*, Haz. Zihni T. Anadol, İletişim Yay., 1996, s. 64.

¹⁹⁰ *Yeni Asır*, 24 Temmuz 1935.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1930.

karşılacak olan işleri bizzat kendileri talep etmektedir. Tamamen hayati dürtülerle gerçekleşen bu talebin muhataplarının anonimleşmediği bir sürecin, ucu kan dökmeye kadar varan bir mücadele pratiği doğurması kaçınılmazdır. Dolayısıyla farklı kaygılarla da olsa bu süreçte hem işçiler hem de işverenler çalışma hayatının kurumsallaşmamış niteliğinden mustarıptır ve bu belirsiz tabloya, gerçekleştirdikleri eylemlerin toplumsal sonuçları itibariyle itiraz etmektedirler. Buna benzer şikayetleri aktararak, “yeni fabrikalara nasıl işçi alınacak bunu bilmek gerek” altbaşlığını kullanan “*İşsizlerin beklediği*” adlı haberde de belirtildiği üzere, iş bulma süreçleri bir rasyonele oturtulduğu takdirde iş ve işçi arasındaki bağlar kurulmuş olacaktır.¹⁹² Bu sürecin doğal işleyişi sonucunda, bir iş kanunun yapımında bu rahatsızlıkların ciddi anlamda göz önünde bulundurulmuş olmaması ise mümkün değildir. Ki kanun tasarisının komisyonlarda görüşüldüğü sıralarda yayımlanan haberlerde, artık çalışmak isteyenlerin kazançlarına ortak olan ‘amelebaşı’lara değil açılacak işçi odalarına başvuracağı bildirilecektir.¹⁹³

Geleneksel üretim sisteminin çözülmeye başladığı, yerine çağdaş endüstriyel bir üretim sisteminin hâkim olmaya başladığı modern kapitalist bir devletin kurumsal mimarisi oluşurken, toplumsal ilişkilerde arkaik örüntülerin ortadan kalkması beklenir. Bununla beraber bu yeni devlet modelinde, toplumun hiyerarşik yapısına uygun olarak bazı sınıfsal konumlarının da derinleştirilmesi gerekmektedir ki, bunun en açık ifadesi üretken sermayenin istihsal için ihtiyaç duyduğu noktada erişebileceği üretken emeğin sürekli bir pazarının oluşumudur. Bu açıdan dönemi yakından incelediğimizde işçilere bu pazarı çekici kılmaya dönük çabalar bulmak mümkündür. Özellikle nitelikli işgücüne olan ihtiyacın yeterli derecede arzı sağlanamadığı bu dönemde eğitilmiş işçilerin özel sektöre çekilmesi gerekmektedir. Ki İstanbul Ticaret Odası’nın Türk gençlerini işçileşmeye ve emek piyasalarını Rum, Ermeni ve Yahudi gençlerden “kurtarmaya” yönelik “memur değil işçi isteriz” çağrısını bu yönde değerlendirmek gerekir.¹⁹⁴ Diğer yandan oluşturulmaya çalışılan iş borsasında, vasıfsız işgücü ordusu içinde rekabeti körüklemeye yönelik çeşitli stratejiler de geliştirilmiş ve bu da bir kısım sınıf içi

---

¹⁹² Köroğlu, 23 İkincikanun 1935.

¹⁹³ Yeni Köroğlu, 20 İkincikanun 1935.

¹⁹⁴ Yeni Köroğlu, 23 Mart 1935.

mücadelelere sebep olmuştur. Örneğin bu yıllarda devlet demiryolları iş bulmak için şehir şehir dolaşması gereken işçiler için özel olarak ucuz bilet yapmıştır. Fakat bu biletlerin ilginç bir özelliği sadece beş işçi namzedinin bir araya gelmesi koşuluyla kendilerine satılmasına izin verilecek olmasıdır.¹⁹⁵ Beşiktaş'ta bir tütün deposunun sahibi sürekli daha az ücrete tahammül gösterecek işçi aradıklarını, işsiz kalanların ekserisini ise ücretleri kadın işçilere göre daha yüksek olan erkeklerin oluşturduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ Bu durum ise erkek işçilerin şikayetlerine konu olmaktadır: “yol vergisi zamanı geldi mi bizi yakalıyorlar, iş zamanı oldu mu kadınları çalıştırıyorlar.”¹⁹⁷ “Askerden geldikten sonra işini kaybeden adam” başlıklı bir haberde ise İşçi Yakub bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “İstanbul işçisinin belini büken bir şey daha var. O da köylülerin rekabeti”.¹⁹⁸

Özellikle buhran döneminde giderek ağırlaşan hayat şartları, işsizlik olgusuyla birleştiği için 1930'lu yıllar işçi sınıfının yaşamına büyük zorluklar getirmiştir. Tarımsal faaliyetlerinin kriz yıllarında giderek kârlılığını yitirmesine ek olarak getirilen ağır vergiler, pek çok köylüyü toprağından kopararak geçici ve vasıfsız işçi duruma getirmiştir. Vergilerini ödeyemeyen köylü erkekler topraklarını eş ve çocuklarına bırakarak başka şehirlerde çalışmaya gitmişlerdir. Bu yıllarda ziraat alanında inceleme yapan bir uzman, bu konu hakkında çalışmasına şu notları düşmektedir:

“Demiryolu inşaatında çalışmak, ekmeğini kazanmak ve yüzüstü bıraktığı işletmesinin vergisini çıkarmak için köyünü bırakıp gidenler pek çoktur. 1932 yılında Orta Anadolu'da Konya, Karaman, Aksaray, Kırşehir taraflarında yapılan araştırmalarda hemen hemen erkekleri boşalmış köylere rastlanmıştır; köyde kalanların kadınlar, çocuklar ve ihtiyaç erkekler olduğu tespit edilmiştir; 1934 senesinde Malatya, Diyarbakir demiryolunda orta Anadolu köylülerinin çalışmaları müşahede edilmiştir.”¹⁹⁹

İş bulmak amacıyla, çoğu zaman yaya olarak yüzlerce kilometre kat etmek zorunda olan köylüler, çalıştıkları şehirlerde kazandıkları ücreti biriktirmekte ve ellerine geçen miktarı yeterli buldukları anda köylerine geri dönmektedir. Modernleşme okulunda sınıf şuuru kazanamamak veya çoğu zaman barbarlık olarak görülen bu

¹⁹⁵ Yeni Köroğlu, 18 Eylül 1935.

¹⁹⁶ Cumhuriyet, 3 Nisan 1936.

¹⁹⁷ Yeni Köroğlu, 12 Birinci Teşrin 1935.

¹⁹⁸ Cumhuriyet, 6 Nisan 1936.

¹⁹⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936, s. 86.

“kaçış”, işçilerin belirli bir emek zamanının ardından kazandıkları ücret için feda ettikleri şeylerin çalışmadıkları zamanda çekeceklerini öngördükleri sıkıntıdan daha ağır olduğunu gösterir. Dönem hakkındaki notlarına “gıdasızlıktan işbaşında adamlar çalışmadıklarından, bütün işçilere her postada bir öğün sıcak etli bol yemek vermek zorunda kaldık” satırlarını düşen bir işverenin, iş bırakan işçiler hakkında bizim vurgularımızın aksi yönünde niyetlerle de olsa aktardığı şu diyalog, işçilerin çalışmaya neden katlandıkları hakkında önemli ipuçları vermektedir:

- Merhaba arkadaşlar, fabrikadan mı geliyorsunuz?
- Evet.
- Ne kadar çalıştınız orada?
- 15 gün kadar beyim. Allah bin bereket versin.
- Bir 15 gün daha çalışsanız, beş on kuruş daha kazansanız daha iyi olmaz mı idi?
- Beyim evdekiler çoluk çocuk bizi beklerler. Yiyeceğimiz kıt. Turhal’dan öteberi götürüyoruz, bir de duz yetiştireceğiz köye.
- Anladım. Tuz mu dedin?
- Evet beyim. Duz yok. Çoğumuzun bildirdan beri (geçen yıldan beri) duz bile alacak gücü yok.²⁰⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi, çalışma hayatındaki hüküm süren bu koşulları düzenleyen bir kurumsallaşmanın yokluğunda, işçilerin hayat standartlarının düşüklüğü salt emek verimliliği ile açıklanamaz. Piyasa ilişkileri dolayımında yaşanan bu süreci, üretim ilişkilerinde açığa çıkan toplumsal koşullar bütününe bir parçası olarak görmek gerekir. Kazanç Vergisi’nin ücretleri sürekli aşağıya çektiği, Yol Vergisi’nin köylüleri zorunlu olarak karayolları yapımında çalışmakla yükümlü tuttuğu bir süreçte kanunların sınıfsal sonuçları tesadüfi değildir. Bir örnek olarak, Buğday Koruma Karşılığı Kanunu’nu inceleyen Küçük’ün de belirttiği gibi izlenen politikaların yükünü kimlerin omuzlayacağı gayet açıktır: “Bu kanun ile ‘un ve undan yapılmış maddeler buğday vergisine tabidir’ ve bu kanun sadece kentsel bölgeler için geçerlidir. Kırsal yerlerdeki buğday değirmenleri bu verginin dışında tutulmuştur ve verginin, örneğin 1934 yılındaki hâsılatının o yılki Banka açığının iki katı olacağı tahmin edilmiştir. Böylece kentsel bölgelerde buğdayın ucuz satılmasının bir aldatmaca olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentsel nüfus, buğday değil fakat un ve undan yapılmış maddeler tükettiği için bunu

---

²⁰⁰ M.Tuksavul, a.g.e., s.359.

vergili olarak satın almakta ve dolayısıyla yükün bir bölümünü üstlenmektedir.”²⁰¹ Kentli sınıflar içinde, un ve undan yapılmış maddelerin yani ekmeğin esas olarak işçi sınıfının temel tüketim maddesi olduğu ise çok açıktır:

...iş aramak için her sabah bir dilim ekmekle, bir bardak sıcak su içip saat sekizde çıkar, akşam beşe kadar kapı kapı dolaşırdım. Yürümekten ayaklarımın altı sızlardı, aç açına eve dönerdim. Bu bir hafta değil, bir ay değil, böyle sürüp gidiyordu.²⁰²

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, bu dönemin ağır şartları köyle bağlantıları olmayan şehirli proleterler tarafından daha ağır yaşanmıştır. Kentte özellikle tütüncülük gibi bazı iş kollarının süreksizliği bu tip sektörlerde çalışan işçileri zaman zaman geçici işlerde çalışmaya ve düzenli bir gelir elde edemedikleri durumlarda da hayatta kalmalarını sağlayacak yeni işler aramaya mecbur etmektedir. Özellikle vergilerini ve diğer borçlarını ödemek üzere şehirdeki işlerde çalışmak için kente gelen köylü nüfusundaki artışın büyük bir işsizlik yaratması, bu işçileri kimi zaman köylerde geçici olarak çalışmaya kadar varan ciddi bir arayışa itmiştir:

Tütün işçilerinin çileli hayatı dört ay köyde barındıktan sonra, tekrar şehre dönme hazırlıkları başlar. Ağa ile kilo başına işlerin hesabı yapılır. Eğer avans olarak alınan paradan fazla iş yapmış ise parasını alır ve şehre dönerler. Ağadan alacağı olmayanlar birbirlerinden borç alırlar, arkadaşları verecek durumda olmayanlar, ağaya borçlu kalanlar; yatağını yorganını, kapkacağını hatta ceketini satar yol parası yaparlar. Bir kısmı borçlu kalanlar da gelecek sene ödemek üzere yol parası alır, şehre dönerler. Köy hayatları da böyle acılarla noktalanır.²⁰³

Bu dönemin çalışma hayatının genel durumuna paralel ancak onunla tam olarak çakışmayan kimi özgün konular da bulunmaktadır. Bu durumun örneklerinden birisini İstanbul Ford Fabrikası oluşturmaktadır. 1929 yılında serbest mahal niteliği kazanarak faaliyete geçen ve faal ömrü dört yıla sınırlı kalan bu işletmedeki özgün çalışma koşulları hakkında Odman şu bilgileri vermektedir:

1929 yılının ikinci yarısındaki antrepodan fabrikaya dönüştürme faaliyetlerinde 200'ü aşkın “Türk amele ve sanatkar” çalışmıştı. Tamirat faaliyetlerinin iş kazasına mahal verebilecek kadar tempolu, yani “inşaatın çabuk bitirilmeye çalışılmakta ve inşaattaki sür’atin derecesi(nin) günden güne tezayüt etmekte” olduğunu 30 Eylül 1929 tarihli bir *Milliyet* haberinden teyit ediyoruz: “Tophanede Fort fabrikasında amele İsmail’in başına dün büyük bir kalas düşmüş, İsmail ehemmiyetli surette yaralanmıştır.” Müdür William

²⁰¹ Yalçın Küçük, a.g.e., s. 262-263.

²⁰² Zehra Kosova, Ben İşçiyim, Haz. Zihni T. Anadol, İletişim Yay., 1996, s. 61.

²⁰³ Mustafa Özçelik, 1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi, Tüstav Yay., 2003, s. 16-17.

Collins basına, daha inşaat amelesi istihdam ettikleri vakit bile alabileceklerinin on misli iş başvurusu ile karşılaştıklarını övünerek açıklıyordu. Herhalde üretimde çalışmak için de başvurular bundan az olmamış olsa gerek. 1930 senesi Ocak ayı başında yaklaşık 300 yevmiyeli işçi ve 100'e yakın maaşlı personel ile üretime başlayan fabrikada, sekiz saatlik iş günü ve beş günlük iş haftası geçerliydi. Fabrikada günde 2 dolardan başlayan yevmiyeler o dönem İstanbul'daki işçi ücretlerinin üstündeydi.²⁰⁴

Odman'a göre, Ford o dönemde var olan mevcut emek rejimi açısından Türkiye için nadir sayılabilecek çalışma usulleri getirmişti. Buna göre; fabrika girişinde sağda bir personel kart basma saati bulunuyor, istihdam edilen işçilerden 'içki kullanmayacağına, tütün istimal etmeyeceklerine dair bir taahhütname' alınıyor, alınacak işçilerin 'çoluk çocuk sahibi olması' tercih ediliyordu.²⁰⁵ Fakat açıktır ki bu özgün örnek dönem içerisinde bir istisnayı teşkil ediyordu ve çalışma koşulları herkes için bu kadar iyi değildi. Zira bu "şanslı" işçilerin "Batı" tipi emek rejimi olarak Ford fabrikası deneyimleri oldukça kısa sürmüştü. Bu anlamda, Linke'nin Sivas'taki demiryolu inşaatında bir mühendisle arasında geçen ve anılarında bize aktardığı şu diyalog daha yaygın olan genel durumu fazlasıyla özetlemektedir:

- Avrupalı işçi ile mukayese edilince onlar nasıldır?
- Ah evet, haliyle onlar Avrupa standardında değiller. Öğrenmekte yeteri kadar iyidirler fakat onlarda aynı güç ve enerji yok. Daima onları dürtükleyip işe koşacak birine ihtiyaç duyarlar. Bu zavallı güçsüz şeytanlardan ne bekleyebilirsiniz ki! Onlar yalnızca pirinç veya ekmek bir de bir avuç kuru zeytinle yaşarlar.²⁰⁶

İyi beslenemeyen, fiziksel anlamda güçsüz bir toplumda üretimin nihai girdisi olarak emeğin ne verimli olması ne de maddi üretimini sağlaması beklenebilir. Ki sermaye birikiminin başlıca ön koşullarından birisinin sürekli işgücü arzı olduğu düşünüldüğünde, kapitalizmin kökleşmekte olduğu bir toplumda işgücünün devamlılığını sağlayacak çeşitli önlemler gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Benzer şekilde bu yıllarda bireylerin kendi sağlıklarını korumalarının vatana millete karşı sosyal bir göreve dönüştüğünü tespit eden Akın'ın da aktardığı üzere bu dönemde Taylorist üretim prensipleriyle uyumlu İsveç jimnastikleri okullarda yaygınlaşırken,

---

²⁰⁴ Aslı Odman, "Serbest Mıntıka'dan Amerikan Pazarı'na Tophane Rıhtımı: Ford Motor Company Exports Inc., İstanbul Otomotiv Montaj Fabrikası 1925-1944", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 12, 2011, s. 86.

²⁰⁵ A. Odman, a.g.e., s. 87.

²⁰⁶ Lilo Linke, a.g.e., s. 260.

beden terbiyesi ve spor uygulamaları da fabrikaların sosyal programlarına girmeye başlamıştı.²⁰⁷ Bu programlardaki işleyişin temel mantığı yeni bir çalışma disipliniyle tanışan işçilerin verimlerini arttırıcı önlemler almak olurken, “beden terbiyesi ve spor, tarımsal üretimin normlarına alışık bu yeni işçi kitlesini dakiklik, sürat, takım çalışması gibi becerilerle tanıştırmaya yaramıştır. Çalışanların üretim sürecindeki verimini arttırma gibi pratik bir hedefin ötesinde, beden terbiyesi ve sporun insanların işe karşı yaklaşımını değiştirmeye, istek ve çalışma şevki gibi duygular yaratmaya yarayacağı da düşünülmüştür.”²⁰⁸ Bu durum CHP programına 1931 yılında “fikri olduğu gibi bedeni inkişafa da ehemmiyet vermek”, 1935 yılında ise “nüfusu arttırmak ve gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek” olarak yansımıştır.²⁰⁹ Fakat Türkiye resmi tarihinde çoğu zaman “Atatürk’ün gençliğe ve spor ahlakına olan düşkünlüğü” şeklinde tezahür eden beden politikaları kendi politik söyleminin dışında, reel olanla bağlantılı bir şekilde ele alındığında karşımıza işçi sınıfının içinde bulunduğu somut koşullar çıkmaktadır. Ki bu durum, tarihsel olarak kurgulanan ile üretim ilişkilerinde bizzat yaşanan şeyler arasındaki çelişkilerin basit bir ifadesidir.

İşçilerin gerçek durumu ile bir ulus projesi etrafında onları bir araya getirerek temsil ettiği varsayılan kurumların tahayyülleri arasında mutlak bir zıtlık bulunmaktadır. Yakın bir zamana kadar köylü, dolayısıyla geri kalmış bir toplumun işçileştirilerek modernleştirildiği tahayyülüne dayanan bu bakış, o güne değin geçimlik üretim yaparak hayatta kalmayı başarmış olan bir kitlenin ücretli emeğe dönüştürülmekten ne gibi bir çıkarı olacağını yanıtlarken daha çok giyim kuşam gibi yüzeysel ilgilendiren konuların açıklayıcılık gücüne başvurmaktadır. Ancak çeşitli kanunlarla zoraki sürdürülmeye çalışılan bu konuda dahi gerçek durum onların tahayyülünün dışındadır. Aşağıda Linke’nin hatıralarından aktardığımız diyalog ile bu döneme ait bir gazete haberi karşılaştırıldığında zıtlık daha da netleşecektir:

“Adana’da bir amele pazarında pamuk işçilerinin fotoğraflarını çekmek isterken bir genç yanına geliyor:”
- Bu adamların fotoğraflarını çekmemelisiniz.

²⁰⁷ Yiğit Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, İletişim Yay., 2004, s. 181.

²⁰⁸ Yiğit Akın, Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, s. 183.

²⁰⁹ Taha Parla, Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, İletişim Yay., 1991, s. 71 – 87.

- Bunu kim söylüyor
- Ben
- Siz kimsiniz?
- Bir Türk
- Başka bir şey?
- Ziraat okulunda bir talebe.
- Anladım. Neden bu adamların fotoğraflarını çekmemi yasaklıyorsunuz?
- Onlar pis. Siz bu fotoğrafı halkınıza gösterecek ve bütün Türklerin dilenci olduğunu söyleyeceksiniz. Neden daha iyi bir şeyin fotoğrafını çekmiyorsunuz?

Son Posta, 3 Ağustos 1934

Bu dönem basınında işçilerin reel durumlarını yok sayarak, ülkenin kalkınması ve bununla birlikte refahın tabana yayılması kurgusunu yaygınlaştıran haberlere sıklıkla rastlanılmaktadır. Burada kullanılan dil bir yandan yerli sanayi mallarını özendirici bir üslup kullanırken bir yandan da modern tesislerde üretim yapılan atölyelerde işçilerin daha az sömürüldüğü söylemini kurgulamaktadır. Örnek olarak, Cumhuriyet gazetesinde yer alan “Yerli Mallarımızı Tanıyız” köşesinde sıklıkla bu minvalde haberler yer almakta ve bir çeşit fütürizm ile Türkiye’nin geleceği olan modern sanayi işçisinin portresi sunulmaktadır. “*Mükemmel bir çorap fabrikası*” başlığını taşıyan bu haberlerden birinde fabrikada 75 kadar “kız ve kadın amele”nin yer aldığı, makinelerin başında sadece onların hareket ve ihtiyacını tanzim ve temin ile meşgul oldukları ve bunun karşılığında kendilerine “epey de bir yevmiye” verilmekte olduğu ifade edilmektedir.²¹⁰ Fakat ülkenin içinde bulunduğu duruma asıl denk düşen gerçekliği, aynı gazetenin sadece bir ertesi gün verdiği “*Amele gündeliğini alamıyormuş?*” başlıklı bir haberde bulmak mümkündür. Karaağaç fabrikası amelesi namına gazeteye gönderilen mektupta Yumrazade Şakir B. imalathanesinde çalışan işçilerin 2 buçuk aydır ücretlerini alamadığı, “lazım gelen yere” müracaat etseler de taleplerinin yanıtız kaldığı belirtilmektedir.²¹¹ Üstelik hak ettiği ücreti alamayan Anadolu’daki pek çok işçi “kamu otoritesinin, vatan evlatlarını koruyucu gücüne” başvuracak olanaklara dahi sahip değildir. Örnek olarak, günlük bir gazeteye mektup yazarak sorunlarını iletmeye çalışan 13 işçi şu ifadeleri kullanmaktadır:

Biz Türk ustalarıyız. Samsun-Sivas demiryolunda köprü yaptık. Naci Bey şirketi iki aylığımızı noksan verdi. Hakkımızı almak için iki ay Samsun-Zile arasında gittik geldik, işsiz kaldık, zarar ettik, hakkımızı alamadık. Mahkemeye müracaat etmeye vaziyetimiz müsait değil. Bizim gibi güç bela karnını doyurabilen fakir işçileri süründürmek olur mu ya?

Bu yıllar işçilerin basın yoluyla şikâyetlerini duyurma çabalarına dair başka örneklerle doludur. “*İşsizlikten yüzlerce aile sefil vaziyette kaldı*” başlıklı başka bir haberde bir işçi grubunun bizzat gazetenin matbaasına giderek, başta Tütün İhisarı olmak üzere birçok kumpanya deposunda işten çıkarılan işçilerin durumunu anlatan bir kağıt verdikleri anlatılmaktadır. Habere göre, “yüzlerce kişi açıkta ve binnetice sayısı

²¹⁰ Cumhuriyet, 23 Kanunusani 1930

²¹¹ Cumhuriyet, 24 Kanunusani 1930

yüzleri geçen aile de müşkül, hatta sefil vaziyette kalmıştır.”²¹² Yine aynı dönemde işverenlerin keyfi işten çıkarmaları sürdüğüne, bazen sayıları bine ulaşacak kadar işçinin aynı anda işten çıkarılabildiğine dair haberler sürmektedir. Örnek olarak, “İzmir’de bir sanayi meselesi” başlığını taşıyan bir haberde İzmir’de mensucat fabrikalarında bir hafta içinde işten çıkarılan işçilerin sayısının 900 olduğu, işçilerin haklarını aramak için “alakadar makamlara” başvurduğu bilgisine yer verilmektedir.²¹³ “Bu İşçiler niçin işten çıkarıldı?” başka bir haberde ise Tophane tütün deposunda çalışan 210 işçinin sabahleyin işbaşı yapmak için işe gittiğinde kendilerine daha önce hiçbir haber verilmeksizin işten çıkarıldıklarını öğrendiklerini aktarmaktadır. Kendileri aynı gün içerisinde toplu olarak işe gelmeseler aynı harekete teşebbüs ettikleri gerekçesiyle bu durumun suç oluşturacağını hatırlatan işçiler, aynı durumun kendilerini habersiz ve keyfi olarak işten çıkaran işveren için geçerli olmamasından yakınmaktadırlar.²¹⁴ Kısacası işçiler lehine koruyucu düzenlemeler içeren herhangi bir iş kanunu ile çalışma ilişkilerinin düzenlenmediği bu dönemde işçi ücretleri ya da iş güvencesi gibi konularda mevcut olan talepleri karşılayabilecek kurumsal bir yapı henüz oluşmuş değildir ve işçiler de bu durumdan ciddi anlamda hoşnutsuzdur.

Benzer bir şekilde Kemer’deki bir halı şirketinde işten çıkarılan bir işçinin bu konudaki bir şikâyet mektubunu “İşten adam çıkarmak keyfe göre olursa işçinin hali dumandır” başlıklı bir haberde yayınlayan bir gazetede Fethiye’deki maden işçilerinin de aynı sorunları yaşadığı belirtilerek, aynı sorunların tekrar yaşanmaması için bir an önce bir iş kanununun hazırlanması gerektiği uyarısı yapılmaktadır.²¹⁵ Bu haklı uyarıların temelinde, yukarıda da değinildiği gibi yüz yüze devam ilişkiler sebebiyle, birikim sürecinin anonim gerekliliklerini yerine getiren sınıfların eylemlerinin amaçlarını birbirleri üzerinde kişiselleştirmesine sebep olmakta ve bu, başka örneklerle de gösterildiği üzere kimi hallerde kan dökmeye kadar çatışmalara sebep olmaktadır. Örnek olarak “Bira fabrikasında cinayet” başlıklı bir haberde İzmir’de sekiz yıl çalıştığı fabrikada işten çıkarılan bir işçinin, fabrika direktörüne silahlı saldırıda bulunduğu

---

²¹² Cumhuriyet, 1 Nisan 1930

²¹³ Son Posta, 25 İkinci Kanun, 1935

²¹⁴ Son Posta, 29 Mart 1935

²¹⁵ Yeni Köroğlu, 10 Temmuz 1935.

aktarılmaktadır.²¹⁶ “Manisa’da bir cinayet” başlıklı başka bir haber ise çalıştığı ekmek fırınında hesabı kesilmiş olmasına rağmen işten ayrılmayı reddeden bir işçinin, gitmesi için kendisini zorlayan diğer işçiyi öldürdüğü havadisini vermektedir.²¹⁷ Bu örneklerde uç noktalara kadar varan ve işçilerin farklı türde tepkiler vermesine sebep olan güvensizlik ortamının sermaye sahibi sınıfları da rahatsız etmemiş olmasına olanak yoktur.

İşsiz kalan tütüncüler kendi aralarında dertleşiyorlar

Son Posta, 29 Mart 1935

İş güvencesi konusuna ek olarak, çalışma hayatında ele alınması gereken bir diğer olgu da iş güvenliği meselesidir. Bu dönem yakından incelediğinde başta kazan veya motor patlaması olmak üzere çeşitli biçimlerde birden çok iş kazasına rastlamak

²¹⁶ Yeni Asır, 10 Ağustos 1935.

²¹⁷ Yeni Asır, 27 Ağustos 1935.

mümkündür. Modern çalışma koşullarının hiçbirinin sağlanmadığı ağır çalışma şartlarında, modern işçi sınıfı bilincine sahip olmamakla eleştirilen işçilerin çalışma mekanları çoğu zaman eski binalardaki imalathanelerdir: “yapılırken değil, sonradan imalathane şekline sokulan bu yerler pis, havasız ve bütün sağlık koşullarından yoksundu”.²¹⁸ Çalışmaya elverişsiz ortamlarda aşırı derece yıpranmış makinelerle yapılan üretim ise sıklıkla iş kazalarına sebep olmaktadır. Bu kazaların kamuoyuna yansımaları da genellikle şahsi hatalara yapılan vurgularda netlik kazanmakta ve “münferit” olarak ele alınan bu olaylarda hata yapan şahıslar olarak işçiler işaret edilmektedir. Bu dönemde iş ölümlerinin en sık yaşandığı şehir olan Zonguldak’ta maden göçükleri dışındaki haberlerin çoğunda bu tip vurgulara rastlamak mümkündür. Örneğin “*Bir kurban daha*” başlıklı bir haberde vagonların altında kalarak ezilen işçilerin akıbeti bir makasçı hatası ile açıklanmakta ve makasçının tevkif edildiğini bildirmektedir.²¹⁹ Birkaç gün sonra yine aynı bölgeden gelen “*Yeni facialar*” başlıklı haberde ise kömür arabalarının arasında kalarak başı ezilen bir işçinin ölümü “bir dikkatsizlik” olarak tanımlanmaktadır.²²⁰ Kaya parçalarının altında kalarak ölen bir başka işçinin ölümü hakkındaki mühendislik raporunda ise “kazada amelenin hatası olması muhtemel” ifadesi geçmektedir.²²¹ Çok sayıda ölüm haberini derleyen “*Ocaklarda kazalar*” başlıklı bir haberde ise dolaysız olarak şu açıklama yer almaktadır; “Asma ocağı işçilerinden Devreğin Muharremler köyünden Akif Konyaoğlu dikkatsizliği yüzünden attığı dinamitle parçalanmıştır.”²²² Görüleceği üzere bu dönemde çoğu ölümle sonuçlanan bu iş kazalarının yorumsamasında; işçiler genelde dikkatsiz ve hatalı kimseler olarak ele alınırken işçiler dışında neredeyse hiç kimse bir mesuliyet taşımamaktadır. Örneğin, İzmir’de bir un fabrikasında yaşanan bir kazada kollarını makineye kaptırarak yaşamını yitiren bir işçinin ölümü üzerine gerçekleştirilen tahkikatta “kendisinin bu işte çalışması için ehliyetnamesi olmadığı anlaşılmıştır.”²²³ İşçilerin çalışmak için yeterli dikkat, donanım ve ehliyete sahip olmadığı için öldüğü algısının bu kadar geniş bir kabul gördüğü bir noktada iş güvenliği ile ilgili alınacak

---

²¹⁸ Tüm İktisatçılar Birliği, s.70.

²¹⁹ Zonguldak, 10 Haziran 1931.

²²⁰ Zonguldak, 23 Haziran 1931.

²²¹ Zonguldak, 20 Ağustos 1933

²²² Zonguldak, 9 Mayıs 1936.

²²³ Yeni Asır, 26 Nisan 1936.

yasal tedbirleri de içeren bir iş kanunundan bu konuda asıl sorumluluğu işverene yükleyen bir yaklaşım beklenilmemelidir.

Konu hakkında bir tütüncünün yazdığı şu mektup dönemin iş güvenliği koşullarını özetlemek bakımında oldukça nettir:

Birçok fabrika ve sınai müessesatta olduğu gibi, bütün inhisarlar idaresi de amelenin yevmiesinden yüzde birini doktor ve eczane parası olarak keser. Böylelikle idarenin kasasında binlerce lira toplanır. Bu bütün verdiğimiz paraya mukabil elimize geçen nedir? Evvela; değil hariçte, doğrudan doğruya fabrika dahilinde ve iş zamanında, iş yüzünden yaralanır, sakatlanır, hastalanırsak, yevmiesiz olarak izinli çıkartılır. (...) İzinli olsak da olmasak da doktorun verdiği reçeteyi kendi paramızla eczaneden tedarik etmek mecburiyetindeyiz. İdarenin eczanesinden hiçbir reçete için ilaç verilmez. İlaçtan vazgeç, baş ağrısı için, sıtma için ara sıra lütfetmezler. Mamafih bu tozları alabilmek de her vakit herkese nasip olur mazhariyetten değildir. Hatta eczanenin insafsızlığı bazen o dereceye çıkar ki bizzat iş yüzünden yaralanmış arkadaşlara pamuk ve sargı bile verilmez. O arkadaş yarasına tütün basar, herhangi bir yerden tedarik ettiği pis ve eski paçavra ile yarasını sarar.²²⁴

Bu örnekte de görüleceği üzere, iş kazasına sebebiyet veren firmalar tam anlamıyla denetlenmediği gibi, kaza geçiren ya da meslek hastalığına yakalanan işçilerin uğruna sakat kaldığı işten çıkarılmasına mani olacak bir önlem de bulunmamaktadır. Feriköy’de bir konserve fabrikasında makinedeki arızayı gidermeye çalışırken parmağını kaptıran ve artık işe yaramayacağı düşünülerek fabrikadan atılan İşçi Fatma, “hükümete müracaat etseydim ondan para almaya hakkım var mıydı, yok muydu bilmiyorum” diye belirtmektedir.²²⁵ Kapitalist bir toplumun işleyişinin temel nüvelerinden olan sosyal hakların dahi belirsizliğini koruduğu bir toplumda, organik bir bütünlük arz etmeyen tek tek sınıf üyelerinin çatışmadaki gerçek unsurları gözden kaçırmayı kaçınılmazdır. Örneğin gözleri bozulduğu için işten çıkarılan işçi kendi durumunu bir kader olarak değerlendirerek “ben yaşamıyorum, sürünüyorum” sözleriyle aktarmaktadır.²²⁶ Yine aynı dönemde patlayan macun makinesi ile sakat kalan bir işçi, kendisini işten çıkardıktan sonra fabrikasını kapatan işvereni sorumlu tutmadığını, işçilerin kendi teavün sandıklarını oluşturması gerektiğini belirtmektedir.²²⁷ Fakat aynı akıbeti uğrayan işçilerin hepsi de kazanın nereden geldiği konusunda bu

²²⁴ KIZIL İstanbul, 8 Aralık 1930. aktaran Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar, s. 359.

²²⁵ Cumhuriyet, 10 Nisan 1936.

²²⁶ Cumhuriyet, 11 Nisan 1936.

²²⁷ Cumhuriyet, 12 Nisan 1936.

derece mütevekkil değildir. Örneğin, “*Parmağını makine deldi diye çıkarılan kadın*” başlıklı bir haberde İşçi Ayşe’nin, artık kendisine ihtiyacı kalmadığını belirten işveren hakkında “ben onun fabrikasının sakatıyım” ifadeleri yer almaktadır.²²⁸

Artık işe yaramayacağı için işten çıkarılan bu işçilerin herhangi bir tazminat hakkı ise bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili, Beyoğlu’nda geçen örnek bir olay incelendiğinde ayın 26’sında mesaisi esnasında ayağı ezilen bir temizlik görevlisine o ayki ücreti tam olarak ödenirken fazladan ödenen 3 günlük yevmiyeyi firmanın tazminat yerine bir tür ikramiye amacıyla ödediği anlaşılmaktadır. Konuyu “*İnsaf yahu*” başlığıyla gündeme taşıyan günlük bir gazete ise konuyu “vazife görürken bacağı kopana 215 kuruştan başka metelik yok, koltuğuna yan gelip tıklar tıklar maaşını alana binlerce lira ikramiye var ama” ifadeleri ile aktarmaktadır.²²⁹ İş güvenliği olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu bu süreçte herhangi bir sosyal güvence sahibi olmayan işçiler çoğu zaman tedavi masraflarını dahi karşılayamamaktadır. Örnek olarak, Beşiktaş belediyesinde çalışan bir başka temizlik görevlisinin ayağının kırıldığı ve kendisinden istenen röntgenleri çektiremediğini aktaran bir haberi ele aldığımızda konuyla ilgili olarak “ayda 18 lira ücret alan ve onunla ancak geçinen bir adama 4 lira ver de film al demek, evinde inleye inleye öl demekle müsavi değil midir?” ifadeleri karşımıza çıkmaktadır.²³⁰ Modern kapitalist topluma özgü işleyen sosyal güvenlik sisteminin yapısal unsurlarının oluşmadığı bir dönemde toplumsal taleplerin odak noktasının “devlet babanın” şefkati olması doğaldır. Ancak bu lügatın işçi sınıfının kendi dilinde politik bir manevrayı işaret ettiği; daha sonraları devletin kurumsal mimarisine uygun olarak oluşması muhtemel bu tip önlemlerin halkçılık bağlamında tepeden aşağıya verilen sosyal politika lütufları olmadığı ve toplumsal muhalefet alanının rahatsızlık, şikâyet ve itirazları ile açığa çıktığı çok açıktır.

İşçi sınıfının bu dönemin ağır çalışma koşulları karşısında varlık mücadelesi veren bir kesimi de çocuklardır. 1927 Sanayi sayımına göre sadece dört ve daha yukarı insan bulunan işletmede 14 yaşından küçük 22.684 çocuk bulunmaktadır ki geleneksel üretim biçimlerinin sürdüğü 2-3 kişilik işletmelerde ve tam hesabı tutulmamış olan

²²⁸ Cumhuriyet, 8 Nisan 1936.

²²⁹ Karagöz, 26 Teşrinievvel 1929.

²³⁰ Karagöz, 25 Temmuz 1934.

tarım işçiliğinde bu sayının çok daha fazla olduğu düşünülmelidir. Maden ocakları dışında, çalıştırılmalarına dair 1931 yılında kabul edilen Hıfzıssıhha Kanunu'na kadar hiçbir yasal engel bulunmayan, bu tarihten sonra yapılan Sanayi İstatistikleri'nde de hâlâ varlıklarını sürdürdükleri resmi olarak kabul edilen bu çocuklar iş pazarına çıkarılarak “elçibaşı” veya “dayıbaşı” denilen kimselerce işverenlere kiralanmaktaydı.²³¹ Kıvılcımlı'nın devamında aktardığı üzere; işçi kadınlarla birlikte iş pazarının en ucuz arzını temsil eden bu çocukların alacakları ücret konusunda pazarlığı elçibaşları yapmakta ve işçilerin haftalıkları onlar üzerinden dağıtılmaktadır: “elçibaşı amelelerden kadın ve çocuk olan kısmı için de zurradan tam haftalık alır fakat bunların istihkakını tamam olarak tesviye etmemeyi itiyat edinmişlerdir.”

Karagöz, 21 Eylül 1935

²³¹ H. Kıvılcımlı, a.g.e., s. 50.

Bu dönemde çocuk işçilerin durumu daha çok bir “paternalizm” algısıyla ele alınmış ve “müdafaa” edilmesi gereken bu canlılar hakkında tartışmalar özellikle Hıfzıssıhha Kanunu’nun kabul edilmesinin ardından daha sık gündeme gelmeye başlamıştır. Örnek olarak; çalışma hayatına dair araştırmaları ile tanınan Gerhard Kessler’in çocukların fabrikada çalıştırılmasına karşı çıkmak amacıyla kaleme aldığı “Çocukları Koruma” adlı bir çalışması vesilesiyle Son Posta gazetesinden Hüseyin Aval kendi köşesinde “*Fabrika’da Çalışan Çocuklar*” başlığıyla bir yazı kaleme almış ve şu satırlara yer vermiştir:

Kayseri fabrikasının açıldığı gün tanıdıklarımın biriyle bu bahsi konuşuyorduk. Bir saat önce fabrika ameleleri geçit resmi yapmıştı. 50 yaşındaki amelelerin yanısında 14 yaşında küçük köylü çocukları da geçmişti. Bu manzara bizi çocuk çalıştırma bahsinin açılmasına sevk etti. Bu zat fikrini şu suretle müdafa etti:

- Bu köylü çocukları fabrikalarda sıcak çorba içip, günde birkaç saat çalışmazlarsa köyde sıtmadan sefaletten öleceklerdi. Fabrikalarda çocukları çalıştırmamalı diye neden İngilizleri taklit edelim? Meseleyi biraz da Türkiye hususiyetlerine göre ele almak lazımdır. Çocuklar fabrikada istismar edilmesin diye, köylerinde sefalet içinde mi kıvransınlar?

Bu müdafaaya göre ortaya iki mesele çıkıyor. Fakir çocuklar ya dilencilik edecekler yahut tütün deposunda veya bir fabrikada sekiz on saat çalışacaklardır. Demek oluyor ki, çocuğu fabrika istismarından kurtarmak için sokağa atmak lazım, sokağın sefaletinden kurtarmak için fabrikaya atmak lazımdır. Benimle münakaşa eden zata göre, çocuğu kurtarmak için başka yol yoktur.²³²

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere egemen sınıflar ve onların sözcülerinin, işçi sınıfının yaşam koşulları konusunda kafalarında var olan seçenekler; sokağın sefaleti/fabrikanın istismarı şeklinde bir ikiliğe dönüşmüş durumdadır. Bu ise sorunun sınıfsal boyutunu ilk etapta bir yoksulluk sorununa indirgemektedir. Dönemin basınında “yoksulluk” sorununun nasıl işlendiği inceleyen bir çalışmada da gösterildiği üzere, bu yıllarda toplumsal şartların kurbanı olduğu için yoksul olanlar ile keyfi olarak aylıklık eden yoksullar arasında keskin bir ayırım oluşturularak “hak eden” ve “hak etmeyen” yoksullar şeklinde iki farklı kategori oluşmuştur.²³³ Son Posta gazetesinde yayınlanan “*İşsizleri Çalıştırmak Mümkün Değil midir?*” başlıklı bir yazıda da vurgulandığı gibi, bu dönemin genel tavrı “çalışmayan adam cemiyet için israftır” ve

²³² Son Posta, 5 İkinci Kanun 1936.

²³³ Pınar Öztamur, “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931”, Toplum ve Bilim, Sayı 94 Güz, 2002, s. 176.

“bugün burada, yarın orada çalışan fakat hayatının çoğunu boşa geçiren büyük bir kalabalık” vardır.²³⁴ Fakat tam da bu aşamada “yoksulluk” sorunu bir “asayiş” sorunu haline almaktadır ve işsizliğin karşısında kaçışsız bir son olarak kurgulanan “dilencilere, serserilere, başıboş gezenlere ve fahişelere karşı insanlar arasında gittikçe artan bir nefret uyanmaya başlamıştır. Bu tür ‘denetlenemeyen’ insanların kamu alanındaki mevcudiyetleri kamu düzenine yönelmiş bir tehdit olarak algılanmaktadır.”²³⁵ Bu da bölüşüm ilişkileri dolayımında yaşanan toplumsal süreçlerin; üretim organizasyonundaki işbölümünün toplumsal alanın tüm katmanlarına genişlemesiyle yeniden üretildiğini tekrar göstermektedir. Zira kapitalist üretim tarzına özgü olarak gelişen *özgür emekçi*, kendi maddi yeniden üretiminin koşullarını çalışmadığı durumlar için ortadan kaldırmakta olan bir süreci her gün kendi elleriyle yeniden inşa etmektedir.

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan bölümde Türk uyruklu kadın, erkek ve çocuk işçilerin durumuna ek olarak; bu dönemin çalışma hayatının zorluğunu en ağır hissedenlerden biri de gayrimüslim işçilerdir. İlk bölümde, Cumhuriyet projesiyle “milli olanın sınırları” çizilirken bunun burjuvazi bağlamında sınıfsal boyutlarının altı çizilmeye çalışılmıştı. Ulusal ekonominin bir cumhuriyet projesi ekseninde örgütlendiği bu süreçte, geleneksel üretim biçiminin yerine hâkim olmaya başlayan yeni üretim tarzının bir stratejisi de emek piyasalarını Türkleştirmektir. Ulusal kalkınma ideolojisinin hegemonik söylemi içerisinde “milli bir burjuvazi” göreve koşulurken, Türk işçileri de Akkaya’nın ifadesi ile süreci sırtında taşıyacak olan “cumhuriyetin hamalları” olacaktır. Türkiye’de yaşayan gayrimüslim azınlıkların ve yabancı işçilerin yasal statüsü 1923 yılında Lozan görüşmelerinde kesinleşmiştir.²³⁶ Bu tarihten sonra anayasaya göre eşit yurttaşlar olan gayrimüslim azınlıklara karşı açıkça ayrımcı bir politika izlemenin mümkün olmamasından dolayı, hükümetler yabancıların çalışma hürriyeti konusunda düzenlemeler yaparken yasal vurguları “Türk olmayan” ifadesine yaparak Türkleştirme faaliyetlerinin kapsamını genişletmeye çalışmışlardır.²³⁷

---

²³⁴ Son Posta, 4 Haziran 1935.

²³⁵ P. Öztamur, a.g.e., s. 177.

²³⁶ Süreç hakkında daha detaylı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti*, (Doktora Tezi), Ankara: Doğu Matbaacılık, 1962.

²³⁷ Murat Koraltürk, “Ekonominin Türkleştirilmesi Bağlamında Erken Cumhuriyet Döneminde Bazı Mesleklere Yönelik Düzenlemeler”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 12, 2011, s 148.

Koraltürk'ün de çalışmasında gösterdiği üzere, 1920'li yıllar boyunca gündeme gelen ve aralarında "Memurin Kanunu"nun da bulunduğu birden fazla yasa ve bakanlık tebliği ile "yerli gayrimüslimlerin ve yabancıların istihdamı ve serbest meslekleri icra etmelerine karşı bu alanda bir dönüm noktası olan 1932'de çıkarılan 2007 sayılı kanundan önce engeller getirildiğini göstermektedir."²³⁸ Örnek olarak, direkt gayrimüslim işçileri hedef alan 1926 tarihli "İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun"u ele alan Bali'nin belirttiğine göre, bu kanunun kabulünden sonra "yabancı sermayeli bankalarda ve müesseselerde çalışan Türk ve yabancı uyruklu gayrimüslim memurların sayısının azaltılması ve onların yerine bir kaynağa göre %50 bir diğer kaynağa göre asgari %75, bir başka kaynağa göre ise %100 oranında Müslüman istihdam edilmesi hedeflendi"²³⁹ Gayrimüslim memurların işlerine son verilmesi kitlesel bir hal arz ettiğini aktaran Bali'ye göre bu dönemde; kamu kuruluşlarında memur olan azınlıklar kısa bir süre içinde kendiliklerinden görevlerinden istifa etmemeleri halinde istifa etmeye zorlanmış, uygulama sırasında şirketlere tanınmış olan mülletin sonunda gayrimüslim memurların işlerine son vermeyen şirketlere kapatma emirleri tebliğ edilmiş ve sürecin sonunda yüzlerce Yahudi kadın, erkek memur işsiz kalmıştır.²⁴⁰

Türk işçilerin herhangi bir iş güvencesine sahip olmadığı bu yıllar yerli gayrimüslim ve yabancı işçilerin ayrıca yaşadıkları çeşitli ayrımcılık öyküleri ile doludur. İzmir-Aydın demiryolu şirketinde yaşanan örnek bir olayı Aktar, İngiliz belgelerinden şöyle nakletmektedir: "Firma yetkilerinin İngiliz Dışişleri'ne yaptıkları şikâyetleri özetleyen tutanakta İzmir Rıhtım Şirketi'nin millileştirilmesinden sonra, İzmir'de demiryolu şirketinin kendi mülkü olan dalgakıran, rıhtım ve vinçleri kullanmasına izin verilmediği çünkü limanda çalışan işçilerin yabancı ve potansiyel casus oldukları, sırf bu nedenle de işten atılmalarının istendiği belirtiliyor."²⁴¹ 1932 yılına kadar dolaylı düzenlemelerle keyfi ve sistemsiz olarak dışlanan gayrimüslim yerli gayrimüslim ve yabancı işçiler; bu tarihte kabul edilen ve Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler'i belirleyen 2007 sayılı yasa ile milli

---

²³⁸ M. Koraltürk, "Erken Cumhuriyet Döneminde Bazı Mesleklere Yönelik Düzenlemeler", s. 148.

²³⁹ R.Bali, a.g.e., s. 208.

²⁴⁰ R. Bali, a.g.e., s. 209-211.

²⁴¹ Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yay., 2010, s. 116.

olanın sınırları dışında kalarak emek piyasalarından neredeyse tamamen dışlanmıştı.²⁴² Üstelik bu süreç büyük oranda Türk işçilerinin destek ve teşviki ile gerçekleşmiştir.²⁴³

Özetle bu bölümde, erken cumhuriyet dönemi çalışma hayatının 1923-1936 arası “kanunsuz yıllar”ı kapsayacak şekilde genel bir manzarası sunulmaya çalışılmıştır. Böylece, bir sonraki bölümde ilk İş Kanunu’nun yapılış sürecini sınıf mücadeleleri ekseninde anlamaya çalışırken, ele aldığımız sınıfın dönemi nasıl deneyimlediği konusunda bir portrenin oluşması amaçlanmıştır. Çalışma hayatının genel vaziyetinin özetlenmeye çalışıldığı bu bölümde de gösterildiği üzere, henüz oluşum halinde bulunan işçi sınıfı özellikle bireysel iş ilişkileri alanında “kendi çıkarlarının bilincinde olmayan” bir görüntü sergilememekte ve çoğu zaman gösterdikleri uyuma rağmen ortak şikayet, talep ve itirazları onları ortak bir paydada bir araya getirmektedir. Bu sürecin doğal bir sonucu ise toplu iş ilişkileri alanında, talep eden bir özne olarak emeğin verdiği mücadelenin farklı formlarda sürekli bir nitelik kazanmasıdır. Toplumsal bir sınıfı oluşturan bireyleri “aşağı”da ortaklaştıran bu farklı mücadelelerin aynı zamanda devlet yönetimini belirleyen politik bir müdahale olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat bu mücadeleleri kurumsal yapılara indirgemek kadar, bireysel iş ilişkileri alanına hapsetmek de özne olarak işçi sınıfının asıl gücünü gölgelemeye sebep olacaktır. Ki bu da bizi dönem içinde verilen politik süreçlere ayrıca bakmaya götürmektedir.

---

²⁴² 2007 sayılı kanun, Resmi Gazete, 16 Haziran 1932. Bkz. madde 1: Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnurdur.

A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alüminyum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansig ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı. B) Baytarlık ve kimyagerlik.

²⁴³ Bkz. Metinsoy, “Resistance to the Employment of the Foreign Workers” içinde Everyday Life, s. 609-614.

3.2. 1923-1932 Yılları Arasında İş Kanunu Tartışmaları

Bundan önceki bölümlerde Türkiye işçi sınıfının tarihsel anlatıda nasıl ele alındığına dair genel bir tablo çizilmeye çalışılmış ve bu aktörün farklı mücadele pratiklerini bir bütün olarak ele almanın önemi üzerinde durulmuştu. Şüphesiz toplumsal bir sınıfın siyasal bir özne olarak belirleyicilik gücünün en açığa çıktığı anlar tek tek fertlerin bir araya gelerek oluşturduğu organik ilişkinin kendisidir. Bu bütünlüğü sağlayan şey ise sosyal hayatın farklı aşamalarında yaşanan ortak deneyimler olarak ele alındığından, önceki kısımda çalışma hayatında işçilerin içinde bulunduğu sömürü koşulları ve bu koşullara verdikleri benzer tepkiler işaret edilmeye çalışılmıştır. Sezer'in de belirttiği gibi kamu otoritesinin kuşatması altındaki bu baskı yıllarında işçilerin ciddi yasaklara rağmen gerçekleştirdikleri her türlü eylem, grev veya örgütlenme bu sınıfın o kanuni durumun getireceği yaptırımlardan daha az ağır olmayan çalışma koşulları içinde olduğu anlamına gelmektedir.²⁴⁴

Elbette ki bu çabalar büsbütün Cumhuriyet dönemi sonrasında başlamamış, özellikle 1908 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan bir kültür olarak kolektif hafızada yer edinmiştir. Dönem itibariyle Türkiye işçi sınıfının köklerini de oluşturan bu süreç, bu çalışmanın kapsamının dışında ayrı bir çalışma konusudur. Konuyu uluslaşma süreci kapsamında geçiş dönemiyle ele aldığımızda ise karşımıza çok daha parçalı bir tablo çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bu süreçte milli olanın sınırları belirlenirken çok uluslu bir etnik kimliğe sahip olan işçiler bundan büyük boyutlarda etkilenmiş ve bu durum geçiş dönemini işçi sınıfı için yıkıcı bir boyuta taşımıştır. 1919 yılında Batı Anadolu'daki imalat sanayinde çalışan 22000 işçinin %85'inin gayrimüslimlerden oluştuğu göz önüne alınırsa, savaş sonrası dönemde iş hayatının tamamen Müslüman işçilere açıldığı, yeni, deneyimsiz ve birikimsiz bir işçi kitlesi oluşmaya başladığı söylenebilir.²⁴⁵ Buna ek olarak, bu yıllarda başkent İstanbul'daki büyük işçi nüfusu ile Anadolu'daki direniş hareketinin birbirinden kopmuş olması da belirleyici öğelerden biridir. Zira çoğunluğunu gayrimüslimlerin

²⁴⁴ Selim Sezer, "Kemalizm ve Emekçiler: Sınıf Yok, İşbölümü Var", Resmi ideoloji ve Kemalizm, haz. Alp Altınörs, Akademi Yayın, 2010, s. 100.

²⁴⁵ Yüksel Akkaya, Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, Yordam Kitap, 2010, s. 57-59.

oluşturduğu İstanbul işçi nüfusunun özellikle işgal yıllarında açığa çıkan direniş kültürü Cumhuriyet dönemine tam olarak aktarılamamıştır.

Berkes'in de belirttiği gibi, bu dönemde işçi hareketinin girişimleri politik davalardan ziyade bölüşüm ilişkileri üzerinde somutlaşmış taleplerdir.²⁴⁶ Fakat bu dönem hem sol hareket hem de işçi hareketinde örgütlenme açısından oldukça zengin öğeler barındırmaktadır.* Örneğin, İstanbul'da etkili olan gruplardan bir tanesi, bir çeşit sendika da işlevi gören Beynelmillel İşçiler İttihadı'dır. 1920-1923 yılları arasında faaliyet gösteren 3. Enternasyonel'e bağlı bu birliğin 4000'e yakın üyesi bulunmaktaydı. Bİİ'yi oluşturan gruplardan Bina İşçiler İttihadı'nın tüzüğünde çalışma koşullarının iyileştirilemesi, günde en fazla 8 saat çalışılması ve ücretlerin zamanında ödenmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gibi düzenlemeler için çaba gösterileceği belirtilmektedir.²⁴⁷ Sol hareket ise geçiş sürecini daha hızlı yaşamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ertesinde İstanbul'un işgal edildiği ilk zamanlarda burada oluşacak olası örgütlenmeler kontrol altına alınmaya çalışılsa da Almanya'da Nejat Ethem öncülüğünde çıkarılan *Kurtuluş* dergisi etrafındaki Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi çevresi Türkiye İşçi Derneği yönetimini ele geçirmiştir. Fakat bu grubun diğer örgütlerle bağlantı kurma çabası büyük oranda sonuçsuz kalmıştır.²⁴⁸ Çoğunluğu bu grubun üyelerinden oluşan bir kadro Mustafa Suphi'nin önderliğinde 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuş ve sol hareketin uzun yıllar merkezini oluşturacak olan bir örgütlenmeyi gerçekleştirmişlerdir. TKP çevresi içerisinde ayrı bir konum ise 1921 yılında Şefik Hüsnü'nün öncülüğünde bir dergi etrafında toplanan *Aydınlık* çevresine aittir. Ayrıca Anadolu'yu ulusal savaş hazırlığının etkisi altına aldığı bu dönemde Yeşil Ordu ve Türkiye Halk İştirakiyun vb. sol örgütlenmelere de rastlanmaktadır.

---

²⁴⁶ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 487.

*1919-1921 yılları arasındaki mevcut birlik ve cemiyetlerden bazıları şunlardır: Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti, Beynelmillel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmillel Marangoz İşçileri İttihadı, Beynelmillel Marangoz İşçileri İttihadı, İstanbul ve İzmir İşçileri Cemiyeti, Aydın Demiryolları İşçileri Cemiyeti, Matbaa İşçileri Cemiyeti, Elektrik İşçileri Cemiyeti, Terkos Şirketi İşçileri Cemiyeti, Şark Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti, Zonguldak Amele Birliği, Balya Karaaydın Amele Birliği.

²⁴⁷ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 165-166.

²⁴⁸ Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 1: 1908-1925, 3. Bs., Bilgi Yay., 1978, 293-304.

Fakat bu dönemde sol hareketin işçi sınıfı ile temasının en açığa çıktığı örgütlenme Türkiye Sosyalist Fırkası görünmektedir. TSF'nin parti programında çalışma hayatı ile ilgili olarak haftada bir gün istiharat, 8 saatlik işgünü, asgari çocuk işçi yaşı, gece mesaisi, keyfi ücret kesintilerinin önüne geçilmesi, grev ve sendika hakkı savunulmaktadır.²⁴⁹ İştirakçi Hilmi'nin liderliğinde bu yapı özellikle İstanbul çevresindeki grevlerde çok etkilidir. Bahriye Nezareti'ndeki 1300 işçinin grevini yöneten İştirakçi daha sonra Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevleri ile İstanbul işçileri arasında tanınan bir isim haline gelmiştir.²⁵⁰ 1922 yılında yönettiği grevler başarısızlıkla sonuçlanan İştirakçi'nin öldürülmesinin ardından işçiler eylemlerine devam etmişler ve özellikle 1923 Temmuz-Kasım ayları arası birçok greve tanıklık edilmiştir. Kısaca toparlamak adına, bu dönemi Ahmad'ın şu ifadeleri ile özetlemek mümkündür:

Bolşevik İhtilali Türkiye'yi derinden etkilemişti; nitekim 1 Mayıs kutlamaları da işçiler ile aydınların politize olmalarının bir tezahürüdür. 1920'de Karadeniz'in liman şehri Trabzon'da 1 Mayıs vesilesiyle yapılan gösterilerde Enver Paşa ve Lenin'i metheden sloganlar atılmıştı; o zamanlar Mustafa Kemal adı pek telaffuz edilmiyordu. 1919-1922 yılları arasında Kemalistler varolma mücadelesi verirken milliyetçilik ve enternasyonalizm el ele gider. Kemalistler korporatif halkçık ideolojilerine aykırı düşen sosyalist işçi hareketlerine göz yummak durumunda kalırlar; işçiler geniş bir taban yayılan milliyetçi hareket içinde belli derecede özerlik elde etmişlerdi. İşte milliyetçi Ankara ile işgal altındaki İzmir ve İstanbul'da işçiler 1 Mayıs 1921'i bu koşulların etkisiyle kutluyorlardı. Kutlama ve yabancı karşıtı gösterileri Eylül 1919'da kurulan Türkiye İşçi ve Köylü Sosyalist Partisi organize ediyordu. Hatta gözden ırak bir liman şehri olan Mersin'de Fransız donanmasına karşı protestolar düzenleniyor ve "Çok Yaşa 1 Mayıs", "Kahrolsun Emperyalizm" sloganları atılıyordu.²⁵¹

Türkiye işçi sınıfı uluslaşma sürecinde yürütülen milliyetçi direniş hareketinin büyük oranda dışında kalmış ve özellikle askeri bürokrasinin örgütlü yapısından faydalanarak köylü nüfusunun desteğini arkasına almayı başaran burjuva devrimi esnasında kendi politik potansiyelin altında kalmıştır. Bu sürecin ulus devlet formundaki nihayetini belirleyen Lozan görüşmeleri sırasında gerçekleşen Türkiye

²⁴⁹ Türkiye Sosyalist Fırka Programı, aktaran Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara: Ayyıldız Matbağası, 1967, s. 74.

²⁵⁰ Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 1, s. 79

²⁵¹ Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-45", içinde Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, 3. Bs., İletişim Yay., 2011, s. 129.

İktisat Kongresi bu anlamda farklı toplumsal sınıfların güç dengeleri konusunda fikir verici görünmektedir. Her ilçeden bir tüccar, bir sanatkar, bir işçi, birer şirket ve banka temsilcisi ve üç çiftçi olmak üzere 8, toplamda 1135 kişinin katıldığı Kongre delegasyonu ile en ciddi eleştiri, Kongre'ye katılacak olanların kendi yol masraflarını karşılamakla yükümlü olduğu ve birçok yerde işçilerin kendi delegelerini İzmir'e gönderecek imkânlarla sahip olmadığı yönündedir. Bu imkânlarla sahip olan tek kurum ise ticaret sermayesinin temsilcisi olan MTTB'ye yakın bir örgüt olarak İstanbul Umum Amele Birliği'dir. Bu birliğin Kongre'ye sunduğu raporda 8 saatlik işgünü, asgari ücret ve fazla mesai ile ilgili teklifler bulunmasına karşın kapsamlı bir İş Kanunu talebi yoktur. Bu raporda özetle; İstanbul amelesinin vaziyetinin pek acıklı olduğu; amelelere yönelik temettu vergisinin tadil ve tahfif edilmesi, grev yapma müsadeseine sahip sendikalara izin verilmesi, işçi ve işveren arasındaki olası ihtilaflarda müfettişlerin tayin edilmesi, keyfi işten çıkarmalara karşı önlemlerin alınması gerektiği konuları üzerinde durulmaktadır.²⁵²

İşçi temsilcileri üzerinde etki gücü olan bir diğer grup ise TKP'li *Aydınlık* dergisi grubudur. Kongre'nin başlayacağı 17 Şubat 1923'ten bir önceki hafta Şefik Hüsnü dergide işçi sınıfının hak ve talepleri ile ilgili 23 maddelik bir liste hazırlamıştır. TKP grubunun Kongre öncesi talepleri arasında 8 saatlik işgünü, 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması, işçilerin sigorta kapsamına alınması, toplu iş sözleşmesi usulünün getirilmesi, grev ve sendikaya müsaade edilmesi gibi işçi hakları açısından oldukça ileri teklifler vardır.²⁵³ Fakat *Aydınlık* çevresi mümessillerin seçimi konusunda izlenen keyfiyetten oldukça şikâyetçidir. Temsilcilerin seçiminde amele cemiyetleri ve toplu işçi zümrelerine başvurulması gerektiğini belirten Şefik Hüsnü, yazılarında bu konunun vali ve mutasarrıflarına havale edilmesini eleştirmektedir.²⁵⁴ Kongre hakkında en kapsamlı araştırmaları yapan yazarlardan Ökçün, mümessillerin seçim şekli hakkında ayrıntılı bir bilgiye rastlamadığını belirtmektedir. Yazarın konuyla ilgili tespitlerinden birisi de İşçi Grubu'nun İktisat Esasları'nın 34. maddesinden çıkan

---

²⁵² Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığı'na Sunulan İstanbul Umum Amele Birliği Raporu, aktaran A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s. 135-138.

²⁵³ Şefik Hüsnü, *Aydınlık*, Sayı 13, 10 Şubat 1923, s. 335-336. aktaran A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, s. 146-147.

²⁵⁴ aktaran A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, s. 38.

sonuca göre tarım işçilerinin kongrede temsil edilmediğidir.²⁵⁵ Kongre’de işçilerin oylamaya sunduğu bu esaslarda artık amele yerine kendilerine işçi denilmesi, sendika hakkının tanınması, 8 saat işgünü, 1 Mayıs’ın işçi bayramı olması, 12 yaşından küçük çocuk işçilerin çalışmasının yasaklanması, kadınlara doğum izni verilmesi, işin Türk işçilere tahsis edilmesi gibi teklifleri diğer toplumsal sınıfların da oylarıyla kabul edilmiştir. İşçi grubunun kabul edilmesinde ısrar etmesine rağmen diğer sınıf temsilcilerince reddedilen teklifleri arasında gece mesaisinin iki kat ücret alması, senede bir ay ücretli izin ve iş kazası geçiren işçilerin hayatlarının işverence güvence altına alınması gibi talepler vardır.²⁵⁶

Yeni ulus devlet projesi içerisinde işçi sınıfının geleceğini ima eden Kongre’nin bu dönemde sol hareketler üzerindeki yansıması ise başlangıçta olumludur. “İktisat kongresi kararları ulusça belirtilmiş dileklerdir” alıntısını yapan Bozarslan’ın da belirttiği gibi Şefik Hüsnü de ilk başta Kongre kararlarını desteklemiştir.²⁵⁷ Bu dönemde Komintern’in de Kongre kararlarından memnun olduğu Komünist Enternasyonel Yürütme Kurulu Raporu’ndan anlaşılmaktadır.²⁵⁸ Fakat bu durumun umutvar olmadığı birkaç ay sonra törenlerle kutlanan 1 Mayıs günü yasadışı beyanname dağıtanlar hakkında gerçekleşen 1923 tevkifatı ile açıklığa ulaşmıştır. Bu olayda “ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye sevk ve tahrik” ettikleri gerekçesiyle Şefik Hüsnü ve 20’ye yakın arkadaşı tutuklanmıştır.²⁵⁹ Kısa bir süre sonra bırakılan Şefik Hüsnü birkaç ay sonra kaleme aldığı *Yeni Millet Meclisinden Halk Ne Bekliyor?* başlıklı bir yazıda kapitalizmin bir üst örgütlenme sürecine girdiği yeni Türkiye devletinde emek piyasalarının kurumsallaşmasının kaçınılmaz olacağını artık kestirmiştir:

Bireylerin ve hükümetin bütün çabaları –yakın ve bencil amaçlar ne olursa olsun- son incelemede ülkenin bayındırlığı ve kalkınması içindir. (...) Bu kuraldan hareket edecek olan milletvekillerini, bir yandan yoksul işçi ve köylünün bir yandan da orta halli esnaf ve zanaatçının durumu sürekli olarak uğraştıracaktır. Bu durum çok geniş bir örgüt çabası gerektirir. Ta ki çağırduğumuz, kendisine birçok ayrıcalıklar ve çıkarlar bağışladığımız yabancı sermaye ülkemize girdiği zamanı boş bulmasın ve her alanda kendisiyle ortak çalışacak aciz kişiler değil, organlaşmış, örgütlenmiş toplumla karşılaşsın. (...) İşçiler

²⁵⁵ A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, 284-285.

²⁵⁶ İşçi Grubunun İktisat Esasları, A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, s. 312-315.

²⁵⁷ Hamit Bozarslan, *Şefik Hüsnü ve Sonrası*, Eylem Yay., 1980, s. 18.

²⁵⁸ Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, *Aydınlık Yay.*, Çev.: Fatma Bursalı, 1979, s. 116.

²⁵⁹ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar Cilt 1*, s. 326.

güçlü ve bilinçli sendikalar ve dernekler halinde toplanmalıdır. Bu sınıfın tam bir serbestlik içinde örgütlenmesini sağlayacak, yasalar konmalı ve bu örgütlerin sorumlu kurullarının işçi işlerinde ve iş ve sermaye ilişkilerinde geniş yetkilere sahip oldukları onaylanmalıdır.²⁶⁰

Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere, *Aydınlık* çevresi hala hükümetin ülkenin kalkınması için çalıştığını düşünerek, işçi hakları ilgili ciddi taleplerde bulunmaktadır. Fakat Sülker'in de özetlediği üzere, bürokratik otorite sadece sol harekete değil işçi hareketlerine karşı da fazlasıyla serttir: Aydın ve Rumeli Şömendöfer grevlerinde yabancı işverenlerin haklı bulunarak işçilerin greve son vermeye zorlanmaları, Zonguldak grevinde işçilere müsamaha gösteren Genel Müdür'ün işten alınması, işçilerin ısrarlı istekleri karşısında bir İş Kanunu çıkarmayı vaat eden İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in istifaya mecbur edilmesi hükümetin bu dönemki uygulamalarından sadece bazılarıdır.²⁶¹ Öyle ki sürecin tamamlandığı bir yıl sonra *İşçi Sınıfı Cumhuriyet Üstüne Ne Düşünüyor?* başlıklı bir yazı kaleme alan Şefik Hüsnü yazısında şu satırlara yer vermek durumunda kalmıştır:

İşçideki umut ve güven bundan ondört ay önceki İzmir İktisat Kongresi, kargaşalığında en yüksek sınırına ulaşmıştı. (...) Kongreyi takip eden geçen yılki bir Mayıs'ta hükümetin gösterdiği hırçın davranış işçiyi tatlı rüyasından uyandıran soğuk düş etkisi gösterdi. Yapılan ya da yapılması tasarlanan gösteriler yüzünden bir kısım devrimci işçilerin ve işçi sınıfı dostlarının zindanlara atılması, işçinin Halkçı Hükümeti'ne karşı beslediği güven duygusunu sarstı.²⁶²

Görüleceği üzere modern kapitalist bir toplumun ilk nüvelerinin oluştuğu bu dönemde sadece işçi sınıfı değil, onunla organik bir bağ kurmaya çalıştıran sol hareket de sınıf dengelerini çok iyi yorumlayamamaktadır. Erginsoy'a göre bu kongre çeşitli açılardan önem taşır. Buna göre, süreçte toplumun ekonomik örgütlenme biçimini etkileyebilecek bir fırsat elden kaçırılmış ve bu duruma işçileri temsil ettiği varsayılan kimselerin süreci iyi yorumlayamamaları sebep olmuştur. Yazar, nihai kararlarında yer alan amele yerine işçi deyimi kullanılması gibi önemsiz maddeleri Kongre'nin gerçekte nelerle uğraştığına dair örnekler olarak ele almaktadır.²⁶³ Gerçekten de bu vetirenin en

²⁶⁰ Şefik Hüsnü, Yeni Millet Meclisinden Halk Ne Bekliyor? - 16 Ağustos 1923 *Aydınlık* sayı 16, içinde Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, 2. Bs., Ülke Yay., 1975, s. 178-179.

²⁶¹ Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, Gözlem Yay., 1976, s. 152-153.

²⁶² Şefik Hüsnü, *İşçi Sınıfı Cumhuriyet Üstüne Ne Düşünüyor?* - Mayıs 1924, *Aydınlık* Sayı 21, içinde *Türkiye'de Sınıflar*, s. 233.

²⁶³ Haluk Faruk Erginsoy, a.g.e., s. 22.

özlü ifadesi kongrede işçi grubu reisi olan Aka Gündüz Bey'in yaptığı kapanış konuşmasında yer almaktadır: “örsü kadar kuvvetli bir iman, çekici kadar çelik bir kuvvet sahibi olan Türk işçileri, istikbale doğru, Türkiye iktisadiyatının istiklaline doğru birleşiniz!”²⁶⁴

Yeni cumhuriyet projesi içinde işçilere tanınan temsiliyet ve örgütlenme sınırlarını işaret etmesi bakımından İUAB özgün bir örneği teşkil etmektedir. Diğer işçi örgütlenmelerinin önüne geçmeye amacıyla hareket eden bu Birlik hükümetin ve yerli tüccarların da desteğini arkasına alarak başta Bomonti Fabrikası olmak üzere yabancı sermayeye bağlı iş yerlerinde birtakım grevler düzenlemiştir.²⁶⁵ 1923 yılı sonlarında adını Türkiye Umum Amele Birliği olarak değiştirdikten sonra kapatılmaya çalışılan Birlik, bu dönemde Ankara yönetimine çektiği telgrafta çıkarılacak Mesai Kanunu'nda çocuk işçilerle ilgili bir yaş sınırının belirlenmesi ve sendika kurma özgürlüğü konularını içeren taleplerde bulunmuş ve mevcut Cemiyetler Kanunu'nun kaldırılmasını istemiştir.²⁶⁶ Bu dönemin işçi örgütlenmeleri sadece yasal statüleri itibariyle değil, örgütsel yapıları itibariyle de Osmanlı geleneksel mirasının izlerini taşımaktadır. Örnek olay olarak bir cemiyetin nizamnamesini inceleyen ve “say'ın meşkur (emeğin teşekkürüne değer) ve manevi mükafatın ind-Allah müzdat (Allah nezdinde ziyadeleşmiş, artmış) olacaktır” ifadelerini tespit eden Toprak'ın da belirttiği üzere birçok işçi örgütünde “fütuvvet” ilkelerinden esinlenmiş değerler mevcuttur.²⁶⁷ Bu durum ise örgütlü mücadele biçimini dernekleşmeye kaydırılmış ve sendika-cemiyet benzeşmesini getirmiştir. Bundan sonra işçi hakları bu dernekler yoluyla savunulmaya çalışılmıştır.²⁶⁸ Yine aynı durum, çoğu zaman kendiliğinden gelişen toplumsal muhalefet kanallarının belirli bir politik çatı altında yoğunlaşmadan tıkanmasına sebep olmaktadır. Yine de bu dönemde grev yapma koşullarını ortadan kaldıran Tatili Eşgal Kanunu'nun yürürlükte olmasına rağmen 1923 yılı içerisinde Zonguldak maden işçileri, İzmir-Aydın Demiryolu işçileri ve Şark Demiryolları işçilerinin grevleri politik gündem üzerinde etkili olmuş

²⁶⁴ aktaran A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, s. 270.

²⁶⁵ M. Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, Kaynak Yay., 1996, s. 130.

²⁶⁶ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 70-71.

²⁶⁷ Zafer Toprak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti”, Toplum ve Bilim 40, 1988, s. 142-146.

²⁶⁸ Faruk Pekin, Demokrasi Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar, Alan Yay., 1985, s. 241.

eylemlerdir. Bu üç grevin sırasıyla incelenmesi farklı işkollarındaki işçilerin ortak şikayet ve talepleri hakkında fikir verici olacaktır.

Zonguldak'ta asma işçilerinin direnişi ile başlayan ve daha sonra üç dalga halinde gerçekleşen Maden İşçileri grevi Temmuz 1923'te başlamıştır. Greve liderlik eden Emin Dayı hatıralarında grev kararı alan işçilerin İstanbul Elektrik ve Tramvay İşçileri Grevi'nden etkilendiklerini ve kendi çalışma alanlarında mevcut bir yasa* olmasına güvenerek kendisini harekete geçmek için ikna ettiklerini aktarmaktadır.²⁶⁹ Bu örnek olay işçilerin kendi sınıfsal mücadele pratiklerinden ortak bir deneyim kazanmaya ve yasal zemin üzerinde hareket ederek çeşitli mevzi kazanma taktikleri geliştirmeye ne kadar meyilli olduklarının açık bir kanıtıdır. Bu olayda işçileri harekete geçiren uygulama maden şirketinin işçilere mesai saatleri içinde kendilerine şart koşulan işi bitirmeleri karşılığında ücret ödemeyi taahhüt eden “araba kesenesi” uygulamasıdır. Buna karşı harekete geçen işçilerin hazırladığı bildirideki asgari ücret, çalışma saati ve fazla mesai ile ilgili maddelerin ortak noktası şirketin, maden işçilerini kapsayan bir mesai kanunu olan 114 sayılı kanunu uygulaması gerektiğidir.²⁷⁰ Bu olayda da görüleceği üzere işçiler mevcut bir yasal düzenleme olduğunda, bunun kapsamı konusunda duyarsız kalmamakta ve işvereni de bu yasal şartlara uymaya zorlamaktadır. Çıladır'a göre Zonguldak eylemlilikleri içerisinde lavvar işçilerinin direnişi ayrıca politik bir öneme sahiptir. Buna göre, direnişin bastırılmasının ardından TUAB başkanı Rasim Şakir Zonguldak'a giderek işçilerle görüşmüş ve İstanbul'a döndükten sonra bu işçilerin kendi himayelerine girdiğini açıklamıştır. Birliğin İstanbul'daki kongresinde işçilerin kötü çalışma şartlarına dikkat çekilmesi üzerine hükümet Ticaret Müsteşarı'nı Zonguldak'a göndermek zorunluluğunu hissetmiştir.²⁷¹

İş yoğunluğunun yüksek olduğu kentlerden İzmir'de incir devşirilmesinde çalışanlar, kadın işçilerin erkek işçilerden çok daha az ücret almasına karşı bir

---

* Burada kast edilen 28 Nisan 1921 tarih ve 114 sayılı Zonguldak ve Ereğli Havzası Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amale Menafii Umumiyesine Furuhtuna Dair Kanun.

²⁶⁹ Saffet Can, Emin Dayı: Zonguldak'ta İlk Grev ve Toplu Sözleşme, 2.bsk Ankara, 1995, s. 28.

²⁷⁰ Saffet Can, a.g.e., s. 29.

²⁷¹ Sina Çıladır, Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848-1940, Birinci Kitap, Yer altı Maden-İş Yayınları, Ankara, 1977, s.135-140.

dayanışma grevi yapmışlardır.²⁷² Yine aynı bölgede, İzmir-Aydın demiryolu işçileri grevi ise Eylül 1923 başında başlamıştır. İngiliz şirketinin yaklaşık 1500 işçinin ücretini düşürmeye çalışması işçileri harekete geçirmiş ve işçiler toplam 21 maddelik bir talep listesini şirkete iletmişlerdir. Bu listede de bu dönemdeki tüm işçi hareketlerindeki taleplerle benzerlikler bulmak mümkündür; işçiler demiryolu şirketinde işgününün 8 saate indirilmesi, ücretli yıllık izin, fazla mesai ücretleri, emeklilik hakkı ve keyfi işten çıkarmalara son verilmesini istiyorlardı.²⁷³ Demiryolu işçilerinin bu grevi Amele ve Müstahdemin Cemiyeti'nin işleyişine bir canlılık getirmiş; İzmir Kasaba şömendefer amelesi cemiyeti para yardımıyla bulunmuş ve gerekirse sempati grevi yapacaklarını da bildirmişlerdir. Kumpanyanın işçilerin eylemine lokavtla karşılık verdiği bu durum karşısında hükümetin tavrı ise Tatil-i Eşgal Kanunu'nu uygulayarak grevi bastırmak olmuştur.²⁷⁴ Başlangıçta, yabancı sermayeye karşı girişilen bir eylem olarak farklı grupların desteğini arkasına alarak başlayan grevin sınıfsal karakterinin milliyetçilik boyutunu aştığı bir noktada yapılan bu müdahale; tarihsel anlatıda ulusçuluğu kendinden menkul bir karaktere sahip olan kapitalist devletin asıl rolünün etkin bir birikim alanı sağlamak olduğunu göstermektedir. Serçe'ye göre, İzmir-Aydın Demiryolu grevinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, işçiler kendi örgütlenmelerine karşı daha şüpheli yaklaşmaya ve sorunlarına birlik aracılığıyla çözüm üretilebilecekleri fikrinden uzaklaşmaya başlamışlardır.²⁷⁵ Bu durum işçi sınıfını kendi üst örgütü altında toplarken, kendi sınıfsal karakteriyle uyuşması mümkün olmayan alt örgütlenmelerden uzaklaştırma eğilimi taşıyan yeni bir kapitalist devletin inşasını işaret etmektedir.

Aynı tarihlerde Şark Demiryolları işçilerinin grevi ise Kasım 1923 ortalarında başlamış ve yaklaşık 400 işçinin greve gitmesiyle gerçekleşmiştir. Çalıştıkları kumpanyanın yeni maaş sistemi ile ücretleri düşürülmeye çalışılan işçileri harekete geçiren olay bir Türk işçisinin Musevi bir şefdötren tarafından dövülmesi olmuş ve bağlı buldukları cemiyetin de teşviki ile greve giden işçiler toplam 18 maddelik bir talepler bildirisini işverene sunmuştur. Bu listede ücretlerin düzenlenmesi, 8 saatlik

---

²⁷² Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, Gerçek Yay., 1968, s. 20.

²⁷³ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, s. 167.

²⁷⁴ Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, s. 20.

²⁷⁵ Erkan Serçe, "1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üçgeni Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, Sayı:66, 1995, s. 95-96.

işgünü, hafta tatilinin tatbiki, iş kazası geçiren işçilere güvence, ücretli izin gibi talepler yer almaktadır.²⁷⁶ Kumpanyada çalışan 1400 işçiden 1200'ünün katıldığı grev hükümetin aracılığıyla işçilerin isteklerinin büyük oranda kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Kısacası bu örneklerden de görüleceği üzere, Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında ülkenin çok farklı coğrafyalarında, farklı işkollarında çalışan işçilerin tüm rahatsızlık ve talepleri belirli bir ortak paydada toplanmaktadır fakat yeni devlet projesi içerisinde işçi sınıfının konumunun zayıflığı veya gücü bu taleplerini sürekli kılabilirdiği oranda açığa çıkacaktır.

Özbek bu dönemde kapsamlı bir iş yasası hazırlanması vaadinin ilk kez Ağustos 1923'te kurulan Fethi Bey hükümeti programına girdiğini ve daha sonra Temmuz 1930 tarihine kadar bu konuda bir düzenleme yapılacağına dair herhangi bir maddenin hükümet programlarına girmeyeceğini aktarmaktadır.²⁷⁷ Fakat Kasım 1923'te göreve gelen İsmet Paşa'nın ilk hükümet programında da "amelenin hukuk ve vezafine dair bir mesai kanunu layihası ihzar edilmekte" olduğu bildirilmekte, Kasım 1924'te tekrar görevi devralan Fethi Bey programında ise Meclis'ten "derdest-i müzakere bulunan mesai kanununun bir an evvel intacı" rica edilmektedir.²⁷⁸ Yeni cumhuriyet rejimi tarihinde ilk iş kanunu girişimi ise 1924 tarihli Mesai Kanunu Layihası'dır. Gülmez'in de tespit ettiği gibi bu tasarının meclis gündemine girmesini sağlayan şey, detayları yukarıda özetlenen Şark Demiryolları işçilerinin grevidir. Bu dönemde, işçilerin tatil-i eşgal yaptıkları bilgisini aldıklarını belirterek meclis kürsüsüne çıkan İstanbul mebusu Yusuf Akçura verdiği soru önergesinde "grev hakkında meseleye alakadar vekaletlerin ne gibi tedbir ittihaz etmiş bulduklarını ve nihayet bu gibi vakıaların imkân dairesinde önünü almak için en mühim tedahirden madut Mesai Kanununun Büyük Millet Meclisine ne vakit sevk ve takdim olunacağını" sormaktadır.²⁷⁹ Bu şekilde politik gündeme girdikten sonra; İktisat Vekaleti'nce 120 madde kapsamında hazırlanan

---

²⁷⁶ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 111-112.

²⁷⁷ Nadir Özbek, Cumhuriyet Türkiye'si'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s. 123.

²⁷⁸ Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), 2. Bs., Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 189.

²⁷⁹ TBMM Zabıt Ceride, Devre 2, Cilt 3, 1 Kânunuevvel 1339, s. 689.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c003/tbmm02003060.pdf>

bu tasarı Ticaret Encümeni'nde 99 maddelik bir İş Mecellesi'ne dönüştürülmüş ve bundan ancak iki yıl sonra Meclis gündemine getirilmesinin ardından 1926 yılında geri alınmıştır.²⁸⁰ Meclis tarafından kanunlaştırılmayan bu tasarının getirmeye çalıştığı düzenlemede asgari çalışma yaşı 12 (madenlerde 17), işgünü saati 10 olarak belirlenmiş; fazla mesai, gece çalışması, işe yerleştirme idareleri ile ilgili maddelere de yer verilmiştir.²⁸¹

Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk kez bir iş kanununun meclis görüşmelerine taşındığı 1924 yılının 1 Mayıs süreci Mesai Kanunu tartışmalarının nezdinde yaşanmıştır. TUAB'nin resm-i kabul programında "Mesai Kanunu'nun Meclis-i Umumiyye'nin ilk ictimai'ında çıkmaması dolayısıyla amele bu sene sokaklarda tezahüratta bulunmayacaktır" ifadesi yer almış ve 1 Mayıs sabahı Birliğin Yerebatan'daki genel merkezine "Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu İster" pankartı asılmıştır.²⁸² TUAB'nin talepleri ile egemen sınıf temsilcilerini rahatsız etmeye başladığı bu yıl, işçi cemiyetleri açısından oldukça zengin bir tablo sunmaktadır.* Fakat bu örgütlenmeler içerisinde politik gündem üzerinde en belirleyici olan; *Aydınlık* dergisine yakın olan ve kapatılan TUAB yerine çeşitli işçi derneklerinin bir araya gelerek oluşturduğu Amele Teali Cemiyeti'dir. Şişmanov'a göre, yirmiye yakın

---

²⁸⁰ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, s.89.

²⁸¹ Bu tasarı ile ilgili tüm detaylar için bkz. Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, s. 208-229.

*1924 yılında Türkiye'de amele örgütlenmeleri şunlardır:

İstanbul: Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umu Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat Tarık Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettipler Cemiyeti, Anadolu Baüdat Şimendiferciler Cemiyeti ve İstanbul Umum Amele Birliği.

İzmir: Aydın Demiryolları İşçileri ve Memurları Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti.

Edirne: Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti

Adana: Amele Teali Cemiyeti

Konya: İşçiler Derneği

Bursa: Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti

Eskişehir: Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti

Zonguldak: Havza-i Fahmiye Amele Birliği

²⁸² Zafer Toprak, "İstanbul'da Amele Bayramları II", Tarih ve Toplum, S:43, 1987, s. 44-45.

cemiyetin bir araya gelerek oluşturduğu ATC'nin 30000'den fazla üyesi vardı.²⁸³ ATC'nin ilk girişimi, henüz tasarı halindeki 1924 Mesai Kanunu Layihası'nı tartışmak amacıyla çeşitli derneklere çağrı yapmak ve Şubat 1925'te bir toplantı düzenleyerek hükümete sunulacak 19 maddeli bir öneri paketi hazırlamaktır. Bu tasarıdaki talepler arasında 8 saatlik işgünü, işçi kadınların analık haklarının korunması, özel kişilerle sözleşme yapılmasının yasaklanması, meslek birliklerine tüzel kişilik tanınması, iş kazasında tazminat ödenmesi ve çocuk işçilerin yasa ile korunması gibi kritik maddeler bulunmaktadır.²⁸⁴ ATC aynı yıl düzenlenen 1 Mayıs kutlamalarına da öncülük etmiş ve işçilere *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı bir kitapçık dağıtmıştır. 16 sayfalık kitapçığın son satırları şöyledir: “Amele sekiz saatten fazla çalışmamak, müreffehen yaşatacak ücret almak, insan muamelesi görmek ve mukadderatını bizzat hâkim olmak ister. Türkiye amele bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek kuvvetiyle elde edecektir. İşçiyi sermayeye karşı müdafaa etmek Cumhuriyet'in vazifesidir. 8 saat iş – 8 saat istirahat – 8 saat uyku.”²⁸⁵ Türkiye emek tarihçiliğine göre iş kanunu konusunda bir anlamda “lütufkar” davranan “devlet”in, işçi haklarını düzenlemeye yönelik bu talepler nedeniyle ATC yöneticilerini neden 7-15 yıl arası kürek cezasına çarptırdığı konusu ise muallaktır.

1925 yılının önemli olaylarından bir tanesi de Şirket-i Hayriye işçilerinin grevidir. Bu olayın başaktörü olan Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti Ağustos 1924'te kurulmuştur. 29 maddelik nizamnamesinde “hükümetçe kabul edilmiş amele mesaisine ait bilimum kavaninin bahiş eylediği hukuktan istifadeye salahiyettar” oldukları ifadesine yer veren ŞHAC, çalışma koşullarını iyileştirme talebiyle Ağustos 1925'te bir grev düzenlemiştir. Başlangıçta ateşçilerin ücretlerine zam talebiyle başlayan grevde yıpranan işçilerin ücretlerinin kısılmadan başka işlere kaydırılması, ateşçi ve kömürcülere iş gömleği verilmesi, şirkette bir doktorun bulundurulması gibi talepler de gündeme gelmiştir. Grev yapan işçiler, yaptıkları işin niteliği gereği yarattıkları boşluğun doldurulamayacağını düşünerek eyleme geçmişler fakat bu nokta emek piyasalarının gerekleri konusunda doğrudan devlet müdahalesi gerçekleşmiş ve gereken

²⁸³ Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Belge Yay., 1978, s. 131.

²⁸⁴ Yüksel Işık, *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-994)*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, s. 87. ve *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 1*, s. 40.

²⁸⁵ Zafer Toprak, “İstanbul'da Amele Bayramları II”, s. 47.

işgücü Donanma'dan sağlanarak grev başarısızlığa uğratılmıştır.²⁸⁶ Ayrıca bu grevin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenlerinden biri de Takrir-i Sükun Kanunu ile aynı döneme denk gelmiş olmasıdır. Zira bu kanunun ardından tatil-i eşgalin, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki kadar uygun koşullarda gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

1920'li yılların ikinci yarısının çehresini değiştiren Takrir-i Sükun Kanunu, Şubat 1925'te başlayan Kürt İsyanı gerekçe gösterilerek Mart ayında İsmet Paşa hükümetince kabul edilmiş ve tüm muhalefet kanalları üzerinde sıkı bir denetim anlamına gelen yeni bir dönem başlatmıştır. Toplamda dört yıl yürürlükte kalan bu kanun yasalaşırken, kullanılan irtica karşıtı dil İstanbul'daki sosyalist çevrelerden destek almış, TKP'ye yakın bir yayın organı olan *Orak-Çekiç*, Cumhuriyet hükümetinin derebeyliğini tasfiye edeceği görüşünü dile getirdikten sonra, "arkadaş, kara kuvvet bizim de burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşırız" ifadelerine yer vermiştir.²⁸⁷ Ancak kısa bir süre sonra yasanın uygulama alanının Kürtler ve İslamcılarla sınırlı kalmayacağı anlaşılmış²⁸⁸ ve *Aydınlık*, *Orak-Çekiç* ve tüm muhalif yayın organları sırasıyla kapatılarak Şefik Hüsnü yurtdışına kaçmak zorunda bırakılmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin onlarca idam kararı verdiği bu dönemde isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmış, CHF'nin iki yarı resmi yayın organı dışında kalan *Tanin* gazetesi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılarak, SSCB ve İtalya'nın ardından yeryüzünün üçüncü Tek Parti rejimi kurulmuştur.²⁸⁹ Bu dönem oluşan baskı ortamını dönemin ünlü gazetecilerinden biri olan Sertel'in hatıralarından şu bölümle özetlemek mümkündür:

İstanbul'un belli başlı gazete başyazarları Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesine gönderilmişlerdi. Bunlar arasında "Tasviri Efkar" gazetesi sahip ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer, gene başyazarlarından İsmail Müştak ve başkaları vardı. Ahmet Emin daha yoldayken Adana'dan Mustafa Kemal'e telgraflar göndererek yalvarmaya başlamıştı. Affedilirse, bir daha gazetecilik etmeyeceğine söz veriyordu. Bir yandan da Diyarbakır'da bunlara yapılan muamele hakkında meraklı ve korkunç haberler geliyordu. Bunları istasyonda karşılayan İstiklal Mahkemesi üyeleri onları önce bir camiye yerleştirmek istemişler. Caminin içi hıncahınç

²⁸⁶ Zafer Toprak, "Sirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi, " Toplumsal Tarih, cilt 5, sayı 30, Haziran 1996, s. 8-9.

²⁸⁷ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3, s. 135.

²⁸⁸ Yüksel Işık, a.g.e., s. 85.

²⁸⁹ Sevan Nişanyan, a.g.e., s. 84.

tutuklanan Kürtlerle doluydu, leş gibi kokuyordu, nefes almak bile zordu. Gazeteciler bunu görünce ürkmüşler. Yolda Velid Ebuziyya'yı ayaklarında zincir, ellerinde kovalarla su taşıırken görmüşler.²⁹⁰

Bu alıntıda da görüleceği üzere, bu tarihten itibaren kurucu kadro içerisinde diğerlerini tasfiye etmeyi başaran bir iktidar bloku oluşmuş fakat bu grup kendi hegemonik söylemini oluşturmakta zorlandığı ölçüde madun sınıflara karşı zor aygıtını kullanmak zorunda kalmıştır. Süreci örgütlü emek hareketi bağlamında incelediğimizde, bu durumun işçi sınıfının mücadele yeteneği üzerinde yarattığı tahribatı salt grev olgusu üzerinden dahi tespit etmek mümkündür. Çeşitli kaynaklardan derlediği bir çalışma ile 1923-1936 yılları arasında meydana gelen grevlerin bir dökümünü sunan Akkaya'nın hazırladığı tablodan çıkan sonuca göre, bu tarih aralığında gerçekleşen toplam 94 grevin 39'u 1923-1925 yılları içinde yaşanmıştır.²⁹¹ Daha önce de belirtildiği gibi, işçi hareketinin etki gücü sadece grev aritmetiği ile hesaplanamaz ancak bu tarih aralığında gerçekleşen bu tip eylemlerin yaklaşık %40'ının; yasa yapıcının bürokratik otoritesini pekiştirdiği tarihe kadar olan iki üç yıllık bir zaman diliminde gerçekleşmesi sonraki süreçte işçi sınıfının ne tür bir baskı ortamında hareket etmek zorunda kaldığı konusunda yeterince açıklayıcıdır.

Yine de bu durum, işçi sınıfının örgütlü hareket edebilme kabiliyetinin 1925 yılından sonra keskin bir şekilde sona erdiği ve özellikle iş kanununa dair taleplerini politik gündeme taşıyamadığı anlamına gelmez. Bu talepleri en aktif şekilde politik gündeme taşımaya çalışan örgüt ATC'dir. Ekim 1926'da senelik kongresini gerçekleştiren ATC faaliyet raporunda yer verdiği talepler arasında “işçilerin çalışmalarının tanzimi ve tahammül edilebilir bir iş saatinin tesbiti, her zaman maruz kaldığımız kazalara karşı sigorta ve hastalara muavenet” yer almış ve o güne kadar TBMM'nin ilk devre-i içtimaiyesinde sadece birkaç maddesi müzakere edilmiş olan Mesai Kanunu'nun henüz çıkarılmamış olmasından şikayet edilmiştir. Kongre sonunda “amelenin tespit ettiği Mesai Kanunu esbab-ı mucibe layihası BMM encümenlerine ve

---

²⁹⁰ M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, Yaylacılık Matbaası, 1968, s. 132.

²⁹¹ Yüksel Akkaya, Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, s.91.

mebuslarımıza ve Ankara İşçiler Cemiyeti'ne ve alakadarana tevzi edilmek üzere gönderilmiştir.”²⁹²

Mesai Kanunu Layihası'nın yaklaşık iki yıl komisyonlar ve mecliste bekletildikten sonra Mayıs 1926 tarihinde kanunlaşmadan geri çekilmesinin ardından Mart 1927'de Ticaret Vekaleti'nce 29 maddelik yeni bir İş Kanunu Layihası hazırlanmıştır.²⁹³ “Şimdiye kadar sınai müessesatın ve işçilerin mahdut ve dağınık bulunmaları itibariyle memleketimizde ihmal edilen işçilik mesailinin iktisadi inkişafımızı temin ve tesri etmek mecburiyetinde bulunduğumuz şu devrede erbab-ı sayin kudret-i istihsaliyetini tezyid ve istikbalini temin etmekle beraber erbab-ı teşebbüsün de emniyet ve itimadını celb edecek surette tanzim ve tesbiti zaruridir” ifadeleri ile gerekçesi açıklanan bu tasarı; egemen sınıfların kapitalist üretim ilişkilerinin örgütlenme rasyonalitesinin önkoşullarından birinin emek piyasalarının düzenlenmesi olduğunun çoktan farkında olduğunu göstermektedir. Tarım işçilerini ve on beşten az işçi çalıştıran kurumları kapsam dışı bırakan bu tasarı; asgari çalışma yaşını 12, işgününü 8 saat (bazı özel durumlarda 12'ye kadar çıkarılabilir) olarak belirlerken, üç ay bir kurumda çalışmış bir işçinin 15 gün önce kendisine bildirilmeden işten çıkarılmayacağını (aynı şekilde kendisinin de 15 gün önce bildirilmeden ayrılamayacağını), İş Müdüriyet-i Umumiyesi adıyla yeni bir kurumun oluşturulacağını, işçilere her gün sıcak yemek verilip, iş yerlerinde doktor bulundurulması gerektiğini öngörmektedir. Tasarı gerekçesine göre, çocuk işçi çalıştırma yaşı 12 gibi çok düşük bir sınıra çekilirken “memleketimizin vaziyet-i iktisadiyesi ve matluba muvafık (amaçlanana uygun) işçilerin mahdudiyeti (sınırlılığı)” göz önüne alınmıştır. Kapsamı itibariyle oldukça geri kalan bu tasarıda, işçi kadınlar, gece mesaisi ve dinlenceler gibi önemli konular dışarıda bırakılmıştır.²⁹⁴

Yeni bir iş kanunu tasarısı gündeme geldiği vakit, Amele Teali bir karşı tasarı hazırlayıp Meclis'e ve hükümete sunma gereği duymuştur. Gülmez, ATC'nin bu dönemde biri *İkdam* gazetesindeki anketi yanıtlamak, ikincisi ise İşçi Layihası

²⁹² Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 2, s. 44.

²⁹³ Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, s. 229.

²⁹⁴ Tasarı hakkındaki tüm bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, s. 234-237.

hazırlayacak özel bir komisyon tertip etmek biçiminde iki girişimi olduğunu tespit etmektedir. *İkdam* gazetesinin anketine “bilumum Türk işçilerinin İş Kanunu hakkında fikirlerini ve mütalaarını istimzaç etmek üzere” verdiği yanıtta Cemiyet’in görüşleri dört noktada toplanmıştır: “Tarım işlerinin yasa tasarısının kapsamı dışında tutulmaması, tasarının on beşten az işçi çalıştıran işyerlerinde de uygulanması, günlük iş süresinin 10 saat olarak belirlenmemesi ve tasarıya işçileri hastalıklara karşı koruyucu kurallar konması.”²⁹⁵ ATC bu değişiklik taleplerini iletirken “her sınıf halkı memnun eden hükümet-i Cumhuriyetimizin amelenin dahi muhtaç olduğu iş kanununu amele lehine tebdil edeceğini ümit etmekteyiz” ifadesini kullanmıştır.

İkinci girişim olarak aynı hafta İstanbul’da düzenlenen toplantıda ise geniş katılımlı demokratik bir yöntem izlenmiş, toplantıya Cemiyet’e üye olmayan işçi dernekleri ile örgütlenmemiş işyerlerinde çalışan işçiler adına temsilciler de katılmıştır. ATC’nin hazırladığı; birer örneği CHF müfettişine ve hükümete de gönderilen “İşçi Layihası”*, yorucu ve yıpratıcı faaliyetlere sevk olunmalarının nevs-ü nemalarını ihlal edeceği ve bütün ömürlerince sakat ve alil bir fert olarak kalmalarına neden olacağı, bu gibi bireylerden oluşan bir heyet-i içtimaiyenin ise iş kuvvetini ve istihsal kabileyetini gayet dūn bir dereceye indireceği gerekçesiyle asgari işe girme yaşının 14’e çıkarılmasını; mevcut iş koşullarının emek yoğun karakterinin yoruculuğu ve işsizliği önlemek amacıyla işgününün 8 saate indirilmesini, 1 Mayıs’ın tatil günlerine eklenmesini, gece mesaisi düzenlemesinin yapılmasını, işçi kadınlara doğum zamanında ücretli izin verilmesini, işten çıkarma koşullarının düzenlenmesini, bir İşçi Encümeni’ne asgari ücret belirleme yetkisinin verilmesini, işe yerleştirme yetkisinin hususi yerleştirme idarelerine değil sendikalara verilmesi gerektiğini, on işçinin bir araya gelerek sendika kurma hakkını kullanabilmesini, işçilere grev hakkının tanınmasını ve iş kazaları ile ilgili işverene sorumluluklar yükleyen maddelerin eklenmesini savunmuştur.

---

²⁹⁵ Bu layiha ile ilgili bu tüm detaylar şu çalışmadan derlenmiştir; Mesut Gülmez, "Amele Teali Cemiyeti'nin 1927 İş Yasası Tasarısına Karşı Hazırladığı İşçi Layihası", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 1983, s. 70-86.

* Tam adı “İş Kanunu Layihası Hakkında İşçi Cemiyetleri ve Murahhaslarının İntihap Ettiği Encümenin Tezekkür ve Lajiyanın Kesb-i Kanuniyet Etmesinde Nazar-ı Dikkate Alınmasını Memleket İçin Lüzumlu Addettiği Hususat Hakkındaki İşçi Layihası”.

Görüleceği üzere, Amele Teali bir iş kanunu çıkarılması meselesini en başından itibaren takip etmiş ve çeşitli kanallar üzerinden hukuki süreci etkilemeye çalışmıştır.

Bu yıl içinde gerçekleşen 1 Mayıs kutlamaları erken cumhuriyet döneminin kutlanabilen son İşçi Bayramı olmuştur ve bu tarihten itibaren Türkiye’de yaklaşık 50 yıl boyunca bir daha legal 1 Mayıs kutlaması yapılamayacaktır. Amele temsilcilerinin ATC merkezinde bayramlaşmalarıyla başlayan kutlamalarda Cemiyet merkezine 8 saatlik işgünü talep eden pankartlar asılmış ve 1 Mayıs Marşı okunmuştur.²⁹⁶ Ağustos ayında ise Yenice-Nusaybin hattında demiryolları işçileri büyük bir greve gitmişlerdir. Büyük oranda ücret odaklı taleplerle gerçekleşen, işçilerin Tatil-i Eşgal Kanunu sınırları içerisinde hareket etmeye çalıştığı bu grev işçi hareketinin zihniyet dünyası hakkında oldukça fikir vericidir. Bu grevde işçi temsilciliği yapan ve “ameleler daima hükümetten yardım bekliyorlar ve kanunun gösterdiği yoldan çıkmamaya çalışıyorlardı” ifadesini kullanan amele Alaaddin’e göre işçiler tatil-i eşgal durumunda muhatapları olarak işvereni değil hükümeti görüyorlar, hükümetin de aleyhlerine dönmeleri olasılığından çekiniyorlardı.²⁹⁷ Gerçekten de işverene karşı taleplerini iletmek için harekete geçtiklerinde karşılarında devletin silahlı gücünü gören ve hatta trenleri durdurmak için raylara yattıklarında üzerlerine ateş açılan işçilerin gerçekleştirdikleri bu eylem, daha önce de belirtildiği gibi işçi sınıfının çalışma koşullarına olan tahammülünün eylemlerinin sonucunda karşılaşabileceği yaptırımları aştığını gösterir.

Gülmez, bu dönemde hükümetin hazırladığı tasarının 1927 genel seçimleri öncesinde Meclis’e sunulmasını politik bir hamle olarak değerlendirmektedir. Buna

---

²⁹⁶ “Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü
Dağit rüzgar gibi gönülden gamı
Karıkış günleri yansın kül olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyansın.

*Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu münci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar getirmiş
Yaşasın yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat.*

*Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.” aktaran Z. Toprak, İstanbul’da Amele Bayramları, s. 47.*

²⁹⁷ 1927 Adana Demiryolu Grevi, Der. Şeyda Oğuz, TÜSTAV Yay., 2005, s. 26-29.

örnek olarak ise aynı dönemde gündeme gelen Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılırken, bu tasarının seçim sonrası akıbetinin olumsuz olmasını göstermektedir.²⁹⁸ Doğrusu bunun mevcut sınıf kompozisyonu içerisinde politik bir hamle olarak kabul etmek için birçok sebep vardır. İşçilerin hem gündelik yaşamlarında hem de çeşitli örgüt ve faaliyetler yoluyla verdikleri mücadelelerde sürekli olarak çalışma yaşamının düzenlenmesini talep ettiği bir süreçte bir İş Kanunu geçerli bir politik vaat görünmektedir. Örnek olarak bu dönemde CHF dışından bağımsız olarak mebusluk için adaylığını koyan bir namzedin seçim programını incelediğimizde dahi, karşımıza “muasır Türk cemiyetinin kuruluşunda ‘iş kanunu’, kanun-ı medeni ile ceza kanunundan daha mühim ve müessirdir” ifadeleri çıkmaktadır. İstanbul’dan adaylığını koyan ve kendisi de bir işçi olan Mehmed Ferid “iş saatleri patronların keyf ü hevasına kalmış bulunan her memlekette iktisadi ahenkten bahsetmek abestir” ifadelerini kullanırken kapitalistleşmekte olan bir toplumda işçi sınıfının da rızasını alabilecek bir iktidar projesinin ilk nüvelerini işaret etmektedir.²⁹⁹ Fakat toplumsal alanı bütün olarak kapsayan hegemonik bir proje geliştiremeyen dönemin siyasal iktidarı, kendi siyasal meşruiyetini yitirdiği oranda *zor* yolunu seçmeyi tercih etmiş ve 1927 sürecinin nihayeti Takrir-i Sükun Kanunu’nun işletilerek ATC’nin kapatılması, TKP tevkifatı ve iş layihasının meclisten geri çekilmesi olmuştur.

Eylül 1927 tarihinde Türkiye tütün işçilerine ve umum ameleye hitaben yazılan iki beyannamenin işçilerin bulunduğu yerlerde dağıtılması ve geceleri bazı sokaklara asılması üzerine gerçekleştirilen operasyonla geniş kapsamlı bir TKP tevkifatı gerçekleştirilmiştir.³⁰⁰ Tutuklananlar arasında Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Dr. Hikmet gibi Türkiye solunun önemli isimlerinin yanısıra ATC reisi Sabri Bey de vardır.³⁰¹ Ocak 1928’de gerçekleşen TKP davasının bir özelliği, o güne değin tüm mahkemeler Takrir-i Sükun sürecine uygun olarak İstiklal Mahkemeleri’nde gerçekleşirken sivil adliyede ve açık duruşmalarla gerçekleşmiş

---

²⁹⁸ Mesut Gülmez, Türkiye’de Çalışma İlişkileri, s. 237.

²⁹⁹ Cüneyd Okay, “1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 49, 1988, s.34.

³⁰⁰ Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 391.

³⁰¹ Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar Cilt 2, s. 64.

olmasıdır.³⁰² Sanıkların ortalama 3 ile 4'er ay arası cezalara çarptırılarak Şefik Hüsnü'nün Yozgat'a sürüldüğü bu davada sanıklara yapılan suçlamalara göre amelenin mütekasif buldukları sokak başlarına hükümet aleyhine beyannameler dağıtılmıştır. İddianameye göre bu beyannamelerde

hükümet tarafından halka ve bittahsis ameleye karşı zulüm ve işkence ile en adi ve basit olan hukukunun bile ellerinden ahz ve gasb edilmekte olduğu hikaye ve bu gibi mugayir hareketin efkar-ı umumiyeden harfi tutularak amele hukukunu siyanet emrinde teşekkül eden cemiyetlerin de birer bahane ile dağıtılmakta olduğu ilave edilmiş ve ayrıca bütün amelesine hitaben Ortaköy'de talik ve neşr edilen diğer beyannamede de Tayyara Cemiyetine ait ianenein ameleden ahzı cazi olmayıp eğer bu gibi ianenin dercine ihtiyaç messederse bu paraların sermayedaran kasalarından alınması lazım geldiği zikir ve bu veçhile amele ve cemiyetleri efradını hükümet ve sermayedaran ve neşrolunan kanunlar aleyhine isyana teşvik ve tahrik için amele bir ictima-ı umumi akdine davet edilmiştir.³⁰³

Kısacası 1920'li yılların son çeyreği Takrir-i Sükun Kanunu'nun gölgesinde geçmiş ve ücretlerin arttırılması odaklı birkaç grev dışında örgütlü bir hareket gelişmemiştir. Fakat önceki bölümde de gösterildiği üzere, politik hayatta organik olarak bütünleşmiş bir temsiliyetin sağlanamaması aşağıda yaşanan sınıf mücadelelerin kesintiye uğraması anlamına gelemez. Bu yıllar, özellikle 1929 Cihan Buhranı'nın ardından işçilerin çalışma saatleri, kolay iş bulamama, keyfi işten çıkarmalar konusunda bitmeyen şikâyetlerin yarattığı toplumsal huzursuzluğun sürecidir. Ki aşağıda Serbest Cumhuriyet Fırkası olayında da gösterileceği üzere, toplumsal taleplerin karşılanamadığı kriz anlarında iktidar bloku içerisinde bir kırılma yaşanması ve var olan muhalefet dinamiğinin kanalize olacağı yeni bir siyasal projenin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Fakat emek piyasalarının düzenlenmesi işçi sınıfının mücadelelerinin ürünü olduğu kadar, kapitalistleşme sürecinin rasyonel bir gereği olarak da gündeme gelmektedir. Dolayısıyla mücadele süreci "egemen sınıflara rağmen" olduğu kadar, bizzat onların kontrol ve denetim çabaları ile etkileşim halinde yaşanmakta, politik hayatta farklı toplumsal sınıfların kendi etki güçleri dengesinde açığa çıkmaktadır. Üçüncü bir deneme olarak 1929 İş Layihası böyle bir dönemin ürünü olarak hazırlanmıştır. İçeriği bugün tam olarak bulunamayan ve 36 maddeden oluştuğu tahmin edilen bu metnin çeşitli kurumlar arasında bir süre dolaştıktan sonra yılsonunda geri

³⁰² Mete Tunçay, Önsöz, içinde 1927 Komünist Tevkifatı: İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma, haz. Jülide Ergüder, Birikim Yay., 1978, s. 7.

³⁰³ 1928 TKP Davası, der. Emel Seyhan Atasoy, Sosyal Tarih Yay., 2008, s. 67-68.

alındığı bilinmektedir.³⁰⁴ Fakat kurullar arasında dolaşıp duran layihaların karşı karşıya olduğu belirsizlik karşısında hem emeği hem de sermayeyi temsil eden aktörlerin talep ve girişimleri devam etmektedir. Örneğin bu dönemde, Yaprak Tütün Amele Cemiyeti'nin “iş kanunu layihasının bir an evvel kesbi kat'iyet etmesi lehinde teşebbüsatta bulunduğu” haberini veren³⁰⁵ *Cumhuriyet* gazetesi birkaç ay sonra başköşesini kendisi aslen bir tüccar olan Habib Edip'e ayırmış³⁰⁶ ve *İş Borsası* başlığıyla bir yazı kaleme alan Edip şu ifadelere yer vermiştir:

Memleketimizde eski esir pazarları ile bugünün hiçbir esasa istinat etmeyen müstahdemin idarehaneleri gibi hususi teşebbüslerden sarfi nazar eyleyecek olursak bu hususta yapılmış bir şey yoktur. Ferdin mesaisine muhtaç olan ile mesaisini satmak mecburiyetinde bulunanlar arasındaki bütün münasebetler tesadüflere, şahsi tavsiyelere, delalet ve iltimaslara ihtiyaç göstermektedir. Bunların her iki taraf için ne derece elim ve müşkül olduğunu hayatı tarihin lütfuna bağlı olmayanlar pek güzel takdir ederler.³⁰⁷

Türkiye toplumu 1930'lu yıllara bu koşullar içinde girmiş ve mevcut hükümetlerin zor yöntemiyle sürdürmeye çalıştığı politik meşruiyet alanının Cihan Buhranı ile daha da daralmasının yol açtığı kriz ortamı çok partili hayata geri dönüşün ilk sinyallerini vermiştir. Cumhuriyet projesinin özünde çoğulcu ve demokratik bir karaktere sahip olduğu yönündeki kimi yargılara karşın; bu daralmanın Mustafa Kemal Paşa'nın “bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içersinde bunaliyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemediyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî manevî perişanlık içerisinde” sözlerinde karşılığını bulan toplumsal huzursuzluğun politik veçhesi olduğu çok açıktır. Türkiye siyasal hayatında Serbest Fırka olayı olarak da bilinen bu kriz dönemi, mevcut sermaye birikim rejimi içinde işçi sınıfının sessiz onayını alamamış bir yönetim projesinin krizini ve istihsal odaklı emek yoğun yeni bir birikim rejiminin başlangıcında yeni bir yönetim modelinin gerekliliğini haber vermektedir. Yeni bir birikim süreci oluşturulurken, iktidar bloku içerisindeki hâkim sınıfın karakteri, oluşturulacak yeni söylemin içeriğini de belirler. İşçi sınıfının o hegemonya projesi içerisindeki konumunu belirleyen şeylerden biri bu karakterdir. Keyder'in de belirttiği üzere 1930'lu yıllara değin, hâkim konumda olan ticaret

³⁰⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*, s. 238-239.

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1929.

³⁰⁶ İlginç bir zenginleşme öyküsü olarak Habib Edip'in hayatı hakkında bkz. Rıfat Bali, “Unutulmuş Bir Tüccar ve Gazete Patronu: Habib Edip Törehan”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 209, 2011, ss. 46-53.

³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1929.

sermayesi ücretli işçiye ihtiyaç duymayan bir yapıya sahipti, oysaki üretken sermaye açısından emeğin ücretle satın alınabilen bir metaa dönüşmesi zaruridir. Emeğin ücretli işgücü niteliği kazanabilmesi ise buna uygun hukuki, politik ve ideolojik zeminin varlığına bağlıdır.³⁰⁸ Gücünü zordan alan mevcut yapısıyla CHF'nin bu tip bir stratejiyi idare edebilmesi mümkün olmadığı için, SCF'yi bu politik koşulların ürünü olarak görmek gerekir. Elbette ki iktidar bloku içerisinde öne çıkan bazı yeni aktörlerin, siyasal gücü o güne kadar elinde tutan eski örgütü rahatsız etmesi ve yarılma yaratan siyasal krize karşı yeni savunma taktiklerinin geliştirilmesi de kaçınılmazdır.

Ağustos 1930'da kurulan ve siyasal ömrü yaklaşık 3 ayla sınırlı kalan SCF işçi sınıfından büyük bir lütuf görmüştür. İşçiler kendi temsiliyet bağlarını görmedikleri CHF'ye karşı yeni partiyi bir alternatif olarak kabul etmiş ve Fırka'nın özellikle batı illerinde düzenlenen mitingleri büyük ilgi görmüştür. Özellikle Eylül 1930 tarihli gazetelerde bu konuyla ilgili haberlere sıklıkla rastlanılmaktadır. *Cumhuriyet*, İzmir vilayetini ziyaret eden SCF lideri Fethi Bey'i selamlamak isteyen Tahmil ve Tahliye Amelesi'nin jandarma ve asker tarafından zor kullanılarak dağıtılabildiğini haber vermektedir.³⁰⁹ İzmir Palası'nda gerçekleşen bir olayda ise bir vapur amelesinin "Yunan'ı Akdeniz'e döktük. Gazi idaresinde hükümetimize sadıkız. Şimdi iktisadi şikâyetlerimiz var. Bu inhisarları sen bilirsin, Fethi Bey" sözleri aktarılmaktadır.³¹⁰ Politik memnuniyetsizliğini bu şekilde dışa vuran gruplardan incir amelesi de aynı günlerde 5000 kişilik bir grev ilan etmiş, kendilerine yapılan silahlı müdahaleye rağmen eylemlerini sürdürmüştür.³¹¹ Ertesi ay gerçekleşen yerel seçimlerde SCF tabanının "gerici, komünist, gâvur ve aşağı sınıftan insanlar olarak" kodlanması için CHF ve ona yakın gruplar büyük bir çaba göstermiş; başta İstanbul olmak üzere birçok şehirde işçilere CHF'ye oy vermezlerse işlerini kaybedecekleri yönünde bir baskı ortamı yaratılmıştır.³¹²

---

³⁰⁸ Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları İstanbul: İletişim Yay., 2009, s. 175.*

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

³¹⁰ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

³¹¹ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

³¹² Cem Erence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yay., 2006, s. 165-171.*

Var olan toplumsal istikrarsızlığın siyasal krizi daha da derinleştirdiğini simgeleyen tarihsel bir dönem olarak Serbest Fırka olayı, partinin Kasım ayında fesih edilmesi ve tek parti yönetim anlayışına geri dönülmesi ile kapanmıştır. Ahmad'ın da belirttiği gibi, işçi sınıfının programında kendisine dair hiçbir beyanı bulunmayan SCF'yi desteklemesi bir anlamda ironik de olsa, bu durumun doğal bir sonucu olarak egemen sınıfların siyasal stratejisinde bir kırılma yaratmaması beklenemez. Yeni sürecin nasıl bir programa sahip olacağını belirleme görevinin, siyasal kriz anlarında sınıflar üstü bir görüntü oluşturmayı başarabilmiş kişi ya da kurumlar tarafından sürdürülmesi beklenir. Bu olayda da farklı bir gelişme yaşanmamış ve var olan toplumsal istikrarsızlığı tetkik etme sorumluluğu Mustafa Kemal Paşa'nın olmuştur. Bu dönemin ünlü ticaret adamlarından biri olan Ahmet Hamdi Başar anılarında; SCF olayının ardından Aralık 1930 tarihinde birlikte üç aylık bir yurt gezisine çıkmadan evvel bizzat Atatürk'e "ameleyi kazanmak" için şu ifadeleri kullandığını aktarmaktadır:

Amele işi ile hiç meşgul olmuyoruz. İnsanın insan tarafından istismar edilmesine en açık misaller veren büyük suistimaller amele sahasında olmaktadır. (...) Ameleye ait hiçbir şey yapmıyoruz, hiçbir tedbirimiz yoktur. İçtimai muavenet ve yardım namına, hayat ve kaza sigortası namına, istismarları önlemek namına yaptığımız hiçbir şey yoktur. Onun içindir ki, Serbest Fırkanın ortaya çıkması, amelenin toplanmış ve coşmaya hazırlanmış dertlerinden kurtulmaları ümidini verdi.³¹³

O güne kadar kimi sektörel veya dolaylı düzenlemeler dışında çalışma hayatında bir düzenleme yapılmayan Türkiye'de sağlık koşullarını düzenleyen ve Nisan 1930'da kabul edilen Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nu da aynı sürecin bir ürünü olarak görmek gerekir. Gece ve yer altında çalışma sürelerini günlük 8 saatle sınırlayan; 50'den fazla işçi çalıştıran iş yerlerine işçi sağlığı ile ilgili bazı yükümlülükler, kadın ve çocuk işçilere bazı yeni haklar getiren bu yasa çalışma ilişkileri bakımından dolaylı bir nitelik taşımaktadır.³¹⁴ Ancak aynı yılın sonuna doğru yaşananlar bu düzenlemelerin yeterli olmadığını açık bir göstergesidir. İşçilerin bu konudaki rahatsızlığını iyi gözlemleyebilen TKP yayınlarında bu konuyu dikkatle irdelemektedir. Öyle ki *Kızıl İstanbul* gazetesinin bir sayısı *İş Kanunu* başlığını taşımaktadır. Çalışma yaşamında yapılan düzenlemelerin "burjuvazinin lütufkarlığı, amele sınıfına karşı olan muhabbeti

³¹³ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye, 2. Bs., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1981, s. 8.

³¹⁴ Ahmet Makal, a.g.e., s. 343.

ve cemilekarlığı neticesinde değil”, işçi sınıfın mücadeleleri sonucu yapıldığını belirten yazıda “aşağıdan gelen ve sınıf mücadelesine dayanan bir kuvvetli tazyik iş kanununu kabul ve ilana burjuvaziyi mecbur etmektedir” ifadelerine yer verilmektedir. Ayrıca yazıda işçi sınıfının sessiz kalması halinde sınıflar arasında ahenk ve vifak kurmayı amaçlayan bir kanunun çıkarılabileceği uyarısı yapılmaktadır.³¹⁵

1931 yılı da bu koşullar altında başlamış ve dönemin basınında bir iş kanunu talebini dile getiren yayınlar devam etmiştir. Ocak ayında *Cumhuriyet* gazetesine *İş Kanunu Ne Oldu Acaba?* başlığıyla mektup gönderen bir işçi şöyle demektedir:

Dört senedir Büyük Millet Meclisi'nde derdesti müzakere olduğunu ve hemen çıkacağını istibşar ettiğimiz iş kanununu bekliyoruz. Ağır adımlarla yürüyüp bir türlü çıkamayan bu kanuna bağladığımız ümitler havaya gidiyor ve artık gazeteler bile bahsetmiyor. Tarifî baş ağrıtaçak ve belki de mübalağaya hamledilecek derecede ağır, ezici ve pek zor şeraiti hayatiye içinde çalışmakla kutlayemut geçinecek bir para ile hayat sürüklüyoruz, tabii her gün her saat sıhhat ve kuvvetimiz, hayatımızla can ve kanımızdan birçok fedakârlık etmekle beraber insanca yaşamaktan mahrumuz. Bu mevcudiyet ve kuvvetin madumiyeti, bu sıhhatin bir de zaaf ve marazı vardır. Çalışamayacak dereceye geldiğimi zaman emsali gibi köşe bucakta sefaletten, açlıktan sürünüp öleceğiz. Esaslı müesseselerde şirket ve fabrikalarda, maden ocaklarında işleyen ömür eskiten birçok insanların akıbeti düşünülerek munasip ve muvafik iş kanunu çıkarılsa da gülmeyi unutan ve bir az neşeli olmak için bir sebep ve vesile buamayarak endişei akıbetle nalan olan bizlere nur, ışık ve ümit verilse...³¹⁶

İşçi sınıfının karşılanmayan taleplerinin SCF olayındaki dışavurumu, bir sonraki genel seçimde CHF'yi yeni politik stratejiler geliştirmeye itmiştir. Nisan ayında gerçekleşen genel seçimlerin ana gündem maddelerinden biri Meclis'e işçi mebusların girmesidir. Sınıfsal temsiliyet sorununu bu şekilde aşmayı uman hükümet adına bu görevi üstlenen Memduh Şevket Bey, "Zonguldak madenlerinde uzun senelerden beri çalışan amele ile konuşacak, içlerinde okuryazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış olanları seçecektir."³¹⁷ Sürecin sonunda oluşan meclis aritmetiğinin kesin bir dökümü bulunmamaktadır ancak işçi sınıfını temsilen İstanbul'dan seçilen dört isim, yapay olarak kurulan bu ilişkide organik bir bağ olmadığını göstermektedir. Bu isimlerden Yedikule'de bir deri fabrikasında ustabaşı olan Hamdi Usta'ya göre "sanayi terakki ederse patronun vaziyeti düzelir ve binnetice

³¹⁵ Kızıll İstanbul, 24 Aralık 1930. aktaran Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 2, s. 365-366.

³¹⁶ Cumhuriyet, 3 Kanunusani 1931.

³¹⁷ Cumhuriyet, 10 Nisan 1931.

amele de refaha kavuşur."³¹⁸ Görülebileceği gibi, sermayenin gereklerini kendi sınıfsal pozisyonunun önünde gören kalkınmacı bir işçi tahayyülü, oluşturulmaya çalışılan yeni tip sanayi işçisinin bir tür prototipini oluşturmaktadır. Bu kurgu, politik alanda söylemini CHF'nin taşımaya çalıştığı yeni birikim rejiminin temellerinden biridir. Kamu yatırımlarının üretim alanında yoğunlaşması ile ticaret sermayesinin transformasyonun hızlandırılmaya çalışıldığı bu sürece uygun bir siyaset biçimi ise oluşmakta olan sanayi işçisi profilinin nasıl yönetileceği sorunu üzerine kuruludur. Buna uygun olarak partinin 1931 yılı Fırka Umumi Heyeti görev bölüşümünde, 'C grubu'na sınıf kavgasına mahal vermeyecek şekilde toplumsal katmanların uyumunu sağlayacak yasaları hazırlama görevi verilmiş ve ülkede hakim olmaya başlayan söylem "milli birlik" olmuştur.³¹⁹ Yeni dönemde çıkarılan yasalar (örneğin Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun) ve uygulamalar işçi sınıfını bu "milli birlik" projesine katma çabasının bir ürünü olacaktır; "böylece bir yandan işçiler milliyetçileştirilirken, diğer yandan milliyetçileştirilmiş işçilerin örgütleri aracılığıyla milliyetçilik de toplumsallaştırılabilecektir."³²⁰

Bu durumun bir yansımasını da CHF'nin 1931 programında tespit etmek mümkündür. "İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegane membaı milli say ve tasarruftur" ifadelerinin yer aldığı bu program sermayenin yeniden yapılandığı yeni birikim modelinin kaynağının kurumsallaşmış bir ücretli emek formunun varlığına koşullandığını göstermektedir. Programda "milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde" tutulacağı belirtilirken "say ve sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kafi hükümlerin vaz'ı Fırkanın mühim işleri arasında" görüldüğü bildirilmektedir.³²¹ Artık bu noktada söylenebilecek olan; "milliyetçi Türk amelesi" ifadesinin 1930'lara kadar sürdürülmüş olan "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" söyleminin yerini almış olmasıdır.³²² "Milliyetçi Türk işçisi"nin yıllardır talep ettiği ve farklı mücadele biçimlerinde dile getirdiği bir iş kanunun

³¹⁸ Cumhuriyet, 22 Nisan 1931.

³¹⁹ Zafer Toprak, "Türkiye'de Sol Faşizm", s. 96.

³²⁰ Yüksel Akkaya, "Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik, ed. T. Bora ve M. Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 831.

³²¹ Taha Parla, a.g.e., s. 56.

³²² Y. Akkaya, Cumhuriyet'in Hamalları, s. 67.

gereği, sürekli işgücü arzını teminat altına alacak bir kurumsallaşma sürecinin gerekleriyle çakışmaktadır. Bu yüzden aynı günlerde Ticareti Hariciye Ofisi, muhtelif devletlerin iş kanunlarını tercüme ederek o sıralar Paris’te bulunan Mustafa Şeref Bey’e gönderir ve İktisat Vekili yeni bir iş kanunu layihası üzerinde çalışmaya başlar.

3.3.1. İlk İş Kanunu Süreci: 1932-1936 Yılları

Yeni bir birikim modeli olarak “devletçilik” politik söyleminin yükselişine denk gelen 1932 süreci, kapsamlı bir iş kanunu hazırlığının gerçek anlamıyla vücut bulmaya başladığı dönemdir. Ekim 1931 tarihinde gündeme gelen yeni tasarı hakkında ilk duyular, işe alınma yaşı, işe girme hakkında şartlar, iş müddeti, çocuk ve kadın işçilerin durumu, gece mesaisi gibi temel konular üzerinde detaylandırıldığı yönündedir. Buna göre işgünü 9 saat, ücretli doğum izni doğumdan önce ve sonra 6’şar hafta ve asgari çocuk işçi yaşı zorunlu ilköğretime uygun olacaktır.³²³ Daha sonra belirginleşmeye başlayan haberlerden haftalık çalışma saatinin 54, tehlikeli işlerde 48; kadın ve 18 yaş altındakiler için azami işgününün 6 saat ve çocukların gece çalıştırılmalarının yasak olmasının tartışıldığı anlaşılmaktadır.³²⁴ Yasama organında ilk kez 1931 yılı sonunda bir soru önergesi ile gündeme gelecek olan bu tasarının ilk metni aslında bir yıl önce, SCF’den bir buçuk ay sonra kurulan İsmet Paşa hükümeti tarafından hazırlanmıştır.³²⁵ O tarihlerde İsmet Paşa’nın TBMM’ye sunduğu hükümet programından “yalnız İş Kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin islahı ile bilhassa meşgul olacağımızı kaydetmek isteriz” sözlerini aktaran İlk’in’e göre bu politik strateji değişimi özellikle buhranda daha da artan toplumsal huzursuzluğun bir sonucudur.³²⁶

1932 İş Layihası’nın adı Türkiye tarihi içerisinde dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ile özdeşleşmiştir. Gerçekten de Şeref Bey kanun tasarısının ilk anından itibaren bu kanun için çalışmış ve toplumsal gündemin temel meselelerinden biri olan bu konunun politik gündeme sıklıkla taşınmasına aracı olmuştur. Kanun tasarısının durumu hakkında bilgi vermek üzere kürsüye çıkan Şeref Bey konuşmasındaki şu

³²³ Cumhuriyet, 11 Teşrinievvel 1931.

³²⁴ Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1931.

³²⁵ Mesut Gülmez, Türkiye’de Çalışma İlişkileri, s. 240.

³²⁶ Selim İlk’in, “Devletçilik Döneminin İlk yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı”, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi Özel Sayısı, 1978, s. 259.

sözler; emekçi ile üretim araçları arasında ilksel birikim sürecinde ayrışan ancak sermaye birikiminin bundan sonraki devamlılığını da sağlayacak unsur olan ilişkinin, bir yeniden üretim rasyoneli olarak belirli bir kurumsallaşma dolayımında teminat altına alınması gerektiğine dair özet bir ifadedir:

Hepimiz biliriz ki mevcut umumi ahkam haricinde iş kanunu mevzuatı diye yeni bir külliyyat yapmak, derin ve esaslı bir inkılabı ifade etmek demektir. İş kanunu ile milli tesanüdün icap ve ihtiyaçlarından doğan fertlerin iktisadi menfaatleri itibarile müsavata doğru ilerlemek, hareketlerini kanuni müeyyidelerle himaye altına almak mevzubahistir. (...) Ferdi menfaatler itibarile insanlar karşı karşıya geldiklerinden ihtiyaçlarından, vaziyetlerinden ilham alarak şartlarını kurarlar ve bu şartları karşılıklı, pazarlığa tabi tutarak bir noktada ittifak ederler. Hususi hayatta, bugünkü iktisadi cemiyette hâkim olan prensip, bu iradenin muhtariyeti prensibidir. İradenin muhtariyeti prensibi, hususi hayatta devletin müdahaleden içtinap etmesini ve serbest rekabetin pürüssüz surette tatbik olunmasını istilzam eder.³²⁷

Şeref Bey'in 109 madde olarak hazırladığı yeni tasarı bundan sonraki aylarda, havale edildiği farklı encümenlerde sürekli olarak yeniden ele alınacaktır. Aynı günlerde *Yeni Gün* gazetesi hazırlanacak bir İş Kanunu'nda ehemmiyet verilmesini istenilen noktalar ve haklarla ilgili olarak bir anket başlatmıştır. İlkine göre işçilere açık ad ve adreslerini açıklama zorunluluğunun koşulması katılımı sınırlamış ancak işçiler dolaylı yollardan da olsa taleplerini getirme fırsatı bulmuşlardır. Buna göre pek çok işçi haklarının korunmasının olanaksız olduğundan, çalışma koşullarının ağırlığından, hiçbir sosyal güvenceye sahip olmadıklarından, ücretlerin azlığından, yabancı işçilerin rekabetinden ve işçi bayramının olmayışından şikâyet etmekte ve "tüm işçi kesiminin İş Kanunu'nu büyük bir özleyiş içinde bekledikleri gözlenmektedir."³²⁸

Politik gündemde keskin tartışmalara sebep olan yasa tasarısının esbabı mucibesi çalışma hayatının bu istikrarsız gidişatının yerine tesis edilmesi gereken yeni durumu, sermaye döngüsü içerisinde sermayenin hareket alanının rasyonelleşmesi olgusu üzerine inşa ederken ücretli emeğin emek piyasasına özgür olarak girebileceği bir zeminin hazırlanmasını şart koşmaktadır. Böylece işçiler "insani ve ruhi ihtiyaçlarından mahrum bir istihsal amili, bir makine gibi" görülmeyecek, bunun sağlayacağı rıza ilişkisi de sürecin bir yeniden üretim dinamiği olacaktır:

³²⁷ TBMM Zabıt Ceride, Devre 4, Cilt 5, 7.12.1931. erişim:

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c005/tbmm04005011.pdf>

³²⁸ S. İlkın, a.g.e., s. 276.

Esasen iki sınıf müstahsilin menfaatleri mütesanittir ve aynı bir istikamete gider. İş sahiplerinin bu kârı işçilerin zararına olmadığı gibi işçi hayatının iyileşmesi de iş sahiplerinin zararına değildir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi fiiliyatta iş sahipleri bu menfaat birliğini görememektedir. Bu sebeple sayiin ve dolayısıyla içtimai heyetin zararına olarak tesanüt bozulmakta iki taraf menfaatleri arasında müvazenesizlik hasıl olmaktadır. Şu halde saii kanuni bir himaye altına alarak iki taraf menfaatlerini içtimai adalete en muvafık bir şekilde tevziini lazım gelir. Bu ise fert ve zümre menfaatlarının fevkinde milli menfaatleri ve rabitaları temsil eden devletin en yüksek vazifelerinden birisidir.³²⁹

Tasarının içeriği incelendiğinde gerçekten de daha önce hazırlanan tasarılar nazarın işçi hakları konusunda kimi koruyucu düzenlemeler öngörülmektedir. Kapsamını sanayi işçileri ile sınırlı tutan tasarıda tarım işçileri iş hukuku alanının dışında bırakılmaktadır. İş akdinin feshini on gün evvel ihbar şartına bağlayan tasarıda kaza geçiren ya da gebe kalan işçilerin bu sebepler yüzünden işten çıkarılamayacağı sınırlaması bulunmaktadır. İşçi kadınlara yarım ücretli doğum izni verilmesi, maden ocaklarında çalışan işçilere asgari ücret ödenmesi, fazla mesai saatlerinin %50 zamlı ücretlendirilmesi, çeşitli şartlar oluşursa işçiye para cezasının verilebilmesi tasarıdaki umumi hükümlerdir. İş süresi normal şartlar için günde 8, haftada 48 saat olarak belirlenmiştir. Mesai saatleri işin mahali gereği işçinin sağlığını tehdit ettiği durumlarda müfettişler tarafından azaltılabilecektir. Kanunda tayin olan iş saatlerinden fazla olarak çalışmak veya işçi çalıştırmak yasaklanmıştır. Tahsil görmemiş işçi sayısı 20'den fazla olan işletmeler masraflarını kendilerinin karşılayacağı halk dersaneleri açmakla yükümlü tutulmuştur. Çocuk işçi asgari yaşı 12 olarak belirlenmiş, 12-16 yaş arası çocukların 8 saatten daha fazla mesaiye kalması yasaklanmıştır. Ayrıca çocuk ve kadın işçilerin özel durumlar haricinde gece çalıştırılması da memnudur. İşçilerin iş kazalarına karşı sigortalanmasının mecbur tutulduğu tasarıda, kaza geçiren işçilerin tazminatları teminat altına alınmıştır. Belediyelere iş arz ve taleplerinin kaydını tutma görevi verilirken, vilayet iş idarehanelerinin açılması planlanmıştır. İşe yerleştirme karşılığında işçilerden herhangi bir ücret alınması ise yasaklanmıştır. Sendika hakkı ile "aynı sanatı veya birbirine benzeyen veya birbiriyle bağlı olan sanatları icra ederek muayyen mahsuller yetiştirmeye uğraşan şahıslar aralarında birlik teşkil edebilirler" ifadesi kullanılırken, grev hakkı ile ilgili olarak ise işçi ve işverenlerin birlikte hareket etme

---

³²⁹ aktaran Samet Ağaoğlu ve Selahattin Hüdaioğlu, Türkiye'de İş Hukuku, Merkez Basımevi, 1938, s. 138.

haklarının olduğu ancak “ücretlerin arttırılmasına veya indirilmesine mümanaat veyahut iş ve sanayi hürriyetine tecavüz maksadile cebir ve tehdit yolile veyahut fiili vasıta ve sahte bahanelerle grevi vücade getirmek veya grevin devamına sebep olmak yasak” olarak belirtilmiştir.³³⁰

Önceki tasarılar da kapsam dışı bırakılan, işçiler lehine birtakım düzenlemeler dolayısıyla 1932 layihası Türkiye “sosyal politika” tarihçiliğinde genellikle “liberal” veya “koruyucu” bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Durumu aynı saiklerle karşılayan dönemin sermaye çevreleri de tasarımı benzer şekilde ele almıştır. Örneğin, İzmir Ticaret Odası adına tasarımı inceleyen ve uzun yıllar sermaye örgütlerine danışmanlık yapacak olan Muhittin Birgen tasarımı “iş’i değil işçiyi himaye” ettiği yönünde eleştirmiş; İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası adına kurulan komisyon ise başta 8 saat çalışma süresi olmak üzere iş kazası sigortası ve sözleşme fesih kuralları gibi düzenlemelerin kabul edilemez olduğunu bildirmiştir.³³¹ Bu dönemde Ereğli Havza-i Fahmiyesi Amele Birliği adlı bir örgüt de bir girişimde bulunarak BMM’ye sunduğu dilekçe ile kanun tasarısı hakkındaki fikirlerini sunmuştur. Birlik* sunduğu raporda işin yapısı gereği dikkatsizlik hallerinin işten çıkarma cezasının gerektirmesi sebebiyle sözleşme feshi şartı olarak ihbar süresinin kaldırılması, ödemelerin işçilerin ellerinde para tutma imkânına sahip olmayan insanlar olması sebebiyle 15 günde bir değil aylık olarak yapılması gerektiğini iddia etmiştir. Ücretlerin para yerine mal, pul, marka vs. ile ödemeyi yasaklayan maddenin çıkarılmasını talep eden Birlik maden sahiplerinin amelenin acil ihtiyaçlarını tek elde karşılayarak aslında onlara hizmet ettiğini ifade etmiştir. İş mahkemelerine başvuru harcının ameleden muaf tutulmasına karşı Birlik bu durumun mahkemeleri “boş yere işgal edeceği” uyarısında bulunmaktadır. İşverenin işçi ücretinden %10’dan fazla kesinti yapamayacağını öngören maddenin %25’e çıkarılmasını talep eden Birlik, bu duruma “maden amelesinin ellerine verilen 15 liralık emniyet lambasını ekseri ahvalde aşırmasını kolaylaştıracağı” gerekçesiyle karşı

---

³³⁰ Layiha metninin tamamı için bkz. S. İlkin, a.g.e., s. 312-347.

³³¹ S. İlkin, a.g.e., s. 283-284.

* Gülmez’in de belirttiği gibi Birlik adının çağrıştırdığının aksine, işçi ve işverenlerin ortak temsiliyetine dayanan yapısı nedeniyle sendikal bir örgütlenme değildir.

çıkılmaktadır.³³² Kısacası Birlik olası bir iş kanununun işçilere getireceği tüm yasal hakların çalışma hayatının var olan yapısını bozacağı, bunun ise sermaye açısından beklenmedik sonuçlar doğuracağı kanaatindedir.

Bu dönemde madencilere ait bir işveren örgütü de Meclis'e imzasız bir rapor göndermiş ve gündemde olan kanun tasarısı ile ilgili uyarılarda bulunmuştur.³³³ Madenci işletmecileri raporu kanun tasarısının toplam 48 maddesi hakkında görüş bildirerek değişiklik önerisinde bulunmuştur. İş sözleşmesinin fesih ihbar süresine karşı çıkan bu raporda da gündeliklerin 15 gün yerine aylık olarak ödenmesi gerektiği savunulmuştur. Maden işçilerine yönelik asgari ücret hükmünün geçerli olması durumunda grevin yasak edilmesi gerektiği savunulan raporda işverenin işçi ücretlerinin %10'undan daha fazlasını haczdemeyeceği yönündeki maddenin %25'e yükseltilmesi talep edilmiştir. İhtilafları sulh mahkemelerine tevdi eden maddede işçilerin mahkeme harcından muaf tutulmasına karşı çıkılarak "hâkimin mahkemeyi boş yere işgal eden işçiyi para cezası ile" cezalandırması savunulmuştur. İş kazalarına dönük düzenlemelerle ilgili itirazların dayanak noktalarından biri "işçilerimizin en büyük kusurları lüzumu derecede dikkat ve itina hassasına sahip olmamalarına" dayandırılmıştır. Ayrıca tasarıda grevle ilgili hükümlerin yer almasının mevcut Tatil-i Eşgal Kanunu ile çeliştiği hatırlatarak bu ikiliğin ortadan kaldırılması uyarısı yapılmıştır.

İşveren temsilcilerinin bu girişimlerine paralel olarak aynı dönemde işçi temsilcilerinin de çeşitli girişimleri vardır. Örneğin, bölge işverenlerinin işçi haklarının kısılması yönündeki raporunun ardından Zonguldak maden işçilerinin gerçek düşüncelerini açıklamak amacıyla Ziya Haşim de Meclis İktisat Encümeni Reisi'ne bir not iletmiştir.³³⁴ İşçilerin 1932 tasarısının içeriğinden memnun olduğunu belli eden bu

---

³³² Mesut Gülmez, Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi), AnkaraÇ Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1983, s. 414-421.

³³³ Gülmez bu imzasız raporu gönderen örgütün Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası olduğu tahmininde bulunmaktadır. Bu raporla ilgili tüm bilgiler şu çalışmadan derlenmiştir, Mesut Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği'nin ve Madencilerin Görüşleri", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, Aralık 1984, s. 135-172.

³³⁴ Bu raporla ilgili tüm bilgiler şu çalışmadan derlenmiştir, Mesut Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Ziya Haşim'in Bir Notu", Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, Nisan-Mayıs, 1985, s. 87-100.

notun yoğunlaştığı asıl konu yabancı işçilerle ilgili önlemlerin arttırılmasıdır. İşçilerin sorunlarına deva olarak kabul gören tasarıyla ilgili “kanunun hiçbir maddesinin değişmesine lüzum yoktur” uyarısında bulunan Haşim’e göre “iş kanununun kıymet kazanması da onun sureti tatbikindedir.” Notta ayrıca işçinin ücretinden yapılabilecek haczin %25’e çıkarılmasına yönelik taleplere ve taleplerin dayandırıldığı işçilerin hırsızlık yapabilecekleri ihtimaline tepki gösterilmiştir. “İş kanunu tam mükellef olanların hukukunun mahfuziyetini te’min etmiş olmak itibariyle kanuni abidelerin en kıymetlisidir” ifadesini kullanan Haşim’e göre “makine gibi kat’î iş çıkarmak için kanunun makine kadar mazbut ve harfi harfine tatbiki mecburidir.”

Aynı dönemde Üsküdar Validei Atik Hilali Ahmer Ocak Reisi de TBMM’ye görüşlerini içeren bir dilekçe sunmuş ve işsizliği önleyeceği düşüncesiyle 8 saatlik işgünü düzenlemesini desteklediğini iletmiştir. Kadınların gebelik halleri yüzünden işten çıkarılmasının önlenmesine yönelik düzenlemenin hastalık durumlarının da katılarak genişletilmesi talep edilirken, ihtilaf hallerinin sulh mahkemeleri yerine işçi ve işveren temsilcilerinin bir araya gelerek oluşturduğu bir inzibat meclisinde karara bağlanması teklif edilmiştir.³³⁵ İşçi hareketinin en yoğun olduğu kentlerden biri olan İzmir’de ise CHF’nin kurdurduğu Esnaf ve Amele Teşkilatı işçilerin tepkilerini ölçmek üzere bir incelemede bulunarak İktisat Encümeni’ne bir rapor hazırlamıştır.³³⁶ Genel hatlarıyla layiha metninden oldukça memnun olan İzmir işçilerinin temel taleplerinden biri, tasarıda sadece maden işçileri için öngörülen asgari ücret uygulamasının tüm işçileri kapsayacak şekilde genişletilmesidir. 8 saatlik işgünü uygulamasının işsizliği azaltıcı bir etkisi olacağını düşünen işçiler bu sayede sıhhatlerinin de daha az yıpranacağını ve bunun için gerekirse daha az kazanmaya hazır olduklarını iletmişlerdir. Vilayet merkezlerinde işe yerleştirme koşullarını düzeltecek iş borsalarının tesis edilmesini teklif eden işçiler grev konusunda hükümetin vereceği her türlü karara saygı göstereceklerini belirtmişlerdir.

İzmir işçilerinin görüşlerini bu şekilde ileten Cavit raporuna ek olarak Matbaa İşçileri Birliği’nin Görüşü’nü iliştiirmiştir. “Altı yüz seneden beri medeni kanunlarından

³³⁵ M. Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği...", s. 171.

³³⁶ Bu raporla ilgili tüm bilgiler şu çalışmadan derlenmiştir, Mesut Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı ve İzmir İşçilerinin Görüş ve Dilekleri", Amme İdaresi Dergisi , Cilt 18, Sayı 1, Mart 1985, s. 97-114.

mahrum ve hakkını müdafaadan aciz bir vaziyette bulunan ve çok şayanı merhamet olan” işçileri himaye ve hukukunu müdafa konusunda layihası seve seve okuduklarını belirten matbaa işçileri kanunun kapsamı dışında bırakılmalarına karşı çıkarak bu düzenlemeden faydalanmak istediklerini bildirmişlerdir.³³⁷ Bu dönemde kanun kapsamının genişletilmesi için talepte bulunan sadece matbaa işçileri değildir. Örneğin, *Akşam*’da yayınlanan “*İş kanunu ve balıkçılar*” başlıklı haber “bu kanundan istifade etmek istiyorlar” spotunu taşımaktadır. Gazeteye göre işçi ve sermayedara sözleşme feshi için 15 günlük ihbar süresini mecbur tutan bu kanunun balıkçıları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, bir anda işi bırakarak zaman zaman işverenleri zor durumda bırakan işçilere karşı bir önlem sağlayacaktır.³³⁸ İstanbul Manifaturacılar, Tuhafiyeciler ve Müstahdemini Cemiyeti de Meclis’e görüşlerini bildiren bir rapor sunarak, bu sektörlerde günde 12-14 saat çalışanlar insanların da işçi tavsif olması gerektiği belirterek yasa kapsamının yalnız sanayi müesseseleriyle sınırlı tutulmasına karşı çıkmıştır. Sermayedarlara sâyini kiralayan herkesin işçi sayılması gerektiğini bildiren Cemiyet üyeleri 8 saatlik işgünü düzenlenmesinden yararlanmayı talep etmişlerdir.³³⁹

Bu dönemde emek ve sermaye arasında tasarının içeriğine dair tartışmalar kimi zaman basına da yansımaktadır. Örneğin bu dönemde *Akşam* gazetesi, İstanbul’da bulunan birkaç fabrika sahibinin İktisat Vekaleti’ne rapor gönderdiğini belirterek; henüz üretime geçen fabrikalarının amortisman bedellerini çıkaramadıklarını ve yüksek üretim maliyetleri nedeniyle işçilerin Avrupa’daki işçilerden bir saat daha fazla çalışması gerektiğini ileri sürdüklerini aktarmaktadır.³⁴⁰ Sanayi burjuvazisinin işgünü ile ilgili bu talebine işçilerin tepkisini bir hafta sonra aynı gazete “İşçiler dokuz saate şiddetle itiraz ediyorlar” başlıklı bir haberle duyurmaktadır. Hükümetin ticaret odalarına ve esnaf cemiyetlerine fikrini sorarken, kendilerine danışılmamasından şikâyet eden işçiler 8 saat işgününün işsizliği azaltıcı etki yaratacağını belirterek, çalışma kudretlerini düşürerek verimsizliğe yol açacak olan 9 saat işgünü fikrine karşı çıkmaktadırlar.³⁴¹ Bu dönemde toplanan İstanbul Ticaret Odası’na bağlı fabrika ve nakliye müesseseleri müdürlerinden

³³⁷ M. Gülmez, “1932 İş Yasası Tasarısı ve İzmir İşçileri...”, s. 114.

³³⁸ *Akşam*, 11 Teşrinisani 1932.

³³⁹ Mesut Gülmez, “1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği...”, s. 170.

³⁴⁰ *Akşam*, 15 Teşrinisani 1932.

³⁴¹ *Akşam*, 21 Teşrinisani 1932.

oluşan bir komisyon ise kanun tasarısını müzakere ettikten sonra İktisat Vekaleti'ne tasarımı yeniden tetkik etmeleri görüşünü bildirmişlerdir.³⁴² Tasarımın geri çekilmesi yönünde sermaye temsilcilerinin baskısı yoğunlaşırken bir yandan basın yeni İş Kanunu ile işçilerin tüm şikâyetlerinin biteceği haberleri yayınlamaktadır. Buna göre, keyfi işten çıkarmalar konusunda "bu sene iş kanunu meclisten çıktıktan sonra işçilerin vaziyeti daha ziyade kuvvetlenecek"³⁴³, sanayi müdüriyetinin açacağı iş müracaat kalemi ile iş bulma sorunu azalacaktır.³⁴⁴

İçeriğinin işçi sınıfını memnun, sermaye temsilcilerini ise tedirgin ettiği 1932 tasarısının akıbetini belirleyen olay, detayları önceki bölümde de tartışılan Mustafa Şeref olayı ile İktisat Vekaleti'ne Celal Bey'in getirilmesidir. Devletçilik söyleminin katı bir politik yorumunu sunduğu için sermayenin desteğini yitiren Şeref Bey'in yerini İş Bankası Umum Müdürü'ne devretmesi, onun hazırladığı 1932 layihasının da sonunu hazırlayacaktır. Tasarı yaklaşık 2 yıl boyunca komisyonlarda bekletildikten sonra hükümet tarafından geri çekilecektir. Bu tasarının varlık nedenine dair yaklaşımlarda ortak bir özellik, politik süreçlere atfedilen belirleyicilik gücüdür. Örnek olarak Ağaoğlu "liberal bir zihniyetin" eseri olarak gördüğü bu tasarımı açığa çıkaran koşulları 1931 CHF Kongresi ile ilişkilendirmektedir.³⁴⁵ Ancak bu tip açıklamalar aynı politik aktörlerin "ideolojik dünyasını" bu kadar kısa süre içerisinde strateji değişikliğine iten gerçekliğe dair bir açıklama sunmak zorundadırlar. Aksi durumda tasarının mevcut sınıfsal güç dengelerinin bir sonucu olarak oluşan akıbeti, Türkiye iş hukuku tarihçiliğinde neredeyse kaçınılmaz bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Örnek olarak, bu layihayı o güne dek Meclis'e sunulanların "en iyisi" olarak gören Talas'a göre grev hakkını düzenlemekle "liberal" bir nitelik kazanan bu tasarının içeriği "sosyal güvenlik düzenlemelerine olumlu bir açılış yapmaktadır." Fakat tek parti yönetiminin otoriter bir nitelik kazandığı bir politik düzlemde "1932 tasarısının yeniden gözden geçirilmesi isteği doğal sayılmalıdır."³⁴⁶ Siyasal süreçleri toplumsal sınıfların çelişki ve mücadele halindeki taleplerinin değil, bir grup elitin ideolojik dünyasında yaşanan

---

³⁴² Akşam, 13 Teşrinisani 1932.

³⁴³ Akşam, 7 Teşrinisani 1932.

³⁴⁴ Akşam, 10 Kanunuevvel 1932.

³⁴⁵ S. Ağaoğlu, a.g.e, s. 151.

³⁴⁶ C. Talas, a.g.e., s. 101.

değişimlerin belirlediği bu yönlü bir okumanın doğal sonucu ise 1934’de hazırlanacak yeni iş layihasının tüm içeriğinin yükünü yeni İktisat Vekili Celal Bey’in zihin dünyasına atfetmek olacaktır.

Oysaki bir toplum yönetim modeli olarak tek parti biçiminin özgünlüğü her türlü muhalefet odağının salt “yönetici elitlere” değil sistemin kendisine yönelik tehdit olarak vuku bulacak olmasıdır. Dolayısıyla siyasal elitlerin değişimi, kendi antagonizmalarını türeten sınıflı bir toplumu yönetebilme stratejinin değişimi anlamına gelmektedir. Bu yıllar için bunun bir örneği olarak İzmir’deki işçi birlikleri olgusu ele alınabilir. CHF işçi sınıfı üzerinde yitirdiği etkiyi bu dönemde yeni kontrol mekanizmaları yoluyla yeniden elde etmek için İzmir’de yeni bir örgütlenme biçimi oluşturmaya çalışmıştır. Farklı iş kollarında yer alan işçilerin kayıtlı oldukları cemiyetlerin CHF’ye bağlı bir üst örgüt çatısı altında toplanılmaya çalışıldığı bu dönemde deniz taşımacılığı işçileri Deniz Amelesi Cemiyeti, kamuya yönelik hizmet yapan şirket işçileri İmtiyazlı Şirketler ve Memur ve Müstahdemlerin Birliği, fabrika işçileri ise İzmir Sanayi İşçileri Birliği çatısı altında toplanmaya çalışılmıştır.³⁴⁷ Ahmad’a göre Sanayi İşçileri Birliği kurulurken hedeflenen işçileri esnafla aynı cemiyet içerisinde eriterek bir sınıfa dönüşmelerini engellemektir.³⁴⁸ Amacını “hükümet-i cumhuriyetimizin mevzuat-ı kanuniyesi dairesinde azasının tenviri efkârına terfihi haline, hukuk ve ihtiyacatı mübremelerinin vikaye ve teminine, aralarındaki tesanüdün ve müesseselerle olan münesabatı hasenenin takviyesine çalışmak” olarak ifade eden İzmir Sanayi İşçileri Birliği’nin bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere varlık sebebi işçi sınıfı ile CHF arasında kopan bağı yeniden kurmaktır.³⁴⁹ Bu durumun en genel ifadesini Son Posta’nın “İzmir’de Yeni Bir Teşekkül Meydana Getirildi” haberiyle özetlemek mümkündür:

Gündelik veya haftalık ücretle muhtelif imalathane, fabrika veya müesseselerde çalışan işçiler için İzmir’de yeni teşkilat buyurultusu hükümlerine göre birlikler tesis edilmiştir. Evvelce her birliğin müstakil olarak çalışmasına mukabil, yeni teşkilatta bütün birlikler CHF işçiler bürosuna bağlanmıştır. Beş birliğe bir umumi katib, bir muavin, bir katib tayin edilmiştir. İzmir gibi 50.000 daimi, 20.000 muvakkat işçi kadını ve erkeği bulunan

³⁴⁷ Y. Akkaya, Cumhuriyet’in Hamalları, s. 86.

³⁴⁸ F. Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-45”, s. 149.

³⁴⁹ aktaran Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, s. 178.

bir şehirde, işçiler için yapılan teşkilatın çok verimli neticeler vermesine intizar edilebilir.³⁵⁰

Fakat Güzel'in de belirttiği gibi, bu örgütlenme deneyimi için ilk kent olarak İzmir'in seçilmesi bir rastlantı değildir. Zira İzmir, özellikle bu dönemde TKP'nin en etkili olduğu şehirlerin başında gelmekteydi ve 1932 yılında gizli bir sendika kurma hazırlığı içerisinde olan 20'ye yakın işçi siyasi polis tarafından tutuklanmış bulunmaktaydı.³⁵¹ Bu gizli sendikalaşma deneyimini Topçuoğlu'nun hatıralarında bulmak mümkündür. 1932 yılında İzmir İşçileri Sendikası Birliği'ni kuran işçilerin hazırladıkları programda yer alan talepler iş yasasının çıkarılması, 8 saat işgünü, fazla mesai için %100 zamlı ödeme, hastalık, kaza ve işsizlik için sigorta, ücretli öğle tatili izni, Pazar günlerinin ücret ödentisine dahil edilmesi, Çocuk işçilerin geceleri hiç, gündüzleri 6 saatten fazla çalıştırılmaması, işçi kadınlara ücretli doğum izni verilmesi ve işçiye karşı kötü muamelenin ıslahıdır. Bu gizli örgütü kurdukları gerekçesiyle 6 ay ile 5 sene arasında cezalara mahkûm edildiklerini aktaran Topçuoğlu bu olayı şu sözlerle aktarır:

Bizde patron yerinde karşımızda Halk Partisi iktidarı, Devlet vardı. İşçi Hakları için girişilecek mücadele evvela Devlet'le karşılaşmaktan ve demokratik memleketlerde işçiye tanınan hakların birtakım yasalar çıkarılarak verilmesini, yine ondan istemekten başka yol yoktu. Bu yoldaki çalışmaları rayına oturtmak için tek bir çaremiz vardı. O da İşçi Birliğini, Sendikasını kurmaktı. Zor bir işti amma bunu da gene işçilerin kendileri yapabiliirdi. Bütün işçiler bu çalıştırma yönteminden şikayetçiydiler. Yaptığımız temaslarda, işçilerin kuracağımız Sendikaya kaydolmaya hazır oldukları görülmüyordu. İşte bu ortam ve şartlar içinde bizler, "İzmir İşçileri Sendikası Birliği" diye de bir program taslağı hazırladık.³⁵²

İktisat Vekileti'ne sermaye çevrelerinin baskısıyla Celal Bey'in getirilmesi İş Kanunu'nu oluşturan sürecin kritik dönemeçlerinden biridir. Sermayenin kendi gereksinimlerine paralel olarak yeni birikim modeline uygun bir sistematik ancak buna uygun bir yasal zeminle hazırlanacaktır. Ki bu dönemdeki kritik müdahalelerden biri 2275 sayılı kanundur. Türk Ceza Kanunu'nunda bazı maddelerin değişikliğini içeren bu kanun "her kim cebrü şiddet veya tehdit ile gerek amele ve gerek ticaret ve sanat sahiplerini veya müteahhitleri yevmiyeleri azaltıp çoğaltmağa veyahut evvelce kabul

³⁵⁰ Son Posta, 2 Mart 1935.

³⁵¹ M. Şehmus Güzel, a.g.e., s. 134.

³⁵² İbrahim Topçuoğlu, Türkiye'de İlk Sendika Sarıklılaş'ında 1932, Öncü Kitabevi, 1975, s. 35.

edilen şartlardan başka şartlar altında mukaveleler kabulüne icbar etmek maksadile bir işin tatiline veya nihayet bulmasına sebebiyet verir veya tatilin devamına âmil olursa altı aydan beş seneye kadar hapis ile cezalandırılır” diye buyurmaktadır.³⁵³ Bu ifadedeki, eylemlerde “cebr-ü şiddet ve tehdit” aranacağı yönündeki vurguyu işaret eden Koç’a göre bu yasa tüm grevleri yasaklama amacı taşımamaktadır.³⁵⁴ Fakat Yavuz’un da belirttiği gibi bu yasa 1931 Ağustos Galata tütün işçileri, Aralık Defterdar tekstil işçileri, 1932 İstanbul vapur işçileri, İzmir tütün ve incir işçilerinin gerçekleşen; 1933 Balya maden işçilerinin ise orduyla çatışmamak üzere yarıda kesilen grevlerine bir tepki olarak doğmuştur.³⁵⁵

Grev yasağı getirilmiş olması işçilerin grev mahiyetindeki eylemlerini tam anlamıyla ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Örneğin, Fatih Belediyesi’nde görev yapan 57 temizlik görevlisi arkadaşlarının işten çıkarılmasını önlemek amacıyla arabalarını işe koşmayarak koğuşlarında kalmışlar, bunu grev yasağına aykırı bir eylem olarak değerlendiren zabıta tahikat başlatarak işçileri Müddeiumumîliğe vermiştir.³⁵⁶ İzmir’de de Şark Halı Kumpanyası’na ait 600 kişilik bir fabrikada ücret sisteminin değiştirilmesine itiraz eden 105 işçi 9 saat süren bir fabrika işgali gerçekleştirmiş ve olaya müdahale etmesi için CHF’yi göreve çağırmışlardır.³⁵⁷ Aynı günlerde Walker Hines öncülüğünde 1932 layihasını inceleyen Amerikalı bir uzman grubu ise İktisat Vekili’ne sundukları bir raporda bu tasarımı Türkiye’nin “yeni sınai inkişaf sahasında attığı ilk adıma, diğer memleketlerin sınai inkılaplarda maruz kaldığı hata suiistimal ve istismarların da girmesine müsaade ederse yazık” edeceğini ileri sürerek eleştirmişlerdir. Amerikalı uzmanlara göre bir iş kanunu hazırlanırken hükümete düşen rol sınıf ihtilaf ve mücadele ruhunun doğmasına mani olmaktır.³⁵⁸

---

³⁵³ 2275 sayılı “Türk ceza kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun”, Resmi Gazete, 20.08.1933.

erişim:

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202275.pdf

³⁵⁴ Yıldırım Koç, Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, s. 32.

³⁵⁵ Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40”, içinde Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, 3. Bs., İletişim Yay., 2011, s. 172.

³⁵⁶ Cumhuriyet, 9 Şubat 1934.

³⁵⁷ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, s. 178.

³⁵⁸ Mesut Gülmez, "Celal Bayar ve İşçi Hakları", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, Mart 1987, s. 94.

1934 İş Layihası tam olarak bu haleti ruhiyenin bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bu tasarıda yeniden hatırlanan resmi söylem; sendika, toplu pazarlık ve grev unsurlarının sınıfların var olmasının bir sonucu değil bir nedeni olduğu yönündeki kurgu olmuştur. Ali İktisat Meclisi tarafından 140 madde halinde hazırlanan, Şûra-yi Devlet Genel Heyeti'nde görüşüldükten sonra kısmi değişikliklerle 146 maddeye dönüştürülerek bir yıl boyunca komisyonlarda dolaşan 1934 layihası; Nisan 1935 tarihinde Başvekalet'e sunulmuştur.³⁵⁹ Bu ara kesitte, Bakanlık'ta Mesai Müşaviri olarak göreve başlayan Weitgert, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile temaslarda bulunmuş ve Ankara'ya gelen ILO uzmanı Maurette de Bakanlık için ön değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁶⁰ Maurette başkentte Ekonomi Bakanı ile yaptığı görüşmeden sonra İş Kanunu hakkında mütalaalarını basına “ziraî bir memleket olan Türkiye aynı zamanda bir sanayi memleketi olmak üzere bulunduğundan bu kanun patronun vaziyetini tespit edecek, işçinin hukukunu koruyacaktır” sözleriyle aktarmaktadır.³⁶¹

Dört kısım ve 146 madde olarak şekillenen 1934 layihasına göre kanunun hizmet sözleşmesi ve işin düzenlenmesi ile ilgili bölümleri sadece sanayi işçilerini, diğer hükümleri ise tüm müesseseleri kapsayacaktır. Sanayi kurumlarının kapsama alanına girmesi için asgari 10 işçi çalıştırması, fesih ihbar süresinin geçerli olabilmesi için 30 gün çalışmış olmak şartı getirilmiştir. Tasarıda doğum izni yarım ücrete tabii tutulmuş, kadın ve 16 yaşından küçük çocuk işçilerin sağlığa zararlı işlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. İşgünü 8 saat olarak belirlenmiş ancak bu süreden az ya da çok çalışmayı gerektirecek işler için ayrı bir tüzük hazırlanacağı belirtilmiştir. Fazla mesai ücreti %50 zamlı olarak tespit edilmiştir. İl merkezlerinde İş Bulma İdareleri, başkentte İş Bulma İdareleri Umumi Merkezi açılması planlanmıştır. Sendikalar konusu ile ilgili

---

³⁵⁹ “Yüksek Ekonomi Meclisi'nin de görüşü alınarak hazırlanmış olan 1934 tarihli İş Kanunu Tasarısı'na ilişkin Dahiliye Vekaleti'nden 16.04.1936 tarihinde, Maarif Vekaleti'nden 09.08.1934 tarihinde, Adliye Vekaleti'nden 04.08.1934 tarihinde, Gümrük ve İnhisar Vekaleti'nden 21.10.1934 tarihinde, Maliye Vekaleti'nden 04.11.1934 tarihinde ve Hariciye Vekaleti'nden 08.11.1934 tarihinde gelen görüşler doğrultusunda son şekli verilmiş, tasarı Bakanlar Kurulu'nun 21.04.1935 tarihindeki toplantısında kabul edilmiş ve Başvekil İnönü imzasıyla 30.04.1935 tarihinde Meclis'e gönderilmiştir.” Diren Çakmak, “Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, No: 1, 2007, s. 129.

³⁶⁰ M. Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, s. 265-266.

³⁶¹ Cumhuriyet, 30 Nisan 1935.

bir düzenleme yapılmamış, grev ise tamamen yasaklanarak yerine mecburi uzlaştırma usulü getirilmeye çalışılmıştır.³⁶² Tasarının içeriği somutlaşmaya başladıkça iş kanunu ile ilgili haber, talep ve teklifler basında daha fazla yer almaya başlanmıştır:

Bugün umumiyetle Türk işçisi pek ağır şartlar altında çalışıyor. Çünkü ortada henüz işveren ile iş alan arasındaki münasebetleri iktisadi şartlara uydurmuş olan, işçi ile işverenin karşılıklı haklarını temin ve teklif eden bir İş kanunu yoktur. İşçinin asgari kazancı ne olmalıdır? İşçi günde veya haftada kaç saat çalışacaktır? Bu iki soru bugün bizde cevapsız kalmaktadır. Çünkü işçi için asgari yevmiye ve azami iş saati tespit edilmiş ve bir kanun hükmüne bağlanmış değildir. (...) Artık biz de sanayi memleketi olmak vaziyetindeyiz. Gerek hükümet tarafından, gerek hükümetin müzaheretile hususi sermayeler tarafından büyük fabrikalar kurulmaktadır. Bu fabrikaların iyi ve özlü semereler vermesi için işçinin kanun himayesinde bulunması lazımdır ve şarttır. Bu sebeptendir ki İş Kanunu layihasının vakit geçmeden kanuniyet iktisap etmesi zaruretine kanaat getirmiş bulunuyoruz.³⁶³

Aynı dönemde Kadro mecmuasında konuyu ele alan Şevket Süreyya iş kanunu ile işçi ücretleri arasındaki ilişkiyi ele almış; kanununun umumiyetle ilk hedefinin nominal ücretlerle reel ücretler arasındaki farkı kontrol ederek yoksulluğun önüne geçmek olduğunu öne sürmüştür. Ücretli emeğin durumunu bölüşüm ilişkileri bağlamında açıklamaya girişen Süreyya'ya göre "iş kanunları içtimai bakımdan, kıymetsiz say'ı kıymetli say'e doğru ulaştıran bir teşrii vasıta demektir."³⁶⁴ Diğer yandan; İzmir'de 900 dokuma amelesinin işten çıkarılması olayı üzerine *Son Posta* bir dizi halk röportajı yayınlamış; Gedikpaşa'dan Hayri Cemal "her fabrika için memleketin iktisadi vaziyetile uygun bir randeman tesbit edilmeli ve işçi kadrosu da ona göre tanzim olunmalıdır", Beşiktaş'tan Hüsnü Rasim "Cumhuriyet idaresi zamanında fabrika kuracaklara kolaylıklar ve muafiyetler veren birçok kanunlar yapıldı, bu kanunlar ile fabrika sahiblerine birçok haklar tanındı. Buna karşılık olarak işçiler için de bazı haklar tanınmalıdır", tesviyecei Fahri Cemil "bugün işçilerin fabrika sahipleri karşısında hiçbir hakları yoktur. Bu sebeple işçiler gadre uğruyor" cevaplarını vermişlerdir.³⁶⁵ "İş Kanunu Hakkında Kısa Bir Anket"e cevap veren Mürettepler Cemiyeti azası Mehmet Şükrü ise İş Kanunu'nun "işçinin dört gözle değil, can gözüyle beklediği bir kanun" olduğunu belirtirken, aynı haberde işçilerin tasarısı ile ilgili ortak

³⁶² M. Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri, s. 270-276.

³⁶³ Son Posta, 5 Ekim 1934.

³⁶⁴ Son Posta, 9 Ağustos 1934.

³⁶⁵ Son Posta, 26 İkinci Kanun 1935.

düşünceleri iletilirken 8 saat işgünü uygulaması ile parça başı ödeme sistemi arasındaki çelişkiye dair uyarılar yapılmaktadır.³⁶⁶ İşverenlerin işçi kadınların gece çalışmasını engelleyen maddeye karşı çıkmasını eleştiren *Yeni Karagöz* bu maddeyi savunarak vardiyalı bir sistemde daha fazla işçi çalıştırılmasını önermektedir.³⁶⁷ İşçi sınıfı içerisinde nicel olarak daha küçük bir kısma denk düşen, politik hareket içindeki işçilerin talepleri ise daha somuttur. Örnek olarak, TKP'ye yakın *Orak Çekiç*'e yazdığı mektupta bir amele yeni çıkacak iş kanununda 8 saat işgününün mutlaka yer alması ve işverenlerin kanunun ilgili maddesindeki boşluklardan yararlanarak işgününi uzatmaya yönelik girişimlerine şimdiden önlemler alınması gerektiği üzerine uyarılarda bulunmaktadır.³⁶⁸

İşçilerin kendi haklarını koruyacak bir kanun taleplerine karşılık sermaye temsilcileri de kanunun birikim sürecini kolaylaştırmaya yönelik bir şekilde hazırlanması için girişimlerini sürdürmüşlerdir. Celal Bayar'ın İzmir Panayırı'nda "biz ulusal ekonomi içinde menfaat ayrılıkları, menfaat tezatları tanımıyoruz"³⁶⁹ sözlerini söylediği günlerde bakanlık uzmanları İstanbul'da Tecim Odası'nda sanayi burjuvazisi ile bir toplantı yapmıştır. Bakanlık uzmanları aralarında Sanayi Birliği Genel Kâtibi'nin de bulunduğu yaklaşık 30 fabrika sahibine izahat vermiş, işverenle işçi arasındaki ihtilafları engellemek amacıyla dostane bir kanunun hazırlanması gerektiğini belirterek 8 saatlik işgünü, kadın ve çocuk işçilerin durumu ve gece mesaisi gibi konularda fikirlerini sormuşlardır.³⁷⁰ Tasarının komisyonlarda görüşülmesine devam edildiği dönemde Ulusal Endüstri Birliği kanun projesi üzerinde incelemelere başlamıştır. Buna göre endüstri erbabı her sabah Birlik merkezinde toplanarak tasarıyı değerlendirecek ve sonunda fikirlerini Kamutay'a sunacaklardır.³⁷¹ Birliğin ilk toplantısına sadece 5 fabrika sahibi katılmış ancak içtimada bulunanlar iş sahiplerine cezai sorumluluklar getiren maddeleri öğrenince projenin ehemmiyetini anlayarak tasarıdan bütün işverenlere

---

³⁶⁶ Son Posta, 3 Mayıs 1935.

³⁶⁷ Yeni Karagöz, 23 Eylül 1935.

³⁶⁸ aktaran Mustafa Özçelik, a.g.e, s. 90-91.

³⁶⁹ Ulus, 23 Ağustos 1935.

³⁷⁰ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1935.

³⁷¹ Cumhuriyet, 28 Eylül 1935.

duyurmak gerektiğine karar vermiş,³⁷² bunun üzerine Birlik tüm endüstrilere tamim yaparak istek ve itirazlarını iletmesini istemiştir.³⁷³ Uzun süren tartışmalardan sonra İstanbul Milli Sanayi Birliği “çok ihatalı ve isabetli” bulduğunu ifade ettiği kanun tasarısı ile ilgili düşünceleri Kamutay’a ileterek kanuna uymayan müessese sahipleri hakkında ağır ceza yaptırımları getiren hükümlere itiraz etmiştir.³⁷⁴ Gerekli mevadî tedarik edememek, arıza veya sipariş iptali gibi çeşitli sebeplerle üretimin durması durumlarında fabrikaların, ihbar süresine mecbur olmadan amelenin bir kısmının hizmet akdini talik edebilmesi gerektiğini savunulmuştur. Üretken sermaye temsilcileri devamlı işçilerin çalıştırılmadığı dönemlerde tam yevmiye alacak olmasına itiraz ederek, “bir işçi gündeliğini patronun cebinden almaz. Çıkardığı işten hak olarak kazanır ve teamülden olan götürü işlerde bu ücret doğrudan doğruya maliyet üzerine zammedilir” ifadelerini kullanmıştır. İşçilerin sebepsiz ve habersiz olarak işlerini terk ederek başka müesseselere gitmelerine karşı önlem alınması talep edilirken; Hafta Tatili Kanunu’na göre Cumartesi öğleden sonra üretime izin verilmediği için azami 8 saatlik işgünü maddesi ile haftalık 48 saat uygulaması arasında bir uyum olmadığı uyarısı yapılmıştır. Sanayi Birliği’nin ısrarla savunduğu konulardan biri de işçi kadınların gece çalışmasını engelleyen maddedir.

Bu süreçte sık sık yurt gezisi yapan Celal Bayar da gittiği yerlerde yeni bir iş kanunu hazırlamakta olduklarını anlatmaktadır. Bayar İzmir’de yaptığı konuşmada işçilere, Bakanlık’ta Avrupa’da* bu işi yakından tetkik etmiş kişilerin çalıştığı garantisini vermektedir.³⁷⁵ Esnaf ve İşçi Birlikleri’ne bir konuşma yapan Bayar iş hayatının tanzim edileceği sözünü vermiş, Kamutay’da görüşülmekte olan tasarının bir an evvel kanunlaştırılacağını belirtmiştir.³⁷⁶ Bu dönemde İş Kanunu ile ilgili sık sık görüş bildiren yöneticilerden biri de CHF Genel Sekreteri Recep Peker’dir. Parti kurultayında yaptığı konuşmada “grev ve lokavtın yasak edileceğinin” haberini veren Peker, yeni bir iş kanunu hazırlanırken "bir işçi kitlesinin topluluğuna tesanüt

---

³⁷² Cumhuriyet, 1 Ekim 1935.

³⁷³ Cumhuriyet, 11 Ekim 1935.

³⁷⁴ Raporun aktarıldığı yayın; İş Kanunu Hakkında İstanbul Milli Sanayi Birliği’nin İncelemeleri ve Kamutay’dan Dilekleri, İstanbul: Sebat Basımevi, 1935.

* Bu dönemde İtalya, Almanya ve İspanya’da faşist partilerin etkisi altındaydılar.

³⁷⁵ Cumhuriyet, 2 Eylül 1935.

³⁷⁶ Yeni Asır, 27 Ağustos 1935.

kabiliyetine güvenerek devlet varlığında esas olan sanayi mevcudiyetini tahrip etmesine" müsaade etmeyeceklerini bildirmektedir.³⁷⁷ Bu yıllarda Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde dersler de veren Peker, Avrupa sınıf tarihini işlediği derslerinde grev, sendikalizm ve sınıf şuuru konularının sınıf kavgalarına yol açtığını öne sürmektedir.³⁷⁸ CHF'nin 1935 programı tam da bu doğrultuda yeniden ele alınmıştır. "Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları" ile işçi ve işveren arasındaki uyum esası ile ilgilenileceğini belirten bu program, Parla'ya göre İtalyan ve Alman iş kanunları örnek alan yeni bir düzenlemeyi haber vermektedir.³⁷⁹ Öte yandan, toplumsal alan politik bir dilde yeniden kurgulanmaya çalışırken, toplumsal sınıfların sadece haklarını belirleyen yasaların değil, özel anlam dünyalarında kendilerini tanımladıkları şeylerin de yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Bunun bir örneği de bu dönemde 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın Bahar ve Çiçek Bayramı'na dönüştürülmesidir. Modern bir işçi sınıfının varlığını işaret eden İş Kanunu'nun hazırlandığı bir süreçte 1 Mayıs'ın Bahar Bayramı olmasının, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından yapılan açıklaması; işçi sınıfını "hem var hem yok" ilan eden bu politik stratejinin mahiyetini işaret etmektedir:

Bahar Bayramı niçin diyoruz, bunu soruyorlar. Mayıs baharın gelişidir. Memleketimiz çiftçidir. Bu ayda her taraf yeşillenir ve her tarafta faaliyet artar. Siz ister Mayıs bayramı deyiniz, ister bahar bayramı deyiniz.³⁸⁰

Türkiye toplumu 1936 yılına bu tartışmalar içinde girerken, yeni açılan fabrikalarla birlikte iş hayatında yaşanan ihtilaflar da çoğalmaya başlamıştır. Örnek olarak, Ocak ayında bir gazeteye gönderdikleri mektupta Sümerbank işçileri istenilen işi çıkaramadıklarında ağır cezalara çarptırıldıkları konusunda şikâyetlerini iletmektedirler.³⁸¹ Aynı günlerde Samsun'dan, İnhisarlar İdaresi'nde çalışan yaklaşık bin kişilik bir grubun ücret tartışması nedeniyle işlerini bırakarak CHF ve Vilayet yöneticilerine başvurduğu haberi gelmektedir.³⁸² İşverenin kanunsuz bir şekilde "ceza lokavtı" uyguladığını öne süren büyük bir grup gündeliklerinin arttırılması ve 8 saatlik işgününün İş Kanunu'nda yer alması talebiyle yaptığı gösterinin ardından 14 işçi işten

³⁷⁷ Ulus, 14 Mayıs 1935.

³⁷⁸ Recep Peker, "Üçüncü Ders", İnkilab Dersleri, Ankara: Ulus Matbaası, 1935, s. 8-14.

³⁷⁹ T. Parla, a.g.e., s. 67.

³⁸⁰ Meclis'lerde 1 Mayıs Tartışmaları, Petrol-İş Yayını, İstanbul: 2009, s. 40.

³⁸¹ Son Posta, 19 İkinci Kanun 1936.

³⁸² Cumhuriyet, 27 İkinci Kanun 1936.

çıkarılmış, ertesi gün bu olayın üzerine yaklaşık 1500 kişilik bir işçi yürüyüşe geçmiştir. Demircilerin, kayışçıların ve halkın da desteği ile sayısı 2000'ini bulan işçiler ancak polis zoru ile dağıtabilmiştir.³⁸³

Benzer şekilde Balat'ta bulunan Süreyyapaşa mensucat fabrikasında çalışan 600 işçi de yevmiyelerini alamadıkları için greve gitmiş, Tatil-i Eşgal Kanunu'na göre suçlu duruma düşmekten imtina eden ameleler İstanbul Vilayeti ve Emniyet Müdürlüğü'nden izin alarak hareket etmeye çalışmışlardır.³⁸⁴ Ancak işverenin şikâyeti üzerine kamu otoritesini temsilen polisler, grev yapan işçilere müdahale ederek onları zorla tezgahları başına götürmek istemiş, zorla çalıştırılmaya direnen işçiler polise direnmişlerdir.

³⁸³ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 564.

³⁸⁴ Cumhuriyet, 17 Mart 1936.

Grevin elebaşı oldukları gerekçesiyle 3 işçinin gözaltına alınması üzerine yaklaşık 300 kişilik bir işçi grubu Balat'tan Fatih Polis Merkezi'ne kadar yürümüş, arkadaşlarının salınmaması üzerine eyleme devam eden işçiler Sultanahmet Parkı'nda buluşarak Vilayet önünde protesto eylemi yapmışlardır.³⁸⁵

³⁸⁵ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 109.

Bu örneklerden de görüleceği üzere, iş ihtilafı durumlarında yetkili mercilerin belirsizliği nedeniyle işçiler sık sık Vilayet'e başvurmakta ve il sınırları içerisindeki en yüksek otoriteyi temsil eden bir kurum bu gibi durumlarda kendisini işçilerle karşı karşıya bulmaktadır. Örnek olarak yine bu dönemde, Beşiktaş'ta bir tütün deposunda eyleme geçen 150 işçi yevmiyelerinin azaltılması sebebiyle önce gazete idarehanelerine, sonuç alamayınca Vilayet'e başvurmuşlardır. Vali muavini ile görüşmek için talepte bulunan işçilere konunun kendi görev alanlarında olmadığı cevabı verilmiştir.³⁸⁶ Kısacası, bunun gibi örnekler kurumların hukuksal örgütlenmesi tamamlanmamış kapitalist devlet formu karşısında işçilerin emek piyasalarının kurumsallaşması adına yaptıkları dolaylı baskıların basit örnekleridir. Bu tip olayların sıklığının ilk etapta politik gündemi dolaysız olarak belirleyen kesimlerin daha sonra ise politik kararları alacak olan aktörleri etkilememiş olması beklenemez. Gerçekten de 1934 layihasının sürüncemede bekletildiği ve her an yasalaşmasının beklenildiği 1936 yılının ilk yarısında bu konuyla ilgili olarak hükümete yapılan eleştiri, sorgu ve önerilerin arttığını görmek mümkündür.

Örnek olarak, dönemin nüfuzlu gazetecilerinden Şevket Bilgin *İşçileri Düşünmeliyiz* başlıklı yazısında "bugüne kadar binlerce işçi kullanan müesseselerden hiçbiri işçilerine ucuz, temiz gıda satacak lokantalar kurmayı, onların sağlıklarıyla ilgilenmeyi düşünmemişlerdir" eleştirisini yaparken "zamanın aşırı materyalist cereyanları karşısında sosyal yardım işlerinin bir şefkat ve merhamet işi sayılarak kendiliğinden görülmesini beklemek hayale kapılmak olur uyarısını yapmaktadır."³⁸⁷ Bilgin, *İş Hayatı Düzene Konmalıdır* yazısında ise iş kanunundan beklenenin çalışma şartlarının iyileştirilmesi, işçinin hastalık, işsizlik ve ihtiyarlık hallerinin emniyet altına alınması olduğunu belirterek Almanya örneğinin işaret ettiği bir sosyal sigorta sistemi kurulmasını önermektedir.³⁸⁸ Aynı günlerde bir yazı kaleme alan Bolu mebusu Falih Rıfkı Atay ise "sınıf kavgalarının asıl sebebi, adaletsizlikte ve herhangi bir sınıfın diğer sınıf haklarını tanımamasında ve onları iktidarda ise, devlet kuvvetleri vasıtası ile zebun bırakmasındadır" gözlemini yaparken, başlıca meselenin iş hayatını, iş sahipleriyle

---

³⁸⁶ Cumhuriyet, 31 Mart 1936.

³⁸⁷ Yeni Asır, 6 Şubat 1936.

³⁸⁸ Yeni Asır, 8 Nisan 1936.

işçilerin karşılıklı vazife ve mes'uliyetlerinin düşünülerek tanzim edilmesi olduğunu belirtmektedir.³⁸⁹ Buna benzer genel ifadelerin yanı sıra tasarıda bulunan çalışma süreleri, işçi sağlığı, kadın ve çocuk işçilerin durumu ile ilgili maddeler de bu dönemde gündemi en çok meşgul eden konulardan biridir. Yine aynı süreçte TKP ise mevcut kanun tasarısını kabul etmeyerek ayrı bir tasarı hazırlamış parti teşkilatına dağıtmıştır. Kendi hazırladığı tasarının mümkün olduğunca çok fazla işçiye dağıtılması için uğraştıklarını açıklayan partililer Türkiye işçilerini bu kanun hakkındaki istek ve dileklerinin kabul edilmesi için mücadeleye davet etmektedirler.³⁹⁰ Sonuçta, Haziran 1936 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İş Kanunu böyle bir politik ortamda Meclis'te oylanmaya başlanacaktır.

3.3.2. Nihai Bir Belge: 3008 sayılı İş Kanunu

“İş Kanunu Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası”nın görüşülmesine 3 Haziran 1936 tarihinde başlanmıştır. Encümenin isteği doğrultusunda yalnızca bir kez görüşülmesine karar verilen ve her bir maddesi tek tek oylanarak kabul edilen İş Kanunu'nun bazı maddeleri Meclis'te kısmi tartışmalara sebep olmuştur. Örnek olarak; kanunun kapsamını “mahiyeti itibarile yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren iş yerlerine ve buralarda çalışan işçilere” uygulanacağı yönünde belirleyen 2 nolu maddeye dair temel tartışma alt sınır konusundaki belirsizlik olmuştur. Bu maddeye, bir işin kaç kişi ile yapılabileceğinin tespitini ilgili makamlara havale etmenin hem işçileri hem de işverenleri mağdur edeceği yönünde itirazlar yapılmıştır. Fakat Türkiye tarih yazımında devletçilik yoluyla sınıfsal olarak özerkleştiği varsayılan bürokrasinin asıl çekincelerini, Meclis'te söz alan Afyon mebusunun şu sözleri ile özetlemek mümkündür:

Bendenizce mesele lüzumu kadar aydınlanmadı. Çünkü makine devrindeyiz. 300 bin liralık bir müessesese. Mesela benim bugün bir fabrikam vardır. 300 bin liradır. Amma bu otomatiktir, çuvallarını falan kendisi şey eder. Bu kanun çıkmadan evvel 15 amele ile

---

³⁸⁹ Son Posta, 1 Haziran 1936.

³⁹⁰ Orak Çekiç, Sayı 4 (13), 25 Şubat 1936. aktaran Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 2, s. 545-546.

yapıyordum. Bu kanun çıktıktan sonra bu işi 8 amele ile yapabilirim. Binaenaleyh benim müessesem işyeri midir, bu kanun tatbik olunacak mı? İyice anlaşılısın.³⁹¹

Sonuçta tasarının oylanması yaklaşık beş günlük bir süreçte iki buçuk bileşim sürmüş ve kanun, içeriği ile ilgili ciddi bir ayrışma olmadan, oylamaya katılan 259 mebusun oybirliği ile kabul edilmiştir.³⁹² 8 Haziran 1936 tarihinde 3008 nolu kanun olarak kabul edilen İş Kanunu toplamda 148 maddeden oluşmaktadır.³⁹³ "Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan" kimseleri işçi olarak kabul eden İş Kanunu işçiliğin tanımını ücretli çalışma üzerinden değil emeğin biçimi üzerinden yaparak büyük bir sınır getirmiştir. Ayrıca itirazlara rağmen yasanın kapsamı, mahiyeti itibarıyla yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerleri ile sınırlı tutulmuştur. Sadece otuz iş gününe kadar devam eden işlere "süreksiz iş", bundan fazla süren işlere ise "sürekli iş" tanımını getiren yasada süreksiz işte çalışanların kanunun sadece bazı maddelerinden faydalanacağı belirtilmiştir. İş akitlerinin feshinde ihbarda bulunma şartını getiren yasada sadece beş seneden fazla mesaisi bulunan işçiler için tazminat hakkı tanınmıştır. İşçilerin keyfi iş bırakma hakları ise birtakım sıhhi ve ahlaki şartlara bağlanmıştır. Doğum iznini 6 hafta ile sınırlayan yasa, bu sürede işçi kadınlara ödenecek ücreti yarım maaş olarak belirlemiştir. İş müddeti haftalık 48 saat olarak düzenlenmiş, özel durumlarda "memleketin ekonomik menfaatleri bakımından yahut mahiyetleri itibarıyla ve istihsal miktarlarını mutad olan seviyenin yukarısına çıkarmağa ihtiyaçları" eklemesi yapılarak ileriki yıllar için bu süreye esneklik kazandırılmıştır. Çocuk işçilerin asgari yaşını 12 gibi oldukça küçük bir yaşa indiren yasada bu çocukların herhangi bir işe alınmadan önce muayene ettirilerek yapacakları işe uygunluğu konusunda bir rapor almaları şart koşulmuştur. Her bir maddesi ayrıntılarla tespit edilmeye çalışılan İş Kanunu'nun 72. Maddesi ise kısa ve nettir: "Grev ve Lokavt yasaktır." Grev yapan işçilere kısmi para cezaları öngören yasada, bazı durumlarda yaptırıma ek olarak 6 aya

---

³⁹¹ TBMM ZC, Cilt 12, 03.06.1936 erişim

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c012/tbmm05012073.pdf>

³⁹² Mesut Gülmez, "Ellinci Yılında Birinci İş Yasası Üzerine Bazı Notlar", Amme İdaresi Dergisi , Cilt 19, Sayı 2, Haziran 1986, s. 129.

³⁹³ Yasanın resmi kabulünü tescilleyen 15 Haziran 1936 tarihli Resmi Gazete'nin ilgili bölümünde yer alan 3008 sayılı kanunun tam metni ekler kısmında yer almaktadır. Bu sebeple metinde, fazla detaya yer verilmemiştir.

kadar hapis cezası uygulanabileceği belirtilmiştir. Kanunda iş ihtilafları ile ilgili olarak ise dört aşamalı bir uzlaştırma süreci tasarlanmış ve işçi mümessiliyeti uygulaması getirilmiştir. Kanun kapsamında sendikalara dair herhangi bir atıf ise bulunmamaktadır.

Yeni Köroğlu, 13 Haziran 1936.

Tarım, deniz ve hava nakliyatında çalışan işçiler ile ev işlerinde çalışanları kapsam dışında bırakan bu yasa ile proletaryanın istihdam içerisindeki payı %85'e ulaşan bir kısmı dışlanmış bulunuyordu. Ayrıca kanunun günde en az 10 işçi çalıştıran işyerleri ile sınırlanması, prensipte sınırlanmamış olmasına rağmen işletme bazında işçi sayısının az olduğu hizmet sektörü de kanun kapsamına girememiş oluyordu.³⁹⁴ "Grev ve lokavt yasaktır" ifadesiyle birlikte Tatil-i Eşgal Yasası ile birlikte tartışma gündemine giren ve üzerindeki tartışma günümüze dek süregelen "Tatil-i Eşgal grevi yasaklamış mıdır, izne mi bağlamıştır" tartışmalarına hukuken son verilmiş; ihtilaf durumlarında yetkili kurum ise "çağdaş ve laik" TC'nin mahkemeleri değil, İktisat Vekaleti olmuştur.³⁹⁵ Ayrıca kanunda işçi sınıfına verilen bir hak, ya gelecek zamanda yapılacak düzenlemelerle kullanılır olabiliyor ya da madde içinde kısıtlamalar "ancak" gibi girişlerden sonra düzenlemede yer alıyordu.³⁹⁶ Üstelik kanunun 31. maddesi uyarınca, işlerinden ayrılan işçilere işverenlerinden nev'ini, mahiyet ve müddetini gösteren bir şahadetname alma zorunluluğu getiriliyor böylece işçilerin sicili üzerinde sürekli bir denetim mekanizması oluşturulmak isteniyordu.

³⁹⁴ N. Özbek, a.g.e., s. 132.

³⁹⁵ Y. Işık, a.g.e., s. 96-101.

³⁹⁶ İ. Akalın, a.g.e., s. 41.

HALKIN FİKRİ

İş kanunu çıktı

On senedenberi neşredilmesi mütesav ver olan iş kanunu dün Kamutaydan çıkmıştır. Muharririmiz halk arasında dolaşarak onlara:

— İş kanunu çıktı. Bu kanun hakkında ne düşünüyorsunuz?
Diye sormuştur. Aldığı cevapları aşağıda yazıyoruz:

Usta Başı Bay Ahmet Oyal:

Biz işçiler kaç senedir bunun çıkacağını işitiyorduk. Demek bugün çıkmış öyle mi... Hepimizin gözü aydın... Bu müjdenize çok çok teşekkürler ederim. Şimdi bir akşam gazetesi alıp işçilerime bu havadisi okuyayım. Büyüklerimiz şimdiye kadar bütün millete gösterdikleri menfaatleri işçilerden esirgemişlerdi. Elbette iş kanunu yapılırken patron kadar işçinin de şahsi menfaatleri düşünülmüş ve işçiyi koruyacak kanun maddeleri yapılmıştır. İş kanununun çıkışı hepimizi bahtiyar etti.

Çikolâta Fabrikası İşçilerinden Bayan Firdes:

— İşçi olur da iş kanununun çıkmış olmasına sevinmez olur mu? Hepimiz bunun çıkmasını dört gözle bekliyorduk. Amma sahiden anlayarak, bilerek sevinmek için bir kere de iş kanununun ne olduğunu ve işçi haklarını müdafaa eden maddelerini bilmek lâzım.

İş saatleri incek diyorlar. Şimdi on saat çalışıyor, sekize inince, yevmiye kesilmezse çok âlâ.. Amma herhalde kesilmeyecektir. İşçi için çıkan kanun elbette işçinin de yevmiyesini düşünür.

Bisküi Fabrikası İşçilerinden Bayan Naima:

— Bu kanunun maddelerini henüz bilmiyoruz. Onun için lâzım olduğu kadar sevinemiyoruz.

Kanunun nasıl esaslar üzerinde hazırlandığını evvelden gazeteler yazmadı, yazdıysa da biz okumadık. Yalnız ağızdan ağıza geziyor ki, işçi günü gününe kovulmayacakmış, iş saatleri kısılacakmış. Yevmiye tam olmak şartıyla saatler sekize iniyorsa çok memnunuz. Yalnız korkuyoruz ki iş saati sekize inince patronlar gündelikleri muhakkak indireceklerdir.

Soba Atölyesi İşçilerinden Ksanafon:

— İş kanunu çıkar da, işçi sevinmez olur mu? İş kanununun çıktığı bugün bütün memleket işçilerinin bayramıdır. Bu günden itibaren işçi artık müdafaaasız değildir. Her kanun gibi elbette bu kanun da iyi tatbik edilecek ve bizim rahatımızı temin edecektir.

Fotograf Deposunda Bay Vahram:

— Kanunu henüz okumadım. Fakat işçi ile patron arasındaki münasebetleri tesbit eden ve işçinin şimdiye kadar ekseriya kaybolan haklarını müdafaa eden bir kanunun neğrinden hangi işçi memnun olmaz. Ben kendi hesabıma işimden çok memnun olmakla beraber o kanunun çıkmasını bekliyordum. Benim gibi çalışan başkaları için...

Zarf Fabrikası İşçilerinden Bayan Eftik:

— İş kanununun çıktığını sizden duyuyorum. Bu kanun hakkında hiç bir fikrim yok. Çıkacağını bile duymamıştım. İşte şimdi sizden işitiyorum ve bana bir müjde gibi geliyor. Mademki bu kanun iş kanunudur şüphesiz bize iyilik getirecektir.

Son Posta, 10 Haziran 1936.

Emek piyasalarının kurumsallaşmasının hukuksal altyapısı olarak Türkiye kapitalizminin önemli dönemeçlerinden biri olan 3008 sayılı İş Kanunu çalışma hayatının koşullarını düzenleyerek “kanunsuz yılları” nihayete erdirmiştir. Kanunun kabul edildiği 8 Haziran günü Meclis kürsüsünde söz alan tek parti Genel Sekreteri Recep Peker ünlü konuşmasında yeni iş kanununun bir rejim kanunu olacağını ilan etmiştir. Peker’e göre bu kanunla beraber iş hayatında yeni rejimin istediği ahenk ve anlaşma yoluna gidilecektir.³⁹⁷ Dönemin politik atmosferi içerisinde yaşanan dönüşümü en iyi şekilde özetleyen ifadelerden biri ise canlı emeğin, en az endüstrinin cansız unsuru olan sermaye kadar korunması gerektiğini öne süren Vala Nurettin’e aittir: “İş Kanunu çıktı ve Türk işçisi artık ‘kanun dışı’ olmaktan kurtuldu.”³⁹⁸ Aynı dönemde basın, işçilerin kanunu büyük bir sevinçle karşıladığı haberleriyle doludur ancak işçilerin kanunun içeriğinden hangi ara ve ne şekilde haberdar oldukları bu havadislerde açık değildir. Öte yandan Topçuoğlu da hatıralarında İzmir işçileri olarak “İş Kanunu’nu, işçi sınıfının mücadelesinin zaferi olarak kutlamak ve ayrıca İş Kanunu’nun yürürlüğe konmayan maddelerinin de hemen uygulanmasını sağlamak amacıyla bir büyük yürüyüş” düzenlediklerini aktarmaktadır.³⁹⁹

1936'da İzmir işçilerinin yürüyüşü. (X) işaretli İbrahim Topçuoğlu.

³⁹⁷ TBMM ZC, Cilt 12, 08.06.1936 erişim

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c012/tbmm05012075.pdf>

³⁹⁸ Haber, 10 Haziran 1936. aktaran Levent Varlık, “Türkiye’de Çıkarılan İlk İş Yasası Üzerine Görüşler”, Toplum ve Bilim, Sayı 13, 1981, s. 131.

³⁹⁹ İbrahim Topçuoğlu, a.g.e., s. 67.

Sol hareketin merkezi olarak TKP ise, İş Kanunu'nun kabul edilmesinden genel olarak memnun olsa da grev hakkının yasak edilmesine özellikle karşıdır. Kanunun kabul edildiği esnada şerh düşülen, mahiyete geçene kadar bazı maddelerin sonradan değiştirilebileceği uyarısına istinaden TKP hükümetten grev yasağının amele lehine değiştirilmesini talep etmektedir. İşverenlerin lokavt yasağından etkilenmeyeceğini belirten TKP'ye göre bu düzenlemeyle beraber işçilerin tek müdafaa aracı da ellerinden alınmış olmaktadır.⁴⁰⁰ Kanun'un yürürlüğe girmesinden önceki süreyi kendi sınıfsal pozisyonundan değerlendiren bir kesim de burjuvazi olmuş ve Kanun'un kapsamından kaçınmak isteyen birçok sektörde işten çıkarma olayları yaşanmıştır.⁴⁰¹

Erken cumhuriyet dönemi Türkiye kapitalizminde nihai bir belge olarak 3008 sayılı ilk İş Kanunu 1 Ocak 1937 tarihinde yürürlüğe girmiş ancak sınırlı bir süre uygulanma olanağı bulabilmiştir. 2. Cihan Harbi'nin değiştirdiği birikim koşulları çerçevesinde uygulamaya konulan 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu, İş Kanunu'nun tanımak zorunda kaldığı sosyal hüküm ve sınıfsal hakların pek çoğunu askıya almıştır.⁴⁰² Fakat uygulamada karşılaşılan tüm zorluklara karşın 3008 sayılı yasa, 1967 yılında kabul edilen 931 sayılı İş Kanunu'na kadar 30 yıldan fazla bir süre yürürlükte kalmıştır.⁴⁰³ Makal'a göre "sadece emek tarihi açısından değil, tüm erken dönem Cumhuriyet tarihi açısından da hayati öneme haiz olan İş Kanunu olmaksızın, devletle toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek mümkün değildir."⁴⁰⁴

Yasalaşma aşamasında, kanun kapsamında tartışılan kritik konuların pek çoğu ileride yapılacak yeni düzenlemelere kadar ertelenmiştir. Örnek olarak, 3008 sayılı kanun ilk kez bir iş ve işçi bulma örgütünün kanunun yayın tarihinden 3 sene içerisinde

---

⁴⁰⁰ Orak Çekiç, 7 Aralık 1936. aktaran Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar Cilt 2, s. 615.

⁴⁰¹ Erdal Yavuz, a.g.e., s. 172-173.

⁴⁰² A. Makal, a.g.e., s. 405. Uzun yıllar boyunca ne özel kesimde ne de kamu kuruluşlarında uygulanan yasanın kağıt üzerinde kalan niteliği nedeniyle Akkaya, İş Kanunu hakkında "ölü doğmuş bir yasa" yorumunu yapmaktadır. Bkz. Y. Akkaya, "'Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış...'", s. 134.

⁴⁰³ 1967 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından şekil yönünde iptal edilen 931 sayılı Kanun, 1971 yılında birkaç değişiklikle 1475 sayılı İş Kanunu olarak kabul edilmiştir.

⁴⁰⁴ Ahmet Makal, Amele'den İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yay., 2007, s. 40.

kurulacağını öngörmüşse de İş ve İşçi Bulma Kurumu ancak 1946 yılında kurulabilmiştir.⁴⁰⁵ Öte yandan grev hakkının yasak edilerek zorunlu uzlaşma yönteminin kabul edildiği bu dönemde iş ihtilafları ile ilgili olarak İş İhtilaflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesi ancak Mart 1939 tarihinde kabul edilmiştir. 1963 tarihine değin yürürlükte kalan bu düzenlemeye bağlı olarak yaklaşık 25 yıllık süreçte iş uyuşmazlıklarına ilişkin olarak Yüksek Hakem Kurulu 1551 davada karar vermek durumunda kalacaktır. Akçay'ın da belirttiği gibi, YHK'nin sadece temyiz kurulu olduğu düşünüldüğünde, bu düzenlemenin bundan çok daha fazla davada kullanılmış olduğu düşünülmelidir.⁴⁰⁶ Tarihsel açıdan bu kanunun dolaylı sonuçları da olmuştur. Örnek olarak, Rozaliyev'e göre İş Kanunu ile ülkenin gitgide yoğunlaşan işçi sınıfı bütünlüğü parçalanmıştır. Buna göre kanunun uygulandığı büyük işletmelerde düzenlenen sömürü koşulları büyük sermayeyi, küçük ölçekli üretim yapan müesseselere karşı güçlü kılmıştır.⁴⁰⁷ Koç ise, bu türlü bir siyasal proje ile Türkiye işçi sınıfının çeşitli tabakalara bölündüğünü; Kamu işçileri, İş Kanunu'na tabii işçiler ve kanun kapsamı dışında kalan vasıfsız işçiler arasında hiyerarşik bir katmanlaşmanın oluştuğunu öne sürmektedir.⁴⁰⁸

Kabul edildiği dönemde egemen sınıflar tarafından bir çeşit rejim kanunu olarak kabul edilen İş Kanunu, konuyla ilgili olarak yapılan pek çok çalışmada içeriğini yine bu sınıfın belirlediği bir dilin sınırları içerisinde değerlendirilmiştir. Buna göre*; İş Kanunu halkçılık ilkesinin somut bir ifadesi⁴⁰⁹, planlı bir kalkınma yoluna giren devletin tek düzenleyici ve hakem rolünün belirgin bir nesnesi⁴¹⁰, hukuk tekniği bakımından çok başarılı bir çalışmanın ürünü⁴¹¹, sınıf mücadelesini reddeden

---

⁴⁰⁵ Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, s. 98.

⁴⁰⁶ İlker İnan Akçay, "Türkiye'de Emeğin Bir Mücadele Aracı Olarak İş İhtilafları: 1936-1963", Çalışma ve Toplum (2), 2010, s. 46.

*Burada örnek verilen ifadelerdeki tüm yazarların aynı görüşü paylaştığı öne sürülmemektedir. Tespit edilen ortak nokta, bu yaklaşımlarda egemen sınıflara verilen belirleyicilik rolüdür.

⁴⁰⁷ Rozaliyev, Türkiye Sanayi Proletaryası, s. 83.

⁴⁰⁸ Y. Koç, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, s. 126.

⁴⁰⁹ D. Çakmak, a.g.e., s. 132.

⁴¹⁰ C. Talas, a.g.e., s. 122.

⁴¹¹ H.F. Erginsoy, a.g.e., s. 24.

korporatist bir niyetin başarısı⁴¹², işveren karşısında zayıf olan işçiyi koşulsuz korumayı amaç edinen bir önlem⁴¹³, Türkiye'de sosyal politikanın ilk temellerini atan ve azımsanmayacak sosyal kazanımlar getiren koruyucu bir düzenleme⁴¹⁴, himayeci devlet anlayışına son derece uygun bir araç⁴¹⁵ veya içeriği ve koşulları devlet tarafından çizilen zorunlu bir mutabakat⁴¹⁶ olarak değerlendirilmektedir. Verilen haklar kurgusu üzerine inşa edilen bu tip bir “sosyal politika” yazımında sınıflar devlete dışsallaştırırken görüşler, devletin sınıf mücadelesini tanıyıp tanımadığına dair varsayımlarla farklılaşmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, egemen sınıflar ve onların karakterize ettiği yönlemsel yaklaşım, tarihsel bilginin dayandığı varsayımları etkilerken asıl olarak madun sınıfların tarihsel bilinci üzerinde hâkim olmak zorundadırlar. Üretim ilişkilerinde yaşanan bir değişim 1930’lı yıllarda devletçilik yoluyla kalkınma ve sanayileşme politikalarını yürürlüğe koyan bir devlet tahayyülü içerisinde yorumlanmaya çalışıldığında, toplumsal sınıfların kolektif hafızasında yer alan sınıfsal mücadele mirası olumsuz olarak etkilenmektedir. Ki konu özelinde eski bir işçi sigortaları şube müdürünün bir değerlendirmesi bu konuda ne kadar etkili olunabildiği konusunda yeterince fikir vericidir. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere; “üretilen bilgi” ile yaratılmak istenen işçi sınıfı bilinci arasında ilişkiyi temsilen bir sosyal güvenlik uzmanı tarafından 3008 sayılı kanunun değerlendirmesi şu şekilde yapılmaktadır:

- Bu kanun umumi olarak:
A- İş hayatını düzenledi.
B- İşçinin haklarını tespit etti.
C- İşçinin sağlığını ve emniyetini sağladı.
Ç- İş anlaşmazlıklarının nasıl ve ne surette çözüleceğini teyit etti.
D- Parasız İş ve İşçi Bulma Müessesinin kurulmasına yardım etti.
E- İşçinin geleceğini koruyacak ve onu mutlu kılacak Sosyal Sigortaların temelini attı.

---

⁴¹² Koray Çalışkan, "Organism and Triangle: A Short History of Labor Law in Turkey (1920-1950)", New Perspectives on Turkey, 1996, s. 109.

⁴¹³ Önder Deniz, Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2005, s. ? (Bu çalışmada sayfa numarası kullanılmamış)

⁴¹⁴ Ali Güzel, “3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, 35- 36. Kitap, 1987, s. 177-218.

⁴¹⁵ İ.İ. Akçay, a.g.e, s. 45.

⁴¹⁶ A. Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde..., s. 392.

F- İşçilere başvuracak, onların hakkını koruyacak iş hayatını denetleyecek bir teşkilat kurdu.⁴¹⁷

Sınıf kavrayışına dair birtakım ontolojik belirsizlikler taşıyan ve kapitalist bir toplumda devletin asıl amacı olarak, “nasıl işçileştiği meçhul” bir sınıfı mesut etmek olarak kurgulayan bu ifade de görülebileceği üzere İş Kanunu, Cumhuriyet tarihinin olumlu eserlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Oysaki sınıflı bir toplumda çalışma yaşamındaki kuralları düzenleyen bir iş kanunu, oluşmakta olan ücretli emek formunun kökleşmesini sağlayacak olan özgün bir kurumsallaşmadır. Birikim süreci içerisinde para sermayenin emek piyasalarına girdiği anda karşılaşılabileceği kurallar bütünü anlamına gelen bu rasyonelite kapitalist üretim ilişkilerine özel bir durumdur. Diğer yandan bu kurallar bütününe gereksinim, sınıfların mevcudiyetinden kaynaklanırken o bütünün içeriğini belirleyecek olan şey de sınıflar arasında yaşanan mücadelenin kendisidir. Konumuz özelinde özetlemek gerekirse İş Kanunu hâkim sınıfların işçileri koruma niyetiyle hayata geçirdikleri bir önlem değil, Pekin’in özlü ifadesi ile “hem işçilerin yıllardır süren mücadelesinin bir ürünüydü hem de işçi hareketinin zayıflığının bir göstergesiydi.”⁴¹⁸ Kısacası bu yaklaşımda, yukarıdan verilen her tavizin aşağıda verilen mücadelelerle kazanıldığı bir süreçte bu yasanın içeriğinde yer alan tüm sınıfsal haklar işçi sınıfının kendi toplumsal mücadele pratiklerinin bir sonucu olarak değerlendirilirken, egemen sınıflara kabul ettirilemeyen her türlü talep de bu mücadele gücünün üst sınırları anlamına gelmektedir.

---

⁴¹⁷ Sadri Aksoy, Dünkü ve Bugünkü İşçi, Doğanlar Basımevi, 1947, s. 21.

⁴¹⁸ Pekin, a.g.e., s. 246. Ayrıca Rozaliyev’e göre de bu kanun “Türkiye işçi sınıfının yıllarca süren mücadelesinin neticesi iken aynı zamanda işçi hareketinin bir dereceye kadar zayıf oluşunu da yansıtmaktaydı.” Bkz. Rozaliyev, Türkiye Sanayi Proletaryası, s. 84.

Sonuç

Erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine yönelik bir araştırmanın ürünü olarak ortaya çıkan bu çalışmanın genel kapsamı 1936 tarihli, 3008 sayılı ilk iş kanunu ekseninde tutulmuştur. Türkiye kapitalizmini anlamak için kritik bir dönemeci ifade eden bu belgeye yönelik ana-akım tarihçiliğin ön kabullerine dönük bir sorgulama sonucu olarak gelişen çalışmada yöntemsel olarak alternatif bir tarih stratejisi benimsenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın metodolojisini belirleyen bu tarih stratejisinin temel önermelerinden birisi tarihsel bilginin nesnel bir yorumunu geliştirdiğini savunan pozitivist yaklaşımın aksine, bu bilginin sınıfsal bir mücadele ürünü olduğudur. Buna göre, toplumsal sınıfların kolektif hafızasında politik bir bilinci temsil eden tarihsel bilgi mutlak, tek ve stabil bir karaktere sahip değildir. Kast edilen tarihin görececi bir kavranışı değil, aksine bilim/ideoloji ayrılığı ikiliğinde gelişen çalışmaların görececiliğidir. Kendi iç çatışmalarını yaratan her toplumda bilginin dinamik bir karakteri vardır. İnsan tarihinin özgüllüğünü ilkin üretebilme ve emek ereği olarak benimseyen tarihsel maddeci bir analizde bu diyalektik ilişkinin kurucu ögesi ise toplumsal sınıflardır. Dolayısıyla bu çalışmanın ana önermelerinden biri tarihsel bilginin sınıf mücadelelerinin bir ürünü olduğudur.

Egemen sınıfların kendi ayrıcalıklı pozisyonları gereği, bilimsel yöntem kaideleri ile bu bilme biçiminin ürettiği bilginin içeriğinde de hakim olmak zorunda oldukları gerçekliğine dayandırılan bu önerme, madun sınıfların kendi bilgisini üretebilme potansiyelini savunur. Tarihsel bilgi üzerinde verilen bu hegemonik mücadelede, demokrasi çağının tarihçilerinin asli görevi alternatif bir tarih stratejisi içerisinde geçmişin devrimci potansiyelleri ile bugünün siyasal mücadeleleri arasındaki bağı oluşturabilmek olarak benimsenmiştir. Tarihsel maddecilikte amaçlanan bir sınıfın kültürü karşısında diğerinkisinin ikame edilmesi değil, o sınıfı var eden koşulların eleştirisiyle kendi kendisini ilga edebilmesine zemin hazırlamaktır. Emekçi sınıfların kendi mücadeleleri ile yarattıkları tarihsel mirası açığa çıkarabilme amacıyla başlayan bu çabanın, bu çalışmada somutlaştırılmaya çalışıldığı dönem ise erken cumhuriyet Türkiye'sidir.

Bu dönemi çalışmamız açısından işlevsel kılan unsur, dönemin Türkiye kapitalizmi içerisinde ilksel sermaye birikim süreci tarafından kapsanmasıdır. Bu süreç ilk anda çağrıştırdığının aksine, bir kez tamamlanarak geride kalan bir kesit anlamına gelmez. Bu çalışmada emeğin ücretli bir nitelik kazanması ile üretim araçları arasındaki kopuş olarak ele alınan bu yarıma, sermaye birikiminin sürekliliği esasının ana unsurudur ve sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir. Sermayenin genişleyen yeniden üretimi içerisinde bu ilişkinin devamlılığı, emek piyasalarını kapitalist üretim rasyoneline uygun olarak derinleştirecek bir kurumsallaşmanın yaratılmasına bağlıdır. Türkiye kapitalizminde emek piyasaları üzerinde bu kurumsallaşmayı yaratan ilk hukuksal düzenleme ise 3008 sayılı ilk İş Kanunu'dur. Ancak bu kanunun asıl anlamı Türkiye tarihçiliği içerisinde yeterince iyi kavranamamış ve yasa çoğu zaman modernleşme okulunun tarih anlatısı içerisine sıkıştırılmıştır. Bu okulun anlatısının temel önermeleri erken cumhuriyet döneminin tamamen devletin otoriter baskısı altında geçen sessizlik yılları olduğu ve her türlü hukuksal dönüşümün yönetici elitlerin zihin dünyalarındaki değişimlere atfedilmesi gerektiği varsayımına dayanır. Kısacası toplumsal bütünlük içerisinde “ayrı” parçalar olarak ekonomi ve siyaset dolaylı etkileri olan dışsal unsurlar ele alınır. Ekonominin siyasete dışsallaştırılması mantığının direkt bir sonucu olarak Cumhuriyet projesi tarihsel ilerlemenin doğal bir sonucu olan modern bir ulus devlete indirgenir. Bu devlet idaresinde bürokrasinin özel bir otonomi kazandığı Türkiye tasarısı, yaşanan toplumsal gelişmeleri toplumu oluşturan asıl aktörlerin belirleyicilik gücünü sınıf-üstü olarak ele alınan elit bir gruba atfeder.

Ancak kapitalist bir devlet formu olarak Cumhuriyet projesi “önce devlet vardı, kapitalist olmaya sonradan karar verildi” türünden bir yaklaşım ile anlaşılabilir. Bir coğrafya üzerinde gelişen bu tip üst-örgütlenmeler, o coğrafyada yaşayan toplumda hakim hale gelen bir üretim tarzının temel gereksinimlerine içkin olarak gelişir. Belli bir pazar üzerinde egemenlik anlamına da gelen bu üst-örgütlenmenin o toplumsal yapının tarihsel koşullarında türeyen birtakım organik özgüllüklerinin olması kaçınılmazdır ve modern Türkiye devletini de bu bağlamda ele almak gerekir. Cumhuriyet projesinin bu türden sınıfsal analizini geliştirmeden bu tarihsel dönemi anlamak mümkün değildir. Bu amaçla, toplumsal sınıfların ilişkisel karakterini ortaya koyabilmek adına bu çalışmada modern Türkiye devletini açığa çıkararak sınıf kompozisyonunun genel bir portresi

oluşturulmaya çalışılmıştır. Geç kapitalistleşmenin bir özgünlüğü olarak bu sınıf kompozisyonu içerisinde kentli sınıfların nüfusunun görece azlığı, o nüfusu oluşturan bireylerin 20. yüzyıl Türkiye kapitalizminin kurucu unsurları oldukları gerçeğini değiştirmez.

Bu nedenlerle çalışmanın son ve asıl bölümünde Türkiye kapitalizminde emek piyasalarının kurumsallaşmasında ana-akım emek tarihçiliğinin tek belirleyicilik rolü atfettiği, bir özne olarak devlet tahayyülü dışında hangi toplumsal aktörlerin söz sahibi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. İşçi sınıfı deneyim ve mücadelelerini merkeze alan bu çalışmada arşivsel kaynaklar keşfedilmeye çalışılmamış, bu tip çalışmalarda kullanılagelen kaynaklar yeni bir yöntemle yeniden elden geçirilmiştir. Bu çalışmada benimsenen yöntemi, özellikle sınıf deneyimi araştırmalarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte yükselen çağdaş “aşağıdan tarihçilik” çalışmalarında daha sık rastlanmaya başlanılan benzer çerçevelerden özgün kılan bir diğer yan ise tek bir sınıfın öyküsünü anlatarak o öyküyü eleştirel amprisizm içerisine sıkıştırmaktan kaçınmasıdır.

Bu araştırmada öne sürülen ana önerme; toplumsal ihtiyaçlar bürokratik rasyonel içerisinde hukuksal düzenlemelerle karşılanırken madun sınıfların kazandığı her hakkı, o sınıfı oluşturan tek tek öznelerin tarihsel mücadelelerinin belirlediği ancak bu belirlenimin “zaferlerin” yanı sıra “yenilgileri” de içeren bir süreç olması sebebiyle bu sınıfın kabul ettiremediği her türlü teklif ve talebin de o mücadelelerin müdahale gücünün üst sınırları anlamına geldiğidir. Kısacası 3008 sayılı İş Kanunu’nun içeriği, eşit güç dengeleri içerisinde bulunmayan antagonistik sınıfların karşılıklı mücadeleleri ile belirlenmiştir. Bu belirlenim erken cumhuriyet dönemi Türkiye işçi sınıfının nesnel varlığını işaret ettiği kadar, egemen sınıfların karşısında organik bir bütünlüğü bu yıllarda henüz tam olarak sağlayamadığını gösterir. Elbette ki bu durum modern Türkiye işçi sınıfının tarihsel bilincinde döneme dair yeni miras öğeleri bulunamayacağı anlamına gelmez. Bu mirası oluşturan temel öğeler; Türkiye işçi sınıfının hem Takrir-i Sükun Kanunu’nun gölgesinde geçen 1920’li yıllar hem de Avrupa’da bir güç haline gelen faşizmin özgün bir yorumunun gelişmeye başladığı 1930’lı yıllar esnasında çoğunun sonu polis veya jandarma müdahalesi ile bitmesine rağmen farklı mücadele pratikleri geliştirmeyi başardığı ve nüfusunun büyük kısmı köylü olan bir toplumda

siyasal bir aktör olarak kolayca azımsanmaması gereken müdahaleler gerçekleştirilmiş olmasıdır.

EKLER

İnsaf yahu!

Tramvay şirketi en ağır işlerini biçare ihtiyar amelelere gördürü-

yormuş; halkı her manasile ezen bu şirket bu zamanda motör yerine halâmı araba çekmek için in-

san kullanıyor? Tramvay şirketi arabalarına elektrik koyup zavallı beygirleri azat etti, fakat karın tokluğuna çalıştırdığı fakir amelelerini bir türlü azat edemiyor insaf yahu!

**Bu suale
cevap isteriz?
Amelenin sıhhatini kim
düşünecek?**

Sokaklarda, caddelerde, mecranın, lâğımların binbir çeşit mikropla telvis ettiği topraklar arasında çalışan Kanalizasyon amelesi, bilhassa tifo tehlikesine maruzdurlar. Bu ameleye tifo aşısı yapıp yapılmadığını anlamak istedik, çalışanlardan bir ikisine sorduk, hayır cevabını aldık.

İstanbul'da bir tifo salgınına sebebiyet verecek olan bu hale, kanalizasyon şirketi lâkayit kalsa da Vilâyet ve Şehremaneti Sıhhiye müdürleri nasıl aldırış etmiyorlar? Amelenin hayatını ve şehrin sıhhatini neden düşünmüyorlar?

Bu suallere cevap isteriz

İzmir'de dünkü vaziyet Liman şirketi amelesi grev ilân ederek Fethi Beyi selâmladılar

Hapisanedeki mahpuslar: "Biz de çıka-
cağız," diye bağıryorlar!

İzmir'de dünkü vaziyet

ANADOLU

Halk teessür içinde

Dün İzmir'de para ile tutulmuş bazı sartışlar tarafından yapılan tasarruflar İzmir ef-
kârı umumiyesini fena halde sınırlandırmış ve Fethi Beyin nabemeyin olarak söylediği

Dün intişar edemiyen Anadolu gazetesinin iki gün evvelki başlığı

Şark demiryolları ameleleri dün uzun ve hararetli bir içtima yaptılar

Dünkü içtimaa iştirak eden ameleden bir grup

1930 - 11 Teşrinievvel. Cumhuriyet

Soruyoruz

Amelenin hakkı neden verilmiyor?

[Biz İmalâtı Harbiye Zeytinburnu Tıpa fabrikasında çalışıyorduk. İşlerin azalmasından kırk kişi kadro harici edildik. İki aydır boşta geziyoruz. Fabrikada bizim bir taavün sandığımız vardı. Buna her ay kazandığımız paranın yüzde dördünü terkederdik. Bunun sebebi de fabrikadan çıkarıldığımız ve boşta kaldığımız zaman elimizde harçlık olarak beş on kuruş bulunmasına temin idi.

Halbuki fabrika nizamnamesi mucl - bince bu paramızı bize lade etmeleri lâ - zım iken, müracaatlarımıza, daha An - kara'dan havale gelmedi cevabıle bizi iki aydır atlatıyor, baştan savuyorlar. Aç kaldık. Alle efradımız perişan bir haldedir. Biz, kırk kişi, bir kere de, ka - rilerinin her türlü şikâyet ve dertleriyle alâkadar olan (Cumhuriyet) e iltica ediyoruz.]

Bu mektubu bize kırk arkadaş namına Bakırköy'ünde Yeni - mahallede Karakol sokağında (22) numaralı hanede mukim Ahmet oğlu Salih Ef. gönderi - yor.

Bu şikâyet Salih Ef. nin an - lattığı şekilde ise, bu fabrika - nın erkânından, kendi hakla - rından, gündeliklerinden ayırıp verdikleri bir paranın ameleye neden iade edilmediğini ve bu - nun için ne havalesi beklenildi - ğini;

Soruyoruz

1930 - 19 Teşrinisani. Cumhuriyet

Tütün amelesinin içtimalı

Dün bir kongre akteden amele aza
hukukunun teminini talep ettiler

Amele cemiyeti idare he yeti intihabatı yapılırken...

1931 - 28 Mart. Cumhuriyet

Ecnebî İşçilere Yol Göründü

Bir Hafta Kaldı!!

Polis Çok Dikkat Etmeli

Yalnız Türk tabaasına mahsus işleri yapan ecnebler, Yunanlılar, Macarlar, Ruslar, İranlılar, Sırpalar, Bulgarlar, Arnavutlar ve sair esnaf, amele, işçi ve usta için verilen son mühlet ayın 21inde tamamdır. Bir hafta sonra polis devriyeleri kol kol yoklamaya başlayacaklardır. Bu işleri bırakan ecnebler kanunun müsaade ettiği başka işleri yapabilirler. Fakat bazı ecnebler Türk tabaasından birini yanına alıp, onun namına işini yürütmeğe ve yahut meselâ ben bakkal değilim, toptancıym demeye hevesleniyorlar. Polisin bu noktaları gözden kaçırmayacağı şüphesizdir. Kanundan kaçan, kanuna bile katmağa çalışan başını taşa çarpar. Yıpmasınlar.

1934 - 15 Temmuz. Zonguldak

Rençber Nasıl Bulunur?

Elçibaşı Amele Bulur, Sonra Gündeliğine Ortak Olur.. Fakat!

Ziraat bakanlığı yeni bir yasa hazırladı, toprak, çiftlik sahipleri işçi ve rençber bulmak için şimdiye kadar zahmet çekiyorlardı, hele Adana tarafında bu iş adeta kârlı bir komisyonculuk olmuşdu, işçi başı denilen adamlar iş arıyanları toplar, bunları küçük sahiplerine verir, sonra amele nin gündeliğine ortak olurdu, şimdi her yerde işçi odaları açılacak, iş arıyanlar bu devlet odalarına baş vuracak ve hem ondalık vermeden iş bulacaktır, okurlarımız hatırlarlar. (KÖROĞLU) bunu iki ay evvel yazmıştı, hükümetimizin yazularımıza değer vermesine çok teşekkür ederiz.

İşsizlerin Beklediği

Yeni Fabrikalara Nasıl İşçi Alınacak. Bunu Bilmek Gerek

Yurdun her yanında bir çok fabrikalar kuruluyor, bez, dokuma, cam, şeker, ipek, kâğıd daha bir çok şeyler, çıkaracaklar bu fabrikaların yakınlarında işleyeceklerini de biliyoruz, bunlara işçi ister, işsizler de iş arar, madem ki böyledir. Ekonomi bakanlığı (İktisat vekâleti) bütün bu fabrikalara nasıl işçi lâzım olduğunu şimdiden ilân etse, işsizler de ona göre hazırlansalar olmaz mı? Bu yapılsa hem o fabrikalar kendi işine yarayacak işçiyi çok bulur, hem de dışarıda elinden o iş gelen adamlar boğda kalmaktan kurtulur. Ekonomi bakanımız Bay Celâl Bayardan bunu dileriz, şu fabrikaya şu işden anlar şu kadar işçi lâzım, diye bir ilân verildi mi iş olur biter.

İş Kanunu Çıkıyor

Türk işçilerini sevindirecek olan iş kanunu Kurultayın bu yazki konuşmalarında çıkarılacaktır, şimdi birçok yerlerde bu kanuna hazırlık olarak iş odaları açılıyor. İzmir Halk Fırkasının değerli ve çalışkan başkanı Bay Avninin eli ile (70) bin işçinin işine bakacak bir iş odası ayrılmıştır. İzmirde işçi olarak devamlı çalışan elli bin amele vardır, bundan başka incir, üzüm mevsiminde ayrıca yirmi bin amele daha çalışır, bunların sağlıkları, gündelikleri, kazançları ile bu odalar uğraşacaklardır.

1935 - 6 Mart. Yeni Köroğlu

Türkiyede Grev Yasak!

Amelenin Hakını Koruyan İş Kanunu Lâyhası Kamutayda

Ankara, 2 (Hususî) — İş Kanunu lâyhası Kamutaya verilmiştir. Lâyhâ 140 maddeden mürekkeptir. Kanunda bedeni ve fikrî mesaisini ayrı ayrı veya hep birden başkasına kiralayan işçi, başkasının hizmetinden istifade eden hakiki ve hükmi şahıs ta iş sahibi olarak tarif edilmekte, devletin, Belediyelerin idari teşkilâtında çalışanlar bu kanunun hükümlerine tâbi tutulmamaktadır.

Devamlı hizmet; akitleri yazılı mukavelelere bağlanacak, 50 liradan eksik olan akitler pulden istisna edilecek, 30 gün süren hizmetler kısa iş addedilecek, bu hükümlerden müstesna olacaktır.

İkl taraf işten çıkma ve çıkarılma keyfiyetini 15 gün evvel birbirlerine haber verecek, iş sahibi bu 15 gün içinde hergün işçiye kendine iş araması için 2 saat izin verecektir.

İş müddeti günde 8 saat olarak kabul edilmiştir. Muvakkat bir müddet hiç çalışmayacak kadar kaza geçiren işçiye kazaya uğradığı zamandaki gündeliğinin bir yillığı bağlanacaktır. Daha az ücretli bir işte çalışabilecek derecede kazaya uğrayanlara da gündeliğinin yarısı bağlanacaktır.

Daimi surette hiç çalışmayacak kazaya uğrayanlara da (Devamı 3 üncü yüzde)

Kadın tütün ameleli öglo paydosunda

1935 - 3 Mayıs. Son Posta

Facia Sütlücede Zümre Zadenin Fabrikasında Patlak Vermiştir

Facıada boğulan Ahmet ustanın kardeşi acılar içinde

1935 - 11 Haziran. Son Posta

İşten Adam Çıkarmak Keyfe Göre Olursa İşçinin Hali Dumandır.

Bize sık sık şikâyetler olur. Falan şirketten, falan fabrikadan sebepsiz, sorgusuz adam çıkarırlar. Meselâ İzmir Şark halı şirketinden geçen gün bir işçiye, hem de eski, kıdemli bir işçiye:

— Haydi artık, Tanrı selâmet versin, çek arabanı!

Demişler. Zavallı ne yapsın, çekmiş tekerleği kırık arabasını. Bize yazıyor: Yıllarca çalıştıktan sonra katıksız, ekmeksiz, harçlıksız kapı dışarı edilmek doğru mu!

Ne diyeyim. Dünyada her eğriyi düzeltecek olsam kıyamet kopar yahu. Fakat bu işin şakası yokdur, çünkü ucunda binlerce ailenin ekmegi vardır, hükümet iş kanununu bir an önce yerine getirip işçinin hakkını göstermelidir ki buna benzer dertlerin arkası kesilsin. Fethiye maden şirketinde işçilerin alınıp çıkarılması rast gele olduğu şimdi aldığım bir mektupta yazılıyor.

Fabrikada alıştırılan ve san'at öğretilen ocuklar

1936 - 20 İkcikanun. Cumhuriyet

İşçilik mi, ırgatlık mı ?

Günde on iki saat çalışmak olmaz

Fabrikalarda, tabakhanelerde, kömür kuyularında, çiftliklerde çalışan işçileri hâlâ ırgat gibi kullanan işbaşıları var. İşçi de memleketin evlâdı canım. Hergün birçok mektup alıyorum işçilerden... Bu zavallı yurt çocukları, bir lokma ekmek parası için günde on saattan on iki saata kadar, imanları gevreyinceye kadar ırgat gibi çalıştırıldıklarını yana yakıla anlatıyorlar. Hükûmet işçi için bir kanun hazırladı. Bu kanunda işçiyi dokuz saattan fazla çalıştıranlar cezaya çarptırılacak. Fakat bu kanun daha Millet meclisinden çıkmadı. Fabrikacılar ve öteki işbaşıları bu kanun çıkıncaya kadar dokuz saatlik işe kendilerini alıştırsalar iyi olur. Yalnız kendi çıkarımızı düşünmiyelim, işçiye de acıyalım biraz!..

1936 - 1 Şubat. Karagöz

Çalışan Kadından Yol Vergisi Alınmaz!

İşçi Kadınlarla Görüştük

Hepsi "Hükümet Ne Derse Yapar Ne İsterse Veririz
Amma Büsbütün Aç Kalırız!," Diyorlar

Çalışan kadınlardan «Son Posta» ya fikrini anlatan ikisi iş başında

Grevci ameleler

150 işçi dün Vilâyete müracaat ederek Süreyya Paşa müessesesinden haklarının alınmasına tavassut edilmesini istediler

1936 - 19 Mart. Cumhuriyet

Günü gününe yaşıyanlarımız
«Makinedeki arızayı
anlıyayım derken...»

Parmağım koptu ve sakat kaldı. Üç ay sonra da
ustam beni kapıdışarı etti. O vakittenberi
artık mütemadiyen sürünüyorum...

Evi Feriköyünde Dere sokağında. Kendisini evinin kapısında gördüm. Üstünde dallı pazenden bir ervah, yün bir bluz vardı. Başına kenarı pullu bir yemeni almış, ayaklarında, terliklerinin üstüne takunyeler geçirmişti. Kendisini niçin aradığımı kısaca anlattım

— İsmim Fatmadır, diye söze başladı, evliyim. Kocam balıkçılık ederdi. Fakat şimdi işsizdir. Dolabderede bir konserve fabrikasında çalışıyordum. Salça yapıyordum. Yedi sene çalıştım. Yedi sene sonra bir cumartesi günü gene çalışırken başıma bu kaza geldi. Evvelâ kayış koptu. Amelelerden Mişel vardı, o çıktı, kayışı taktı. Makinede muhakkak bir bozukluk vardı o gün... Çünkü biraz sonra gene makine işlememeğe başladı. Şu makinede ne var, bir anlıyayım, dedim, domates çekirdeklerinin aktığı küçük bir delik var, oraya parmağımı götürdüm.. Elektrik cereyanının başında duran arkadaşşıma da «cereyanı açmayınız» diye seslendim. Halbuki o gürültüden işitmemiş. Cereyanı açivermiş. Birdenbire parmağım o deliğe girdi ve tamamille döndü. Ben bayılı-

Fatma arkadaşşıma sakat parmağımı gösteriyor

Günü gününe yaşıyanlarımız Gözleri bozulduğu için onu işinden çıkarmışlar

«Ne yapalım burası Darülâceze değil
ki! Gözünü iyi ettir de öyle gel!»

Üzerinde yama tutmıyacak kadar eski bir pantolon ve bir ceket var. Ufak evlerin arasında yere iğilmiş, taşları yıkmakla meşgul. Beni oraya kadar getiren genç, parmaklarının ucile koluma dokunarak beni ikaz ediyor:

— İşte size hikâyesini anlattığım Hüsnü.

Ona yaklaşıyorum, selâm veriyorum. Selâmımı büyük bir nezaketle alıyor.

— Kolay gelsin!

— Teşekkür ederim!

— Burada çalışıyorsunuz galiba...

— Evet şurada Amcamın taşlarını dışarı çıkarıyorum.

— İşsizmişsiniz öyle mi?

— Evet, işsizim...

— Ne zamandanberi?

— Çok oldu!..

— İşini neden bıraktın?

— Gözüm sakat oldu da ondan çıktım.

Bacaklarında yama tutmıyacak kadar eski bir pantolon var..

1936 - 11 Nisan. Cumhuriyet

İş kanunu da çıktı

Ben çok yazmıştım: Şu iş kanunu çabuk çıksın da işçinin, amlenin yüzü gülsün demiştim. Çünkü fabrikalarda bizim işçiler çok sıkıntı çekiyorlardı. Şimdi Millet Meclisi İş kanununu gözden geçirip çıkardı, hükûmete verdi. Artık Türk işçisi haksızlık

görmeyecek, fabrika sahipleri onları keyfinin istediği gibi kullanmayacak. Yevmiyeler çoğalacak, fabrikacının keyfi istediği, aklı ettiği zaman işçiyi kolundan tutup dışarıya atamayacak. İşçisini, köylüsünü düşünen hükûmet her zaman kuvvetli olur.

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

<i>İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.</i>	15 HAZİRAN 1936 PAZARTESİ	SAYI: 3330
---	-------------------------------------	------------

KANUNLAR

İş Kanunu

Kanun № : 3008

Kabul tarihi: 8/6/1936

Umumî hükümler

Madde 1 — Bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenen veyahut bedenen ve fikren çalışan kimseye "işçi," denir.

Bir iş akdi dolayısıyla kendi işyerinde, başka bir kimseyi bedenen veyahut bedenen ve fikren çalıştıran şahsa "İşveren," denir.

Müdürler, idare memurları ve umumiyet itibarile işin sevk ve idaresi vazifesini gören kimseler "İşveren vekili," dir. İşveren vekilinin bu sıfatla diğer işçilere karşı muamele ve taahhüdlerinden doğrudan doğruya işveren mesul tutulur.

İşçiler, doğrudan doğruya işveren veya vekili tarafından olmayıp da üçüncü bir şahsın aracılığı ile işe girmiş ve bu üçüncü şahıs ile mukavele akdetmiş olsalar bile mukavele şartlarından asıl işveren mesuldür.

İşçinin, birinci fıkranın tarifi veçhile, işini görmekte olduğu yere "İşyeri," denir. İş, sabit ve muayyen bir yerde yapılıyor ise o işin mahiyeti dolayısıyla bu yere bağlı bulunan diğer yerlerle avlu, istirahat, çocuk emzirme, yemek, uyku, banyo, muayene ve bakım, bedenî veya meslekî terbiye yerleri gibi sair müştemilât dahi işyerinden sayılır.

Madde 2 — A) Bu kanun, mahiyeti itibarile yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icab ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur. İş Kanununun tatbikatını temin ve takibe salâhiyettar makam tarafından bu hüküm mucibince tasnif edilmiş olmak vaziyetine karşı, işveren veya işçisi tarafından vukubulacak itirazlar İktisad Vekâletince incelenerek kesin bir karara bağlanır.

B) Yılın her hangi bir devresinde tam veya fazla faaliyette bulunup öteki devrede büsbütün faaliyetten kalan veyahut faaliyetini azaltan işyerleri için bunların faaliyet devresinde yolunda işleyebilmelerine muktazi işçi sayısı, kanunun hükümlerini tatbika esas tutulur.

C) Yukarıda yazılı (A) fıkrasının tarifine uyan vasıfta olmamakla beraber mahiyetleri ve ekonomik durumları itibarile

bu kanunun her hangi bir faslının veya bir hükmünün kendilerine teşmili lâzım gelen işler bir nizamname ile tesbit olunur.

Ç) Çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin ferdleri veya yakın akrabası bir araya toplanarak ve aralarına dışarıdan başka işçiler katılmıyarak ev içinde yapılan işlere bu kanunun hükümleri şamil değildir.

Madde 3 — Bu kanuna göre sanayiden sayılacak işler şunlardır:

A) Her türlü madenleri veya diğer her hangi bir maddeyi topraktan çıkarma ve taş ocakları işleri;

B) Ham, yarı ve tam mamul maddelerin işlenmesi, temizlenmesi, şeklinin değiştirilmesi, süslenmesi, satış için hazırlanması işleri;

C) Her türlü kurma (Montaj), tamir, temizleme, söküp dağıtma işleri;

Ç) Bina yapılması ve tamiri ve tadili ve bozulup yıkılması işleri ve bunlara yardımcı her türlü sınaî imalât işleri;

D) Yol, demiryolu, tramvay, liman, kanal, dalgakıran, tünel, köprü, lâğım ve kuyuların yapılması ve tamiri ve bataklık kurutma işleri;

E) Elektrik ve her türlü muharrik kuvvetler istihsali, tahvili, nakli, tesisat ve tevziatı işleri;

F) Su ve gaz tesisatı ve işletmesi işleri;

G) Telefon, telgraf, telsiz telgraf ve telefon tesisatı ve işletmesi işleri;

H) Gemi ve vapur inşası, tamiri, tadili ve bozup dağıtma işleri;

İ) Karada nakliyat işleri;

İ) Göl ve nehirlerde insan veya eşya ve hayvanat nakli işleri;

J) Eşyanın istasyon, antrepo, iskele ve limanlarda yükletilmesi, boşaltılması ve işletilmesi işleri;

K) Matbaa işleri.

Madde 4 — Üçüncü maddede yazılı işler haricinde kalan her hangi bir işin sanayi işleri arasına konması lâzım gelip gelmeyeceğini tayine İktisad Vekâleti salâhiyettardır.

Madde 5 — Umumî, mülhak ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden maaş veya ücret alan memurlar ve müstahdemler bu kanun hükümlerine tâbi değildirlir.

Umumî veya mülhak yahut hususî bütçelere veya belediye bütçelerine tahsisat konmak suretile doğrudan doğruya, yahut malî yardımda bulunularak dolayısıyla işletilen işyerlerinde maaşla veya ücretle idarî vazifeler gören memur ve müstahdemlere dahi bu kanun hükümleri tatbik olunmaz. Ancak işveren vekili sıfatıyla bunlara taallük eden mükellefiyet ve mesuliyet hükümleri caridir.

Madde 6 — Bu kanunda zikrolunan "ihbar," veya "tebliğ," lerin, alâkadar kimseye imza mukabilinde yapılması şarttır. İhbar veya tebliğin muhatabı, bunu kabul etmezse, keyfiyet, o yerde zabıt varakasıyla tesbit edilir.

Madde 7 — Gerek ikinci maddenin "B," işaretli fıkrasında yazılı işlerden her hangi biri veya hepsi için gerek üçüncü ve dördüncü maddeler mucibince sanayi işleri olmak üzere ayrılanlardan başka çalışma sahalarından bir kısmı veya umumu hakkında, işin mahiyetinin icab ettireceği şartlar dahilinde, bu kanun hükümlerinin tatbik tarzlarını gösteren nizamnameler çıkarılır.

BİRİNCİ FASIL

İş akdi

Madde 8 — Mahiyetleri itibarile ancak otuz iş günü devam eden işlere "süresiz iş," ve bundan fazla süren işlere "sürekli iş," denir.

Bu fasıl hükümlerinin sürekli işlere aid 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 25, 26 ve 29 uncu maddelerinden maadasi süresiz işlere de şamildir. Süresiz işlerde işbu maddelerin mevzuu olan meseleler hakkında Borçlar Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Madde 9 — Muayyen müddeti bir sene veya daha fazla olan sürekli iş akidlerinin yazı ile mukaveleye bağlanması mecburidir.

Yazılı mukavelelerde işverenin ve işçinin isim ve hüviyetleri, yapılacak iş ve işyerinin mevkii, verilecek ücret miktarı ve mukavelelenin müddeti ile iki tarafın mutabık kalacakları hususî şartlar sarahatle yazılmak lazımdır.

Bu mukavelelerden alınacak her türlü resim miktarının tayini hususunda iş ücretinin aylık miktarının otuz liradan fazlası esas tutulur. İş mukavelesi noterlikte tasdik ettirildiği takdirde, noter harçları bu hükümden hariç kalır.

Madde 10 — Müddeti muayyen olmıyan veya müddeti muayyen olmakla beraber otuz iş gününden fazla ve bir seneden eksik bulunan iş akidleri yazı ile mukaveleye bağlanıyabilir. Bu takdirde, işveren, işçi her ne zaman isterse kendisine, umumî ve hususî bütün iş şartlarını gösteren ve imzasını taşıyan bir vesika vermekle mükelleftir.

Bu vesika her türlü resimden muaftır.

Madde 11 — Bir işverenle müteaddid işçilerden mürekkep bir takım arasında "takım kılavuzu," olan işçi ile işçiler adına akdedilen mukaveleye "Takım Mukavelesi," denir. Takım mukavelesinin, müddeti ne olursa olsun, yazı ile yapılması mecburidir.

Bu mukavelede işverenin ve takıma dahil işçilerin isim ve hüviyetleri, yapılacak iş ve işyerinin mevkii, işçilerden her birine verilecek ücret miktarı, mukavele müddetinin muayyen veya gayri muayyen olduğu ve mutabık kalınmış olan hususî şartlar tasrih kılınmalıdır.

Takım mukavelesinden alınacak her türlü resim miktarının tayini hususunda dokuzuncu madde hükmüne göre muamele olunur.

Takım mukavelesini imzalıyacak olan takım kılavuzunun aynı işe alınan işçilerden biri olması şarttır.

Takım mukavelesinde isimleri yazılı işçilerden her birinin işe başlamasına beraber, bu mukavele o işçi ile işveren arasında doğrudan doğruya yapılmış sayılır. Ancak takım kılavuzu hakkında Borçlar Kanununun 110 uncu maddesi hükmü de mahfuzdur.

Takım mukavelesine girmiş olan işçilerin ücretleri işveren tarafından her birine ayrı ayrı verilmek lazımdır.

Madde 12 — Sürekli iş akidlerinde, yaptığı iş itibarile bedenen çalışması fikren çalışmasına galib olan işçiler için tecrübe müddeti en çok bir aydır.

Yaptığı iş itibarile fikren çalışması bedenen çalışmasına müsavi veya galib olan işçiler için tecrübe müddeti her biri ile iş akdi sırasında serbestçe tayin edilir.

Tecrübe müddetleri içinde taraflar, akdi tazminatsız ve ihbarsız feshedebilirler. Ancak işçinin çalıştığı günler için ücret hakkı mahfuzdur.

Madde 13 — Müddeti muayyen olmıyan sürekli iş akidlerinin işveren veya işçi tarafından iş bitmezden önce feshedilmesi için diğer tarafa ihbarda bulunulmak şarttır.

Fesih keyfiyeti:

A) İş altı aydan az sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek hafta nihayetinde;

B) İş altı aydan bir buçuk seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek ikinci hafta nihayetinde;

C) İş bir buçuk seneden üç seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek üçüncü hafta nihayetinde;

Ç) İş üç seneden beş seneye kadar sürmüş olan bedenî işçi hakkında ihbarın diğer tarafa bildirilmesinden sonra gelecek dördüncü hafta nihayetinde muteber olur.

Bedenen ve fikren çalışan işçiler hakkındaki fesih keyfiyeti ise, yukarıda bedenî işçinin iş kıdemine göre yazılı bir haftadan dört haftaya kadar olan mühletlerden ikiser misli zaman geçtikten sonra muteber olur.

Bu mühletler asgarî olup mukavele ile artırılabilir.

Bilûmum işçiler hakkındaki fesihlerde, beş seneden fazla olan her bir tam iş senesi için ayrıca on beş günlük ücret tutarında tazminat dahi verilir.

İhbar şartına riayet etmiyen taraf, yukarıda yazılı mühletlere aid ücretlerin tutarile beraber ayrıca işin mahiyetine göre miktarı hâkim tarafından takdir edilecek bir tazminat dahi ödemeye mecburdur.

Madde 14 — Müddeti muayyen olan veya olmıyan sürekli iş akdile bir işverenin işine girmiş olan işçi, akid müddetinin bitmesinden önce yahut ihbar mühletine riayet etmeksizin işini bırakıp başka bir işverenin işine girerse, akdin bu suretle ihlâlinden dolayı eski iş verenin zarar ve ziyanından işçinin mesuliyeti yanında, ayrıca yeni işveren dahi, hâkimin takdir edeceği derecede mesuldür, şu şartlarla ki:

1 - İşçinin bu hareketine, yeni işine girdiği işveren saik olmuş ise,

2 - Yeni işveren, işçinin bu hareketini bile bile onu işine almışsa,

3 - Yeni işveren, işçinin böyle bir harekette bulunduğunu öğrendikten sonra dahi onu çalıştırmakta devam ederse.

Madde 15 — Müddeti muayyen olsun veya olmasın, sürekli iş akidlerinde işçi, aşağıda sayılı hallerde, dilerse akdi, müddetin hitamından evvel veya ihbar mühletini beklemeksizin, derhal feshetmek hakkını haizdir:

I - Sıhhi sebepler şunlardır:

a) İş akdinin mevzuu olan işin yapılması, mukavelenin akdi sırasında tahmin edilmeyen bir sebep dolayısıyla işçinin sıhhat veya hayatı için tehlikeli olursa;

b) İşçinin daimî surette yakından ve doğrudan doğruya temasta bulunduğu işveren veya vekili yahut başka bir işçi, bulaşıcı veya istikrah verici bir hastalığa musab olursa;

II — Ahlâk veya hüsnü niyet kaidelerine uymıyan haller şunlar ve benzerleridir:

a) İş akdi yapıldığı sırada bu akdin esaslı noktalarından biri hakkında yanlış vasıflar veya şartlar göstermek yahut hakikate uygun olmayan malûmat vermek veya beyanatta bulunmak gibi hallerle işveren, işçiyi yanıltırsa;

b) İşveren veya vekili, işçinin veya ailesi tarafından birinin şeref ve namusuna hanel getirecek veya ahlâkını ifsad edecek mahiyette sözler veya hareketlerde bulunursa;

c) İşçi, işverenin veya vekilinin evinde ikamet ettiği takdirde, bunların yaşayış tarzları umumî ahlâk bakımından düzgün olmazsa;

ç) İşveren veya vekili işçiye veya ailesi efradından birine karşı tecavüz veya tehditte bulunursa, yahut işçiyi veya ailesi efradından birini kanuna mugayir bir harekete teşvik, tahrik veya sevkederse, yahut işçiye veya ailesi efradından birine karşı hapisle cezalandırılan bir suç irtikâb eylerse;

d) İşveren tarafından işçinin ücreti kanun ahkâmı veya iş mukavelesi şartları mucibince hesap veya tediye edilmezse;

e) Ücret, parça başına veya işmiktarı üzerinden tediye edilmek mukarrer olup da işveren tarafından işçiye yapabileceği sayı veya miktardan az iş verilerek başka bir gün fazla işle bu eksik telâfi edilmezse yahut iş şartları esaslı bir tarzda tebdil, tadil edilir veya tatbik edilmezse (mukavelede bu fıkradaki haller hakkında başka türlü kayıt bulunmamak şartile);

III - İşçinin çalıştığı işyerinde işin bir haftadan fazla müddetle tatil edilmesini mucib esbabı mücbire hadis olursa (bu bir haftalık bekleme devresinde işçi yarım ücret alır).

Madde 16 — Müddeti muayyen olsun veya olmasın, sürekli iş akidlerinde, işveren, aşağıda sayılı hallerde, dilerse, akdi müddetin hitamından evvel veya ihbar mühletini beklemeksizin, derhal feshetmek hakkını haizdir:

I - Sıhhi sebepler şunlardır:

a) İşçinin kendi kasdinden veya derbeder hayatından yahut işret iptilâsından veyahut suç mahiyetinde bir hareketinden mütevellid olmaksızın bir hastalığa veya arızaya uğraması takdirinde, bu hastalık veya arıza Hükümetçe çıkarılacak bir nizamnamede tasrih edilecek müddetlerden fazla sürerse, yahut işçi, deruhde ettiği işi yapmayacak hale gelirse;

b) İşçinin bulaşıcı veya istikrah verici bir hastalığa musab olduğu anlaşılırsa (a bendinde yazılı olan nizamnamede bu gibi hastalıklar için dahi aynı esaslara müstenid hükümler bulunacaktır);

a bendinde sayılı sebeplerden mütevellid ve işçinin sun'u taksirine mahmul olan hastalıklar ve arızalar aşağıda yazılı (II) işaretili fıkranın (e) bendindeki (devamsızlık) hükümlerine tabidir.

İşbu sıhhi sebepler için, iş mukavelesinde işveren tarafından, işçinin lehine olmak üzere yukarıda anılan nizamnamenin hükümlerinden daha müsaid şartlar tesbiti caizdir.

II - Ahlâk ve hüsnü niyet kaidelerine uymıyan haller şunlar ve benzerleridir.

a) İş akdi yapıldığı sırada bu akdin esaslı noktalarından birine müteallik vasıflar veya şartlar kendisinde bulunmadığı halde bunları haiz olduğunu ileri sürmek yahut hakikate uygun olmayan malûmat vermek veya beyanatta bulunmak gibi hallerle işçi, işvereni yanıltırsa;

b) İşçi, işverenin veya vekilinin yahut bunların aileleri efradından birinin şeref ve namusuna hanel getirecek veya ahlâkını ifsad edecek mahiyette sözler veya hareketlerde bulunursa;

c) İşçi, işverenin veya vekilinin evinde ikamet ettiği takdirde yaşayış tarzı o evin adab ve erkânına uygun veya umumî ahlâk bakımından düzgün olmazsa;

ç) İşçi, işverene veya vekiline yahut bunların aileleri efradından birine veyahut işverenin diğer bir işçisine karşı tecavüz veya tehditte bulunursa, yahut işyerine sarhoş olarak gelir veya alkollü içki getirirse;

d) İşçi, işverenin emniyetini suiistimal etmek, hırsızlıkta bulunmak, işverenin meslekî sırlarını ifşa eylemek gibi sadakate uymıyan hareketlerde bulunursa, yahut üç günden fazla hapisle cezalandırılan ve cezası tecil edilmeyen bir suç işlerse;

e) İşçi, işverenden izin almaksızın veya meşru bir sebebe istinad etmeksizin ardı ardına iki gün veya bir ay içinde iki defa her hangi bir tatil gününü takib eden iş günü yahut bir ayda ceman üç iş günü işine devam etmezse; işyerinin dahilî talimatı veya iş mukavelesinin şartları mucibince yapmakla mükellef bulunduğu ödevleri ifadan kendisine vaki ihtara rağmen imtina ederse yahut işin yolunda işlemlerini bozacak hareketlerde bulunursa;

f) İşçi, kendi kasdı veya ağır bir ihmali yüzünden işin emniyetini tehlikeye düşürürse, işverenin malı olan veya malı olmayıp da emaneti altında bulunan makinaları, tesisatı veya sair eşya ve maddeleri on günlük ücretinin tutarı ile ödenemeyecek derecede hasara uğrattırsa;

III - İşçiyi bir haftadan fazla müddetle çalışmaktan meneden esbabı mücbire hadis olursa (Bu bir haftalık bekleme devresinde işçi yarım ücret alır).

Madde 17 — On beş ve on altıncı maddeler mucibince ahlâk veya hüsnü niyet kaidelerine uymıyan haller dolayısıyla işçi veya işveren için tanınmış olan akdi derhal feshetmek salâhiyeti, iki taraftan her hangi birinin bu kabil hareketlerde bulunduğu diğer tarafın itilâ hâsıl ettiği günden itibaren altı iş günü geçtikten sonra kullanılamaz.

İşbu hallerden dolayı işçinin yahut işverenin iş akdini yukarıki fıkranın mühleti içinde derhal feshetmesi takdirinde, haklı olan taraf ayrıca dava açarak haksız çıkan taraftan, hâkimin tayin edeceği miktarda, tazminat dahi alır.

Madde 18 — İhbar mühletleri esnasında işveren, işçiye yeni bir iş bulması için lüzumlu olan arama zamanını iş saatleri içinde temin etmeğe mecburdur. Bu yeni iş arama izninin müddeti günde iki saatten az olamaz.

Madde 19 — İşçi ücreti, en geç, haftada bir tedavülü mecburî para ile ödenir. Ancak işçinin muvafakatile bu müddetin iki hafta veya bir ay olarak tesbiti de caizdir.

Devlet, vilâyet ve belediyelerle bunlara bağlı müesseselerde çalışan işçilerin ücretleri ayda bir verilebilir.

Madde 20 — İş akdinin feshinde veya işin hitamında işçi ücretlerinin derhal tam olarak ödenmesi mecburidir.

Madde 21 — İşveren, her tediye işçiye ücret hesabını gösterir bir pusula vermeğe veya işçinin yanında bulunan buna aid deftere bu hesapları kaydetmeğe mecburdur. Bu muameleler her türlü resimden muaftır.

Madde 22 — İş akidlerinde işverenin tazminat karşılığı olarak işçi ücretlerinden muvakkaten ahkoyabileceği miktar, on haftada müsavi taksitlerle kesilmek üzere, işçinin on günlük ücreti tutarından fazla olamaz.

Bu kesilen tazminat karşılığı bütün iş müddetine şamil olup bundan bir miktar mahsub edilince yeniden tevkifat icrası caizdir.

Madde 23 — İşçi ücretlerinin ayda otuz liraya kadar olmasının haciz veya başkasına devir ve temlikî caiz değildir.

Kanunen işe ve nafakası işçinin üzerine düşen aile ferdlerine tahsis edilen meblâğlar yukarıdaki fıkra hükmüne tâbi tutulmaz.

Madde 24 — Mecburî askerlik hizmetinden başka manevra veya her hangi bir sebeple silâh altına alınan işçinin, işverenle münakid iş mukavelesi, işinden ayrıldığı günden itibaren iki ay sonra münfesiî sayılabilir. İşçinin bu haktan istifade edebilmesi için o işte en az bir yıl çalışmış olması şarttır. Bir yıldan fazla çalışmış olan işçiler hakkında her bir ay fazla çalışmaya mukabil ayrıca iki gün ilâve edilir. Şu kadar ki, bu müddet, hiç bir suretle doksan günü geçemez.

Mukavelelenin münfesiî sayılabilmesi için beklenilmesi lâzım gelen zaman zarfında işçinin ücreti işlemez. Bu müddet içinde iş akdinin başka kanunî bir sebebe müsteniden işveren veya işçi tarafından feshedildiği öteki tarafa ihbar edilmiş olsa bile, bu ihbarın tazammun ettiği kanunî mühlet, işbu müddetin bitmesinden sonra işlemeğe başlar.

Ancak iş akdi esasen muayyen bir müddeti ihtiva edip de bu müddet, yukarıda yazılı mühlet içinde kendiliğinden bitiyorsa, işbu madde hükümleri tatbik edilmez.

Madde 25 — 1) Kadın işçilerden gebe olanların, doktor muayenesi neticesinde, doğumun vuku bulması muhtemel görülen tarihten üç hafta evvel ve doğumdan sonra üç hafta müddetle çalışmaları yasaktır. Gerek doğumdan önce ve gerek sonraki mecburî izin müddetleri sıhhi lüzum halinde altışar haftadan ceman on iki haftaya kadar uzatılabilir.

Bu izinlerin devamınca, işveren, işçi kadına yarımşar ücret öder. Ancak aynı işyerinde altı aydanberi en az üç ay çalışmış olmıyan işçi kadın hakkında işveren buna mecbur değildir.

2) Her işveren işten dolayı hastalanan işçilerini elli sekizinci madde mucibince İktisad ve Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletleri tarafından hazırlanacak olan nizamnamede tasrih edilecek müddetler ve şartlar dahilinde tedavi ettirmeğe ve ücretlerini yarım vermeğe mecburdur.

3) 1 ve 2 numaralı bendlerde yazıldığı veçhile gerek gebelik ve lohusalık müddetlerince ve gerek işten dolayı hastalanan işçiler için nizamname ile tesbit edilecek zaman zarfında yarım ücretlerin işveren tarafından tesviyesi mecburiyeti, bu ücretlerin veya bu hallere aid sair tazminatın bir sigorta teşkilâtı veya başka türlü bir umumî müessese tarafından kısmen veya tamamen tediye edilmesi sisteminin ihdasile ve bu sistemin derece derece tatbiki nisbetinde hükümden düşer.

Madde 26 — Bu kanunda derpiş olunan her hangi bir sebebe müsteniden işveren tarafından iş akdinin feshine dair işçiye vaki olacak ihbarlara aid mühletler, kendi kasdı olmaksızın iş kazasına uğrayan işçi hakkında kazanın vukuu gününden itibaren otuz iş gününden sonra, ve gebe kadınlar hakkında ise doğumdan önce ve sonraki kanunî izin müddetlerinin biteceği günden itibaren işlemeğe başlar.

Madde 27 — A) İşçilere veya bunların ailelerine yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi zarurî ihtiyaçlara aid maddeleri satmak üzere, doğrudan doğruya veya dolayısıyla, her ne şekilde olursa olsun, "Ekonomalar" açılması, aşağıdaki şartlar dahilinde, İktisad Vekâletinin iznine bağlıdır:

1 - Yukarıda yazılı zarurî ihtiyaç maddelerinin işçiler tarafından kendi başlarına tedarik edilmesi müşkül olursa;

2 - Ekonomia açılmasının işçiler için daha faydalı olacağı anlaşılırsa.

B) Şehir ve kasabalardan uzak işyerlerinde, işçiler veya bunlarla müştereken işveren tarafından Ekonomia açılmamış olduğu takdirde, işverenin Ekonomia açması mecburidir.

C) Bu suretlerle açılacak Ekonomalarda satılacak zarurî ihtiyaç maddelerinin cinslerini, vasıflarını ve satış fiyat ve tarzlarını tayin ve bunları murakabe etmek İktisad Vekâletine aiddir.

Ç) İşçiler Ekonomalardan alış veriş etmeğe icbar edilemezler.

D) İşçinin alacağı ücretten başka yemesi, içmesi gibi zarurî ihtiyaçları veya yatusı dahi temin edilmek şartile yapılan iş akidleri bu maddenin şümulü haricindedir. Şu kadar ki bu takdirde işçilere verilen istihlâk maddeleri ve yatılarına tahsis edilen yerlerin şartları her zaman Hükümetin murakabesi altında bulunur.

E) Bu kanunun mer'iyetinden evvel mevcut olan Ekonomalar veya mümasil satış yerleri için, işveren, kanunun mer'iyet tarihinden itibaren üç ay zarfında İktisad Vekâletine müracaat ederek işbu satış yerlerinin yukarıki hükümlere uygunluğunu tesbit ettirmeğe mecburdur. Bu gibi yerlerde yapılması icabeden tadilât ve islahatın, salâhiyettar makamca verilecek münasib mühletler zarfında, işveren tarafından ikmal edilmesi meşruttur.

Madde 28 — İşveren, işçinin kendisine aid olup iş dolayısıyla telef olan veya sakatlanan alât ve edevatını ve hayvanlarını tazmin ile mükelleftir. Şu kadar ki, işveren işbu telef veya sakatlanmanın işçi tarafından kasden yapıldığını isbat ederse tazmine mecbur tutulmaz.

Madde 29 — 1) İşveren, iş şartlarını ve işçilerin tâbi tutulacakları inzibat, sağlık koruma ve iş emniyeti icablarını gösterir bir dahili talimatname yapmağa mecburdur. Bu talimatnamelerde bulunması lâzım gelen hususlar, işbu kanunun mer'iyete girdiği tarihten itibaren üç ay içinde İktisad Vekâletince tesbit ve ilân olunur. Dahili talimatnameler her işin bulunduğu vilâyette İktisad Vekâletince işbu kanunun tatbikına memur edilen makam tarafından tasdik olunmakla mer'iyet kesbeder. Ancak askerî işyerlerinin dahili talimatnameleri Millî Müdafaa Vekâleti tarafından; ve Devlet yahut vilâyet veya belediyelerce gerek doğrudan doğruya, gerek malî yardımda bulunulmak suretile bilvasıta işletilen işyerlerinin talimatnamelerile bir vilâyetten fazla olarak başka vilâyetler dahilinde dahi aynı işverene aid ve aynı işe mahsus müteaddid işyerlerinin hepsine birden şamil bulunan yeknasak talimatnameler İktisad Vekâleti tarafından tasdik edilmekle mer'iyete girer.

2 - Birinci fıkraya tevfikân İktisad Vekâletince yapılacak ilân tarihine kadar mevcut olan işyerlerine aid talimatnameler, ilândan itibaren iki ay içinde tasdika memur makama tevdi edilir. İşbu makam aldığı talimatnameye mukabil işverene bir makbuz vermeğe ve iki ay zarfında talimatnameyi ya tasdik etmeğe veya reddi hakkındaki sebepleri işverene bildirmeğe mecburdur. Tasdik yahut red keyfiyeti bu müddet içinde işverene bildirilmediği takdirde talimatname kendiliğinden tasdik edilmiş sayılarak mer'iyete girer.

3 - Birinci fıkraya göre İktisad Vekâletinin yapacağı ilândan sonra açılan yeni işyerlerine aid olup tasdik makamına verilecek talimatnameler bir ay zarfında tasdik edilir veya reddedilmesinin sebepleri işverene bildirilir. Bir ay içinde tasdik edilmeyen yahut red sebepleri işverene bildirilmeyen talimatnameler kendiliğinden musaddak sayılarak mer'iyet kesbeder.

4 - İşbu talimatnameler işyerinin işçiler tarafından görülebilecek yerlerine asılır ve istiyen işçilere birer sureti verilir.

5 - Yukarıki fıkralar hükmünce tanzim ve tasdik edilmiş olan dahili talimatname üzerinde işveren tarafından her hangi bir değişiklik yapılmak istenildiği takdirde bu tadilâtın esbabı mucibesinin izahile beraber, aynıle yeni bir talimatname yapar

gibi işbu maddede yazılı makamlara müracaat ederek talimatnamenin alacağı yeni şeklin tasdik ettirilmesi icab eder. Tasdik muamelesi neticeleninceye kadar eski talimatname hükümleri cari olur.

Madde 30 — İşveren, işçiye, ancak dahili talimatnamede tasrih edilmiş olan sebepler ve tarzlarla günlük ücretlerinden yapabileceği kesintilerden başka ceza tatbik edemez. Bu kesintilerin hemen işçiye bildirilmesi lâzımdır.

İşçi ücretlerinden bu yolda yapılacak kesintiler, bir ayda üç gündelikten ve parça başına yahut yapılan iş miktarına göre ücret verilen işlerde ise işçinin üç günlük kazancı tutarından fazla olamaz. Bu kesintilerden toplanan paralar işverenin mülkiyetine dahil tutulamaz; ve her zaman Hükümetin kontrolüne amade bir emanet mahiyetinde muhafaza olunur. Bu meblâğların bir yıllık yekûnunun hesabını, yeni yılın şubat ayı iptidasına kadar her işveren İktisad Vekâletinde bu kanunun tatbikatına memur edilen makama vermeğe mecburdur. Bu paralar yardım veya tekaüd gibi hususat için işçiler lehine sandıkları bulunan işyerlerinde işbu sandıklara ve böyle sandıklar bulunmadığı takdirde işverenin yapmakla mükellef olduğu hususlardan hariç olmak şartıyla, ancak işçilerin menfaatlerine yarayacak ve İktisad Vekâletince tayin edilecek bir cihete hasır ve sarfedilir.

Madde 31 — İşinden her hangi bir suretle ayrılan işçiye, işveren tarafından işin nev'ini, mahiyet ve müddetini gösteren bir şahadetname verilir. Bu şahadetnameye, işçi isterse, kendisinin hal ve hareketile çalışmasının ne yolda olduğu da ayrıca yazılır. İşverenin şahadetnamedeki imzası mahallî zabıtaca tasdik edilir. Beşinci maddede yazılı tarz ile Devlet, vilâyet veya belediyelerce veya menafii umumiyeye hâdim cemiyetlerce işletilen işyerlerinden çıkan işçinin aldığı şahadetnamedeki imza zabıta tasdikından müstesnadır.

İşçinin istediği şahadetnameyi vermekten işveren imtina ederse veyahut şahadetnameye işçi hakkında doğru olmıyan yazılar yazarsa, işçinin yahut yeni işine girdiği diğer bir işverenin müracaatı üzerine, mahallî zabıta tarafından yapılacak tahkikatın neticesini gösteren bir rapor işçiye veya yeni işverene verilir. Zabıta tahkikatının bir haftada bitirilmesi lâzımdır.

Devlet, vilâyet veya belediyelere aid işyerlerinden çıkan işçilere şahadetname verilmekten imtina edilmesi yahut şahadetnameye doğru olmıyan yazılar yazılması halinde tahkikat icrası için ancak bu işyerlerinin bağlı oldukları makamlara müracaat edilir. Şahadetnamenin vaktinde verilmemesi veyahut şahadetnamede doğru olmıyan yazılar bulunması sebebiyle mutazarrır olan işçi veyahut bu işçiyi işine alan yeni işveren, eski işverenden zarar ve ziyan isteyebilir.

Aylık ücret tutarı otuz lirayı geçmiyen işçilere verilen şahadetnameler her türlü resim ve harçlardan muafıtır.

Madde 32 — İktisadî ve içtimai zaruretler dolayısıyla İktisad Vekâletince teklif edilecek işlerde gerek saat başına veya gündelik, yahut haftalık veya aylık hesabı ve gerek parça başına, yahut yapılan iş miktarına göre ödenecek işçi ücretlerinin en aşağı hadleri bir nizamname ile tesbit edilir.

Madde 33 — İşçinin, parça başına yahut yapılan iş üzerinden ücret alarak çalıştığı işlerden lüzum görülenleri için ücretin hesabında esas tutulacak çalışma veya mahsul miktarının nasıl ölçüleceğini gösteren usullerle bu usullerin çalıştıkları veya mahsuldeki şartlara ve vasıflara göre tatbik tarzları ve işçiye, hak ettiği ücreti sağlamak tedbirleri nizamnamelerle tesbit edilir.

Madde 34 — 1) Bu kanunun mer'iyeti tarihine kadar işçi ücretlerini gündelik, haftalık veya aylık hesabı ile ödemekte bulunan yahut bu kanunun mer'iyete girmesinden sonra açtıkları işyerlerinde işçi ücretlerini gündelik, haftalık veya aylık şek-

linde ödeyeceklerini dahili talimatnamelerinde yazılı iş şartları arasında tesbit etmiş olan işverenler, işbu muayyen ücret verme usullerini saat hesabı veya parça başına yahut yapılan iş miktarına göre ödeme tarzlarından birine çevirmek istedikleri takdirde, 29 uncu madde mucibince talimatnameleri tasdika memur makama müracaat ederek bu suretle ücret ödeme tarzının değiştirilmesindeki zarurî ekonomik sebepleri önceden bildirmek mecburiyetindedirler. Bu sebeplerin her halde, işbu kanunun işçi ücretlerine müteallik hükümlerinin tatbiki neticelerine istinad etmemesi ve işin istihsal ve sürüm vaziyet ve şartlarla piyasa icabları gibi işverenin tâbi olmak ıztırasında bulunduğu hallerden mütevellid olması lâzımdır.

II - Yukarıki fıkrada yazılı olduğu üzere her hangi bir müracaata muhatab olan makam, bu ihbara ıttıla ettiği günden itibaren on beş iş günü içinde keyfiyeti inceleyip soruşturarak ücret ödeme tarzının değiştirilmesinde, bu kanun hükümlerinin ruh ve gayesine uygun düşmiyen saikler veya neticeler görecekt olursa bu yolda bir değişiklik yapılmasına izin vermediğini işverene yazı ile bildirir. Postada geçen günler sayılmıyarak on beş iş gününden sonra resmen menedilmemiş yeni ücret ödeme tarzını işverenin tatbika başlaması caizdir. Şu kadar ki, değiştirilen ödeme tarzının, tatbikat neticesinde, iş düzeni ve işçi hayatı bakımından yahut başka işlere fena tesirler yapmak gibi ekonomik ve sosyal mazarratları görülmek itibarıyla yersiz ve lüzumsuz olduğu tebeyyün ederse ilgili makam keyfiyeti sonradan dahi meneder. Böylelikle sonradan menetmeden dolayı gerek işveren ve gerek işçiler için her hangi bir zarar ve ziyan iddiası varid değildir.

İKİNCİ FASIL

İşin tanzimi

Madde 35 — a) Genel bakımdan iş müddetinin haftada 48 saat olması esastır. Bu müddet, cumartesi günleri saat 13 te kapanması mecburî olan işyerlerinde günde en çok dokuz saati ve cumartesi günleri saat 13 ten sonra dahi işlemesi caiz işyerlerinde ise günde en çok sekiz saati geçmemek şartıyla, haftanın çalışma günlerine taksim olunur.

b) "a," fıkrasındaki hükmün ne gibi işyerlerine hangi tarihten itibaren ve ne suretle tatbik edileceği, İktisad Vekâletinin teklifi üzerine çıkarılacak nizamnamelerle zaman zaman tesbit olunur. Şu kadar ki, icab eden nizamnamelerin bu tarzda çıkarılması yolu ile "a," fıkrası hükmünün türlü işler için kesintilendirilmesi keyfiyeti, bu kanunun mer'iyete girdiği günden itibaren üç yıllık bir genel mühlete bağlanmıştır.

c) Türlü mahiyetlerdeki işler hakkında "c," fıkrası mucibince nizamnameler çıkarılınca kadarki geçit devreleri için tatbiki muktazi iş müddetlerini bir sene içinde İktisad Vekâleti muvakkat genel emirlerle tayin eder.

Madde 36 — Sağlık kaideleri bakımından günde ancak sekiz saat veya daha az çalışması icab eden işler, bu kanunun mer'iyete girmesinden itibaren altı ay içinde, İktisad Vekâletile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin müştereken hazırlayacakları bir nizamname ile tesbit olunur.

Madde 37 — Memleketin ekonomik menfaatleri bakımından yahut mahiyetleri itibarıyla ve istihsal miktarlarını mutad olan seviyenin yukarısına çıkarmağa ihtiyaçları dolayısıyla, 35 inci maddenin "a," fıkrası hükmünün dışarısında kalarak, günlük çalışma müddetlerini muvakkat zamanlar için o hükümden daha fazla hadlerde arttırmalarına cevaz verilecek işler hakkında işbu kanunun mer'iyete girmesinin ilk yılı içinde bir nizamname ısdar olunur.

İktisad Vekâletince hazırlanacak olan bu nizamnameye konulacak hükümlere aid genel şartlar şunlardır:

1 - Muayyen haddin üzerine zammedilecek fazla çalışma saatleri, günde en çok üç saat olabilir;

2 - Fazla çalışma saatleri ile çalışılacak günlerin yekûnu bir yılda en çok doksan iş gününe varabilir;

3 - Her bir fazla saat çalışma için verilecek ücret, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yirmi beşten yüzde elliyeye kadar yükseltilmesi suretile ödenir;

4 - Fazla saatlerle çalışmaya işçilerin muvafakati alınmak lâzımdır. Bu muvafakat, fazla çalışmanın tatbiki zamanında alınabileceği gibi, işyerlerinin 29 uncu maddede yazılı dahili talimatnamelerinde veyahut işçilerin iş akidlerinde, esasen o işte fazla çalışma imkân ve ihtimalinin mevcut olduğu ve bu takdirde ücretlerinin ne yolda hesap ve tesviye edileceği tesbit edilmiş bulunmak suretile önceden dahi temin olunabilir;

5 - 36 ncı maddede yazılı olduğu veçhile sıhhi sebeplere müstenid kısa veya mahdud çalışma müddetli işlerde fazla saat çalışma caiz olamaz;

6 - Fazla saat çalışma suretile işletilmek istenen işyerleri için bu fazla saatlerin tatbikına başlanmasından önce ve nihayet başladığı gün mahalli Hükûmetin alâkadar makamına müracaat olunarak fazla çalışma şart ve tarzlarının onaylandırılması icab eder.

Madde 38 — Gerek bir ârıza vukuunda, gerek vuku bulunmasının varid görülmesi halinde, yahut makinalar veya alât ve edevat için hemen yapılması lâzım acele işlerde, yahut mücbir sebepler hudusunda ancak işyerinin normal çalışmasına halel gelmemesinin teminini icab ettirecek dereceyi aşmamak kaydile, işçilerin hepsinin veya bir kısmının 35 ve 36 ncı maddeler mucibince muayyen olan günlük çalışma müddetlerinden fazla çalıştırılmalarına cevaz vardır. Şu kadar ki, bu suretle vaki istisnaî çalışmadan yalnız bir saati günlük iş ücretinin içinde sayılıp ondan fazla süren çalışmalarla geçecek saatlerin her biri için normal ücretin mukannen saatlere nisbeti miktarında ayrıca ücret ödenir.

Bu gibi haller vuku bulunca, 24 saat içinde, mahalli Hükûmetin alâkadar makamına hâdisenin mahiyetile başladığı ve bittiği saatlerin bildirilmesi mecburidir.

Madde 39 — Seferberliğe hazırlık ve seferberlik esnasında İcra Vekilleri Heyeti, memleket müdafaasının ihtiyaçlarını temin eden işyerlerinde fazla çalışmaya lüzum görürse işlerin cinsine ve ihtiyacın şiddetine göre günlük iş müddetini işçinin azamî çalışma kabiliyetine çıkarabilir.

Bu suretle fazla çalıştırılan işçilere, Millî Müdafaa Vekâletine bağlı işyerlerinde, fazla çalıştıkları saatler için, kanunî çalışma müddetine aid ücretin her saatine tekabül eden miktarı nisbetinde, fazla ücret verilir. Diğer işyerlerindeki işçilere her bir fazla saat için verilecek ücret hakkında 37 ncı madde hükümü tatbik olunur.

Madde 40 — a) Madenlerde, taşocaklarında, yahut her ne türlü olursa olsun yer altında veya su altında çalışılacak işlerde işçilerin kuyulara, dehlizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri veya girmelerile bu yerlerden çıkmaları için geçen zamanlar;

b) Demiryollarının veya sair yollar ve köprülerin yapılması, muhafazası, yahut tamir veya tadili gibi işlerde vaki olduğu veçhile işçilerin, ikamet ettikleri mevkilerden uzak bir mesafede bulunan işyerlerine hep birlikte nakledilmeleri icab eden her türlü işlerde bunların toplu ve mukannen surette götürülüp getirilmeleri esnasında geçen zamanlar;

c) İşçinin, işinde ve işverenin her an emrine hazır bir halde bulunmakla beraber çalıştırılmaksızın ve çıkacak işi bekleyerek boş geçirdiği zamanlar;

ç) Uhdesindeki işin asıl işyerinde görülmesi icab eden işçinin, işveren tarafından başka bir yere gönderilmesi veya işverenin evinde meşgul edilmesi suretile asıl işini yapmaksızın geçen zamanlar;

d) Emzikli kadın işçilerin çocuklarına süt vermek için tayin edilecek olan zamanlar;

35, 36 ve 37 ncı maddeler mucibince tesbit edilmiş bulunan günlük kanunî çalışma müddetleri içinde sayılır ve bu sebeplerden dolayı işçi ücretleri hiç bir türlü eksiltmeye uğratılmaz.

Yukarıki fıkranın her bir bendinin tatbikatına müteferri hükümleri havi olmak üzere nizamnameler çıkarılır.

Birinci fıkrada yazılı bendlere dahil bulunmamakla beraber bu maddenin şümulü içine sokulmasına lüzum görülecek haller nizamnamelerle tesbit edilir.

Madde 41 — Çalışma saatleri, işyerlerinin buldukları memleketteki "umumî saat," e göre ayar ve tayin edilir.

"Umumî memleket saati," olmayan yerlerdeki işyerleri için demiryolu istasyonu veya gemi iskelesi saatleri gibi umumî hizmetlere aid kontrollü saatler veyahut mülki veya askerî makamların saatleri miyar tutulur.

İşyerlerinin yukarıki fıkralar hükmünce tesbit edilecek çalışma saatleri dahili talimatnamelerde gösterilmiş ve işyerlerinde levhalarla ilân edilmiş bulunur.

Madde 42 — I - Çalışma müddetinin ortalama bir zamanında, mahalli adete ve işin icabına göre vakti tayin edilmek üzere işçilere:

a) Sekiz saatten az müddetli işlerde yarım saatlik;

b) Sekiz saat veya daha fazla müddetli işlerde bir saatlik bir dinlenme verilir.

II - Beş saat ve daha az müddetli işlerde dinlenme vermek mecburiyeti yoktur.

III - dinlenmeler, bir işyerinin aynı şubedeki bütün işçileri hakkında mukannen olarak aynı saatte tatbik edilir.

IV - Yukarıda yazılı dinlenmeler çalışma müddeti içinde değildir.

Madde 43 — I - İş hayatında "gece," tabiri, en geç saat 20 de başlayarak en erken sabah saat 6 ya kadar geçen ve her halde en fazla on bir saat süren gün devresidir.

II - Bazı işlerin mahiyet ve icablarına göre yahut yurdun bazı mntakalarının iklim ve adet farkları bakımından, iş hayatına aid "gece," başlangıcının daha geriye alınması veya yaz ve kış saatlerinin ayrılması yahut türlü işler için erkek, kadın ve çocuk işçiler hakkında "gece," tabirinin masruf olacağı gün devresinin başlama ve bitme saatlerinin tayin edilmesi suretile "I," numaralı fıkradaki genel hükmün tatbik tarzlarını tesbit eylemek yahut bazı gece çalışmalarına her hangi bir nisbetle fazla ücret tesviyesi usulünü ihdas etmek veyahut gece işletilmelerinde ekonomik bir zaruret bulunmayan işlerde işçilerin gece çalıştırılmalarını meneylemek üzere, İktisad Vekâletinin teklifile nizamnameler çıkarılır.

III - İşçilerin gece çalışmaları, işin ortalama bir zamanındaki dinlenme müddeti sayılmıyarak, sekiz saatten fazla süremez.

IV - Gece ve gündüz işletilen ve nöbetleşe "işçi postaları," kullanılan işlerde, en fazla iki iş haftası gece çalıştırılan işçilerin, ondan sonra gelen iki iş haftası gündüz çalıştırılmaları suretile postaların sıraya konması lâzımdır.

İşbu gece ve gündüz çalışma nöbetlerinde, zaruret hissollunan her hangi bir iş için, İktisad Vekâleti istisnaen birer aylık münavebeye de izin verebilir.

Madde 44 — Hafta Tatili ve Ulusal Bayramlar Kanunlarının tatbik edilmediği on binden az nüfuslu mahallerde bulunan işyerlerinden İktisad Vekâletince lüzum görülenler hakkında, işbu kanunlar tatbik edilir.

Madde 45 — Cumartesi günleri saat 13 ten itibaren tatil edilmek mecburiyeti olan işlerde gündelik ücretle çalışan işçilerin cumartesi gününe aid ücretleri, haftanın diğer iş günlerinde olduğu gibi, tam olarak ödenir. Cumartesi günleri tatile tâbi tutulmak mecburiyeti, işçilerin günlük, haftalık veya aylık ücretleri üzerinde eksiltme yapılmasına da sebep tutulamaz.

Madde 46 — I - "2739., numaralı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller,, Kanunu mucibince Cümhuriyet bayramında bilümmum işyerleri için kapanma mecburiyeti bulunan 29 ilkteşrin gününde:

a) Gündelikle çalışan işçilerin tam olarak bir gündelikleri,

b) Saat hesabı veya parça başına veyahut yaptığı iş miktarına göre ücret alarak çalışan işçilerin, 29 ilkteşrin gününden önceki iş haftasında kazanmış oldukları ücretler tutarının altı iş gününe taksimi suretile elde edilecek vasatî miktar nisbetinde bayram günü ücretleri, hiç bir iş karşılığı olmaksızın, tatilden önce ödenir.

II - Buldukları işin mahiyeti dolayısıyla 29 ilk teşrin gününde de çalışan işçilerin o güne aid ücretleri iki misli olarak ödenir.

III - "2739., numaralı kanun mucibince işleri tatil etmek mecburiyeti bulunmayan bayram ve tatil günlerinde kendiliklerinden işyerlerini kapatmak tarzını tutan işverenler, işbu ihtiyarî kapanmalı günler için gündelik veya sair şekillerde ücretlerin ödenmesi veya ödenmemesi keyfiyetlerini işyerlerinin dahilî talimatnamelerinde tesbit ederler.

Madde 47 — a) Her hangi bir işyerinde genel olarak muayyen çalışma saatlerinden önce veya sonra yapılması gerekli olan hazırlama veya tamamlama yahut temizleme işlerinde çalışan işçiler;

b) Vazifeleri altında biteviye sürmeyip vakit vakit ifa edilmek icab eden kontrolcu, bekçi, gece nöbetçisi gibi işçiler hakkında işin tanzimine aid hükümlerden hangilerinin tatbik edilmeyeceği yahut ne gibi değişik şartlar ve usuller ittihaz olunacağı bir nizamname ile tesbit olunur.

Madde 48 — 16 yaşî doldurmamış olan çocukların, her hangi işte olursa olsun, günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaları yasaktır Bunlardan ilk mektebe devam edenlerin, iş saatleri mekteb saatlerine mâni olmayacak şekilde tanzim olunur ve ders saatleri sekiz saatlik çalışma müddetinin içinde sayılır.

Madde 49 — Maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde, 18 yaşî doldurmamış erkek çocukların veya istisnasız her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılmaları yasaktır.

Madde 50 — I - Sanayia aid işlerde 18 yaşî doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kız ve kadınların gece çalıştırılmaları yasaktır.

II - Bu kanunun mer'iyete girmesinden itibaren dört yıl müddetle, sosyal ve ekonomik bakımdan görülecek lüzuma dayanarak, İktisad Vekâleti, bazı sanayi işlerinde, istisnaî ve muvakkat mahiyette olmak üzere, 16 dan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadın işçilerin gece çalıştırılmalarına, izin verebilir.

Bu takdirde işçi kadınların veya kız ve erkek çocukların ne gibi şartlar altında ve ne yolda gece çalıştırılabileceklerinin tayin ve tesbiti de aynı Vekâlete aiddir.

III - Bir işyerinde önceden tahmin edilmeyen veya önüne geçilemeyen ve muayyen vakitlerde vuku bulmak mahiyetini göstermeyen bir arızanın çıkması gibi mücbir sebeplerin hudusu takdirinde, (I) numaralı fıkradaki gece çalışma yasağı, 16 dan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadın işçiler hakkında, o hadiseye munhasır olmak üzere, varid olmayabilir. Şu kadar ki, böyle bir hadisenin zuhurunda, işve-

ren, bu hadisenin mahiyetini, başlama ve bitme anlarını, 24 saat içinde, mahallî Hükûmetin alâkadar makamına bildirmeğe mecburdur.

Madde 51 — Her işveren, işyerinde çalıştırdığı işçilerden:

a) 12 - 16 yaşlar arasındaki çocukların;

b) 16 dan yukarı ve 18 yaşî henüz doldurmamış çocukların;

c) 18 yaşî doldurmuş ve daha büyük yaştaki kadın işçilerin;

ç) 18 yaşî doldurmuş ve daha büyük yaştaki erkek işçilerin ayrı ayrı cetvellerini yapmağa ve bu cetvellerde işçilerden her birinin isimleri ile doğum tarihlerini, her gün işe başlama ve bitirme saatlerini, dinlenme zamanlarını, emzikli kadınlar için çocuk emzirme zamanlarını, gebe kadınların vaziyetlerini kaydetmeğe ve Hükûmetin alâkadar makamınca vuku bulacak her isteyişte bu cetvelleri ibraz eylemeğe mecburdur.

Madde 52 — İktisad Vekâleti tarafından vaki olacak teklif üzerine:

a) 35 inci madde mucibince muayyen çalışma müddetinin bir haftalık iş günlerine tevzii suretile yürütülmesine mahiyetleri icabı olarak imkân bulunmayan işlere aid istisnaî hallere munhasır kalmak şartıyla, çalışma müddetini haftadan daha uzun bir devreye göre tanzim eder şekilde ve fakat o devreye konulan top yekûn müddetin her bir iş haftasına düşen vasatîsi, kanunî çalışma müddetini aşmamak kaydı altında tatbiki icab eden usuller;

b) Daimî mahiyetleri dolayısıyla günün hiç bir devresinde durmaksızın birbiri ardınca işçi postaları çalıştırılarak işletilen yahut nöbetleşe işçi postaları ile yapılan işler için, çalışma müddetlerine, hafta tatillerine ve gece çalışma şart ve tarzlarıyla çalışma ortasındaki mecburî dinlenmelere aid hususî kaideler, nizamnamelerle tesbit edilir.

Madde 53 — İşbu kanunun mer'iyete girmesine kadar türlü işlerde tatbik edilegelmekte olan günlük çalışma müddetlerinin, yukarıda yazılı hükümler mucibince, daha aşağı hadlere indirilmesi keyfiyeti, işçi ücretlerinin eksiltilmesine sebep tutulamaz.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti

Madde 54 — Her işveren, işyerinde işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyetini temin etmek için gerekli olan tedbirleri almakla ve bu husustaki şartları ve tertibatı noksânsız bulundurmamakla mükelleftir.

İşçiler de bu yoldaki usuller ve şartlara uymıyacak hareketler ve hallerde bulunmamağa mecburdurlar.

Madde 55 — Umumî Hıfzıssıhha Kanununun 179 uncu maddesinde yazıldığı veçhile işyerlerinin ve işçilere aid ikametgâh ve saire gibi müstemilâtın haiz olması lâzım gelen sıhhi vasıf ve şartları ve işyerlerinde kullanılan alât ve edevat, makineler ve iptidaî maddeler yüzünden zuhuru melhuz kazalara ve sarî veya meslekî hastalıklara mâni tedabir ve vesaitin ve her sınıf müesseselerde iş kazalarına karşı işyerlerinde bulundurulması mecburî olan tedavi levazımının nelerden ibaret olduğunu tesbit etmek üzere İktisad ve Sıhhat ve İltimaî Muavenet Vekâletlerince bir nizamname yapılacaktır.

Kanunun mer'iyete girmesinden itibaren altı ay içinde çıkarılacak olan işbu umumî nizamnameden başka, bazı işlerin kendilerine mahsus şartları ve mahiyetleri dolayısıyla lüzum görüldüğü takdirde bu işlerin gerektirdiği özel tedbirleri göstermek üzere yine iki vekâletçe birlikte hazırlanacak ayrı ayrı nizamnameler dahi çıkarılır.

Madde 56 — A - İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti nizamnamesinin neşrinden sonra yeni bir işyeri kurmak ve açmak isteyen her işveren, işin yapılacağı mevki için İktisad Vekâletince bu kanunun tatbikine memur edilmiş olan makama önceden müracaatla işyerinin ve burada bulunacak tesisat ve tertibatın, makina ve cihazların ve sair teferruatın vasıflarını, cinslerini, vaziyet ve şartlarını vazihan gösteren müfredat ve tafsilâtlı bir beyannameyi ve buna aid plânlar, krokiler, fotoğraflar veya modeller gibi lüzumlu belgeleri ikişer nüsha olarak makbuz mukabilinde tevdi edecek ve bunlara göre kuracağı işyerinin nizamname hükümlerine uygun olup olmayacağını tetkik ve tesbit edilmesini isteyecektir.

İlgili makam, bu müracaatın yapıldığı tarihten itibaren, hafta tatili ve sair genel tatil günleri sayılmaksızın en çok yirmi gün içinde bu evrakı inceliyerek nizamname hükümlerine uygun bulduktan veya bunlar üzerinde icab eden tadilat ve ıslahatı işverene yaptırdıktan sonra, beyannamenin ve müteferri belgelerin ikinci nüshalarını tasdik ederek o işyerinin kurulmasına izin verir.

Bu izni aldıktan sonra işyerini kurmağa başlayan işveren, tesisatını yaptırıp bitirince, tekrar aynı makama baş vurarak muayene ve kontrol edilmesi talebinde bulunur. Salâhiyettar memurlar bu talebin vukuundan itibaren en çok yirmi iş günü içinde yeni kurulan işyerine giderek muayene ve kontrol ederler. Bu muameleler neticesinde nizamî şartlara uygunluğu tesbit edilen işyerinin açılıp işletilmesi için işverene resmî bir vesika verilir.

B - İşyeri kurulmazdan önce işverenin beyanname ve müteferri belgeleri üzerindeki tetkik ve tasdik muamelesi, ilgili makamca (A) bendinde yazılı müddet içinde neticelendirilmediği veya tadil ve ıslahı icab eden cihetler işverene bildirilmediği takdirde, işveren kendi beyanname ve müteferri belgelerine göre işyerini kurmak serbestisini haiz olabileceği gibi, işyeri kurulduktan sonra salâhiyettar memurlar tarafından yapılacak muayene ve kontrol dahi ikinci yirmi günlük mühlet içinde yapılmayıp da işyerinin açılıp işletilmesine aid resmî vesika verilmezse veya işyerindeki tesisatın, kurma izninin verilmesine esas olan plânlar ve sair belgelere uygunluğu sebebiyle, ne gibi cihetlerinin ıslah ve ikmalî lâzım geldiği bildirilmezse, bu defa da işveren artık o işyerini açıp işe başlamakta serbest olur.

Salâhiyettar makamın verdiği kurma izni ve işletme vesikasını üzerine bir işyeri kurularak işlemeğe başlatıldıktan sonra, o işyerinde başkaca yeni tesisat yapılmış olmadıkça, diğer cihetlerden noksanlar müşahade olduğu iddiasıyla iş durdurulamaz. Ancak bu suretle bilâhara görülen noksanlar, nizamnamede yazılı mühletler içinde ikmal ettirilir.

C - İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti nizamnamesinde esasa aid ve birinci derecede sayılmış olan şartları haiz bulunup da ikinci derecede sayılan şartları henüz lâyıkile tamamlanmamış olan işyerlerinin derhal açılıp işletilmesinde ilgili makamca bir mahzur görülmezse, işbu ikinci dereceden tedbirlerin yine nizamnamede yazılı mühletler zarfında ikmal edilmesi şartına bağlı olmak üzere, işverene bir muvakkat işletme izin kâğıdı verilebilir. Bu mühletler içinde noksanların tamamlandığı tesbit edildiği takdirde, "muvakkat işletme izin kâğıdı", (A) bendinde yazılı asıl vesika ile değiştirilir. Aksi halde yine nizamname hükümlerine tevfikân "izin kâğıdı", geri alınarak işyeri idareten kapatılabilir.

Ç - Yukarıki bendlerde yazılmış olduğu üzere yeni bir işyerinin kurulması için önceden izin almak ve tesisat bittikten sonra işlemeğe başlamak için dahi ayrıca vesika istihsal etmek mecburiyeti, mahiyetleri itibarile adı geçen nizamnamede

yalnız ikinci derecedeki şartlara tâbi tutulan işyerlerine şamil değildir. Bu suretle işçi sağlığı ve iş emniyeti bakımından ehemmiyetleri birinci derecede sayılmıyan işler için ilgili makama, işyerlerinin açıldığı üçüncü günü akşamına kadar müracaat edilip muayene ve kontrollerinin yapılması talep olunur. Salâhiyettar memurlar bu müracaat üzerine o işyerine giderek muayenesini icra ve noksanlarını işverene tebliğ ederler. İşveren, bu noksanları kendisine vaki tebliğ tarihinden itibaren nizamnamede yazılı mühletler içinde ikmal ve ıslah etmekle mükelleftir.

D - 29 uncu madde mucibince dahilî talimatnamelerinin İktisad Vekâletince tasdik edilmesi lâzım gelen işyerlerinin sağlık koruma ve iş emniyeti şartlarına uygunlukları, bu müesseselerin buldukları mevkide İş Kanunu tatbikatına memur makam tarafından tetkik ve muayene edildikten sonra, bu hususa aid evrak ve müteferri vesikalar bir raporla merkeze gönderilir. Bu gibi işyerlerinin kurulmazdan önce beyanname, plân ve kroki gibi evrakının tasdik edilmesi ve gerek kurma izninin, gerekse tesisat bittikten sonra mahallince yapılacak muayene ve kontrol üzerine açılıp işletilmesine aid vesikanın verilmesi keyfiyetleri, merkezdeki umumî salâhiyettar makama aiddir. Bu işyerlerinin buldukları mevkideki memurlar tarafından ifası icab eden muameleler için (A) bendinde yazılı mühletlerden başka, merkezdeki umumî salâhiyettar makamca yapılacak muameleler, evrakın işbu makam tarafından alındığı tarihlerden itibaren yine iki defa yirmişer günlük mühlet zarfında neticelendirilir. Bu vaziyette dahi ilgili makamca yukarıda yazılı mühletler içinde muamele ikmal edilmediği veya noksanlar işverene tebliğ olunmadığı takdirde "B", bendinin hükümleri cereyan eder.

E - Yukarıki bendlerde yazılı muayenelerin ifası için işyerlerine gitmeleri lâzım gelen salâhiyettar memurların gidip gelme dolayısıyla vaki masrafları işveren tarafından tesviye edilir. Bu masrafların ne gibi esaslara göre tesviye edileceği İktisad Vekâleti tarafından ayrıca tayin ve adı geçen nizamname ile aynı zamanda ilân olunur.

F - İlgili makamca muamelesi ikmal edilip gerekli olan vesikasını alınmadan açılan işyerleri derhal idareten kapatılır.

G - "İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti nizamnamesi", nin çıkmasından önce zaten mevcut olan eski işyerleri için bunları işleten işverenler, işlemeyi durdurmaksızın işbu nizamnamede yazılı mühletler içinde sağlık koruma ve iş emniyetine aid noksanlarını ikmal etmeğe ve yukarıki bendler mucibince ilgili makama müracaatla vesika almağa mecburdurlar. Şu kadarki, nizamî mühletler bittiği halde bu suretle muamelesi tamamlanmamış olan işyerleri yine bu nizamnamenin hükümlerine tevfikân idarî surette kapatılabilir.

H - Vesikasını aldıktan sonra her hangi bir işyerinde ve bunun tesisat ve tertibatında, makina veya cihazlarında ilâveler, yenilenmeler veya değişiklikler yapılmak halinde, bunlardan adı geçen nizamname hükümlerince esasa aid ve birinci derecede şartlara dahil sayılanların muameleleri, (A) bendinde yazılı olduğu veçhile yeni bir işyeri gibi önceden ifa olunur. İkinci derecede sayılan sağlık koruma ve iş emniyeti şartlarına aid ilâveler, yenilenmeler veya değişiklikler hakkında ise (B) bendi tatbik edilerek iş durdurulmaksızın gereği yapılır.

Madde 57 — İşyerine, ne sıfatta olursa olsun, her hangi bir kimsenin ispirotolu içki getirmesi yahut sarhoş olarak gelmesi ve bu gibi içkileri işyerinde kullanması veya başkalarına vermesi ve satması yasaktır.

İşveren veya işveren vekili ve işçilerin âmiri veya işin sevk ve idaresile muvazzaf vaziyette bulunan kimseler işbu yasağa muhalif hareketlerin vuku bulmaması için icab eden dikkat ve murakabeyi ifa ile mükelleftirler.

Şu kadar ki, birinci fıkra mucibince işyerlerine ispirotolu içki getirilmesinin yasak olması hükmü, mahiyetleri itibarile müşterilerine kapalı kaplarda veya açık olarak yahut kadehle içki satmak üzere ruhsatıyesi alınmış olmak suretile işletilmekte bulunan veya içerisinde müşteriler tarafından ispirotolu içki istihlak edilmesi caiz olan işyerlerine şamil değildir.

Madde 58 — Ağır ve tehlikeli işlerin nelerden ibaret bulunduğu ve kadınların ve 18 yaşına kadar olan (18 dahil) çocukların çalıştırılması caiz olmıyan ağır ve tehlikeli işlerin hangileri olduğu ve hangi işlerde çalışan işçilerin ne gibi hastalıklarının işten mütevellid addolunacağı, bu kanunun mer'iyet tarihinden itibaren altı ay zarfında İktisad ve Sıhhat ve İltimaî Muavenet Vekâletleri tarafından tanzim olunacak nizamnamelerle tesbit edilir.

Madde 59 — Ağır ve tehlikeli işlerde çalışacak işçilerin vücutça bu işlere elverişli ve dayanıklı oldukları hakkında müessesese doktoru tarafından ve bunun bulunmadığı yerlerde Hükümet veya belediye doktorları tarafından verilmiş bir rapor olmadıkça bu gibi işlere alınmaları yasaktır. Bu raporlar her türlü resim ve vergilerden muaftır.

Madde 60 — 12 den 18 yaşa kadar (18 yaşındakiler dahil) çocukların her hangi bir işe alınmalarından önce müessesese doktoruna ve bunun bulunmadığı yerlerde Hükümet ve belediye doktorlarına muayene ettirilerek yapacakları işin mahiyet ve şartlarına göre bünyelerinin dayanıklı olduğunun raporla tesbit ettirilmesi mecburidir. Bu raporlar her türlü resim ve vergilerden muaftır.

Kanunun mer'iyete girdiği tarihte, işyerlerinde çalıştırılmakta olan ve yukarıda yazılı yaşlarda bulunan çocuklar, altı ay içinde, birinci fıkra hükmüncü hekim muayenesinden geçirilerek işe elverişli olduklarını gösteren raporları, salâhiyettar memurlar tarafından talep vukuunda ibraz edilmek üzere, işverenin yanında saklanır.

Madde 61 — Gebe veya emzikli kadınların hangi devrelerde ne gibi işlerde çalıştırılmalarının yasak olduğu ve bunların çalışmaları caiz olan işlerde hangi şartlar ve usullere tâbi tutulacakları ve hangi vasıf ve şartlardaki işyerlerinde ne suretle emzirme odaları veya çocuk bakım yurdu (Kreş) tesis edilmek mecburiyeti bulunduğu İktisad ve Sıhhat ve İltimaî Muavenet Vekâletleri tarafından müştereken hazırlanacak bir nizamname ile tesbit edilir. Bu nizamname, ağır ve tehlikeli işlerle kadınların ve 18 yaşına kadarki çocukların çalıştırılması caiz olmıyan işler hakkındaki nizamname ile aynı zamanda çıkarılır.

Madde 62 — İktisad veya Sıhhat ve İltimaî Muavenet Vekâletlerinden birinin göstereceği lüzum üzerine, iki vekâletçe müştereken hazırlanmak suretile:

a) Ağır ve tehlikeli olarak gösterilmiş olan işlerden başka işler için dahi alınacak işçilerin ilk önce hekim muayenesine tâbi tutulmalarını;

b) Bazı işlerde çalışan işçilerin muayyen zamanlarda umumî bir hekim muayenesinden geçirilmelerini;

c) Her türlü veya bir kısım işlerde çalışacak işçilerin sıhhi arızaları itibarile, yapıkları işin mahsullerine veya umumî sıhate, yahut beraber çalıştıkları diğer işçilere mazarratları dokunmak ihtimali takdirinde, bu gibilerin o işlerden çıkarılmalarını;

ç) Umumî Hıfzıssıhha Kanununun 180 inci maddesile tesbit edilmiş olan mecburiyetlerden başkaca ve bu mecburiyetlerin hükmü mahfuz kalmak kaydile, ne vaziyette ve ne gibi şartlarda bulunan hangi işyerlerinde ayrı ayrı veya bunlardan bir saha dahilinde bulunanlar için müşterek muayene ve ilk tedavi odaları veya revirler, yahut hastaneler açılmasını yahut oralarda mevcut resmî hastanelerde bu gibi ihtiyaçları tatmin

edecek ilâveler ve tadiller meydana getirilmesini ve bu takdirde bu gibi tadilat ve tesisat için muktazi masraflara tahsis edilmek üzere alâkadar işyerlerinden ne nisbetlerde ve ne esas ile yardım aidatı toplanacağını;

d) Ne vaziyette ve ne gibi şartlarda bulunan, hangi işyerlerinde banyolar, uyku yerleri, istirahat ve yemek yerleri, işçi evleri, bedeni veya meslekî terbiye ve talim müesseseleri yapılmasını;

Tesbit eder mahiyette nizamnameler çıkarılabilir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

İş ve işçi bulma

Madde 63 — İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına tavassut hususlarının tanzimi, bir âmme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır.

Bu hizmetin yapılması için, İktisad Vekâletine bağlı olmak üzere gerekli görülecek merkez teşkilâtile ihtiyaca göre muhtelif şehir veya kasabalarda bu teşkilâtın şubeleri tesis edilir. Birer mıntaka veyahut yalnız bir tek belediye sınırı çevresine şamil vazifelerle kurulacak olan işbu şubelerin tesis ve faaliyetlerine muktazi masraflar için Devletin Umumî Bütçesine konulacak meblâğlardan başka ilgili vilâyetlerin ve belediyelerin bütçelerinde dahi, imkân derecesinde, iştirak hisseleri tahsis edilir.

İş ve işçi bulma teşkilâtı bu kanunun hükümlerinin tatbikını takib ve icraya salâhiyettar olmak üzere, tesis olunacak genel teşkilâtın içindedir.

Madde 64 — İş ve işçi bulma teşkilâtı, her türlü ekonomik işletmelerle serbest sanat ve hizmet mahiyetinde olan diğer bütün işler hakkında malûmat toplamak, iş arz ve talebini intizama bağlamak ve işçi ücretlerinin temevvüçlerini takib ve geçim şartlarındaki pahalılığa göre mukayese ederek içtimaî sıkıntılarının önüne geçecek umumî yahut bir mıntaka veya belediye çevresine aid tedbirleri tesbit ve bunların tatbikı çarelerine tevessül etmek, muhtelif sanat ve zümrelere mensub işverenlerle işçileri gösteren cetvelleri neşir ve ilân etmek, işçilerin meslekî terbiyelerinin yükselmesi ve ehliyetli (kalifiye) işçi yetişmesi için gerekli olan tedbirler üzerinde faaliyette bulunmak ve iş mukavelelerinin akdine vasıta olmak gibi vazifeleri, bir ücret karşılığı olmaksızın, ifa ile mükelleftir.

Bu vazifelerin yapılması tarzları, görülecek lüzuma göre, nizamname ile tayin edilir.

Madde 65 — A) İşbu kanunun mer'iyete girmesinden sonra işçilere iş ve işlere işçi bulmak üzere, kazanç kaside hususî idarehane açılması yasaktır.

B) Kanunun mer'iyet tarihinden önce mevcut olup (A) bendinde yazılı şekilde işletilmekte bulunan bu gibi hususî idarehanelerin kapatılması esastır. İhtiyaç ve zaruretlere göre, muhtelif mıntakalara veya bazı işlere munhasır kalarak muayyen devrelerle kısmî şekillerde yahut tamamile ve umumî surette olmak üzere, kanunun mer'iyetinden üç yıl sonra İcra Vekilleri Heyetinden verilecek kararlarla, bu esasın tatbikına geçilir.

Şu kadar ki iş hayatının veya işçilerin menfaatına uygun düşmez tarzda ve munhasıran müteşebbislerinin fazla kâr temin etmesini istihdaf ederek işçilerin işlerde istikrarına mâni olacak şartlar ve usullerle işletildikleri ilgili makamca tesbit edilen hususî idarehaneler, yukarıda yazılı üç yıllık mühlet ve İcra Vekilleri Heyeti kararı beklenmeksizin dahi, her biri için münferid muamele yürütülmek ve haklarındaki rapor genel merkez dairesince tasvib edilmek kaydile, derhal idareten kapatılabilir.

Madde 66 — A) 65 inci maddede yazılı kapatılma esasının tamamile tatbikı keyfiyeti hitam buluncuya kadar faaliyet-

lerine devamları istisnaen tecviz edilmiş olan eski hususî iş ve işçi bulma idarehaneleri, gördükleri işlerin mahiyet ve nevilerini, açıldıkları günden beri vaki muamelelerinin umumî yekûnlarını, hizmetlerinin her bir nev'ine mukabil işçilerden ve işverenlerden ne miktar ve nisbetlerde ücret aldıklarını gösterir tarifelerini, kendilerinde kayıtlı işçilerin isim, adres ve sanatlarını, iş veya işçi bulmak hususlarını ne yolda ve ne şekilde ifa ettiklerini ve bu noktalara mümasil olmak üzere, bütün muamelelerinin cereyan ve icra tarzlarıyla şartlarını, buldukları yerdeki salâhiyettar makama, işbu kanunun mer'iyetinden itibaren üç ay içinde, açık ve müfredatlı beyannamelerle bildirmeğe mecburdurlar. İlgili makamca beyannamelerin tesellümü, karşılık resmî numara kâğıdı verilmek suretile vaki olur.

B) Salâhiyettar makam, kendisine verilen beyannameler üzerine gerek bu idarehanelerin içinde ve evrak ve defterlerinde, gerek keyfiyetle alâkası bulunacak diğer şahıslar veya müesseseler nezdinde gereği gibi incelemeler ve soruşturmalar yapar. Noksan bulunduğu malûmatı tamamlar. Lüzum görürse muamelelerin usul ve şartlarını ve ücret tarifelerini tadil ve ıslah eder. Bu cihetlerin ikmalinden sonra faaliyete devamlarında mahzur görülmiyen hususî idarehanelere, 65 inci maddede yazılı mühlet ve karar ile mukayyed olmak üzere (muvakkat izin kâğıdı) verilir.

Madde 67 — Yukarıki maddelerde yazılı hususî idarehanelerin faaliyet ve muameleleri, ilgili makamların daimî teftişi altındadır. Bunların hizmetlerine mukabil alacakları ücretleri gösteren tarifeler, salâhiyettar makamca kontrol ve tasdik edilmiş olarak yazıhanelerinde her kesin göreceği surette büyük levhalarla ilân edilmiş bulunur.

Madde 68 — Muhtelif iş ve sanat zümrelerine mensub işverenlerin veya işçilerin kendi aralarında yahut muhtelif olarak tesis edilmiş teşekkülleri tarafından veyahut menafii umumiyeye hâdim olan veya böyle olmayıp da munhasıran hayır işleriyle iştigal eden cemiyetlerce iş ve işçi bulma faaliyetine geçilmesi ve bu husus için kendi çevreleri içinde yapacakları teşkilâtın çalışması, ancak ilgili makamdan izin almak ve bu makamın her zaman teftişine tâbi bulunmak kaydıla, caizdir. Şu kadar ki, bu yolda açılacak büroların görecekları hizmetlere mukabil işçilerden her hangi bir ücret almaları yasaktır.

İşbu kanun mer'iyete girmeden önce mevcut olup böyle meslekî teşekküller veya yukarıda yazılı vasıfları haiz cemiyetler tarafından idare olunan iş ve işçi bulma faaliyetlerinin tarz ve usullerile buna müteferri muamelelere ve saireye dair gerekli malûmat ve izahatı ihtiva etmek üzere, 66 ncı maddede hususî idarehaneler hakkında yazılı surette ve kanunun mer'iyetinden sonra üç ay içinde salâhiyettar makama bir beyanname verilecektir.

Madde 69 — 63 üncü maddede yazılı (Genel merkez dairesi) tarafından görülecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi ihtiyaçlarını ve bazı vasıfları haiz işçilerin iş ihtiyaçlarını her halde resmî iş ve işçi bulma teşkilâtına bildirmeleri ve umumiyetle veya bazı vasıfları haiz bir kısım işçilerin her hangi bir işe alınmazdan önce mutlaka resmî teşkilâta müracaatla kendilerini kaydettirerek "işçi karneleri," almaları usulleri ve hususî idarehanelerle iş zümrelerinin meslekî teşekkülleri yahut menafii umumiyeye hâdim veya munhasıran hayır işleriyle müştağil cemiyetler tarafından idare olunan iş ve işçi bulma faaliyetlerinden muntazam surette raporlarla resmî teşkilâtın haberdar edilmesi mecburiyeti, çıkarılacak nizamnamelerle tesbit olunur.

Madde 70 — Otel, han, pansiyon, lokanta ve aşçı dükânları veya kahvehaneler gibi umuma açık olan toplantı yerlerini işletenlerin doğrudan doğruya veya bilvasıta iş ve işçi

bulma simsarlığı yapmaları veya bu yolda sair şekillerle ücret mukabilinde tavassut ve faaliyetlerde bulunmaları ve ellerinde ilgili makamdan verilmiş resmî vesika bulunmayan şahısların bu gibi yerlerde iş ve işçi bulma işleriyle iştigal etmeleri yasaktır.

Madde 71 — Remî iş ve işçi bulma teşkilâtının tavassutu ile iş bulmuş olan işçilerin çalışacakları yere gitmelerinde, bu teşkilât tarafından verilen vesikalar üzerine, Devlet vesaiti nakliye ücretlerinde yüzde elli tenzilât yapılır.

BEŞİNCİ FASIL

Grev ve lokavt yasaklığı ve iş ihtilâflarının halli

Madde 72 — "Grev," ve "Lokavt," yasaktır.

Madde 73 — Elli kişiden az işçi bulunan işyerlerinde on işçinin ve elliden itibaren beş yüz kişiden az işçi çalışan işyerlerinde umum işçi sayısının beşte biri kadar sayıda işçilerin ve beş yüz kişi ile daha yukarı sayılarda işçi çalıştırılan işyerlerinde ise, en az yüz işçinin, gerek iş mukaveleleriyle önceden taayyün etmiş olan ve gerek işin mahiyetine ve çalışma teamüllerine veya kanunî ve nizamî hükümlere müsteniden mer'i bulunan umumî veya hususî iş şartlarının hepsi yahut bir veya bir kaç yerine, kendi menfaatlerine daha uygun gördükleri başka iş şartlarını işverene kabul ettirmek veyahut muayyen ve mer'i iş şartlarına karşı itirazları bulunmaksızın ancak bunların tatbikına aid usuller ve tarzların değiştirilmesini temin eylemek kasdile, aralarında kararlaştırarak, hep birlikte ve birden bire işi bırakmaları "Grev," dir.

Birinci fıkrada yazılı nisabları doldurmamakla beraber, aynı maksadlardan biri için, her hangi bir işyerinde, en az üç işçinin dahi, aralarında kararlaştırarak, hep birlikte ve birden bire işi bırakmaları yüzünden o işyerindeki faaliyet tamamen veya işin mahiyetine göre ehemmiyetli derecede kısmen atalet uğrarsa, bu hale sebep olan işçilerin işbu hareketleri de "Grev," sayılır.

Çalıştıkları iş yerindeki iş şartlarına itirazları olmayıp da maiz başka bir iş yerinde çıkan "toplulukla iş ihtilâfı,"nın oradaki işçiler lehine kotarılmasını sağlamak kasdile, yukarıda yazılı nisablarda işçilerin, aralarında kararlaştırarak, hep birlikte ve birden bire işi bırakmaları dahi "Grev," hükmünde tutulur.

Madde 74 — Bir iş yerinde, gerek iş mukaveleleriyle önceden taayyün etmiş olan ve gerek işin mahiyetine ve çalışma teamüllerine veya kanunî ve nizamî hükümlere müsteniden mer'i bulunan umumî veya hususî iş şartlarının hepsi yahut bir veya bir kaç yerine, işverenin, kendi menfaatine daha uygun gördüğü başka iş şartlarını işçilerine kabul ettirmek veyahut muayyen ve mer'i iş şartlarını değiştirmeksizin ancak bunların tatbikına aid usuller ve tarzların değiştirilmesini temin eylemek kasdile işi durdurması, yahut işveren tarafından bu gayelerden birile yapılan teklifleri kabul etmediklerinden dolayı işten çıkmağa mecbur olan işçiler sayısının, 73 üncü maddede "Grev," hakkında yazılmış olan nisablara varması "Lokavt,"tır.

Aynı maksadlardan biri için, işveren tarafından en az üç işçinin dahi, hep birlikte ve birden bire işten çıkarılmaları veya işverenin bu yoldaki teklifini kabul etmediklerinden dolayı bunların işten çıkmağa mecbur olmaları yüzünden, o iş yerindeki faaliyet tamamen veya işin mahiyetine göre ehemmiyetli derecede kısmen atalet uğrayarak, 73 üncü maddede yazılı nisabları doldurur sayıda işçilerin işsiz ve ücretsiz kalmaları hali kendiliğinden tahakkuk ederse, işverenin işbu hareketi de "Lokavt," sayılır.

Madde 75 — "Grev," ve "Lokavt," hallerine müteallik 73 ve 74 üncü maddelerin hükümleri, işbu kanunun tatbik olduğu işyerlerinde, 1 inci maddenin "işçi," tarifi çevresine girmeyecek tarz ile çalışmakta olan müstahdemler hakkında dahi caridir.

Madde 76 — İş ihtilâflarının halli için aşağıdaki maddelerde yazılı olan uzlaştırma ve tahkim usullerine aid hükümler, bu kanunun mer'iyete girdiği günden itibaren bir yıl sonra tatbik edilir.

Kanunun mer'iyet gününe kadar her hangi bir işyerinde mer'i bulunan umumî veya hususî iş şartları ve bunların tatbik tarz ve usulleri işbu bir yıllık müddet içinde, gerek işverenler ve gerek işçiler tarafından, ancak kendi aralarında anlaşma yolu ile değiştirilebilir.

Madde 77 — Mer'i iş şartlarının hepsi yahut bir veya bir kaç veya bunların tatbik tarz ve usulleri hakkında, her hangi bir işyerindeki umumî işçi sayısının, 10 kişiden az olmamak üzere, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlığa: "toplulukla iş ihtilâfı," ve ayrı ayrı işçilerin kendi hak ve menfaatleri için işverenle aralarında çıkan anlaşmazlığa da: "tek başlı iş ihtilâfı," denir. Bu iki çeşit ihtilâftan her birinin ilk önce uzlaştırma yolu ile kotarılmasına tevessül edilmesi esastır.

Madde 78 — Bir işyerinde çalışmakta olan işçiler arasından, elli kişiye kadar iki, elliden iki yüz kişiye kadar üç, iki yüzden bine kadar dört ve binden yukarı sayıda işçiler için beş "müessil işçi," seçilir. Bu müessiller, işverenle işçiler arasında çıkacak "tek başlı," yahut "toplulukla," iş ihtilâflarını kotarmak için işverenle veya vekili ile konuşup anlaşmak ve meseleyi uzlaştırmaya çalışmak ödevini yaparlar. İşveren, işçilere vaki olacak tekliflerini bu müessillerle müzakere eder. Arada ihtilâf çıkmaması çarelerini işverenle "müessil," ler beraberce araştırırlar.

"Müessil," seçilmiş olan işçilerin her biri, iş arkadaşlarının hak ve menfaatlerini doğrulukla korumak borcundadır.

"Müessil," lerin ne kadar müddet için ve nasıl seçilecekleri ve hangi takdirde kendilerinden bu sıfatın kaldırılacağı ve bu yolda yapılacak muamelelerin şekli, kanunun mer'iyete girmesinden sonra altı ay içinde çıkarılacak olan "İş ihtilâflarını uzlaştırma ve tahkim nizamnamesi," nde gösterilir.

Madde 79 — "Tek başlı iş ihtilâfı," nda alâkadar her bir işçinin işverenle uzlaştırılması, müessillerin aracılığı ile olur. Uzlaşma, tarafların ve müessillerin imzalayacakları bir zabıt varakası ile tesbit olunur. Ancak bu suretle uzlaşamadığı takdirde mahkemeye başvurulabilir.

Madde 80 — A - "Toplulukla iş ihtilâfı," hakkında işveren ve müessillerin ittifakla karara bağladıkları uzlaştırma şekli ve bunun hangi tarihten itibaren tatbikına başlanacağı, açık ve anlaşılması kolay bir ifade ile yazılıp işveren ve müessiller tarafından imzalandıktan sonra, işyerinde işçilerin göreceği bir yere asılarak ilân olunur.

B - Bu uzlaştırma kararının mevzuunu teşkil eden "Toplulukla iş ihtilâfı," nı ortaya çıkarmış olan işçilerden en az 77 nci maddede yazılı nisabı dolduracak sayıda işçi, kararı kabul etmediklerini, ilân gününden sonra gelen ikinci iş gününün akşamına kadar, işverene ve müessillere bildirmezlerse, kararın hükmü o işyerindeki bütün işçiler hakkında nazif olur.

C - Kararın bir sureti işveren ve müessiller tarafından imza edilerek, işyerinin bulunduğu mevki için işbu kanunun tatbikatına memur olan makama 24 saat içinde tevdi edilir.

Ç - Uzlaştırma kararının hükmü, ancak karar suretinin ilgili makama tevdiinden sonra gelecek olan ikinci iş haftasının veyahut en geç olmak üzere beşinci iş haftasının ilk gününden itibaren tatbik olunur.

Şu kadar ki, bu kararın gerek tatbikına başlanmazdan önce ve gerek tatbikına başlandıktan sonra, ilgili makamca işbu uzlaştırma şeklinin mevcut kanunî hükümlerden her hangi birine aykırı düştüğü görülürse, tatbiki menolunarak meselenin kanuna uygun şekilde yeniden karara bağlanması lüzumu işverene ve müessillere bildirilir.

D - Her bir uzlaştırma kararının mevzuunu teşkil eden keyfiyet için, kararın tatbikına başlandığı günden itibaren 27 nci iş haftasının ilk gününe kadar gerek işveren ve gerek işçiler tarafından, aynı gaye ve şekilde yeni bir "Toplulukla iş ihtilâfı," ortaya konamaz.

Madde 81 — A - "Toplulukla iş ihtilâfı," hakkında 80 inci maddenin "A," bendinde yazıldığı üzere, işveren ve müessillerin ittifakı ile uzlaştırma kararı verilemezse, veya işverenle müessillerin hepsinin birlikte tesbit ettikleri uzlaştırma kararına, aynı maddenin "B," bendinde yazılı olduğu üzere işçiler tarafından itiraz edilirse, ertesi iş gününün akşamına kadar işveren ve müessiller tarafından bu vaziyetin ilgili makama bildirilmesi mecburidir.

B - Uzlaştırma kararına bağlanamayan "Toplulukla iş ihtilâfı," kendisine bildirilen ilgili makam, en çok altı iş günü içinde, ihtilâfın çıktığı işyerine bir memur gönderir. Müessillerle işveren, bu memurun karşısında toplanarak keyfiyet müzakere edilir. Uzlaştırma kararına 80 inci maddenin "B," bendi mucibince işçiler tarafından itirazda bulunulmuş ise, bu işçilerin aralarından seçecekleri bir işçi daha müzakereye sokulur. Memurun vazifesi, bir uzlaştırma tarzı araştırmak ve taraflara teklif etmektir. Bu toplantıda mesele ittifakla halledilirse, memur tarafından bir "zabıt varakası," yazılarak hazır bulunanlarla birlikte imzalanır. Zabıt varakasının hükmü, o işyerindeki bütün işçiler hakkında nazif olur. Bu suretle meydana gelen kesin uzlaştırmanın mevzuu olan keyfiyet için, 80 inci maddenin "D," bendinin hükmü caridir.

Madde 82 — A - 81 inci maddenin "B," bendi mucibince kesin uzlaştırma kararına bağlanmamış olan "Toplulukla iş ihtilâfı," hakkında, memurun teklif ettiği uzlaştırma şekli ile buna karşı yapılan itirazları da havi olarak yazılacak zabıt varakasının bir sureti, 24 saat içinde ilgili makam tarafından valiye verilir.

B - Bunun üzerine, üç iş günü içinde, valinin davetile "İş İhtilâfları Hakem Kurulu," toplanarak meseleyi rüyete başlar.

Hakem Kurulu, valinin veya muavininin başkanlığı altında aşağıda yazılı tarzda teşekkül eder:

1 - O vilâyette İş Kanununun tatbikatı ile muvazzaf en büyük memur;

2 - Hukuk İşleri Müdürü ve bunun bulunmadığı vilâyetlerde Mektupçu;

3 - Vali veya muavini ile "1," ve "2," numaralı fıkralarda yazılı iki zatın beraberce, özel şahıslar arasından seçecekleri iki aza (Bunların o iş ihtilâfı ile ne doğrudan doğruya ne de dolayısıyla hiç bir ilgileri bulunmamak ve muhit itibarile şahsiyetleri hakkında iyi ve emniyet verici bir kanaat hasıl edilmiş olmak lâzımdır).

C - Hakem Kurulu, ihtilâfla ilgili işvereni yahut işveren vekilini ve o işyerindeki işçi müessillerini (Şayet müessiller arasında uzlaştırma şeklini kabul etmeyen varsa bunu veya bunları ve uzlaştırmayı müessillerin ittifakla kabul etmiş olmaları takdirinde teklif olunan şekle muhalif kalan nisabı hâiz işçilerin aralarından seçecekleri iki kişiyi) çağırarak iki tarafın duruşmasını yapar. Bunlardan başka hakem kurulu, ihtilâfın çıktığı işyerindeki işçilerden bazılarile, dışarıdan keyfiyet hakkında malûmat veya mütaleasının öğrenilmesine lüzum gördüğü diğer işçiler veya işverenleri yahut sair bitaraf kim-

seleri dahi "şahid," veya "ehli vukuf," sıfatile çağırıp dinler. Bu sıfatlarla çağırılan her şahsın hakem kurulu huzuruna gelerek sorulan hususa cevap vermesi mecburidir. Bunlar hakkında Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanununun şahidlere ve ehli vukufa müteallik hükümleri caridir.

Ç - Gerek uzlaştırma toplantılarına ve gerek hakem kuruluna işçiler veya işveren yerine avukat veya dava vekili yahut vekâletname ile dışarıdan tayin edilmiş her hangi bir mümessil kabul edilmez.

D - Hakem kurulu, reylerin ekseriyetile karar verir. Bu karar, kendilerine yazı ile bildirildiği günden itibaren 12 iş günü içinde taraflardan birinin valiye itiraz lâyihasını vermemesi takdirinde, kesinleşmiş olur. Kesinleşmiş karar, kurul tarafından münasib görülecek bir vasıta ile neşir ve ilân edilir ve üzerinden 26 iş haftası geçmiş olmadıkça bunun mevzuu olan mesele için yeniden "toplulukla iş ihtilâfı," çıkarılamaz.

Madde 83 — A - 82 inci maddenin "D," bendinde yazılı mühlet içinde, taraflardan birinin valiye verdiği "itiraz lâyihası," "hakem kurulu," kararnamesinin ve taraflardan her birile şahidler veya ehli vukufun zaptolunan ifadelerinin ve başka lüzumlu vesikaların tasdikli suretlerine bağlanarak, bu hususta valinin ayrıca yazacağı bir raporla, 48 saat içinde, Ankarada İş Kanunu tatbikatile muvazzaf Genel Merkez Dairesine gönderilmek üzere, postaya teslim edilir.

B) Bu evrakın Genel Merkez Dairesince alındığı günden itibaren 8 iş günü içinde, İktisad Vekilinin davetile "İş İhtilâfları Yüksek Hakem Kurulu," toplanarak meseleyi rüyete başlar.

"Yüksek hakem kurulu," Başvekil tarafından seçilecek olan Devlet Şûrası İkinci Reislerinden birinin başkanlığı altında aşağıda yazılı tarzda teşekkül eder:

- 1) Fakülte veya yüksek mekteb profesörleri arasından İktisad Vekilinin seçeceği bir zat,
- 2) İş Kanunu tatbikatile muvazzaf dairenin en büyük âmiri,
- 3) İktisad Vekâletinde, işin mahiyetine göre, keyfiyetle ilgili görülen diğer dairenin en büyük âmiri,
- 4) Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Umum Müdürü,
- 5) İktisad Vekâleti Hukuk Müşaviri,
- 6) Dahiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri,

Bazı mühim iş ihtilâfları için, İktisad Vekili, yukarıda sayılanlardan başka bitaraf iki zatı daha "yüksek hakem kurulu," na aza seçebilir.

C) Yüksek hakem kurulu, meseleyi, kendisine tevdi edilen evrak üzerinde inceler. Kâfi derecede aydınlatılmamış bulunduğu cihetleri ilgili vilâyetten sorarak veya oraca lüzum gördüğü kimselerden tamamlayıcı ifadeler aldirarak, noksanları ikmal eder. Ayrıca malûmat ve mütalealarını öğrenmek istediği resmî yahut özel sıfattaki kimseleri çağırıp dinler veya bunların yazı ile cevaplarını getirtir. Bu suretle yüksek hakem kurulu tarafından malûmat ve mütalealarına müracaat olunan kimselerin sorulan hususa cevap vermeleri mecburî olup haklarında Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanununun ehli vukufa müteallik hükümleri tatbik olunur.

Ç) "Yüksek hakem kurulu,"na işveren veya işçiler, yahut bunların avukat, dava vekili gibi her hangi bir mümessili kabul edilmez.

D) Yüksek hakem kurulu reylerin ekseriyetile verdiği kararı münasib göreceği vasıtalarla neşir ve ilân eder. Bu karar kesindir; alâkadarlara yazı ile bildirildiği günün ertesi iş gününden itibaren tatbik edilir. Üzerinden 26 iş haftası geçmedikçe, bunun mevzuu olan mesele için yeniden "toplulukla iş ihtilâfı," çıkarılamaz.

Madde 84 — A - Kazalarda "İş Kanunu,"nun tatbik edildiği işyerlerinde çıkacak "toplulukla iş ihtilâfları," 80 inci maddede mucibince yerinde ve işçilerle işveren arasında uzlaşmaya bağlanamazsa, 81 inci maddenin (A) bendine uygun surette keyfiyetin kaza kaymakamına bildirilmesi mecburidir. Kaza kaymakamı, vilâyette İş Kanunu tatbikatına memur olan makamı keyfiyetten yirmi dört saat içinde ve doğrudan doğruya haberdar etmekle mükelleftir.

B - Vilâyetteki ilgili makam, kaymakamdan aldığı malûmat üzerine, yirmi dört saat içinde, iş ihtilâfının çıktığı yere bir memur göndermek veya kaymakama talimat vermek suretile meseleye el koyar. Gönderilen memur yahut kaymakam, 81 inci maddenin B bendi hükmünce ihtilâfı kesin uzlaştırma ile halletmeğe tevessül eder.

C - İş ihtilâfı, kesin uzlaştırma kararına bağlanmadığı takdirde, 82 nci maddenin A bendine göre, yazılacak zabıt varakasının sureti vilâyetteki ilgili makama ve bu makam tarafından da valiye verilerek keyfiyet, aynı maddenin B bendi mucibince, "iş ihtilâfları hakem kurulu,"na sevk edilir.

Ç - Yine o maddenin C bendine uygun şekilde "hakem kurulu,"na kendilerinin gitmeleri gerekli olan işçilerle işveren veyahut işbu iki taraftan yalnız birisi vilâyet merkezine gidemezse, "Hakem kurulu," ihtilâfı her iki tarafın birden gıyabında rüyet ederek ve lüzum gördüğü kimselerin ifadelerini ve sair malûmatı kaymakam huzurunda istinabe veya muhabere yolile topluyarak, aynı maddenin Ç ve D bendlerindeki hükümler dairesinde kararını verir.

D - Taraflardan birinin vilâyet hakem kurulu kararına itirazı takdirinde, 83 üncü maddenin hükümleri tatbik olunur.

Madde 85 — İşbu fasıldaki hükümler mucibince iş ihtilâflarının halli için işçiler tarafından verilecek lâyihalar her türlü resim ve harçtan muaftır.

Madde 86 — A - Bu faslın hükümlerine göre kesinleşmiş olan kararlara iş ihtilâfı ile alâkadar tarafların ittibâ etmeleri mecburidir. Bu kararlar, aynı işyerindeki toplulukla iş ihtilâfına karışmamış olan öteki işçiler hakkında dahi nazıdır.

B - Ekonomik ve sosyal bakımlardan fayda veya zaruret görüldüğü takdirde, İktisad Vekâleti tarafından yapılacak teklif üzerine, her hangi bir işyerinde çıkmış olan "toplulukla iş ihtilâfı," için bu fasıl hükümlerince kesinleşerek o işyerinde tatbik edilen iş şartlarının, aynı vaziyette bulunan ve kendi çevrelerinde iş ihtilâfı henüz çıkmamış olan diğer işyerleri hakkında dahi teşmilen tatbik edilmesine İcra Vekilleri Heyetince karar verilebilir. Böyle bir kararın hükmüne, ilgili işyerlerindeki işverenlerle işçilerin inkıyad etmeleri mecburidir.

Madde 87 — İşbu fasıl hükümlerince toplulukla iş ihtilâfının halline aid uzlaştırma veya mecburî tahkim muamelelerine başlandığı günden itibaren ihtilâfın kesin surette karara bağlanmasına kadar geçecek zaman içinde, ilgili işyerinde eski iş şartlarının tatbikına devam olunur.

Madde 88 — Uzlaştırma toplantılarına iştirak etmesi veya hakem kurulu huzuruna çıkması icab eden işçilerin bu ödevlerinin ifası dolayısıyla işlerinin başında bulunamadıkları zamanlar için ücretlerinden kesinti yapılamaz.

Madde 89 — Vilâyetlerdeki hakem kurulları ile Ankaradaki yüksek hakem kuruluna gelecek olan "toplulukla iş ihtilâfları,"nın bu kurullarca kaçar gün zarfında neticelendirileceği ve bu kurulların yazı işlerinin ve sair gerekli muamelelerinin ne suretlerle ve kimler tarafından ifa edileceği ve 82 nci maddenin B bendinin 3 numaralı fıkrasına göre seçilecek iki aza ile 83 üncü maddenin B bendinin 1 numaralı fıkrasında yazılı profesör ve aynı bendin son fıkrası mucibince İktisad Vekilinin seçeceği iki azaya ne miktarlarda huzur hakkı verilebileceği ve

"mümessil işçi, seçimlerinde veya iş ihtilâfı dolayısıyla vaki olacak işçi toplantılarında gözetilmesi lâzımgelen inzıbat ve asayişe aid şartlar ve tedbirler ile bunlardan başka işbu fasıl hükümlerinin tatbikına aid olmak üzere tesbitine lüzum görülecek usuller ve şartların nelerden ibaret olacağı, 78 inci maddenin son fıkrasında bahsolunan, "İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnamesinde, gösterilir.

Madde 90 — Her hangi bir iş yerinde çıkıpda Vilâyet Hakem Kuruluna gelmiş olan "Toplulukla iş ihtilâfı, İktisad Vekâletince o şehir veya mntakanın yahut bir kaç şehrin veya mntakanın veyahut bütün memleketin umumî ekonomik ve sosyal şartları bakımından özel bir ehemmiyette görülürse, İktisad Vekilinin, Ankaradaki "Yüksek Kurul, dan tensib edeceği iki zatı yahut bunlara ilâveten 83 üncü maddenin B bendinin son fıkrası hükmünce seçeceği bitaraf iki zatı daha vilâyet hakem kuruluna, "İstisnâî aza, sıfatile iltihak ettirmek suretile mahallinde "Büyük hakem kurulu, teşkil eylemesi yahut keyfiyeti "Vilâyet hakem kurulu, ndan alarak doğrudan doğruya "Yüksek hakem kurulu, na vermesi veyahut o iş ihtilâfı ile ilgili vilâyetin veya vilâyetlerin hakem kurullarından ikişer zatın "yüksek hakem kurulu, na ilhakile "fevkalâde hakem kurulu, nda keyfiyeti karara bağlatması caizdir. Bu suretle verilen kararlar İcra Vekilleri Heyetince aynen veya tadilen kesinleştirilir.

ALTINCI FASIL

İş hayatının murakabe ve teftişi

Madde 91 — Ulusal çalışma bütünlüğünün düzen altında yürümesini sağlamak üzere, iş hayatının kanun hükümlerine ve memleket menfaatlerine uygunluğunu Devlet takib, murakabe ve teftiş eder.

Bu vazifenin yapılması için, İş Kanunu tatbikatını temin ve takibe salâhiyettar olmak ve İktisad Vekâletine bağlı bulunmak üzere kurulacak "Genel teşkilât, ın içinde, ihtiyaca yetişecek sayı ve vasıflarda teftiş ve murakabe memurları bulunur.

Madde 92 — 91 inci madde hükmünün tatbiki için, iş hayatının takib, murakabe ve teftişile mükellef olan makamlar veya memurlar, işyerlerini, işin yürütülme tarzını, her türlü defterler, evrak, hesaplar ve saire gibi iş ve ticarete müteallik vesikaları ve muameleleri ve alât, edevat, cihaz, makina, iptidâî maddelerle iş için gerekli olan malzeme ve teferruatı ve işçilerin hayatına, sağlığına, emniyetine, tekâmülüne, istirahatine veya ikametine aid olan tesisat ve tertibatı, her gün ve her hangi bir saatte görmek, gezmek, araştırmak, muayene ve tetkik etmek salâhiyetini haizdirler.

Gerek işverenler veya vekilleri, gerek işçiler ve gerekse keyfiyetle ilgisi görülen sair şahıslar, takib, murakabe ve teftiş ile muvazzaf makamlar veya memurlar tarafından çağırıldıkları zaman gelmek, ifade ve malûmat vermek, gerekli olan vesika ve delilleri getirip göstermek, ve icabı halinde tevdi etmek, ve birinci fıkrada yazılı salâhiyetleri dahilinde vazifelerini ifa etmeleri için kendilerine karşı her türlü kolaylıkları yapmak ve bu yolda vaki emir ve taleplerini taallülsüz yerine getirmekle mükelleftirler.

Madde 93 — İş hayatını takib, murakabe ve teftişe salâhiyetli olan makamlar veya memurlar, bu vazifelerini ifa ederlerken, işin normal gidişini ve işyerinin işlemlerini, tetkik ve muayene ettikleri keyfiyetin verdiği imkân dahilinde, sekteye veya arızaya uğratmamak ve güçleştirmemekle ve ancak resmî muamelenin yürütülüp neticelendirilmesi için aleniyete çıkarılması zarureti hasıl olmadıkça, işverenin ve işyerinin meslekî sırları ve şartları, iktisadî ve ticarî hal ve durumları hakkında

gördükleri ve öğrendikleri hususları tamamen mahrem tutmakla ve kendileri tarafından malûmat ve ifadeleri alınan yahut kendilerine müracaat veya ihbarda bulunan işçilerin ve diğer şahısların isimlerini ve hüviyetlerini ifşa etmemekle mükelleftirler.

Madde 94 — Devlet, vilâyet veya belediyeler tarafından doğrudan doğruya işletilmekte olan müesseselerle Millî Müdafaa Vekâletine aid işyerlerinin veya memleketin emniyeti için gerekli maddeler yapılan diğer fabrika veya imalâthanelerin ne suretle ve kimler tarafından murakabe ve teftiş edileceği ve bu murakabe ve teftişlerden alınacak neticelere göre icab edecek takiblerin ne yollar ve şartlar dahilinde yürütüleceği bir nizamname ile tesbit edilir.

Madde 95 — İş murakabe ve teftişine salâhiyetli makamlar ve memurlara vaki olacak müracaat veya ihbarlarla murakabe ve teftişe müteallik zabıt varakaları ve saire gibi evrak, defterler ve muameleler, her türlü resimden muaftır.

Madde 96 — 99 uncu madde mucibince İş Kanunu tatbikatını temin ve takib ile muvazzaf olmak üzere kurulacak genel teşkilâtta başka, gerek Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletinin ve gerek diğer Devlet veya vilâyet yahut belediye teşkilâtının ifa ile mükellef oldukları vazifeler ve kanunen haiz buldukları salâhiyetler itibarile, işyerlerinde kendi memurlarına müstakil surette yaptırılmaları icab eden teftişler ve murakabeler, eskisi gibi ayrıca cereyan eder. Şu kadar ki, bu suretle müstakil murakabe ve teftişlerde bulunan diğer Devlet, veya vilâyet yahut belediye memurlarının, teftiş neticelerini ve bu yolda yapmağa tevessül edecekleri takibatı ayrıca o yerde işbu kanunun tatbikına memur bulunan makama, teftişin bittiği günden itibaren kırk sekiz saat zarfında, yazı ile bildirmeleri lâzımdır.

Madde 97 — İşverenler, işlettikleri işyerlerinde ve bunların alâkalı kollarında, salâhiyettar memurlar tarafından yapılan teftişlerin neticelerini yazmağa mahsus bir defter bulundurmakla mükelleftirler. Bu defterin şekli, ne yolda doldurulacağı ve buna ilgili muamelelerin usulleri "iş murakabe ve teftiş nizamnamesi, nde gösterilir. Bundan başka, iş murakabe ve teftişini kolaylaştırmak üzere, işverenlerin senede kaç defa, muayyen suallere gerekli olan cevaplar için, ilgili makam tarafından kendilerine gönderilecek beyannameleri doldurup vermek mükellefiyetinde buldukları dahi yukarıda anılan nizamname ile tesbit edilir. Bu beyannameleri, işverenlerin hakikate uygun ve eksiksiz doldurmaları mecburidir.

Madde 98 — İş murakabe ve teftişile muvazzaf makamlar veya memurlar tarafından ifade ve malûmatlarına müracaat edilen işçilere, işverenlerin veya vekillerinin gerek doğrudan doğruya ve gerek dolayısıyla telkinlerde bulunmaları, işçileri hakikati saklamağa yahut değiştirmeğe sevk veya her hangi bir suretle icbar etmeleri veyahut işçilerin ilgili makamlara vaki olan ihbar, müracaat veya ifadeleri üzerine bunlara karşı fena muameleler yapmağa kalkışmaları yasaktır.

İşçilerin de çalıştıkları veya ayrıldıkları işyerleriyle işverenler hakkında, ilgili makamlar ve memurlara hakikate uygun olmıyan ihbar veya müracaatta bulunarak bu makamlar ve memurları lüzumsuz muamelelere sevketmeleri, işverenleri haksız yere kanunen muateb vaziyette göstermeğe kalkışmaları ve ilgili makamlarca kendilerinden sorulan hususlar için doğru olmıyan cevaplar vererek murakabe ve teftişin ifasını karıştırmak, güçleştirmek veya yalnız bir neticeye vardırmağa gibi kötü niyetli hareketlerde bulunmaları yasaktır.

Madde 99 — Bu kanunun hükümlerinin tatbikatını temin ve takibe salâhiyettar makamlar veya memurlar tarafından lüzumu halinde vaki olacak talep üzerine, zabıta kuvvetleri, işbu makamlar veya memurların vazifelerini tam ve kâmil bir surette ifa etmeleri esbabını temin eylemekle mükelleftirler.

YEDİNCİ FASIL

Sosyal yardımlar

Madde 100 — İş hayatında, "iş kazaları ile meslekî hastalıklar,, "Analık,, "İhtiyarlık,, "İşten kalma,, "Hastalık,, ve "ölüm,, hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar, Devlet tarafından tanzim ve idare edilir.

Bu vazifenin ifası için, işbu kanunun mer'iyete girdiği tarihten bir yıl sonra, Devlet müessesesi olmak üzere, bir "işçi sigorta idaresi,, kurulur.

"İşçi sigorta idaresi,, İş Kanunu tatbikatını temin ve takib ile muvazaf genel teşkilâta bağlıdır.

Madde 101 — İşçiler, işyerlerine alınmaları ile beraber kendiliğinden sigorta olunmuş olurlar. Bunlar bu suretle "sigortalı,, olmak hak ve vecibesinden feragat veya istinkâf edemezler.

"İşçi sigortası,, hak ve vecibesini azaltmak veya başkasına devir ve ferâğ etmek yolunda sigortalı işçinin işverenle yahut üçüncü bir şahısla vukubulacak her türlü akidleri de hüküm-süzdür.

Bu kanunun tatbik edildiği işyerlerinde işçi tarifine dahil olmaksızın çalıştırılmakta olan müstahdemler hakkında dahi işçi sigortası hükümlerinin hak ve vecibeleri cari olur.

Madde 102 — İşverenle aynı çatı altında yaşayan ve işverenin işlettiği işyerinde çalışan karısı, usulü, furuu ve kardeşleri sigortaya dahil değildir.

Bunlardan başka ecnebi bir memleketteki her hangi bir müessese tarafından ve o müessese nam ve hesabına Türkiyeye muvakkat bir işin icrası için gönderilmiş olan işçiler dahi sigortadan hariç sayılırlar.

Buna mukabil, bir Türk müessesesine mensub olup Türkiye de sigortalı bulunan ve o müessese tarafından muvakkat bir işin icrası için ecnebi bir memlekete gönderilmiş olan işçi, o muvakkat işini yaptığı müddetçe dahi sigorta kanunile tesbit edilmiş olan hak ve vecibeleri muhafaza eder.

Madde 103 — "İşçi sigortası,, nın işçilere veya hak sahibi haleflerine temin ettiği haklardan istifade edebilmek için bunların Türkiye de yaşamaları şarttır. Türkiyeden muvakkaten ayrılan bu gibi işçiler ve halefleri ancak bir yıl müddetle sigorta haklarını muhafaza ederler. Şu kadar ki, bunların memleket dışarısında geçirdikleri işbu muvakkat müddet için, evvelce sigortadan kendilerine tahsis edilmiş olan iradlar işletilmez. Bir yıl bitmezden önce Türkiye ye dönenlerin iradları, geldikleri tarihten sonraki ayın başından itibaren yeniden bağlanır.

Madde 104 — Hususî sigortalara müteallik olan diğer kanunlardaki hükümler işçi sigortası hakkında cari değildir.

Madde 105 — İşçi sigortası için idare tarafından yapılan muamelelerle bu muameleler için alâkadarlara verilmesi veya bunlardan alınması lâzımgelen ihbarname, makbuz, ilmühaber, arzuhal, beyanname ve saire gibi bütün evrak ve vesaik her türlü resim ve harçlardan muafır.

Madde 106 — İşveren, işçi sigortası için kanunen kendisine terettüb eden mükellefiyetlerden ve sair masraflardan dolayı işçi ücretlerinden tenzilât yapamaz.

Madde 107 — İşçi sigorta idaresi, ilk önce "iş kazası ile meslekî hastalıklar,, ve "Analık,, sigortalarını yapar. İşbu sigortalara aid hükümleri havi kanunlar en geç bu kanunun mer'iyetinin altıncı ayı sonuna kadar, ve diğer sigorta kollarına aid kanunlar ise o sigortalının tatbikına imkân hasıl oldukça, Hükümet tarafından Büyük Millet Meclisine sevk edilir.

SEKİZİNCİ FASIL

Ceza hükümleri

I - İş akdine müteallik cezalar

Madde 108 — 1) 9 uncu maddede yazılı olan sürekli işleri mukaveleye bağlamayan veya bu mukaveleyi o maddenin tariflerine uygun şekilde yapmayan,

2) 10 uncu maddede yazıldığı gibi işçinin talebi üzerine kendisine işin umumî ve hususî şartlarını gösterir imzalı bir vesika vermiyen,

3) 18 inci madde mucibince işçiye "Yeni iş arama izni,, ni vermiyen,

4) 21 inci madde mucibince işçiye ücret pusulası vermiyen veya işçinin ücret defterine ücret hesaplarını geçirmiyen,

İşveren veya işveren vekili beş liradan elli liraya kadar;

5) 11 inci maddede yazılı takım mukavelesini bu madde hükümlerine göre tanzim ve tatbik etmiyen,

6) 19 ve 20 nci maddeler hükmünce işçi ücretlerini, zaruret olmaksızın, ödemiyen,

7) 22 nci madde hükmüne uymıyacak şekilde işçi ücretlerinden tazminat karşılığı kesen,

8) İşyerlerinin dahili talimatnameleri hakkında 29 uncu maddenin hükümlerinden her hangi birine uymıyacak şekilde harekette bulunan, yahut talimatnamede yazılı olan şartlardan her hangi birini tatbik etmiyen veya başka türlü tatbik eden,

9) İşçilerden kesilecek para cezaları hakkında 30 uncu madde hükümlerinden her hangi birine uymaz şekilde muamele yapan,

10) 32 ve 33 üncü maddeler mucibince çıkarılacak nizamnamelerde yazılı hükümlere uygun olmayacak şekilde harekette bulunan yahut işçi ücretlerini bu nizamnamelerin tayin ettiği tarzdan başka türlü hesap ederek veren veya daha aşağı hallerde ödeyen,

İşveren veya işveren vekili on liradan yüz liraya kadar;

11) Kadın işçilerin 25 inci madde mucibince gebelik ve doğum esnasındaki kanunî istirahat devreleri içinde bilerek bu gibi kadınları çalıştıran,

12) Ekonomaların açılması veya işletilmesi hususlarında 27 nci maddenin hükümlerinden her hangi birine uymıyacak şekilde hareket eden,

13) 31 inci maddenin ikinci fıkrasında yazılı olduğu üzere işçiye şahadetname vermiyen veya verdiği şahadetnameye işçi hakkında doğru olmıyan yazılar yazan,

14) İşçi ücretlerinin ödeme tarzlarını değiştirmek hususunda 34 üncü madde hükümlerine riayette bulunmıyan;

İşveren veya işveren vekili yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezasına çarptırılır.

Madde 109 — 108 inci maddede yazılı suçlardan her hangi birini, evvelki mahkûmiyetin cezasını çektikten sonra, bir sene zarfında birinci defa tekrar işliyen kimseye önceki hükmün üçte biri nisbetinde ve bir defadan daha fazla, tekrar işliylene ise yarı nisbetinde fazla para cezası hükmolünür.

II. İşin tanziminde cezayı müstelzim haller

Madde 110 — 1) 35 inci maddedeki hükümler mucibince tesbit edilmiş olan iş müddetlerinden fazla olarak işçileri çalıştıran işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

2) 36 ncı madde mucibince sağlık kaideleri bakımından günde ancak sekiz saat veya daha az çalışması lâzım gelen

işlerde işçileri nizamnamede yazılı müddetlerden daha fazla çalıştıran işveren veya işveren vekiline yirmi liradan yüz elli liraya kadar;

3) 37 nci maddede yazıldığı veçhile fazla çalışma saatleriyle işletilen işyerlerinde bu husustaki nizamname hükümlerine uygun muamelede bulunmayan işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar (Şu kadar ki, fazla çalışma saatine işletilen işçilere, nizamnamede tesbit edilen yüzde nisbetleri derecesinde fazla ücret ödemeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yetmiş beş liraya kadar);

4) 38 inci madde mucibince bazı sebepler dolayısıyla işçilerin kanunî çalışma müddetinden fazla istisnâ çalıştırılmalarına cevaz verilen hallerde ücretlerin tesviyesi hususunda bu madde hükmüne riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yetmiş beş liraya kadar; ve aynı maddenin ikinci fıkrasına göre alâkadar makama keyfiyeti bildirmeyen işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

5) 39 uncu maddede yazılı hallerde fazla çalıştırılması icab eden işçileri İcra Vekilleri Heyetince tayin edilen müddetten daha uzun zaman çalıştıran veya aynı maddenin ikinci fıkrası mucibince işçi ücretlerini ödemeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar;

6) 40 inci madde mucibince kanunî çalışma müddetleri içinde sayılan hallerden dolayı işçi ücretlerini eksiltmeye uğratan işveren veya işveren vekiline on liradan yetmiş beş liraya kadar; ve aynı madde mucibince bu haller için çıkarılacak nizamnamelerin hükümlerine aykırı düşecek hareketlerde bulunan işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

7) 41 inci madde mucibince çalışma saatlerini ayar ve tayin etmeyen veya dahilî talimatnamelerinde göstermeyen, yahut işyerlerinde levhalarla ilân etmeyen işveren veya işveren vekiline iki liradan on liraya kadar;

8) 42 nci maddede yazılı dinlenmeler hakkındaki hükümlere riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

9) 43 üncü madde mucibince geceleri işçi çalıştırmalarına cevaz verilen işyerlerinde işçileri geceleri sekiz saatten fazla çalıştıran veya işçilere işin ortalama zamanında dinlenme vermeyen, veyahut gece işçi çalıştırmaya aid nizamname hükümlerine riayet etmeyen veya nöbetleşe işçi postaları kullanılan işlerde aynı maddenin "IV," numaralı fıkrası hükümlerine uygun hareket etmeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar; ve aynı maddenin "II," numaralı fıkrası hükmünce çıkarılacak nizamnamede, gece işletilmeleri yasak edilmiş olan işyerlerinde işçileri geceleyin çalıştıran işveren veya işveren vekiline yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere;

10) 45 inci madde mucibince cumartesi günleri saat on üçten itibaren tatil edilmesi icab eden işyerlerinde işçi ücretlerini tam olarak ödemeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar;

11) 46 nci maddenin (I) ve (II) numaralı bendleri mucibince Cümhuriyet Bayramında işçilere ücretlerini ödemeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yetmiş beş liraya kadar; ve aynı maddenin (III) numaralı bendi mucibince işyerini kapatmak mecburiyeti bulunmayan sair bayram ve tatil günleri için işçilerin ücreti hakkında dahilî talimatnamede tesbit edilmiş olduğu usule riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline beş liradan yirmi beş liraya kadar;

12) 47 nci maddede sayılan işçiler veya memurlar hakkında çıkarılacak nizamname hükümlerine riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar;

13) 48 inci madde hükümlerine uymıyacak bir tarz ile 16 yaşını doldurmamış çocukları çalıştıran işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar;

14) 49 uncu madde ile yasak edilmiş olan işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek çocukları veya her yaştaki kız veya kadınları çalıştıran işveren veya işveren vekiline yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere;

15) 50 nci maddenin "II," numaralı fıkrası mucibince geceleyin on altıdan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadınların çalıştırılmalarına dört yıl için izin verilecek olan bazı işler müstesna tutulmak üzere, bu maddenin "1," numaralı fıkrasında yazılı esas hükme göre sair sanayie aid işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kız ve kadınları geceleyin çalıştıran işveren veya işveren vekiline yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere; ve aynı maddenin "II," numaralı fıkrası mucibince geceleyin on altıdan yukarı yaştaki kız ve erkek çocuklarla daha büyük kadınların çalıştırılmalarına dört yıl için izin verilecek olan işlerde bu gibi çocuklar ve kadınlar hakkında İktisad Vekâletince tesbit edilen şartlar ve usullere riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar; ve aynı maddenin "III," numaralı fıkrasında yazılı halleri alâkadar makama yirmi dört saat içinde bildirmeyen işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

16) 51 inci maddenin tariflerine uygun şekilde işçi cetvellerini tanzim etmeyen yahut noksan tanzim eden veya bu cetvelleri talep vukuunda alâkadar makama ibraz etmeyen işveren veya işveren vekiline beş liradan elli liraya kadar;

17) 52 nci maddede yazılı nizamnamelerle tesbit edilen usuller ve kaidelere riayet etmeyen işveren veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolünür.

Madde 111 — 110 uncu maddede yazılı suçlardan herhangi birini, evvelki mahkûmiyetin cezasını çektikten sonra, bir sene zarfında birinci defa tekrar işliyen kimseye önceki hükmün üçte biri nisbetinde ve bir defadan daha fazla tekrar işliylene ise yarı nisbetinde fazla para cezası hükmolünür.

III - İşçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti hükümlerinden dolayı ceza müstelzim haller

Madde 112 — 1) 54 üncü maddenin birinci fıkrasındaki esas hükme riayet etmiyerek 55 inci madde mucibince çıkarılacak olan "İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi," nde veya bazı işlere aid özel tedbirleri gösteren ayrı ayrı nizamnamelerde esasa müteallik ve birinci derecede sayılmış olan şartları tam ve mükemmel bir halde tutmayan işverene yüz liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası verilir ve noksanların ikmaline kadar işyeri kapatılır. İşbu nizamnamelerde ikinci derecede sayılan şartları tamamlayan işverene ise elli liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolünür ve noksanların ikmaline kadar işyerinin kapatılmasına dahi karar verilebilir.

2) 54 üncü maddenin ikinci fıkrasında yazılı olduğu üzere sağlık koruma ve iş emniyeti şartlarına riayet etmiyerek başka işçilerin emniyetini yahut sağlığını tehlikeye düşüren işçiye (Dahilî Talimatnamede Sağlık Koruma ve iş emniyeti şartlarına mugayir hareketler için 30 uncu madde mucibince tesbit edilmiş olan ve doğrudan doğruya işyerinde işveren veya işveren vekili tarafından tatbik edilen ücret kesintilerinden başka) beş liradan elli liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 113 — 1) 56 nci maddenin A bendinin üçüncü fıkrası mucibince "İşletme vesikası," almaksızın açtığı işyerinde işçi çalıştıran işveren veya işveren vekiline :

a) Vesikasız açtığı işyerinde "işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti nizamnamesi," nin veya özel nizamnamelerin bütün şartları noksansız olarak yerine getirilmiş bulunuyorsa, beş liradan elli liraya kadar hafif para cezası hükmolünür.

b) Vesikasız açtığı işyerinde adı geçen nizamnamelerin yalnız ikinci derecedeki şartları kısmen veya tamamen yerine getirilmemiş bulunuyorsa, on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolunur ve bu şartların ikmaline kadar iş yeri kapatılabilir.

c) Vesikasız açtığı işyerinde adı geçen nizamnamelerin birinci derecedeki şartları kısmen veya tamamen yerine getirilmemiş bulunursa, yirmi liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve her halde bu şartların ikmaline kadar işyeri kapatılır.

2) Aynı maddenin B bendindeki ikinci fıkranın son cümlesi mucibince alâkadar memurlar tarafından sonradan görülen noksanlardan birinci derecede sayılmış şartlara dahil bulunanları nizamden muayyen mühlet zarfında ikmal etmeyen işverene elli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve her halde bu şartların ikmaline kadar işyeri kapatılır. Yukarıda anılan noksanlardan ikinci derecede sayılmış şartlara dahil bulunanları nizamden muayyen mühlet zarfında ikmal etmeyen işverene ise, on liradan elli liraya kadar hafif para cezası hükmolunur ve bu şartların ikmaline kadar işyeri kapatılabilir.

3) Aynı maddenin C bendinde yazıldığı üzere ikinci derecedeki şartlarda görülen noksanları nizamden muayyen mühlet zarfında ikmal etmediğinden dolayı idareten kapatılmış olan işyerini memnuiyet hilâfına olarak tekrar açıp işleten işverene, yirmi liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolunur ve işyeri tekrar kapatılır.

4) Aynı maddenin Ç bendinin son cümlesinde yazıldığı üzere nizamden muayyen mühlet içinde işyerindeki noksanları ikmal ve ıslah etmeyen işverene, yirmi liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolunur ve bu şartların ikmaline kadar işyerinin kapatılmasına dahi karar verilebilir.

5) Aynı maddenin F bendi mucibince idareten kapatılmış olan bir işyerini memnuiyet hilâfına olarak tekrar açıp işleten işverene, yüz liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve her halde işyeri kapatılır.

6) Aynı maddenin G bendi mucibince noksanları nizamden muayyen mühlet içinde ikmal edilmeyerek ilgili makamdan "İşletme vesikası," alınmamış olan bir işyerini işleten işverene (İşbu işyeri idareten kapatılmamış bulunuyorsa) elli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve aynı sebepten dolayı idareten kapatılmış bulunan işyerini memnuiyet hilâfına olarak tekrar açıp işleten işveren ise, yüz liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezasına çarptırılır.

7) 56 ncı maddenin H bendinde yazılı hallerden aynı maddenin A bendi hükmüne temsil edilenler için o bendin tariflerine uygun surette muamele ifa etmemiş olan işveren hakkında işbu 113 üncü maddenin 1 numaralı fıkrasındaki c bendinin hükümleri tatbik olunur ve 56 ncı maddenin H bendinde yazılı hallerden aynı maddenin B bendi hükmüne temsil edilenler için o bendin tariflerine uygun surette muamele ifa etmemiş olan işveren hakkında ise işbu 113 üncü maddenin 1 numaralı fıkrasındaki b bendi hükmünce ceza verilir.

Madde 114 — 1) 57 nci maddenin 1 inci fıkrasında yazılı olduğu veçhile; işyerine içki getiren veya sarhoş olarak gelen, yahut bu gibi içkileri işyerinde kullanan kimseye beş liradan elli liraya kadar ve bu içkileri başkalarına veren veya satan şahsa ise yirmi beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

2) Yukarıki fıkrada yazılı suçlardan birini yapan, bizzat işveren veya işveren vekili, yahut, işçilerin sevk ve idaresile, yahut bunlar üzerinde murakabe veya nezaret ile muvazzaf bir kimse ise, buna verilecek ceza iki katına çıkarılır.

3) Aynı maddenin 2 nci fıkrası mucibince ispirtolu içkiler hakkındaki yasağa muhalif hareketlerin vuku bulmaması için icab eden dikkat ve murakabeyi ifa etmeyenlere yirmi liradan yüz liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 115 — 58 inci madde mucibince ağır ve tehlikeli işler hakkındaki nizamnamenin hükümlerine muhalif olarak bu işlerde kadınlar ve on sekiz yaşını tamamlamamış çocukları çalıştıran, işveren veya işveren vekiline yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ile beraber bir haftadan bir aya kadar ağır hapis cezası verilir.

Madde 116 — 59 uncu madde mucibince ağır ve tehlikeli işlerde, doktor raporu olmaksızın işçi çalıştıran, işveren veya işveren vekiline yirmi beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

Madde 117 — 60 ıncı madde mucibince 12 den 18 yaşa kadar (18 yaşındakiler dahil) çocukları doktor raporu olmaksızın her hangi bir işte çalıştıran veya aynı maddenin ikinci fıkrasında yazıldığı üzere eski işyerlerinde çalışmakta olan bu yaşlardaki çocukları altı ay içinde hekim muayensinden geçirmeyen ve bunlar hakkındaki raporları talep vukuunda ibraz etmeyen işveren veya işveren vekili elli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezasına çarptırılır.

Madde 118 — 1) 61 inci madde mucibince çıkarılacak olan nizamname hükümlerine uygun olmayarak, gebe veya emzikli kadınların çalıştırılması yasak olan işlerde bunları çalıştıran işverene veya işveren vekiline yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ve bunların çalıştırılmaları caiz olan işlerde ise nizamnamede tesbit edilmiş olan şartlar ve usullere riayet etmeyen işverene veya işveren vekiline elli liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.

2) Aynı maddede anılan nizamname hükmünce emzirme odası veya çocuk bakım yurdu tesis edilmesi icab eden işyerinde bu tesisatı nizamden muayyen mühlet zarfında yapmayan işverene yirmi beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 119 — 62 nci madde mucibince çıkarılacak olan nizamnamelerin hükümlerine mugayir harekette bulunan işverene veya işveren vekiline on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 120 — 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118 ve 119 uncu maddelerde yazılı suçlardan herhangi birini, evvelki mahkûmiyetin cezasını çektikten sonra, bir sene zarfında birinci defa tekrar işliyen kimseye önceki hükmün üçte biri nisbetinde ve bir defadan daha fazla tekrar işliyene ise, yarı nisbetinde fazla para cezası hükmolunur.

IV. İş ve işçi bulma hükümlerinden dolayı cezayı müstelzim haller

Madde 121 — 1) 65 inci maddenin A ve B bendleri hükümlerinden birine muhalif olarak işçilere iş ve işlere işçi bulmak üzere hususî idarehane açan kimseye elli liradan başlamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve idarehane kapatılır.

2) Aynı maddenin B bendinin ikinci fıkrası hükmüne tevfikan idareten kapatılmış olan böyle bir hususî idarehaneyi memnuiyet hilâfına olarak tekrar açıp işleten kimseye yüz liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve idarehane kapatılır.

3) Yukarıki fıkralar mucibince cezaya çarptırılarak kapatılmış olan idarehaneyi tekrar açıp işleten kimseye evvelki para cezasının iki misli hükmolunacağı gibi ayrıca iki aya kadar hafif hapis cezası dahi verilir.

Madde 122 — 1) 66 ncı maddenin A bendi hükmünce salâhiyettar makama verilmesi lâzımgelen beyannameyi mühletli

zarfında vermeyen hususî iş ve işçi bulma idarehanesi sahip veya müdürüne 25 liradan 100 liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

2) Aynı maddenin B bendi mucibince salâhiyettar makam tarafından yapılacak incelemeler ve soruşturmalara karşı güçlükler çıkararak veya kendisine tebliğ edilen noksanları tamamlamayan veya muamelelerinin usul ve şartlarında ve ücret tarifelerinde salâhiyettar makamın yaptığı tadiller ve ıslahları o suretle tatbik etmeyen veyahut yukarıda yazılı muameleleri ikmal ettirerek "Muvakkat izin kâğıdı," almıyan hususî idarehane sahip veya müdürüne yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur ve böyle bir idarehane, idarî surette kapatılmamış bulunuyorsa, işlemekten menolunur.

Madde 123 — 1) Hususî iş ve işçi bulma idarehanesinde, 67 nci madde mucibince salâhiyettar makamın tasdikinden geçirilmemiş tarifelere göre ücret alarak muamele yapan veya tasdikli tarifeden fazla ücret alan idarehane sahip veya müdürüne yüz liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası dahi verilir.

2) Aynı madde mucibince salâhiyettar makamdaki tasdikli ücret tarifelerini yazıhanesinde levhalarla ilân etmeyen idarehane sahip veya müdürüne yirmi beş liradan yetmiş beş liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

Madde 124 — 1) 68 inci maddenin birinci fıkrası mucibince muhtelif iş ve sanat zümreleri veya menafii umumiyeye hâdim yahut munhasıran hayır işleriyle müştâgiller tarafından, ilgili makamın izni alınmaksızın iş ve işçi bulma faaliyetine geçilmesi halinde bu hareketin müteşebbis veya faillerine on liradan elli liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

2) Aynı madde mucibince ilgili makamdaki izin alarak iş ve işçi bulma faaliyetine geçen teşekküllerce işçilerden her hangi bir ücret alınması halinde, bu hareketin faillerine yirmi beş liradan yüz elli liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

3) Aynı maddenin son fıkrası mucibince iş kanununun mer'iyete girmesinden önce mevcut meslekî teşekküller veya cemiyetler tarafından idare olunan iş ve işçi bulma faaliyetlerine müteallik beyannameyi muayyen mühlet içinde salâhiyettar makama vermeyen teşekkül veya cemiyet mümessil veya müdürlerine on liradan elli liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 125 — 1) 69 uncu madde mucibince işverenlerin işçi ihtiyaçlarını ve bazı vasıfları haiz işçilerin iş ihtiyaçlarını resmî "İş ve işçi bulma teşkilâtı," na bildirmeleri, yahut umumiyetle veya bazı vasıfları haiz bir kısım işçilerin her hangi bir işe alınmazdan önce resmî teşkilâttan "İşçi karnesi," almaları usulleri hakkındaki nizamnamelerin hüküm ve şartlarına riayet etmeyen işverene, beş liradan yirmi beş liraya kadar ve işçiye ise on liraya kadar hafif para cezası verilir.

2) Aynı madde mucibince hususî iş ve işçi bulma idarehanelerinin, yahut iş zümrelerine aid meslekî teşekküller veya cemiyetler tarafından idare olunan iş veya işçi bulma teşkilâtının faaliyetlerinden muntazam raporlarla ilgili makamın haberdar edilmesi mecburiyetine dair çıkarılan nizamnamelerin hüküm ve şartlarına münafi harekette bulunan hususî idarehane sahip veya müdürüne, yahut teşekkül veya cemiyetin iş ve işçi bulma teşkilâtını idare ile muvazzaf kimseye beş liradan yirmi beş liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

Madde 126 — 1) 70 nci madde hükmünce umuma açık olan bir toplantı yerini işletmekte olup da doğrudan doğruya veya bilvasıta iş veya işçi bulma simsarlığı yapan, yahut bu yolda sair şekillerle ücret mukabilinde tavassut ve faaliyette bulunan kimseye yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur. Tekerrür halinde iki kat para cezası beraber bir haftadan bir aya kadar hapis cezası dahi verilir.

2) Aynı madde hükmünce umuma açık toplantı yerlerinde, ilgili makamdaki verilmiş resmî vesikası olmaksızın iş ve işçi bulma tavassut ve faaliyetinde bulunan kimseye eli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası ve tekerrür halinde bu cezanın iki misliyle beraber bir haftadan bir aya kadar hapis cezası dahi hükmolunur.

V. Grev ve Lokavt yasaklığına ve iş ihtilâflarının halline müteallik hükümlerden dolayı ceza müstelzim haller

Madde 127 — 1) 72 nci maddedeki esas hükme muhalif olarak ve 73 üncü maddenin birinci veya ikinci yahut üçüncü fıkrasındaki tariflerden birine uygun tarzda grev yapan işçilerden her biri on liradan yüz liraya kadar hafif para cezasına çarptırılır.

2) Grev yapan işçiler, âmme hizmeti gören müesseselerde çalışmakta iseler, bunlardan her biri hakkında 1 numaralı fıkrada yazılı para cezası ile birlikte bir aydan altı aya kadar hafif hapis cezası dahi hükmolunur.

3) Yapılan grev Devlet, vilâyet veya belediye idare veya kararları üzerinde bir tesir ve tazyik icra etmek maksadına matuf bulunuyorsa failleri iki aydan iki seneye kadar hapis ve bir aydan bir seneye kadar Devlet müesseseleriyle âmme hizmetleri müesseselerinde çalışmaktan menolunurlar.

Madde 128 — 1) Grev yapan işçiler, işyerini veya işverenin kendisine veya vekiline, yahut işçilerin sevk ve idare veya nezaretile muvazzaf kimselere aid malları tahrib veya telef eder yahut zarara uğratırlarsa bu cürmün ikına iştirak edenlerin her biri elli liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezası ile birlikte iki aydan bir seneye kadar hapse mahkûm edilir.

2) Âmme hizmeti gören müessesede çalışmakta ilen grev yapan işçiler işbu müessesenin işyerlerini yahut sair mallarını tahrib veya telef ederler yahut zarara uğratırlarsa, bu cürmün ikına iştirak edenlerin her biri yüz liradan üç yüz liraya kadar ağır para cezası ile birlikte altı aydan üç seneye kadar hapse mahkûm edilirler. Yukarıda yazılı cürüm, bir Devlet müessesesinin işyeri veya sair malları üzerine ika edildiği takdirde bu cezalar yarı nisbette artırılır.

Madde 129 — 127 nci maddenin 1 numaralı fıkrasında yazılı suçta önyak olanlar hakkında o fıkrada yazılı para cezası üçte bir nisbetinde artırılmakla beraber bir aydan üç aya kadar hafif hapis cezası dahi verilir.

127 nci maddenin 2 ve 3 numaralı fıkralarındaki yahut 128 inci maddenin 1 ve 2 numaralı fıkralarındaki suçlardan birine önyak olanlar hakkında ise o fıkralarda yazılı para ve hapis cezaları üçte bir nisbetinde artırılır.

Madde 130 — 73 üncü maddede yazılı grev nisablarından birini doldurur sayıda işçilerin, aralarında kararlaştırılarak ve hep birlikte 16 nci maddedeki 2 numaralı (ahlâk ve hüsnüniyet kaidelerine uymıyan haller) bendinin e fıkrasında yazılı tarzda, işyerlerinin dahili talimatı veya iş mukavelesinin şartları mucibince yapmakla mükellef buldukları ödevlerden her hangi birini, kendilerine vaki ihtara rağmen, ifadan imtina etmeleri veya işin yolunda işlemlerini bozacak hareketlerde bulunmaları halinde bunlara beş liradan elli liraya kadar hafif para cezası verilir.

Böyle müşterek bir harekete önyak olanlardan her biri hakkında bu para cezası üçte bir nisbetinde artırılmakla beraber on günden iki aya kadar hafif hapis cezası dahi hükmolunur (16 nci madde ile bu gibi ahval için işverene verilmiş olan fesih hakkı mahfuzdur).

Madde 131 — 1) 72 nci maddedeki esas hükme muhalif olarak 74 üncü maddenin birinci veya ikinci fıkrasındaki tariflerden birine uygun tarzda Lokavt yapan işveren, beş yüz liradan iki bin liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilir.

2) Lokavt, âmme hizmeti gören bir müessesede yapıldığı takdirde işveren 1 numaralı fıkrada yazılı para cezasının iki misline mahkûm edilmekle beraber üç aydan altı aya kadar hapis cezasına dahi çarptırılır.

3) Lokavt, Devlet veya vilâyet yahut belediye idare veya kararları üzerinde tesir veya tazyik icra etmek maksadına matuf bulunuyorsa, işveren iki bin beş yüz liradan beş bin liraya kadar ağır para cezası ile birlikte 6 aydan 2 seneye kadar hapis cezasına dahi çarptırılır. Bu maksadla yapılmış olan lokavt âmme hizmeti gören müessesede vaki olmuş ise işverene altı bin liradan başlayan ağır para cezası ile birlikte 3 seneden aşağı olmamak üzere hapis cezası dahi hükmolunur.

Madde 132 — 127, 128, 129, 130 ve 131 inci maddelerdeki ceza hükümleri, işbu kanunun tatbik edildiği işyerlerinde, 1 inci maddenin "işçi," tarifi çevresine girmeyecek tarz ile çalışmakta olan müstahdemler hakkında dahi caridir.

Madde 133 — 76 nci maddede yazılı olduğu veçhile iş ihtilâflarının halline müteallik hükümlerin tatbik edilmeyeceği bir yıllık müddet içinde o maddenin ikinci fıkrası mucibince her hangi bir işverende mer'i bulunan umumî veya hususî iş şartlarını veya bunların tatbik tarz ve usullerini işçilerle anlaşmaksızın değiştiren ve böylece ihtilâfa sebebiyet veren işveren veya işveren vekili, elli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezasına mahkûm edilir.

Madde 134 — "Toplulukla iş ihtilâfı," çıkmış olan işyerinde işveren ve işçi mümessilleri arasında uzlaştırma yolile meselenin halledilmesi hususunda 80 inci maddede yazılı usul ve muamelelere riayet etmeyen işveren veya mümessil işçilere beş liradan yirmi beş liraya kadar hafif para cezası hükmolunur.

Madde 135 — "Toplulukla iş ihtilâfı," nin uzlaştırma yolu ile halledilmemesi halinde, 81 inci maddenin (A) bendi mucibince ilgili makama vaziyeti bildirmiyen işveren ve işçi mümessillerine beş liradan yirmi beş liraya kadar hafif para cezası verilir.

Madde 136 — İş ihtilâfının halli hakkında kanunda tasrih edilmiş olan şekillerden her hangi birile kesinleşen kararlara ittiba etmeyen işverene Lokavt hakkındaki cezalar tatbik olunur.

VI. İş hayatının murakabe ve teftişi hakkındaki hükümlerden dolayı cezayı müstelzim haller

Madde 137 — İş hayatının takib, murakabe ve teftişi sırasında 92 nci maddenin ikinci fıkrasında yazılı mükellefiyetleri yerine getirmiyen kimselere beş liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası verilir.

İşbu mükellefiyetleri ifadan imtina suçunun tekerrürü, iki kat para cezası ile birlikte bir aya kadar hafif hapis cezasını dahi müstelzimidir.

Madde 138 — 97 nci madde mucibince teftiş defteri bulundurmayan veyahut aynı maddede yazılı beyannameleri nizamden muayyen zamanlarda doldurup ilgili makama vermiyen işveren veya işveren vekili, beş liradan elli liraya kadar hafif para cezasına mahkûm edilir.

İşbu beyannameleri hakikate uymaz veya eksik bir tarzda dolduran işveren veya vekiline, bir haftadan bir aya kadar hapis cezası ile birlikte elli liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezası verilir.

Madde 139 — 1) 98 inci maddenin birinci fıkrasındaki yasak hükümlerinden her hangi birine muhalif harekette bulunan

işverene veya vekiline, bu hareket kanunen daha ağır bir suç teşkil etmediği takdirde, yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası verilir.

2) Aynı maddenin ikinci fıkrasındaki yasak hükümlerinden her hangi birine muhalif harekette bulunan işçiye, bu hareket kanunen daha ağır bir suç teşkil etmediği takdirde, beş liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur.

Ceza hükümlerine müteallik mütemmim madde

Madde 140 — Bu kanunun hükümleri mucibince işverenin uhdesine terettüb eden her hangi bir mükellefiyetin yerine getirilmesi dolayısıyla veyahut bu kanun hükümlerinden her hangi birinin tatbiki neticesine müsteniden işçi ücretlerinden her ne şekilde olursa olsun eksiltme yapan işveren veya işveren vekiline, elli liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezası hükmolunur.

DOKUZUNCU MUVAKKAT FASIL

Teşkilât

Madde 141 — İş Kanunu hükümlerinin tatbikatını temin ve takib etmekle mükellef olmak üzere, bu kanunun neşri tarihinden itibaren, İktisad Vekâletine bağlı bir "İş dairesi," kurulur. Bunun Ankarada "Genel Merkezi," ve memleketin lüzum görülen yerlerinde kolları vardır.

Hükûmet, bu husustaki esas teşkilât ile bu teşkilât içindeki muhtelif makamlar veya memurların salâhiyet derecelerini ve vazifelerini gösteren ayrı bir kanun lâyihasını, en geç İş Kanununun ikinci mer'iyet yılı içinde, Büyük Millet Meclisine sevkeder.

Madde 142 — Yukarıki maddede yazılı "Teşkilât Kanunu," çıkıncıya kadar, "İş dairesi," nin gerek genel merkezinde ve gerek vilâyetlerdeki kollarında ihtiyaca göre tavzif edilecek memurların ve sair müstahdemlerin kadroları ve işbu müddet zarfında bunlara verilecek aylık ücretlerin miktarları, İktisad Vekâletince yapılacak teklifler üzerine, İcra Vekilleri Heyeti kararnameleyle tesbit edilir.

Madde 143 — "İş dairesi," için 1936 bütçesinin İktisad Vekâletine aid masraflar kısmına, ayrı bir fasıl olarak, bu seneye mahsus (100 000) liralık tahsisat konmuştur. Bu dairenin masarifatı umumiyesi işbu topyekûn tahsisattan tesviye edilir.

Sarfıyatın bu yolda icrası usulü, ancak asıl "Teşkilât Kanunu," ile birlikte bu teşkilâtın esas bütçesinin de taayyün edeceği zamana kadar caridir.

Madde 144 — "İş dairesi," nin merkezde veya vilâyetlerdeki teşkilâtı tarafından vaki olacak talep veya ilân üzerine, ilgili makamların davetine gelmek, istenilen malûmatı vermek, beyannamelerini doldurmak ve iş hayatını takib, murakabe ve teftiş için salâhiyettar memurların yapacakları soruşturma ve incelemelerde ve bunlar tarafından bütün işyerlerinin ve müştemilâtının her zaman muayene edilmesi hususlarında kendilerine karşı güçlük göstermemek, sorgularını doğru ve eksiksiz cevaplandırmak gibi, bu kanunun muhtelif hükümleri mucibince işverenlere veya işçilere yahut alâkadar görülen diğer kimselere tahmil edilmiş bulunan her türlü mükellefiyetlerin yerine getirilmesi, bu "daire,"nin faaliyete başlaması tarihinden itibaren mecburidir.

Bu mecburiyetlere riayet etmiyen kimseler hakkında, işbu kanunun "ceza hükümleri,"ne aid sekizinci faslında bu gibi haller için konulmuş olan cezalar dahi, kanunun neşri tarihinden itibaren, tatbik olunur.

Madde 145 — “İş dairesi,”nin faaliyete başlaması hakkında İktisad Vekâleti tarafından gazetelerle yapılacak ilânlarda yazılı tarihten itibaren, bu vekâletteki “İş ve işçiler bürosu,” mülğadır.

ONUNCU FASIL

Son hükümler

Madde 146 — Bu kanun, neşri tarihinden bir yıl sonra ve 63 üncü madde ile 64 üncü maddenin hükümleri ise üç yıl sonra mer’i olur. Ancak “İş dairesi,” teşkilâtına aid hükümlerin mer’iyeti, kanunun neşri tarihinde başlar.

Madde 147 — Bu kanunun mer’iyete girdiği tarihten itibaren, 1325 tarihli “Tatili Eşgal Kanunu,” ile “Ereğli havzai fahmiyesi amelesi,” hakkındaki 10 eylül 1337 tarihli ve 151 numaralı kanunun, “İş Kanunu,” hükümlerine muhalif olan hükümleri mülğadır.

Madde 148 — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

12/6/1936

Artırma, eksiltme ve ihale hakkındaki 2490 numaralı kanunun 46 ncı maddesinin (A) fıkrasının değiştirilmesine ve 50 nci maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanun

Kanun №: 3009

Kabul tarihi: 9/6/1936

Madde 1 — 2 haziran 1934 tarih ve 2490 numaralı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 46 ncı maddesinin (A) fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

A) Artırma ve eksiltmeye konulması faydalı görülmiyen müteferrik alımlarla menkulât satışları ve küçük tamirler ve posta nakil işleri (bunların miktarı kazalar için 200, vilâyetler için 500 ve merkez için 1 000 liradır).

Bu miktarlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile cüzütam halindeki kıt’alar için 5 000 liraya, acele ve mühim hallerde askerî alış verişler için 10 000 liraya kadar artırılabilir.

Madde 2 — 2490 numaralı kanunun 50 nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

H) Muhammen bedeli 2 000 lirayı geçmiyen ve derhal icrası zarurî görülen veya eksiltme ve pazarlık suretile ihalesinin faydalı olmayacağı anlaşılan posta nakil işleri ile muhammen bedeli 1000 lirayı geçmiyen posta nakil vasıtalarının tamiri.

Madde 3 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4 — Bu kanunun hükmünü icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

12/6/1936

2490 numaralı kanun 2723 sayılı Resmî Gazetededir

Muhasebei Umumiye Kanununun 83 üncü maddesinin (H) fıkrasının tadiline dair kanun

Kanun №: 3010

Kabul tarihi: 9/6/1936

Madde 1 — Muhasebei Umumiye Kanununun 83 üncü maddesinin (H) fıkrası aşağıda yazıldığı şekilde tadil olunmuştur:

H - Mukavelenelerde peşin itası meşrut olan mebalige mukabil bilâhara hizmetin ifasında mahsubu icra olunmak üzere müteahhidlere avans verilebilir.

Seneli maliyenin hitamından itibaren üç ay zarfında hizmet ifa ve evrakı tahakkukiyesi tevdi olunduğu takdirde avans verildiği sene bütçesinden mahsub olunur.

50 ve 51 inci maddeler mucibince hükmü gelecek senelere sari mukavelelere istinaden verilen avanslar hizmetin ifa olunduğu seneye kadar devredilebilir. Bu suretle devredilen avanslar hizmetin ifa olunduğu sene bütçesinde “geçen ve eski seneler mahsubatı,” namile açılacak bir fasıldan mahsub ve bu miktar, tahsisat olarak bütçeye ilâve olunur. Bu avanslar aid olduğu sene hesabı kat’isinin sütunu mahsusunda ayrıca gösterileceği gibi bunlara mukabil mevkuftutulmuş olan tahsisat, avansların mahsubundan sonra dahi başka bir masrafa karşılık tutulmaz.

Bu fıkra mucibince verilecek avanslar taahhüd mecmununun sülüsünü tecavüz etmemek ve mukabilinde müteahhidlerden teminat aranmak muktazidir.

Madde 2 — 27/1/1930 tarih ve 1552 sayılı kanun mülğadır.

Madde 3 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

11/6/1936

1050 numaralı kanun 607

1552 " " 1415 sayılı Resmî Gazetededir.

Riyaseticümhur dairesi teşkilâtı hakkındaki 2180 numaralı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun

Kanun №: 3011

Kabul tarihi: 9/6/1936

Madde 1 — Riyaseticümhur dairesi teşkilâtı hakkındaki 16/5/1933 tarihli ve 2180 sayılı kanunun (6) ncı maddesi aşağıda gösterildiği şekilde değiştirilmiştir:

Kalemi mahsus; bir müdür, dört birinci ve dört ikinci kâtibden tereküb eder.

Bu kalem Reiscümhurun resmî ve hususî ve mahrem bütün muhaberelerini temin ve alehtlak yazı işlerini ifa eder.

A) Müdür bu kalemin âmiridir. Muamelâtın iyi cereyanından ve mahremiyetinden Umumî Kâtib ile müştereken mesuldür. Reiscümhurun hususî mahiyeti haiz emirlerini telâkki ve ifa etmekle beraber, şahsî münasebetlerinde de irtibat vazifesini görür.

B) Kâtiblerin vazifeleri müşterek vazifedendir.

Madde 2 — Yukarıda adı yazılı kanunun 11 inci maddesi aşağıda gösterildiği şekilde değiştirilmiştir:

Riyaseticümhur dairesi memurları aşağıdaki şekilde tayin ve terfi edilirler:

A) Umumî Kâtib, İcra Vekilleri Heyeti kararı ve Reiscümhurun tasdikı ile;

B) Başyaver ve yaverler, Millî Müdafaa Vekilinin inhası ve Reiscümhurun tasdikile;

C) Kalemi Mahsus ve Daire Müdürleri, umumî kâtibin inhası ve Reiscümhurun tasdikile;

D) Kalemi mahsus birinci kâtibleri, kalemi mahsus müdürünün teklifi, umumî kâtibin inhası ve Reiscümhurun tasdikile;

E) Kalemi mahsus ikinci kâtibleri, kalemi mahsus müdürünün ve idare memuru ile kâtib, daire müdürünün inhası ve umumî kâtibin tasdikile.

KAYNAKÇA

Kitaplar

1927 Adana Demiryolu Grevi, Der. Şeyda Oğuz, TÜSTAV Yay., 2005.

1927 Komünist Tevkifatı: İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma, haz. Jülide Ergüder, Birikim Yay., 1978.

1927 Sanayi Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969.

1928 TKP Davası, der. Emel Seyhan Atasoy, Sosyal Tarih Yay., 2008.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara: Bildiren Basın, 2003.

Ağaoğlu, Samet ve Hüdaioğlu, Selahattin. Türkiye’de İş Hukuku, Merkez Basımevi, 1938.

Ahmad, Feroz. “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-45”, içinde Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, 3. Bs., İletişim Yay., 2011.

Akalın, İlhan. Gündümlü İşçi Hareketi: Sendikaların Mahzun Öyküsü, Gelenek Dünya Yay., 2000.

Akça, İsmet. "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Akın, Yiğit. Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, İletişim Yay., 2004.

Akkaya, Yüksel. Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, Yordam Kitap, 2010.

Akkaya, Yüksel. "Korporatizmden Sendikal İdeolojiye, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik, ed. T. Bora ve M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Aksoy, Sadri. Dünkü ve Bugünkü İşçi, Doğanlar Basımevi, 1947.

Aktar, Ayhan. Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yay., 2006.

Aktar, Ayhan. Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yay., 2010

Althusser, Louis. Kapitali Okumak, çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, 2007.

Anderson, Perry. Marksizm'de Tartışmalar, çev. Ahmet Özdemir, Göçebe Yayınları, 1998.

Atabaki, Touraj ve Brockett, Gavin. "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Emek Tarihine Bir Giriş", Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi, der. T. Atabaki ve G.D. Brockett, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2012.

Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, 11. Basım, Tekin Yayınevi, 1977.

Bali, Rıfat. Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), 4. Baskı, İletişim Yay., 2000.

Başkaya, Fikret. Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, 2. Basım, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004.

Başar, Ahmet Hamdi. Atatürk'le üç ay ve 1930'dan sonra Türkiye, 2. Bs., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1981.

Berkes, Niyazi . Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, 1975.

Berkes, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma, 4. Bs., Yapı Kredi Yay., 2003.

Blackledge, Paul. "British Marxist History", Critical Companion to Contemporary Marxism, Jacques Bidet, Stathis Kouvelakis (der.), Brill Academic Publishers, 2008.

Bonefeld, Werner. "Sermaye, Emek ve İlksel Birikim: Sınıf ve Kuruluş Üzerine", içinde Emek Tartışması, der. Ana C. Dinerstein ve Michael Neary, çev. Özgür Yalçın, Otonom Yay., 2011.

Boratav, Korkut. 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, 1974.

Boratav, Korkut. 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, 2. Bs., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.

Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1998.

Bozarslan, Hamit. Şefik Hüsnü ve Sonrası, Eylem Yay., 1980.

Buğra, Ayşe. Devlet ve İşadamları, Çev. Fikret Adaman, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2008.

Can, Saffet. Emin Dayı: Zonguldak'ta İlk Grev ve Toplu Sözleşme, 2.bsk Ankara, 1995.

Carr, Edward Hallett. Tarih Nedir?, çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, 2008.

Cem, İsmail. Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul: Cem Yayınevi, 1986.

Cengizkan, Ali. “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri”, Fabrika’da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yay., 2009.

Çağaptay, Soner. “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları”, Toplum ve Bilim:93, 2002.

Çalışkan, Koray. "Organism and Triangle: A Short History of Labor Law in Turkey (1920-1950)", New Perspectives on Turkey, 1996.

Çıladır, Sina. Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi 1848-1940, Birinci Kitap, Yer altı Maden-İş Yayınları, Ankara, 1977.

Doğan, Çağatay Emre. “Nazilli Basma Fabrikası Yerleşimi: Tarihçe ve Yaşantı”, Fabrika’da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yay., 2009.

Eliçin, Emin Türk. Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant Yay., 1970.

Ercan, Fuat. “Değer Teorisi Açısından Sınıf ve Sınıf Analizlerinin Analizi”, İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler, SAV, 2005.

Erence, Cem. 99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yay., 2006.

Erginsoy, Haluk Faruk. Türk İşçi Hareketi Üzerine Bir Deneme, Oleyis Yay., 1968.

Ergut, Ferdan. Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği, İletişim Yay., 2004.

- Evrinyol, Münür. İşverenin ve İşçinin Kanuni Hak ve Ödevleri, İnkılap Kitabevi, 1937.
- Fine, Ben ve Saad-Filho, Alfredo. Marx's Capital, Fourth Edition, Pluto Press, 2004
- Fişek, Kurthan. Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı, Doğan Yay., 1969.
- Georgeon, François. Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., 2006.
- Gray, Robbie. "History, Marxism and Theory", içinde E. P. Thompson Critical Perspectives, Harvey Kaye, Keith McLelland (der.), Temple University Press., 1990.
- Gülalp, Haldun. Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yay., 1983.
- Gülmez, Mesut. Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi), Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1983.
- Gülmez, Mesut. Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), 2. Bs., Türkiye Orta Doğu ve Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1991.
- Güzel, Şehmus. İşçi Tarihine Bakmak, Sosyal Tarih Yay., 2008.
- Güzel, M. Şehmus. Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984, Kaynak Yay., 1996.
- Hall, Stuart. "In Defence of Theory", içinde People's History and Socialist Theory Raphael Samuel (der), Routledge, 1981.
- Hatipoğlu, Şevket Raşit. Türkiye'de Zirai Buhran, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936.

Hobsbawm, J Eric. Tarih Üzerine, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2009.

Hüsnü, Şefik. Türkiye’de Sınıflar, 2. Bs., Ülke Yay., 1975.

Işık, Yüksel Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-994), Öteki Yayınevi, Ankara, 1995.

İnsel, Ahmet. Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye, Ayrıntı Yay., 1996.

İş Kanunu Hakkında İstanbul Milli Sanayi Birliği’nin İncelemeleri ve Kamutay’dan Dilekleri, İstanbul: Sebat Basımevi, 1935.

Karpat, H. Kemal. Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, çev. Esin Soğancılar, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Keyder,, Çağlar. Toplumsal Tarih Çalışmaları İstanbul: İletişim Yay., 2009.

Keyder,, Çağlar. Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 14. Baskı, İletişim Yay., 2009.

Kıvılcımlı, Hikmet. Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı, Sosyal İnsan Yay., 2008.

Kili, Suna. Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli, Cumhuriyet Yay., 1998.

Koç, Yıldırım. Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yay., 1998.

Koç, Yıldırım., Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Epos Yay., 2010.

Koçak, M. Hakan. “Türkiye İşçi Hareketi Tarihini Yeniden Yazmak”, Tarih, Sınıflar ve Kent, der. Ali Ekber Doğan ve Besime Şen, Dipnot Kitabevi, 2010.

Kongar, Emre. 21. Yüzyılda Türkiye, 38. Basım, Remzi Kitabevi.

Koraltürk, Murat. “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi”, 75 Yılda Çarkları Döndürenler, ed. Oya Baydar ve Gülay Dinçel, Tarih Vakfı Yay., 1999.

Koraltürk, Murat. Ekonominin Türkleştirilmesi, İstanbul: İletişim Yay., 2011.

Kosova, Zehra. Ben İşçiyim, Haz. Zihni T. Anadol, İletişim Yay., 1996.

Kuruç, Bilsay. Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, 1987.

Küçük, Yalçın. Planlama Kalkınma ve Türkiye, 4. Basım, Tekin Yayınevi, 1985.

Lefebvre, Henri. Marx’ın Sosyolojisi, çev. Selahattin Hilav, Sorun Yayınları, 1996.

Linke, Lilo. Mustafa Kemal Türkiyesi, çev. A. Rauf Tektaş, İkarus Yay., 2008.

Makal, Ahmet. Amele’den İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yay., 2007.

Makal, Ahmet. Türkiye’de Tek Partili Dönem Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitabevi, 1999.

Meclis’lerde 1 Mayıs Tartışmaları, Petrol-İş Yayını, İstanbul: 2009.

Mészáros, István. Dialectical Transformations : Teleology, History and Social Consciousness. In Bertell Ollman & Tony Smith (eds.), Dialectics for the New Century. Palgrave Macmillan, 2008.

Metinsoy, Murat. İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Homer Kitabevi, 2007.

Nişanyan, Sevan. Yanlış Cumhuriyet, 6. Bs., Everest Yay., 2010.

Öğütle, Vefa Saygın ve Çeğin, Güney. Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği, 2. Bs., Ankara: Tan Kitabevi, 2010.

Ökçün, A. Gündüz. Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hürriyeti, (Doktora Tezi), Ankara: Doğu Matbaacılık, 1962.

Ökçün, A. Gündüz. İktisat Tarihi Yazıları, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

Ökçün, A. Gündüz. Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.

Önder, İzzettin. “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, Küresel Düzen: Birikim Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., 2003.

Özbek, Nadir. Cumhuriyet Türkiyesi’nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

Özçelik, Mustafa. 1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi, Tüstav Yay., 2003.

Quataert, Donald. “Osmanlı Çalışmaları ve Aşağıdan Tarih”, Tarih, Sınıflar ve Kent, der. Ali Ekber Doğan ve Besime Şen, Dipnot Kitabevi, 2010.

Paolucci, Paul. Marx’s Scientific Dialectics, Leiden: Koninklijke Brill Nv, 2007.

Parla, Taha. Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, İletişim Yay., 1991.

Peker, Recep. “Üçüncü Ders”, İnkilab Dersleri, Ankara: Ulus Matbaası, 1935.

Pekin, Faruk. Demokrasi Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar, Alan Yay., 1985.

Perelman, Michael. “The History of Capitalism”, Anti-Capitalism: a Marxist Introduction, Ed. Alfredo Saad-Filho, Pluto Press, 2003.

Ranciere, Jacques. Tarihin Adları, çev. Cemal Yardımcı, Metis Kitap, 2011.

Ronart, Stephan. Bugünkü Türkiye, Devlet Basımevi, 1937.

Rozaliyev, Y. N. Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri, çev: A. Yaran, İlk yaz Basımevi, 1978.

Saner, Mehmet ve Severcan, Yücel Can. “Fabrika’da Zorunlu Sorumlu Olarak Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları”, Fabrika’da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yay., 2009.

Sayer, Derek. The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism, Oxford: Basil Blackwell, 1987

Savran, Sungur. “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, Onbirinci Tez, Sayı 6, 1987.

Savran, Sungur. Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980, İstanbul: Yordam Yay., 2010.

Schwarz, B. ve Mercer, C. “Popular Politics and Marxist Theory in Britain: The History Men”, içinde Silver Linings, (der.) G. Bridges ve R. Brunt, Lawrence & Wishart, 1981.

Sertel, M. Zekeriya. Hatırladıklarım 1905-1950, Yayıncılık Matbaası, 1968.

Sewell, W.H. Jr. “Thompson’s Theory of Working-class Formation”, içinde E. P. Thompson Critical Perspectives, Harvey Kaye, Keith McLelland (der.), Temple University Press, 1990.

Sezer, Selim. “Kemalizm ve Emekçiler: Sınıf Yok, İşbölümü Var”, Resmi ideoloji ve Kemalizm, haz. Alp Altınörs, Akademi Yayın, 2010.

Sönmez, Mustafa. Türkiye’de İş Dünyasının Örgütleri ve Yönelimleri, Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği, 2010.

Sülker, Kemal. 100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri, Gerçek Yay., 1968.

Sülker, Kemal. Türkiye’de Grev Hakkı ve Grevler, Gözlem Yay., 1976.

Şahin, Selahattin. İşçi sınıfının Politik Mücadele Tarihine İlişkin Notlar, 10 Eylül Yayıncılık, 1991.

Şişmanov, Dimitır. Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Belge Yay., 1978.

Şnurov, A. ve Rozaliyev, Y.N. Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, Ant Yayınları, 1970.

Şnurov, A. Türkiye Proletaryası, Çev., Güneş Bozkaya, Yar Yay. 3. Bs., 2006.

Talas, Cahit. Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, 1992.

Tevetoğlu, Fethi. Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara: Ayyıldız Matbağası, 1967.

Thompson, Edward.Palmer. Avam ve Görenek, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2006.

Thompson, Edward.Palmer. İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, çev. Uygur Kocabaşoğlu, 2 bs., Birikim Yayınları, 2007.

Thompson, Edward.Palmer. Interview by Marho, Visions of History, Henry Abelove, vd. (der.), New York: Pantheon, 1983.

Thompson, Edward.Palmer. The Poverty of Theory & Other Essays, Monthly Review Press, 1978.

Tosh, John. The Pursuit of History, Revised Third Edition, Pearson Education, 2002.

Topçuoğlu, İbrahim. Türkiye’de İlk Sendika Sarıkışla’da 1932, Öncü Kitabevi, 1975.

Toprak, Zafer. “İstanbul’da Amele Bayramları II”, Tarih ve Toplum, S:43, 1987.

Tuksavul, Muammer. Doğudan Batıya ve Sonrası, Tifdruk-Binbirdirek Matbaası, 1981.

Tunçay, Mete. Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Dördüncü Basım, Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

Tunçay, Mete. Türkiye’de Sol Akımlar Cilt 1: 1908-1925, 3. Bs., Bilgi Yay., 1978.

Tunçay, Mete. Türkiye’de Sol Akımlar 1925-1936 Cilt 2, İletişim Yay., 2009.

Tüm İktisatçılar Birliği, Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Ankara, 1976.

Türkay, Mehmet. Sermaye Birikimi, Kalkınma ve Azgelişmişlik, SAV Yay., 2009.

Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Aydınlık Yay., Çev.: Fatma Bursalı, 1979.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Cilt 3, s. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.

Yalman, Galip. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, Sürekli Kriz Politikaları, haz. Sungur Savran ve Neşecan Balkan, Metis Yay., 2004.

Yavuz, Erdal. “Sanayideki İşgücünün Durumu 1923-40”, içinde Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, 3. Bs., İletişim Yay., , 2011.

Yenal, Oktay. Cumhuriyet’in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.: Creative Yayıncılık, 2001.

Yerasimos, Stefanos. Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul : Gözlem Yayınları, 1974.

Zeybekoğlu, Senem. “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi”, Fabrika’da Barınmak, der. Ali Cengizkan, Arkadaş Yayınları, 2009.

Sürekli Yayınlar

Akçam, Taner. “Osmanlı-Türk Belgelerine Göre İttihat ve Terakki'nin 1915'te Ermenilere Yönelik Politikaları”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 5, Bahar 2007, ss. 179-220.

Akçay, İlker İnan. “Türkiye’de Emegın Bir Mücadele Aracı Olarak İş İhtilafları: 1936-1963”, Çalışma ve Toplum (2), 2010, ss. 41-63.

Akın, Yiğit. “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar Yeni Kaynaklar”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 2, 2005, ss. 73-111.

Akkaya, Yüksel. “‘Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika’ üzerine biraz ‘polemik’ biraz katkı”, Toplum ve Bilim, Sayı 100, 2004, ss. 143-148.

Akkaya, Yüksel. “Türkiye’de Emek Tarihinin Sefaleti Üzerine Bazı Notlar”, Toplum ve Bilim (91), 2002, ss. 295-307.

Akkaya, Yüksel. Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1, Praksis 5, 2002, s. 131-176.

Bali, Rifat, “Unutulmuş Bir Tüccar ve Gazete Patronu: Habib Edip Törehan”, Toplumsal Tarih, Sayı 209, 2011, ss. 46-53.

Bayramoğlu, Ali. “Asker ve Siyaset”, Birikim, Sayı 160-161, 2002, s. 28-48.

Clarke, Simon. ‘Socialist Humanism and the Critique of Economism’, History Workshop Journal No. 8, 1979, ss. 137-156.

Corfield, J. Penelope. “E.P. Thompson, The Historian”, New Left Review I 201, 1993.

Çakmak, Diren. "Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, No: 1, 2007, ss. 127-169.

Delican, Mustafa. "Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Sayı 51, 2006, ss. 3-45.

Dinler, Demet. Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, Praksis: 9, 2009, s. 17-54.

Geras, Norman. "Essence and Appearance", New Left Review I/65, January-February, 1971, ss. 69-85.

Gökmen, Özgür. "The State of Labour in Turkey, 1919-1938", Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegungen 33, 2004, ss. 123-136.

Gülmez, Mesut. "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği'nin ve Madencilerin Görüşleri", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 4, Aralık 1984, ss. 135-172.

Gülmez, Mesut. "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Ziya Haşim'in Bir Notu", Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, Nisan-Mayıs, 1985, ss. 87-100.

Gülmez, Mesut. "1932 İş Yasası Tasarısı ve İzmir İşçilerinin Görüş ve Dilekleri", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, Mart 1985, ss. 97-114.

Gülmez, Mesut. "Amele Teali Cemiyeti'nin 1927 İş Yasası Tasarısına Karşı Hazırladığı İşçi Layihası", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 1983, ss. 70-86.

Gülmez, Mesut., "Celal Bayar ve İşçi Hakları", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, Mart 1987, ss. 87-106.

Gülmez, Mesut., "Ellinci Yılında Birinci İş Yasası Üzerine Bazı Notlar", Amme İdaresi Dergisi , Cilt 19, Sayı 2, Haziran 1986, ss. 127-152.

Güzel, Ali. "3008 Sayılı İş Yasasının Önemi ve Başlıca Hükümleri", İ:Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, 35- 36. Kitap, 1987, ss. 165-222.

İlkin, Selim. "Devletçilik Döneminin İlk yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi Özel Sayısı, 1978, ss. 251-348.

Johnson, Richard. 'Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History', History Workshop Journal No. 6, (1978:Autumn), ss. 79-100.

Koraltürk, Murat. "Ekonominin Türkleştirilmesi Bağlamında Erken Cumhuriyet Döneminde Bazı Mesleklere Yönelik Düzenlemeler", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 12, 2011, ss. 141-152.

McClelland, Keith. "Towards a Socialist History: Some comments on Richard Johnson", History Workshop No:7, 1979, ss. 101-115.

McLennan, Gregor. 'Ideology and Consciousness: Some Problems in Marxist Historiography', CCCS Stencilled Occasional Paper, No.45, 1976.

Minibaş, Türkel. "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl", İktisat Dergisi Sayı 440, Ağustos 2003, ss. 17-24.

Odman, Aslı. “Serbest Mıntika’dan Amerikan Pazarı’na Tophane Rıhtımı: Ford Motor Company Exports Inc., İstanbul Otomotiv Montaj Fabrikası 1925-1944”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 12, 2011, ss. 71-93.

Okay, Cüneyd. “1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 49, 1988.

Öztamur, Pınar. “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931”, Toplum ve Bilim, Sayı 94 Güz, 2002, ss. 175-188.

Özügürlü, Metin. “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, Praksis (8), 2002, ss. 29-50.

Serçe, Erkan. “1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üçgeni Üzerine Bir Deneme”, Toplum ve Bilim, Sayı:66, 1995, ss. 86-105.

Tamas, G.M. "Telling the Truth About Class", Socialist Register, Vol. 42, 2006.

Timpanaro, Sebastiano. "Considerations on Materialism", New Left Review I/85, May-June 1974, ss. 3-22.

Toprak, Zafer. “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti”, Toplum ve Bilim 40, 1988, ss. 141-153.

Toprak, Zafer. "Sirket-i Hayriye Amele Cemiyeti ve 1925 Grevi, " Toplumsal Tarih, cilt 5, sayı 30, Haziran 1996, ss. 6-14.

Toprak, Zafer. "Türkiye'de 'Sol Faşizm' ya da Otoriter Modernizm 1923-1946", Toplum ve Bilim 100, Bahar 2004, ss. 84-99.

Turgut, Serdar. "Karşı Koymacı Geleneğin Aydını: Thompson", Toplum ve Bilim 24 Kış, 1984, ss. 83-111.

Mahmut Üstün, "Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken...", Praksis (8), 2002, ss. 227-254.

Varlık, Levent. "Türkiye'de Çıkarılan İlk İş Yasası Üzerine Görüşler", Toplum ve Bilim, Sayı 13, 1981, ss. 107-134.

Vilar, Pierre. "Marxist History, a History in the Making", New Left Review I/80, July-August 1973.

Warde, Alan. "E.P.Thompson and 'Poor' Theory", The British Journal of Sociology, Vol.33, No.2., 1982, ss. 224-237.

Williams, Gavin. "In Defence of History", History Workshop, No. 7, Spring 1979, ss. 116-124.

Wittel, Andreas. "Culture, Labour and Subjectivity: For a Political Economy From Below", Capital & Class (#84), 2004, ss. 11-30.

Wood, M. Ellen. "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf", çev. Atilla Aytekin, Praksis 1, 2002, ss. 92-119.

Yeğen, Mesut. "Yurttaşlık ve Türklük", Toplum ve Bilim: 93, 2002, ss. 200-217.

Yayınlanmamış Tezler

Deniz, Önder. Atatürk Dönemi'nde Çalışma Hayatı ve 3008 Sayılı İş Kanunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2005.

Metinsoy, Murat. Everyday Politics of Ordinary People: Public Opinion, Dissent and Resistance in Early Republican Turkey, yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.

Diğer Kaynaklar

TBMM Zabıt Ceride, Devre 2, Cilt 3, 1 Kânunuevvel 1339.

TBMM Zabıt Ceride, Devre 4, Cilt 5, 7.12.1931.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Ulus

Yeni Asır

Yeni Karagöz

Zonguldak